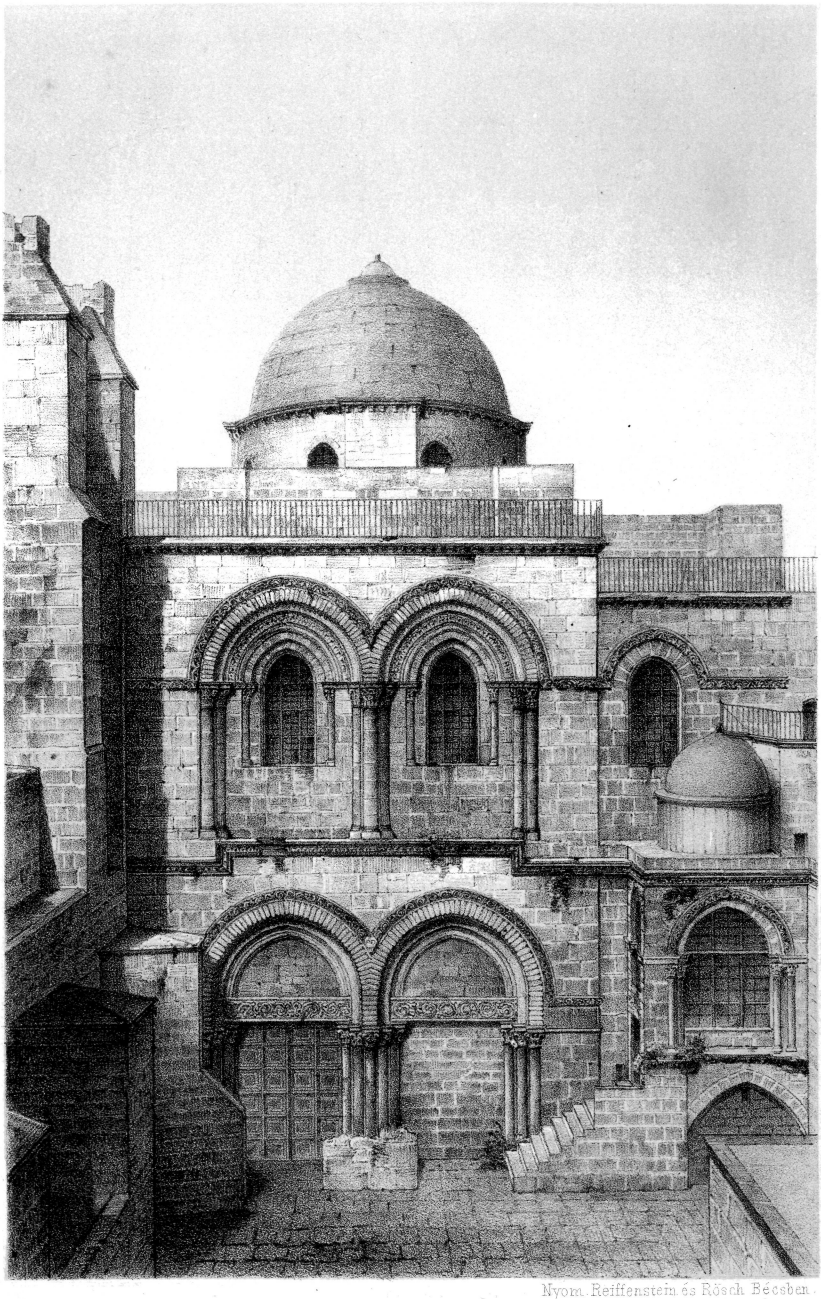

Nyom. Reiffenstein és Rösch Bécsben.

A Szent Sír Templomának Homlokzata.

Nehány Hét

A SZENT FÖLDÖN

1856-ban.

Irta

HOVÁNYI.

Si oblitus fuero tui Jerusalem
oblivioni detur dextera mea.
Psalmus 136.

BIBLIOTHECA
CONGR. MISSIONIS
DOM. BUDAPEST

BÉCSBEN.
Schweiger Antal Nyomdájában.
1858.

Uti naplóm jegyzeteiből alakult jelen rajzolatok napvilágot látnak azért, mivel az irkafirkához szokott ember kontárkodásával nehezen tud fölhagyni. Második indokom a vallásos irányu magyar irodalmi termékek szaporitása. Végre szeretnék ártatlan utánzási vágyat ébreszteni kedves hazám fiaiban azon érdekes zarándoklat iránt, mellyet magamra nézve lelki- s testileg üdvösnek találtam.

Ki a kathol. bucsutól fél, ne vegye meg e rosz könyvet, melly teli van afféle botrányokkal; miután a szent földön minden nevezetes pont egyszersmind amollyan olcsó szellemi nyeremény helye. Másrészről azonban előre jelentem, hogy olly adomák és mondák közlésében, mellyekről az egyház biztositó helyeslését nem birjuk, merő emberi tekintély alapján állok. A kinek elég egyszerü kedélye van hozzá, épüljön rajtok; fáskeblü, hite-vesztett, életunt halandónak természetesen nem valók.

Tartalom.

I.

Kelet felé. — Papir kastélyok. — Keresztény Hercules. — Ágoston és Jeromos. — Gesta Dei. — A világ közepe. — Sír és élet. — Merre menjünk? — Tiszamelléki bajtárs. — Lassan járj. — Üres erszény. — Halvány huszár. — Harang zene. — Scele purgieren. — Pazar fényüzés. 1. lap.

II.

Triesttől Syráig. — Vándor kalap. — Kalmári buzgalom. — Rovigno és Pola. — Hirlap nélkül. — Régibb utrajzok. — Mangiare e dormire. — Gőz és szellem. — Arany szavak. — Hold és lámpa. — Karácsoni ebéd. — Neptun áldozata. — Vászon köpeny. — Corfu. — Koporsó ágy. Ulysses emléke. — Kellemetlen dőzsölés. — Jó remény foka. 13. lap.

III.

Smyrnáig. — Sz. István ünnepe. — Mercur városa. — Püspöki vér. — Vas korona. — Körszigetek. — Athén polgárai. — Ázsiai nap. — Cziprus erdő. — Szivarozó pásztorok. — Nagy idők s nagy férfiak. — Kelet virága. — Csinos templomok. — Irgalmas szüzek. — Bazar és mecset. — Sz. Polycarp színköre. — Bácskai magyarok. — Mgr. Mussabini. — Pogány vámszedő. 29. lap.

IV.

Alexandriáig. — A tündöklő Pathmos. — Tengerre magyar. — Voltaire hive. — Mózes bölcsője. — Kurtakeszi P. Péter. — Pálma kerités. — Africai fagylalt. — Néger piperőcz. — Torony ajándék. — Sz. Katalin temploma. — Ibrahim hangászkara. — Cleopatra tűje. — Pompejus oszlopa. — Iscanderieh arczképe. — Sörtés szabadság. — Europa szemete. — Erdélyi bérkocsis. — Háromszinü lologó. 45. lap.

V.

Jeruzsalemig. — Békes hadjárók. — Nemzeti öntudat. — Franczia víz. — Jaffa szép arcza. — Te Deum. — Miért jöttél? — Zarándokváros. — Simon varga háza. — Napoleon jelleme. — Hajdani bajok. — Lydda romjai. — Ramleh kellemei. — Vértanuk tornya. — Lator-hon. — Jób kútja. — Saarizi liget. — Abu-Gos székhelye. — Jeremiás temploma. — Terebinthek völgye. — Halotti csönd. — Ósérseki hirnök. 63. lap.

VI.

Jeruzsalem. — Casa nuova. — Mezitláb és Miserere. — Redwitz dala. — Föltámadás egyháza. — Arany mise. — Bucsu-jegyzék. — Kard és sarkantyu. — Barátvár. — Félhold, nem kereszt. — Rozsdás kulcs. — Ügyes szakadárok. — A két consul. — Első körmenet. — Jelentékeny itt. — Remek énekek. 86. lap.

VII.

A sz. sír temploma. — Előtér. — Csonka torony. — Botránykövek. — Kopaszhegy. — Bölcseség köve. — Medici oltára. — Sziklarepedék. — Angyal-kápolna. — Fejedelmi lámpák. — Deszka hajlék. — Rongyos kúp. — Ólom boriték. — Becsületes muzulman. — Magdolna kőlapja. — Szelid orgona. — Börtön és zárda. — Görög templom. — Pápai trón. — Sz. Ilona kápolnája. — A kereszt ürege. 92. lap.

VIII.

Városi szentélyek. — Péter börtöne. — Máltai rend bölcsője. — Régi helyrajz. — Tizenegy romréteg. — Bolygó zsidó. — Örökös nagypéntek. — Sz. Anna temploma. — Juh-usztató. — Pilátus háza. — Ostorozási szentély. — Ecce homo. — Heródes palotája. — Via dolorosa. — Fördőház és csapszék. — Sz. Ilona ápoldája. — Szegényes bazar. — Ezechiás vízfogója. — Osztrák szálloda. 101. lap.

IX.

Sion hegye. — Annás laka. — Sz. Jakab temploma. — Bélpoklos tanya. — Tisztes lakoma. — Végvacsora tereme. — Kaifás háza. — Petrus de Gallicantu. — Diadalmi ösvény. — Egy éj a sz. sírnál. — Ostorozási oszlop. — Udvarias görög tűz. — Éjféli zsolosma. — A sírtemplom hajdan. — Királyi sír-helyek. — Középkori vándorok. — Pogány babona. — Bolha vendégek. 113. lap.

X.

Josaphat völgye és az Olajfák hegye. — Első vértanu. — Mária sír-temploma. — Vérizzadási barlang. — Gethzemani kert. — Mennybemeneteli kápolna. — Pater és Credo. — Viri Galilaei. — Botrány-hegy. — Mária nyugalma. — Látnoki sírok. — Josaphat és Absalom kőravatalai. — Zsenge papnövelde. — Jó és rosz hirek. 132. lap.

XI.

Hakeldama, Siloe. — Pilátus vízvezetője. — Piscina inferior. — Vér-mező. — Harmincz ezüstpénz. — Nehemiás kútja. — Szüz Mária forrása. — Sz. Jakab barlangja. — Mahomed lova. — Valerga dicsérete. — Birák és királyok sírjai. — Jeremiás ürege. — Sz. József és Sion leányai. — Jeruzsalemi temetés. — Dávid vára. 143. lap.

XII.

Szent-János és Bethlehem. — Judaea bérczei. — Sz. kereszti zárda. — Ain Karim. — Szűz Mária kútja. — Sz. János a pusztában. — Zacharias nyaralója. — Beit-Djallai növelde. — Gloria in excelsis. — Karácsoni gondolatok. — Ezüst csillag. — Kő jászol. — Bölcsek oltára. — Apró szentek. — Mária nagy temploma. — Tej-barlang. — Pásztorok me-

zeje. — Sz. Jeromos kápolnája. — Salamon tavai. — Rachel sírja. — Illés zárdája. — Három király kútja. 155. lap.

XIII.

Omár mecsete. — Főbenjáró merény. — Kiamil pasa. — Nagy sekrestyés. — Sz. Pál lépcsője. — Salamon temploma. — Jákob köve. — Mozlim hitregék. — Mahomed és a bor. — Szikla-kúp. — Láb- és kéznyomok. — Tisztes homály. — Praesentatio szentélye. — Oszlop-erdő. — Jézus barlangja. — Salamon istállói. — Mahomed itélőszéke. — Arany kapu. 176. lap.

XIV.

A Jordánhoz. — Sz. kereszt ünnepe. — Veszélyes kirándulás. — Török honvédek. — Sz. Sabbas sziklavára. — Éjjeli zarándoklat. — Holt tenger. — Isten folyója. — Halotti lepedő. — Jericho és Elizeus kútja. — Csábító hegy-orom. — Carith pataka. — Vörös ház. — Bethania. — Lázár sírja. — Szent ut. — Hebron és Mambre. — Damascus bukása. 191. lap.

XV.

Barátok érdemei. — Érsekujvári P. Ildefonz. — Ezermesterek. — Sz. Ferenez birodalma. — Mit csinálnak a szerzetesek? — Borzasztó zsarolások. — Gyilkos éghajlat. — Szellemi jutalom. — A kis zárda. — Apró számok. — Megtérések. — Zarándokkönyv. — Kiáltó tények. — Nyomda. 209. lap.

XVI.

Görögök és zsidók. — Viasz és tallér. — Babona. — Elnézett lopás. — Négy és hat. — Drinápolyi végitélet. — Papir és erszény. — Szakadári körmök. — Egyesülés. — Egyházi évkör. — Magyar mise-ruha. — Ausztriai pénz. — Biztos kamat. — Pénteki siralom. — Elvetett alapkő. —Pengő Messiás. — Hit és hitel. — Arany borju. 226. lap.

XVII.

Hitetlenek. — Az áldozár élete. — Rozsdás fegyverek. — Ködfátyolkép. — Könnyü tudomány. — A lőpor előszaga. — Pharao szive. — Mindig à propos. — Homér és a szent irók. — Négy tanu. — Török argumentum. — Jupiter hit-őr. — Gasparin és neje. — Biblia és revolver. — Gobat lord-püspök. — Aranyos háló. — Indiai bálványok. 237. lap.

XVIII.

Názareth felé. — Uri jog. — Bucsuzó tisztelgések. — Egy siralmas zsoltár. — Zsenge telep. — Haramia forrás. — Jákob kútja. — Sichemi völgy. — Nép-romok. — Ósrégi Pentateuch. — Szamaria fővárosa. — Judith emléke. — Tarka röp-tábor. — Esdrelon mezeje. — II. Endre vitézei. — Hermon és Naim. 247. lap.

XIX.

Názareth és Thábor, — Virág-város. — Szellemi fogamzás. — Angyali üzenet. — Itt is uj ház. — Türhető béke. — Folytonos szentély. — József műhelye. — Krisztus asztala. — Mária kútja. — Praecipitium. — Remegő sz. Szűz. — Keresztény academia. — Hegy-oltár. — Jó itt lenni.

— Harczias emlékek. — Magyar keresztesek. — Orosz papok. — Barlangkápolna. 260. lap.

XX.

Genezareth. — Hittini csatatér. — Keleti csárda. — Tancred vára. — Szegény Tiberiás. — Evangeliumi színkör. — Kedves hullámok. — Sz. Péter temploma. — Haramia hirek. — Hal és kenyér. — Kathol. Néplap bárkája. — Capharnaumi romok. — Gyilkos vendégszeretet. — Bethsaida víz alatt. — Krisztus hegye. — Morál a papíron. — Kalászok földje. — Kánai menyegző. — Hatalmas kővedrek. — Jónás szülőhelye. 271. lap.

XXI.

Carmeltól Beiruthig. — Sephorisi elégtétel. — Rögtönözött diván. — Tasso ligete. — Messa maledetta. — Caiphai pihenés. — Carmel dicsősége. — Sükeres koldulás. — Életadó magány. — Kis bajok. — Keleti gyász. — Cison és Belus. — St. Jean d' Acre. — Tyrusi hágcsó. — Salamon kútjai. — Árva királyné. — Sarephtai mecset. — Sidoni franczia khan. — Sírkerti szállás. — Sz. Ferencz napja. — Pesti porfelleg. 282. lap.

XXII.

Libanon és Baalbek. — Okos véletlen. — Orosz befolyás. — A város tüdői. — Gyalog országut. — Hideg tanya. — Hosszu délután. — Óriási maradványok. — Maroniták dicsérete. — Szent liget. — Mézes madzag. — Regényes videk. — Zerge-lovak. — Batruni panaszok. — Byblusi vár. — Bécsi gyufák. — Adonis folyama. — Ghazir világa. — Zuk Mikayl. Szentföldi gazdászat. — Capo grande. — Sz. György sárkánya. 302. lap.

XXIII.

Egyiptomba. — Cziprus és Rhodus. — Eszményi ut. — Jaffai végbucsu. — Török buzgalom. — Würtembergi szajkó. — Vasút a Pharaókhoz. — Fra Seraphino. — Mátyás király káplánja. — Magyar mamelukok. — Perpetuo Guasco. — Ó és Uj Cairo. — Bold. Szűz barlangja. — Mehemed-Ali sír-mecsete. — Mária fája és forrása. — Heliopolisi díszlobor. — Türelmesa alkirályok. — Kicsapongó Nilus. — Vidi Pyramides. — A gúlák gyomra. — Czigány építészet. — Africai gyárak. — Gőzmüvek és apostolok. 325. lap.

XXIV.

Ohajtott befejezés. — Keserü tánczvigalom. — Candiai hó. — Gonosz vándorok. — Qui multum peregrinatur. — Szentföldi nyeremény. — Komáromi hirek. — Kis és nagy zarándoklat. — Jobb haza. 357. lap.

I.

Kelet felé szárnyal az én lelkem,
Oda hajtja vágyaim szellője, —
Oda, hol a hajnalcsillag támad,
Virányidra Jézusom szent földje!
Hol a rózsa Isten-vértől pirul,
Szeretettől forró-meleg a lég,
Hol a harmat édes, tiszta manna . . .
Ah Istenem, csak oda mehetnék!

Mindszenty gyöngéd éneke, mellynek első versszakát a Családi lapok 1855-iki utolsó számából ide irom, másoknak annyira tetszett-e, nem tudom; de az én rideg, s költészeti csábok ellen már rég hatalmasan fölvértezett keblemben, mondhatom, élénk viszhangra talált. Nem is csoda: mert épen azon érzékeny húrt érinté búskomoly dalával, melly bennem legujabb időkben szinte lázas ingerültségig feszült. Kelet felé röpültek az én fohászim is évek óta, s e szent ohajtás, a német és franczia zarándok-társulatok érdekes rajzaiból uj táplálékot nyerve, olly ellenállhatlan erőre kapott, hogy végre önmagammal elhitetém, mikép a szent földre kell mennem elkerülhetlenül: ez idén, — vagy soha. Nekem mindenesetre kedvesebb, hogy e merész állitás első része, hála Istennek, csakugyan teljesedésbe ment; legalább nem kell tünödnöm rajta, valljon ellenkező esetben keleti utam igazán örökre elmaradt volna-e.

Ha számolni akarnék önmagamnak ama forró vágy egykori keletkeztéről, a lemez papirból alakult, aranyfüst- és apró viaszgyertya-fénytől csillámló bethlehemi tornyos kastélyok első bámulásához kellene visszatérnem. Arra is igen jól em-

lékszem, gyermekkoromban milly örömmel olvasgatám a »Keresztény Herkules«-t, egyszerü házi könyvtárunk egyik legdrágább kincsét; minő diadalmas öntudattal kisértem Nicaea, Antiochia, de kivált Jeruzsalem férfias ostromát s dicső elfoglalását, mintha magam is a legelső keresztes hadjárat apródai közé tartoztam volna. Annyi derék vitéz közt azonban az ép olly jámbor mint lelkes hős Bouilloni Gottfried volt és maradt mind végig az én kedves emberem; mivel a győzelem napján vezeklő köntösben, mezitláb járta meg a szent helyeket, nemes példája után induló bátor lovagjainak élén. A ki már 10—12 éves korában illy barátosan gondolkodott, annak meg lehet bocsátani, ha később is mindig hü tisztelője levén az Ur véres nyomdokainak, már már szürkülni kezdő hajfürtjei alatt azon eszme villan meg elfáradt agyában: Negyven évi kimeritő vándorlás után ez élet sivatag pusztáján keresztül, beh szép volna bejutni az igéret földén a mennyei Jeruzsalembe!

Az éleseszü s ékes tollu szent Ágoston szerint ugyan: »Ad eum, qui ubique est, amando venitur, non navigando.« Ahhoz, a ki mindenütt jelen van, szeretve járulunk, nem pedig hajókázva; s e talpraesett elmés nyilatkozatát senki nálam jobban nem becsüli: hanem egyszersmind boldognak hirdetem a korszakot, mellyben több egyházi atya hasonló intelmekkel fékezni kénytelenült a minden áron keletre törekvő buzgalom tulzásait. Sőt állitani bátorkodom, a hippói főpap maga sem akará föltétlenül eltiltani a hajón vagy szárazoni vándorlást oda, hol minden lépés annyira képes éleszteni fiui szeretetünk lángját a végetlen irgalmu Atya iránt, ki, egyszülött Fiával és a Szentlélekkel egyetemben, legbecsesebb ajándékainak özönét épen onnan árasztá el a bünös emberi nemre. Notus in Judaea Deus! Ugyan ki merné kárhoztatni a szent Jeromos emlitette püspökök, vértanuk és egyházi tudósok nagy számát, kik vallás-, erény- és tudomány-növelő hatásra számitottak jeruzsalemi utjokban? Már csak azért is lemásolom a Marcellus-hoz intézett levél idevágó sorait, mivel

a franczia szentföldi bizottmány e felötlő szakasz ismételt kinyomatásával szokta fölhíni keletre nyugot hivő fiait. »Longum est ab adscensu Domini usque ad praesentem diem per singulas aetates currere, qui episcoporum, qui martyrum, qui eloquentium in doctrina ecclesiastica virorum venerint Hierosolymam, putantes minus se religionis, minus habere scientiae, nec summam ut dicitur manum accepisse virtutum, nisi Christum in iis adorassent locis, in quibus primum evangelium de patibulo coruscaverat.« Ezt irá nagy tudorunk 385-ben, s a következő 35 éven keresztüli példájával megpecsételé.

Azóta is mindig csalhatlan hévmérője lön a kereszténý világ buzgalmának azon részvét, mellyel a kereszteni fönséges áldozat sziklaoltára iránt időszakonkint viselteték; s ha méltán bélyegzi Európát e szentföldi zarándoklatoknak az utolsó század folytábani botrányos megritkulása: szabad lesz már most az ellenkező tüneményt a mindenhol erősbülő vallásos érzület egyik bizonyságának tekinteni, s egy jobb jövendő kedves hajnalaként üdvözleni. Hadd legyen mindinkább igaza Tripolis püspökének, miszerint: a szomjazó szellemek ujra, miként évszázadok alatt, a Kalváriáról csörgedező forrásnál keresnek lélekedző enyhülést. »Les esprits, mais surtout les coeurs, se sont tournés avec une ineffable tendresse vers les sources abondantes et depuis si longtemps délaissées qui jaillissent du Calvaire, et où l'esprit chrétien alla s' abreuver et se retremper durant tant de siècles.« — Compte rendu de l'Assemblée générale de l'Oeuvre des Pèlerinages, tenue le 16 avril 1856. — Lehet talán világtörténetileg zajosabb s ragyogóbb emlékü helyeket találni; de mint Jézus megváltó szenvedése- s halálának szintere tagadhatlanul ez legérdekesebb, legbecsesebb az egész emberiségre nézve.

Gesta Dei per Francos: illy szép czim alatt adá Guibert apát a Palaestina térein viselt középkori harczok leirását; nemde teljes joggal nevezhetnők az ottan végbement korábbi nagy események összegét: Gesta Dei per Seipsum! Hiszen vallásunk ma-

gasztos titkai eredetileg ugy szólván mind oda valók; világujitó dogmáink ott születtek, vagy is inkább az égben születvén ott nyilvánultak, hol mindeniknek első életjelenségét mintegy ujjal mutathatjuk. A csodák classicus földje az, meg az Isten dicsöitő, lélekemelő szent költészeté: rajta vonult végig annyiszor érezhetőleg a természet örök Urának ég- és földrenditő fuvalma; s ennek ihlete alatt termettek ama fönséges zsoltárok, annyi lelkesedés, vigasz és bünbánat éltető forrásai. Nem hiába helyezik a görög szakadárok földtekénk közepét a szent sír közelébe; mert szellemileg csakugyan oda irányul az emberi nem történetfonalának minden szála. Méltán nevezi a fönidézett franczia főpap, ugyanazon remek szózatában, Jeruzsalemet: a rejtélyek városának, melly hajdani nagyságának romjain ülve s megalázott homlokán egykori dicsősége- és szenvedéseinek folyvást szemlélhető nyomait viselve, most is, mikép mindig az volt, a világ központja, minden keresztény lélek főhazája, halhatlan rendeltetésünk könyvének öre, minden nagy sugallatok kutfeje, s ama harcztér, hol az élet és halál közötti csodálatos párviadal küzdetett, mellynek következtében egy örökké dicső sír öléből Jézus Krisztussal az élet diadalmasan lépe ki. »Jérusalem, la cité des mystères, assise sur ses ruines, au milieu des débris de sa grandeur, portant sur son front humilié les marques encore visibles de ses gloires et de ses malheurs, s' est montrée de nouveau telle qu'elle est, le centre du monde véritable, du monde de l'histoire du genre humain, la première patrie de toute âme chrétienne, le lieu où se garde le livre de nos destinées immortelles, la source de toutes les grandes inspirations, le champ clos où se livra, entre la vie et la mort, ce merveilleux duel que l'Église célèbre et après lequel du fond d'un sépulcre à jamais glorieux c'est la vie, avec Jésus-Christ, qui est sortie triomphante.« Bulletin de l'Oeuvre des Pèlerinages. Nro. 1. Juillet 1856.

Kell-e több s lehet-e hatalmasabb indokot keresni a kelet felé sovárgás igazolására? Krisztus Urunk választott kedves hona a keresztény népeknek, legszentebb eszményi és történeti jogoknál

fogva, elidegenithetlen tulajdona; talán egy nemzet sincs Európában, melly nemesen büszke öntudattal nem mondhatná, hogy őseinek piros vére öntözé s atyáinak porladozó csontja termékenyité az Üdvözitő élete és halála által megáldott s megváltott drága földet. Igazi honvágy tehát az, melly bennünket oda vonz, s a kinek keblét illy dicső emlékek varázsa föl nem hevíti, annak árva lelke bizony fenékig kiszáradt és örökre megaszott. Hiába dicsekszik előttem feszes de törpe bölcseségével; miután annyi derék, ész és szív dolgában egyaránt józan férfiu gyermeki öröm- és gyöngédséggel szokta megragadni s ha lehet kivinni ez ártatlan eszmét.

Azonban hű katholikusok előtt szégyen volna mintegy védeni s mentegetni az egyház szelleme- és tanának annyira megfelelő jámbor zarándoklást. Elég neki, hogy én olly szerencsés valék nem csak időt s szabadságot nyerhetni jól megérlelt tervem kivitelére; hanem, a mi több, kényem kedvem szerint válogathattam a jobbra balra kinálkozó biztos alkalmak soraiban. Romának menni, s a szentséges atya lelkesitő áldásával ellátva kelni a nagy utra: ez volt az egyik igen hizelgő, csábitó ajánlat, mellyet más körülmények közt magam is két kézzel fogadandottam; annál inkább, minthogy e tekintetben nem megvetendő példa ragyogott szemem előtt, t. i. a tisztes bécsi kanonok Salzbacheré, midőn 1837-ben papsága 25-ik évét a szent sír zsámolyánál ünnepelni készült. A középkorban azért is tanácsos vala mindig arra kerülni, mivel akkor a hitetlenek járma alatt nyögő sz. földre pápai engedelem nélkül lépni, kiközönitési fenyiték mellett, tilalmaztatott, s az igy megérkező zarándok csak a Szion hegyi zárdaőr föloldozása után folytathatá bucsujárását.

Konstantinápolyba szőke Dunánkon le a folyó iránya késztetett, mivel kelet felé Bécsből természetesen ez az ut vezet; meg az a körülmény, hogy annál tovább legeljen szemem, talán utóljára, édes hazám virányain. Igazat szólva, némi hatással volt rám »a kereszténység nagy napját« épen e tájban dicsőitő hirlapi — Religio II. 6. sz. — közlemény is, melly a belgrádi győzedelem véres mezejének szemléletére hivott föl. Itten sem hiányzott volna

követésre ösztönöző példa, miután jelenleg káptalani tagtársam Mislin, 1848-iki nyáron, ez irányban menekült az europai forradalmak lángja elől keletre. Nem is csoda, mert egy régi vándor, a derék lovag és orvostudor Montevillai János már 1322-ben a Magyarországon keresztüli utazást ajánlá mindenkinek; leirván, milly hatalmas nagy ur légyen az ottani király: »Der König von Ungern ist gar ein mächtiger Herr, Lands halben. Er hat Ungern und Sclavonien, Vicomandrien, Dalmacien, Croacien, Bulgarien und Rossien, das man nennet das grosz Dale, und sonst siben Herzogthumb, die wären bis in Preussen.« — Párizson és Marseille-en át sietni a szent földre bécsi lakosnak az igaz nem legrövidebb ut, sőt talán egy kis kerületnek mondhatná valaki; még is igen kevés hija volt, hogy ezt nem választám, mint rám nézve legkönnyebb, legbiztosabb, s aránylag legközelebbi vonalt. Midőn t. i. értésemre esett, mikép egyetlen magyar utitársam, kire már biztosan számolék, hon maradni kénytelen, az elhagyatottságnak kimondhatlanul fájdalmas érzete fogá el keblemet; csak is azon vallásos eszme vigasztalt, hogy jó Istenem mindenütt velem leend, ha én Vele akarok lenni, s hogy épen oda szándékozom, hol édes Megváltóm szívkeservét a szép zsoltár szavaiba önté: Deus, Deus meus, ut quid dereliquisti me? Már már azt hivém, épen ugy járok mint szegény Mislin, ki maga egyedül indulván a nehéz utnak, elérzékenyülve panaszolja: »Je pars seul, seul, sans ami pour partager les fatigues, les dangers et les joies du voyage; mais je sais qu'un guide invisible m'accompagne, et que bien des coeurs font pour moi des voeux et des prières.« E véletlenül közbejött sajnos körülmény szinte arra inditott, hogy kelet felé igyekezve nyugotnak tartsak, hol legalább franczia vándortársaimmal minél előbb találkozhattam; hiszen, gondolám magamban, a katholikus mindenütt szellemi honfiakra, ha nem is nyelv-, de bizonyosan elv- és szívrokonokra talál!

Azonban, mig igy tünödöm, váratlanul onnan akad ohajtott bajtárs, a honnan ez uttal épen nem vártam. Nem hiába születtem én a lassu Tiszába sietö Sebes-Körös partján; az isteni Gond-

viselés megint egy tiszamelléki becsületes jó magyart rendele mellém Rafaelül, a huszthi lelkes pap M. S. ur személyében. Merész vállalatomrul esetleg értesülvén, rögtön megüzenteté, hogy velem tart, egyszersmind a választ be sem várva Marmarosbul Bécsbe sietett. E rövid eljárásból mindjárt észrevettem, hogy ez az én emberem; illyen hamar-kész szárnysegédre volt szükségem, — s az eredmény várakozásomnak megfelelt. Meg levén ekkép mentve az ut közben rendszerint nem tanácsos magány veszélyétől, nehány percz alatt el vala döntve az irány és indulási határidő kérdése. Triestnek igen könnyü volt győzni hatalmas világhirü vetélytársain; mivel a kevésbbé fárasztó tengeri ut leghamarabb elérésére kedvező kilátást nyitott; de talán azért is mert legjutányosabb alkalommal kinálkozék, mire a keresztény zarándoknak, ha nem is magáért legalább másokért, mindig szabad, sőt kötelessége figyelemmel lenni. Pénz és erő kimélés nélkül a gondatlan vándor gyakran fönakad. A párizsi bizottmány különben is ugy vala értesitve, hogy azon esetre, ha meg nem jelennék az általa kitüzött napon, Alexandriában fogok egyesülni a franczia karaván tagjaival. Nekünk tehát egészen tetszésünktől függött indulni a merre akarunk, csak hogy augustus vége felé Egyiptomban legyünk.

A ki sokat vándorlott jól tudja, hogy a készülési elkerülhetlen gondok és dolgok az utazásnak előfáradalmait, egyszersmind előkellemeit teszik; melly előleges gyönyör élvezetében, mondhatom, nagy részem volt. Miután e czélból az utolsó télen át nagy 8-rét Bibliám sürü lapjait egész a főfájásig magasuló szorgalommal forgatám; nyáron ujabb leirások, jelesen Mislin tiszttársam ösmeretes remek munkája »Les Saints Lieux« figyelmes olvasásával törekvém gyarapitani zarándok-képességemet. Ezen kivül nem hiányzék a minden felől összekeresett, irva és élő szóval adott javallatok, intelmek és óvások özöne. Meg volt mondva: lassan járj, tovább érsz; s hogy az elhamarkodás, nyugtalan sietés, máshol sem levén dicséretes tulajdon, kelet égető napja mellett annál helytelenebb, életveszélyeztető me-

rény. Jámbor fül sértőnek tetszik, pedig hasznos utasitás vala, miszerint illy hosszu, kimeritő, mindenesetre sok nélkülözéssel járó utban a gyarló testet inkább táplálni kell, nem pedig lankasztó szigor- és takarékossággal sanyargatni. A franczia zarándoklati Bulletin idei 1. számában többi közt olvasám, hogy keleten — gondolom másutt is, ha van — aranynyal legkényelmesebb fizetni; öltöny dolgában a gyapju-szövet és fehér szin ajánlatos; jó nyereg s egy pár sarkantyu hasznos; valami fegyver szükséges; egy kobak vízjavitó égettbor, thea, csokolád nem megvetendő; nehány gyógyszer, p. o. kinapor hideglelés, alcali mérges csipések és arnica másféle sérülések ellen korántsem fölösleges; végre az olasz nyelv tudása szinte nélkülözhetlen; sat. sat. Volt volna tehát elég, mire ügyeljek; hanem mindig szeretvén a józan k ö z é p uton járni, nem tartám szükségesnek épen szolgailag követni a különben hálával vett figyelmeztetéseket. Tudtam én, hogy például fegyver és angol nyereg, pálinka meg sarkantyu nélkül is elérem czélomat. Mindazáltal napról napra szépen növekedett az én kisebb nagyobb uti készleteim halmaza, mellynek ezenneli részletes kitárásától szives olvasóimat annál inkább megkiméllhetem, minthogy vándor-jegyzeteim folytában ugy is apródonkint minden napvilágra kerül. Most egyedül azt emlitem föl, hogy különös köszönettel tartozom M i s l i n barátomnak, ki nem csak jó tanácscsal, hanem jeles térképpel — B e r g h a u s é v a l — és ü r e s erszénynyel is kész vala kedveskedni: értem a párizsi finom bőrtüszőt, melly öblös belébe franczia, magyar és német aranyaimat részrehajlás nélkül befogadva, egyszersmind gyomortakaró meleg öv gyanánt jó szolgálatot tön.

Augustus 14-ére levén az utrakelés órája kitüzve, kedves magyar ügytársam egy pár nappal előbb megérkezett, hogy szükséges teendőit végezze; s az utolsó éjet falun, nyári lakásom helyén, töltè. Igy sükerült, hogy mig a franczia zarándokok Marseille melletti Notre-Dame-de-la-G a r d e egyházában mondák bucsu-imájokat, mi ketten Hietzingi — H ü t e t Sie eng — Minasszonyunk oltárától indulánk el, az üdvözlött tengeri csillag —

Ave maris stella — anyai védelme alá helyezvén nagy föladatunkat. Nekik az ottani buzgó főpap tűzé mellükre a kis czüst feszületet, meleg szavakkal biztatván őket a szent föld békes elfoglalására: »Allez, croisés pacifiques, allez à la conquête de la Terre-Sainte avec confiance!« Mi pedig némán vevők föl gyönge vállainkra sulyos keresztünket; lelkünkben igérve, hogy az ima- és jó példávali szándéklott hóditási munkában aránylag s kitelhetőleg részt veendünk. Igazán megérdemlék a derék francziák e nagy szerencsét, hogy t. i. egy pár magyar pap is velök tartson ez utban; mivel ők karolák föl lelkesen e szent ügyet s nehány éve szerencsésen megindíták a hit és szeretet keresztes hadát: la croisade de charité. Nem tagadom, hogy ezerszer inkább szerettem volna Nagypénteken borulni Golgotha véres sziklájára, s ez esetben kétségkivül a bécsi vándor-csapat soraiba lépendettem; de miután a tavaszi utazást jelen körülményeim szinte lehetetleniték, őszszel pedig a németek társulatot alakitani eddigelé nem szoktak: rendkivül örültem, s mihelyt lehete használt vevém a bár távolabbról nyujtott kedvező alkalomnak rég táplált ohajtásom betöltésére.

Indulási napunk reggele gyönyörü, folyama betüszerint ragyogó, s a kilátás mintegy 24 óra múlva Trieszt pompás révpartján sétálhatni kedvderitő volt. Azért is igen jól esett, hogy a déli vaspályán elrobogó sebes vonat mindjárt kezdetben egy üdvösen lehangoló szép látványnyal kedveskedett: a matzleinsdorfi koronkint terjeszkedő sírkerttel, hova minap vitték ki jámbor gyóntató atyám, a kedves kapucinus P. Budai János fáradt tetemeit; egykori szives jóakaróm g. A. A. is ott pihen. Hát a kénytelen excapucinus, kérdezém magamtól, valljon mikor és hol térend végnyugalomra? Kalksburg, az uj jezuitatelep, a regényes Brühl, fejedelmi Laxenburg, jótékony Baden, sat. vidorabb emlékei sem lehettek tartósak, mert egy Galliciából Gleichenbergbe sietö fiatal huszár tiszt sovány és halvány képe megint temetési gondolatokat ébresztett. Szerencsétlen magyar gyerek, szegény szülöidnek talán egyetlen öröme, idegen földön emésztéd föl kipótolhatlan életerödet! Azonban az uti társak és tár-

gyak serege közönkint változván, s egymást ugy mint a köz életbeni vándor halandók csapatai hamar elüzvén, bennünk is tarka barka szinezetü benyomások támadtak. Gloggnitzon tul a terjedelmes állampapir-gyár, hol az 1854-iki nemzeti-kölcsönkötelezvények első finom ujonszülött példányait, eredeti szeplőtlenségükben, vala szerencsém azon év nyarán tisztelhetni; meg a szemmeringi nagyszerü, s Europa bámulatát felköltő müépitményi csodák és természeti fényrajzok szemlélete élénk mozgalmat idézett elő sorainkban; mindenki törekedett a bal felőli ablakokhoz jutni, mellyek az itteni élvezet- és tapasztalásnak csaknem kizárólag kedveznek, s azért a legszelidebb hazafit is bal-oldalra csalják. Grätznek pályaudvari hires étteremében ez uttal nem nagy kárt tevénk, mert a következő nagy ünnep tisztelete bennünket szoros böjtre kötelezett; de mégis, noha uti naplómba följegyezve nincs, az éhség fűszerezte nemes stájer sajtról meg nem emlékezni hálátlanság volna. Hát a jó kedvü s olaszul társalogni olly igen szerető beszédes öreget, egy darabig uti szomszédomat, hogy tudnám feledni? hiszen a szives jóakarat mindig köszönetre méltó, s ut közben kétszeresen becses. Laibachba esti kilencz óra tájban érvén, minden vasuti kényelem daczára, érzeni kezdők, hogy a rohanva haladó »Eilzug« nem csak megböjtöltetett, hanem keservesen meg is rázott bennünket. Képzelhetni, milly örömmel szállánk be a hasonló gyönyörrel még erősebb adagban kecsegtető postakocsiba, hol még azonfölül akarva nem akarva nagyrészt virasztani, s ekkép az ünnep előéjszakáját — Vigilia — betüszerinti szigorral meg kelle tartani. Csak a gyönyörü holdvilág nyujta némi enyhülést, mellynek szelid fénye olly szépen megfelelt a Magnificat mai kárversében előforduló »Pulchra ut luna« jelképezetnek.

Augustus 15-ikén az adelsbergi olasz modoru harangzene már korán reggel andalitólag hirdeté Nagyboldogasszonyunk dicsőségét, mintha utánozni akarta volna zsolosmánk hódolva bámuló szavait: Quae est ista, quae ascendit sicut aurora consurgens? Quo progrederis quasi aurora valde rutilans? A gyöngéden pirosló hajnal minket is ünnepies vidor hangulatra gerjeszte,

mellyet még azon unalmas föladat sem vala képes megzavarni, miszerint előbb igen csunya kopár sziklákon át kelle vergődni, hogy utóbb az Adriára nyiló nagyszerü kilátás rövid örömeiben részt vehessünk. Igy szoktuk az életben is pillanatnyi élveinket rendszerint jó drágán megfizetni! De hogy el ne felejtsem: az adelsbergi hires csepegőkő barlangot, mellyet Görtzbe lerándulásom alkalmával 1852-ben meglátogattam, csak azért is nézze meg, ha lehet, a jeruzsalemi vándor, mert egy Kalváriahegyet találand benne, s annak földalatti csúcsán előre dicsőitheti az Urat, miként az első német zarándoktársulat buzgó tagjai 1855-ben. A karsti puszta bérczek kietlen magaslatain átkelendő vaspálya sürü nyomai legalább jobb jövendő reményével kecsegtetik az utast; mig végre az opchinai tetőn egy felejthetlen pillanat minden eddigi fáradalmait elfeledteti vele, kivált ha éltében először pillantá meg a lábainál elterülő pompás tenger ragyogó tükrét s árbocz és vitorlalepte biztos kikötőjét. Mialatt a triesti öblöt környező növénydus hegyláncz egyik lejtőjén szép csöndesen alá szállottunk, helytartósági titoknok Mayersbach ur, mult éjjeli szenvedéseink hü tanuja s részese, mutogatá a virágzó tájék és gazdag város nevezetesebb pontjait. Ez igen szives férfiu, a jeruzsalemi consul Pizzamanonak hajdani gyakornok-társa, nagyon örült neki, hogy általunk mintegy személyesen üdvözölheté fiatalkori barátját, s viszonszolgálat fejében jó tanácsokkal láta el bennünket itteni rövid mulatásunk idejére; jelesen a tenger partján diszelgő Hôtel de la Ville-be ő utasita, hol csakugyan minden tekintetben jól, ámbár egy kissé drágán, valánk elhelyezve.

A kelet felé hetenkint rendesen kétszer járó gőzösök egyike másnap reggel 8 órakor indulván, elég teendőnk vala, hogy addig minden ügyeinkkel tisztában legyünk. Természetesen legelső volt a templom, s az leendett akkor is, ha nem ültük volna épen ma dicső ünnepét a tengeren evezők szende csillagának. Legközelebb esett hozzánk a csinos S. Antonio nuovo: teliden teli buzgó hivekkel, s igen szép zene kisérte lelkes énektől viszhangozva; mi közben nekünk is annál jobban esett a kedves

Madonna oltárnál teljesiteni szent kötelmünket. Világi utasnak sem tudnék ennél fontosabb végzendöt ajánlani, miként a derék Felix atya, kivel még bövebben lesz szerencsénk megösmerkedni, már 1483-ban szivökre köté öt káplán gyanánt magokkal vivő nemes urainak: »Die Artzt haben uns gerathen, dasz wir uns liessen purgieren im Leib; und da wir wol purgieret waren, da rieth ich meinen Herrn, dasz sie nit auff das Meer kämen, sie hetten denn jhre Seel auch purgiert!« Lelkünkben megerösödve s jó reményekkel telve többi dolgaink után látánk. Nem mondhatnám, hogy épen kellemesen lepett volna meg a Lloydirodában hallott érdekes ujság, miszerint a különben is elég tisztes rendes vitelbér, ki tudja mi czim alatt, 25 száztóli ráadással fizetendő; csak te fizess, gondolák a jó urak, aztán pörölj magad magaddal. Ebből azonban az a tanulság, hogy a vándor még nyomtatott árjegyzéknek se higyen, hanem mindenesetre kelletinél több pénzt vigyen magával; mert hasonló drágalátos magány-árverésekre másszor is számolhat. Kaltner is azt a tanácsot kapta: Geld — je mehr, desto besser. Vigasztalásul meglátogatók S. Pietro-t, S. Maria maggiore-t s az öreg S. Giusto-t, hol épen kar-imájokat végzék a kanonokok; nagy örömünkre Szűzanyánk oltárai mindenütt különösen fölékesitve s áhitatoskodók jó számmal valának. Ugy találtuk, hogy keleti utra nem rosz előkészület az itteni tikkasztó höséget is lehetőleg enyhitő tengeri fördő használata, mellyben a fényszegett napsugár okozta rendkivül gyöngéd smaragd szin finom játéka ártatlan szemgyönyörrel kedveskedett.

Délután tulesvén minden bajon s ezüst huszas dolgában tetemesen megkönnyebbülvén, mint afféle teherment, szabad emberek elindulánk a tenger szélén sétálni, s jó ideig egy hullám hintázta roppant nagy hordón akadt meg szemünk, mellynek szüntelen hengergő tetején s oldalain nehány ügyes katona merész sulyegyeni gyakorlatokkal mulattatá a partról bámészkodó járdatiprók seregét; s kivált mikor egymásba kapaszkodva önkénytelenül mindnyájan egyszerre le a víz alá zuhantak, mindannyiszor kitörő hahotával jutalmazá fáradalmaikat a hálás nézö közönség.

Tovább haladván a Passeggio S. Andrea ritka fasorain végig értünk a muggiai tágas öböl mellékére, hol a Triesztből átszállitandó nagyszerü hajógyárak helye készül. Visszajövet a komor felhök mögött sötét piros tüzben lenyugvó nap, mintha szelet s egy kis vihart akarna jósolni, olly félelmesen tünt el a habok közt; de szerencsénkre most az egyszer hiu fenyegetésével megelégedett. Este lön, mire haza kerülénk, s midön pogyászunkat egy kissé rendezni kezdök, akkor vettük észre, mennyi fölösleges apró holmival terhelök meg otthon, pro superflua cautela, böröndeinket. Csaknem olly pazar fényüzéssel dicsekedheténk, minöt a idézett Felix barát gazdáiról följegyzett, a velenczei bevásárlásról irván: »Reichlich einkauffen, guten Wein weisz und rot, Piscoten weisz mit Zucker, vil Schächtlein mit mancherlei Confect.«

II.

Szombaton, august. 16-ikán, jókor fölkelvén időm volt egy uj, széles karimáju, világos szürke szörkalapot venni, minöt a keleten jártasok tanácsára szalma föveg helyett már otthon szereztem; de biz azt szerencsésen elvitte a Szemmering tetején vasuti gyors-vonatunk ellen agyarkodó szél. Én e kora veszteséget nagyon sejtelmesnek tartám, hogy t. i. süveg után majd keleten valahol a gondatlan fő is elmarad; azonban ez utolsó, ut figura docet, minden előjel daczára türhetőleg ép állapotban visszakerült. Elég neki, hogy második példányban szerzett vándorkalappal kelle bucsut vennem a szép körszíni fekvésü Triesttől és öreg S. Giustojától; hova még egyszer, és tizszer, és húszszor visszatekinteni tudvalevőleg elragadó látvány, mellyet mi sokáig háboritatlanul élvezénk a fölötte kedvező nyári reggel óráiban, mig az egymást szakadatlanul fölváltó kisebb nagyobb öblök s a szabad tengeren fehér hattyukként lebegő vitorlás

járművek egymás után tünedeztek. Imperatrice nevü keletről visszatérő gőzössel nem sokára találkozánk, s a kölcsönös üdvözlő és tudakozó kiáltások közt talán egy némellyikünk irigylé is azon vidor utasok sorsát, kik ezennel már szerencsésen haza értek. De hiszen a mi téres, 240 ló erejü szilárd Egittonk is olly biztosan és nyugodtan haladt előre, mintha csak a honi szöke Dunán evezgettünk volna.

Casola Péter, milanoi kanonok, 1494-iki zarándoklata leirásában jelenti, hogy a velenczei köztársaság az időben két hajót szereltete föl évenkint Jeruzsalembe sietö jámborok számára; s egy hónap alatt rendesen el lehetett jutni a szent földre. Most hetenkint ugyanannyiszor nyilik alkalom az utra Triestből, s ámbár nem épen kizárólag szent czélokra szolgálnak e hajók, mindamellett szivesen elröpitik a buzgó zarándokot is jó pénzért az igéret földére. Ámde hajdan sem szokták vala ingyen ápolni kalmár uraimék a vallási buzgalmat; mert ugy olvassuk a régi utrajzokban, hogy személyenkint 48 aranyat követeltek Velenczéből Palaestináig. S ha meggondoljuk, milly szép számmal találkoztak illyen jámbor utasok s minő kisérettel utaztak egyes gazdagabb urak: p. o. Gumpenberg és 5 társa 1449-ben 1 káplán-, 1 irnok-, 1 lovász-, 1 festő-, 1 szakács-, és 4 szolgával; igen könnyü kiszámolni, mennyire fölhasználtatott az ügyes világ által akkor is a keresztény lelkesedés áldozati készsége. De hiszen: volenti non fit injuria; a ki utazni akar, fizessen. Most legalább nem panaszkodhatni kényelem dolgában, miután gőzöseink első rangu vendéglőkkel vetekednek. — Ist doch so ein Schiff eingerichtet wie ein eleganter Gasthof. Kaltner. — Szakácsot sem kell magunkkal vinni; mert az idézett ur olly fényüzőnek — luxuriös — találá Lloydék asztalát, hogy arról nagy böjt idején részletesen irni testvérének sem merészlett. Mi még ezen fölül azon különös szerencsével dicsekedhetünk, hogy olly teremben, hol 16-20 utasnak van kitüzött helye, csak heten valánk; tehát a szabadabb mozgalom becses előnyét is élvezők.

Ma egész nap elég közel vezete utunk a száraz földhez, s Istria

virágzó parti városai egy-két óránkint válták föl egymást, tengeri panorámánk kellemes tündöklő pontjait képezve. Pirano igen szépen fekszik Largone öböl fölött uralgó halmokon, s egyik büszke tetőrül szeliden lemosolygó temploma jó előre köszöntve a nézőt viszontüdvözlésre hivja föl. Azután egy aránylag téres lapály kanyarul be a hullámok közé, mellynek Punta della Marcha nevü szögletén Salvore falunál egy a maga nemében hires fénytorony áll, mert épen ez vala minden társai közt legelőször olly szerencsés, finom gőzvilágot terjeszthetni maga körül. Ugyan e tájon történt Velencze diadalmas csatája Barbarossa hajóhadával, mire béke lön a pápa, császár és lombardszövetség között. A következő Umago-t 10 óra felé alant az étteremben elreggeliztük. Cittanuova, meg Parenzo nem tüntek annyira föl; hanem annál szebben látszék már messziről a pompás Rovigno sz. Euphemia kies dombon emelkedő egyházával. Mikor még egyedül széllel bélelt vitorlák segélyével utazának az emberek, illyen figyelemre méltó helyeken kiszállottak, Istent szenteiben tisztelni; p. o. Felix atya szemtanuként irja Rubina-ról: »In der Kirchen steht ein grosser Marmelsteinin Sarck, in dem die h. Jungfrauw und Märterern S. Euphemia ligt leibhafftig.« Most a pogány gőzös elég ha éjjel megbecsüli a közel sziklán világító sudar tornyot; holmi régi vértanukra semmi gondja. Később az órómai romokkal dicsekvő, és saját hamvaiból kikelve mindinkább fölvirágzó Pola-t bámultuk, europai hirü nagy kikötőjéhez csatolt hajószertárával. S ezzel oda hagyók az Adria kék öltönye szélén gazdag arany szegély gyanánt levonuló biztos partokat.

Mig a mi drága hajónk ekkép lehető gyorsasággal sietett előre, hogy még mult kedden elment társát szokás szerint ötöd napra Szirában utólérje, addig nekünk elég időnk vala magunkba térve gondolkodni vándorlásunk apróbb, nagyobb czéljairól. Minél többet utazik az ember, annál tovább vágy; s ámbár fáradtan haza érkezve bevégzett utját utolsónak nevezi, rövid pihenés után ujra kész elindulni. Okát e nyugtalanságnak nem csak abban találom, mire az ó szövetségi bölcs utal, hogy t. i. idegen né-

pek földén jót s roszat tapasztalni érdekes dolog és tanulságos; de még ama feszengő hiuság ingere sem elégit ki, miszerint olly szépen hangzik öntetszőleg mondogathatni az öreg Casolaval: »Jo sono stato a Roma, capo del mondo, et poi in Italia, et anche assai fora d'Italia.« Szerintem ez ösztön alapja mélyebben rejlik azon igazság élénk érzetében, mikép sajátlag egész életünk csupa merő zarándoklat; nincs maradandó hajlékunk e földön, azért vándorlunk olly epedő, sovár kebellel az Ur szine előtt, mig valódi hazánk édes ölébe juthatunk. Azonban nem tagadom, hogy a minduntalani változást kedvelő világ fiának épen e miatt tetszik az állhatlanságát ápoló s növelő kóborlás. Mondják, azért is jó néha távozni hazulról, hogy az ember jobban megszeresse szülőföldét, mint ha mindig otthon ülve hozzá szokott volna. Már csak megvallom, miért is esik nekem olly jól a szünnapi hosszabb kirándulás: mivel a hirlapok fásító, robotszerü s mégis elkerülhetlen forgatásától egy időre fölment. Milly szerencse, hogy ujságot egy pár hónapig nem kell olvasni, de talán látni sem fogunk! Valóban irigylendő a derék maltai püspök sorsa, kiről Mislin följegyzé, hogy időrabló hirlapot soha kezébe nem vesz.

Ha valakinek untató leend e kitérésem, annak tudja be, hogy a szokatlan időbeni bő reggelizés engem is elálmositott. Mindamellett inkább szerettem a téres födözeten tartózkodva tiszta levegőt szini, s emeltebb helyről, hüs árnyékban üldögélve, a végetlennek tetsző sima víztükrön végig nézni, mellynek dél tájban különösen felötlő gyönyörü kék szine a gőzös kerekei alól kitoluló fejér habokkal pompás ellentétet alkota. E szemigéző látvány kellemeit bécsi, pesti, váradi s másholi jóakaróim, barátim, rokonim elérzékenyitő emléke többször elhomályositá ugyan; de borura megint kedves derüt hozott a jó magyar bajtárs, kivel az ugy is hasztalan búkór elüzése végett, kurta sétányunkon föl s alá botorkálva Kaltner kedélyes leveleit olvasgattuk: Die erste deutsche Pilgerfahrt. Salzburg, 1855. Az utasnak rendesen, ha volna is ideje, kedve ritkán van könyvekkel bibelődni; hiszen épen az iskolaportul szökött meg, s látni, hallani, szabadon lélekzeni, szóval

élni akar, nem pedig elunt száraz bötükön rágódni. Hozzá járul, hogy az ujabb utrajzokon sokszor annyi keresett, mondva csinált lelkesedés árad el; mi épen ut közben kétszeresen visszataszitó. Ha valaki esetleg, ugy mint én, régibb zarándoklatok leirásához jutva megizlelé egyszer a rajtok elömlő gyermeki jámborság, közvetlen hit, ártatlan lelkület és mély vallásos érzelemmel párosult vidor nyiltság utánozhatlan szépségét, minek a piperétlen nyelv s együgyüséggel határos természetesség az előadásban csak ujabb bájt kölcsönöz: azt egy darabig még Chateaubriand Itinéraire-je sem fogja gyönyörködtetni; olly élénk hatással van keblünkre az igazság egyszerü szava. Hanem a nevezett igénytelen kis munka becsületére legyen mondva, ez épen öszinte, bizodalmas hangja- s mesterkéltlen irályával ébreszte figyelmet; azért is nekünk ollykor becses időtöltés-, egyszersmind a szent földre hasznos elökészületül szolgált.

Mindebből kitetszik, hogy a rest embernek illy gőzhajókon egész az unalomig jó dolga van. Velünk utazott egy trieszti nagy kereskedő, ki meg akará tudni Konstantinápolyban, miért kerül többe vihar rongálta nászádjának helyreállitása, mint egy ujnak készittetése, s egy uttal fiát is meg vala látogatandó Alexandriában. Ez a tapasztalt uri ember jóelőre figyelmeztete bennünket, milly fontos két teendője legyen itten az utasnak reggeltől nap estig vagy is inkább a következő hajnalig: Mangiare e dormire, — az az enni és aludni; s a mit állita, csakugyan tényleg bebizonyitá. Vonzó példáját talán magam is követtem volna, ha lent a nyugteremben iszonyu hőség nem uralkodik, mig künn az enyhitő légvonat folyvást lengedeze. Még egy érdekes ösmeretségről kell ma szót tennem; s ez a kis vaskos angol gépész, ki előbb a dunagőzhajózási társulatnál szolgált Óbudán, hol igen jó dolgának kellett lenni, mert a magyar szó hallatára nagyon megörült. Rendkivül nyájas vala mindig irántunk, szivesen töré nyelvünket, levitt magával a gépezet járását, fortélyait közelebbről megmutatni, s fölhivott a bármikori látogatásra. Gondolom, Rousseau mondta egyszer, hogy öt semmi olly bámulattal nem képes eltölteni, mint

a tengeri nagy hajók belső szerkezete; hát ha még egy mostani gőzös csodaszerü müvészi alkatát szemlélhette volna! Érzékiségbe torkig elmerült századunk fiai nem is gondolnak rá, hogy vaspályán vagy hullámhátán tova röpülő járműveink, légmetsző óriási lánczhidaink, fonó, varró, mosó gépeink mind meg annyi magasztos lelki diadal jelei, t. i. Isten lehelte szellemünk győzelmének azon anyag fölött, mellyet ők imádnak.

Délután nem igen gyöngéd afrikai szél fujdogált; de a habratermett derék Egittot sehogysem birta meg ingatni. Bár csak mi se hagynók magunkat soha megtántorittatni elleneink dühe, szenvedéseink nagysága, szenvedélyeink vad rohama által! Ugy sokkal nyugodtabban folynának le vándor napjaink, s e rövid élet alkonyán szerencsésen bejutnánk az örök üdv biztos kikötőjébe, miként Itinerariumunk kenetdus imáiban ohajtjuk: ut, Angelo tuo sancto comite, ad eum quo pergimus locum, ac demum ad aeternae salutis portum pervenire feliciter valeamus. Ut közben olly gyakran enyhülést, erőt, égi vigaszt nyujtának e remek uti fohászok, hogy eléggé dicsérni s ajánlani nem tudom az egyházi könyörgéseknek eme drága gyöngyeit. Hasonlólag elösmerő hálával kell magasztalnom a mai zsolosmában előforduló, sz. Lőrincz nyolczadára kiszabott olvasmányokat igazán aranyszáju sz. Jánosunk ékes tollából: Dulcis praesens vita est et multae plena voluptatis, non tamen omnibus, sed iis tantum qui illi sunt affixi. Milly beható finom eszélylyel magyarázgatja Urunk rejtélyes szavait: Qui amat animam suam, perdet eam! minő szelid erőszakkal igyekszik hiveit kiszabaditani a földhöz tapadt élvkeresés lélekölő bilincseiből! Valóban még e világ is tartósb örömekkel szolgál annak, ki gyönyöreit mohón nem vadászsza.

Keblünk hangulatával megegyező szende, hajnalpiros naplemenet, vagyis itt helyesebben elmerülés a tiszta hullám-ágyba, vete véget elmélkedésünknek. Jól mondja magyar népünk: leáldozik; mert igazi végáldozat gyanánt enyészett el, s utolsó szikráig gyönyörködve szemlélhettük elhaló alakját, à revoir, viszonlátra. Kelet rengeteg pusztáin is, gondolám, illy nagyszerüleg tünik el. Do-

mine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! Ellenkező oldalon a teli hold emelkedék ki hasonló pompával ezüst csillám környezte habok közül, épen mikor a figyelmeztető s óvó jelül szolgáló nagy éji lámpát első árboczunkra föltüzék; mi ez uttal fölöslegesnek is látszék a bűvös világu kedves nyári éjszaka mellett, mellynek ártatlan bájait thea után még sokáig élvezők.

Augustus 17-kén otthoni szokás szerint jókor fölocsódván azon perczben léptem ki a födözetre, midőn ébredő napunk fényes arczát az enyelgő vízárból mintegy mosakodva kiemelé. Nem sokára véletlenül lecsapó sürü köd folyá körül deszkavárunkat; de megint fölülkerekedett az égi hős ellenállhatlan erejével, s a hivatlan vendéget hamar elüzé körünkből. Exultavit ut gigas ad currendam viam. Kedvező jelnek tekintők az olly bőven hulló fris harmatot is, mellynek következtében hajónk korán reggel egészen eső utáni lucskos képet mutatott. Az éjjel Dalmátország magas hegyei s apró szigetei mellett haladtunk végig, olly közel, hogy a tengerészek mondája szerint Zárának legalább egy kiváló csúcsoni erődjét megpillanthattuk volna. Nekem meg ad vocem Zára egy középkori zarándok sorsa jut eszembe, ki Hollandiából csak e tájig érhetvén, jó erős vászon lepedőbe göngyölve szállott a hideg és nedves mély sirba; szegényke még egy lábaihoz kötött kővel telt zsákot is kénytelen vala leczipelni magával, talán hogy az itélet napjáig föl ne jöhessen. Bennünket is azzal biztatott a szentföld bécsi főbiztosa P. Maczek, hogy szükség esetében a tenger fenekéről is lehet mennyországba menni; pedig ez a fő dolog. Hire sincs tehát a bajnak; minden esetre kárpótlást reménylünk onnan fölülről, nota bene ha magunkat ide lenn megbecsüljük.

Nem tudom, mi baja lehetett a hollandi jámbornak; de nekem kevésbe mult, hogy az itteni borzasztó kesernyes tejes kávé megizlelése keserü gyümölcsöt nem termett. Azért is tanácslom mindenkinek, óvakodjék az illyen tengerre nem való nyalánkságoktul, s inkább várja be türelmes éhgyomorral a mindig tulságosan kielégitő villás reggelit, melly Kaltner szerint az ő ritka karácsoni

ebédjével vetekedik. E nemes czélra szolgál a födözeteni hosszu ketreczekbe zsufolt aprómarhák kövér egyeteme; szép alkalmat nyujtván a házi szárnyasok mindenféle nemeinek tanulmányozására, miglen az egyes példányok lassankint megszabadulnak kinos rabságukból, kinosabb halálos műtétel utján, hogy a tudós uri gyomrok életölő vágya kielégittessék. Ámde a szegény legények sem éheznek Lloyd gazdag asztalánál; s a körben földre, vagyis deszkára települt matróz-suhanczok és vénebb kamaszok irigylésig jó izüen nyeldelék szokott kedves makaronijokat. Hanem mégis legtöbbet evett maga potrohos Egittonk, óránként 30 pengő forint áru kőszenet emésztvén föl, mellynek szapora salakját rendes időközben, ugy tetszik hatszor napjában, szokták kidobni Neptunnak olcsó áldozatul. Mindez pontosan megcsendülő harang szóra történik a hajón, mint valami jó fegyelmü zárda- vagy szigoru növeldében. Mikor a kormány kerekét tartó, meg a gőzös orra hegyén őrt álló egyének, vagy a kormos gépészek egymást fölváltják; mikor a hajó vendégeit délelőtt 10 órakor s délután négy körül enni híják: mindig kiszabott hangos jel által adatik tudtára mindenkinek, a kit csak illet, fontos teendője. Szabályos napirend és csín dolgában igazán sokat tanulhatni e durva tengerészektől, kivált ha kemény parancsnok áll az ügyek élén. Szóval minden tekintetben meg lehettünk elégedve sorsunkkal; csak a jó fris víz hiánya volt ránk nézve sokszor igen kellemetlen; annál inkább, mivel a corfui kormányzó lord számára nagy hordókban drága jeget vitt a gőzös szemünk láttára; s az alatt mi magunk habár egy csöpp enyhitő hideg ital után hasztalan epedezénk. De hiszen ollykor ollykor egy kicsit sanyargató nélkülözés a bucsujárat érdemét növeli.

Eléggé szerencsések valánk bezzeg a szerfölött csendes derült égre, valóban arany időre tekintve; minek következtében a félelmes tengeri betegségnek még csak árnyéka sem mutatkozék nálunk. Igaz ugyan, hogy a ritkán viharos augustus havát általában legkedvezőbbnek tartják illyen utazásra; de olvastam én már alig négy éve iszonyu szélvész roncsolta gőzös tört kerekeiről, Candiatóli kényszerült visszatérésről, és Triestből má-

sodszori elindulásról épen e dicsőitett hónap folytában; s azért jobbnak tartom alázatos hálával elösmerni az Urnak különös kegyelmét, ki ugy látszik érezhetőleg velünk akar vándorolni P. Urban ohajtása szerint: »wohl wissend, daß uns unsere Pilgerreise nur dann zum Segen werden könne, wenn der Herr selber mit uns pilgert.« Lehet, hogy a dühöngő vész idején még közelebb van hozzánk Isten atyai karja; mire nézve tanácsolják qui nescit orare, pergat ad mare; s talán épen ezért nevezék a vihart középkori német utasok is, franczia-olasz módra, szerencsének »Fortune.« De mondhatom, nagyszerü nyugalmában, midőn látkörödet ég- és vizen kivül semmi sem korlátolja, nem kevésbbé képes a tenger imára gerjeszteni; hiszen tetszőleg határtalan terjedelmü fölülete olly magasztosan tünteti elénk az isteni végetlenség fönséges képét. Nem csoda hát, ha nekem annyiszor kedvem kerekedett huzamosan betekinteni e kristály tükörbe, mellynek varázs szine a nap különböző részeivel sötétebb vagy világosabb árnyéklatu változatokon ment keresztül. Illyen nagy tudományu észleleteknek fölötte kedvezett a folyvást szendén lengedező kellemesen hüvös déli szél, meg az igen könynyü porköpeny alaku fehér vászon öltöny, mellynek használatát zarándok utódimnak jó lélekkel ajánlhatom. Reménylem, a figyelmes olvasó bölcsen észreveendi, hogy mi, hajóra szorult árva magyarok, igen gyakran foglalkozunk a légmérséklet és időjárás fontos kérdéseivel, mint valamelly unatkozni kezdő társaság ásitozó rendes tagjai.

Ma reggel azzal biztattak, hogy nem sokára kedves olasz földet szemlélendünk; s valóban ugy rémlett előttünk, mintha egyes kiváló pontjait a nápolyországi partoknak már is láttuk volna. Később egész hegyláncz mutatkozék, állitólag Monte S. Angelo Manfredonia fölött, mellynek benyuló fokához közeledvén nyugtalanul repdeső s koronként a hullám közé lecsapó halászkeselyük csoportjával találkozánk. Ugyanitt ötlék föl először a tenger fölszinének sajátszerü domborodása; mi szemcsalódás vagy nem, minden esetre érdekes. P. Benjamin ferenczi atya rövid utrajzában ártatlan örömmel emliti, hogy Apulia partjain a sz. Mihály

arkangyal megjelenéséről hires Gargano csúcsát, meg Bari és Monopoli városokat, igen közelrül látta. Mi ezeket valószinüleg elestebédeltük, s csak arra jövénk föl a hajóteremből, midőn a lenyugvó nap sajátszerü halavány viola szinü háló- vagy fördő köpenyt vön magára. Illy pongyolában kegyes volt megengedni, hogy káprázás nélkül bátran a szemébe nézhessünk. Az esti szürkületben folytatott sétát megint a thea szakitá félbe, azon országrenditő nevezetes ital, melly 1773-iki december 18-ikán Bostonban lázadást szülvén, az uj világot europai mostoha anyjának önző karjaiból kiragadá.

A következő augustus 18-iki hajnal derült szemei sokkal kevesebb harmatcsöppeket hullatának el a födözeten, mit esőre mutató jelnek, örömemre, roszul magyaráztam. Eleinte ugy tetszék, mintha egy kicsit álmos lett volna szép napunk, olly lassan vánszorga föl nyughelyéről, annyi idő telt el a legelső szikra fölvillanásától az egész fénygömb teljes kibontakozásaig. De mihelyt kész lön egyszerü piperejével, annál tündöklőbb pompával nyitá meg hős fejedelmünk születési ünnepét: Tanquam sponsus procedens de thalamo suo. Legyen e dicső nap olly tisztán ragyogó mind végig!

Éjjel az otrantoi tengerszorulaton vágtatván keresztül, már most a mindkét oldalról mutatkozó bérczeken legeltethetők örömittas szemeinket. Furcsa, hogy a hajón utazó jámbor rendesen annyira örül a szárazföldnek, ámbár olly messze van tőle, hogy százszor elveszhetne addig, mig rögtöni veszély idején oda jutna. Talán egy kevéssé hátráltata bennünket a szembe kötekedő szél játéka; de ránk nézve nagyon kellemes, jótékonyan enyhitő fuvalmát annál inkább magasztalnom kell, mivel olly szakadatlanul szép idő kiséretében járt: hogy az ember szinte már kivánni kezdett egy kis ártatlan vihart, csupa tengeri tapasztalás kedveért; vagy legalább szeretett volna beszökni egynehány perczre a leirhatlanul kedves azur fördő szüntelen csábitó habjai közé.

Albánia kopár hegyeit hasonlólag müveletlen vad népével együtt balra hagyván, óriási léptekkel sieténk a joniai tenger

felé. Bármilly zokon esett, érzékeny bucsut kelle venni a különben haragos, de iránt unk igen kegyes Adriától, mellyet mintegy édes miénknek szoktunk tekinteni. Most igazán idegen földre vagyis inkább vizre jutottunk, azon virágzó köztársaságba, hol a szabadelvü, ember- és pénzszeretö, atyailag szelid angol kormány parancsol, és néha korbácsol, melly a tej fölét mindig, jó vagy rosz móddal, meg tudja szerezni magának. E boldog uradalom föhadiszállása Corfu — itteni szürös philologusok igy ejtik ki: krfu, az angol gége: krfju — perczről perczre közelebb érkezett; még csak 4 órányi távolság, mondá nagy örömmel egy oda sietö görög honfi. Hanem elöbb át kelle törni az elöttünk és körülünk összevonuló szigetek zöldellö csoportján, mellyeknek kitünö derék vezére Fanó szikla-vértes domboru mellével rögtön, meredeken le zuhan a lábainál zajló sötét örvénybe.

Mig az urak alant kényelmesen reggelizve a keleti hires Pillaw = törökrizs drága izét becsülni tanulák, az alatt kivül és fölül egy kis mozgás keletkezett: matrózaink t. i. a lebocsátandó horgony-láncz nehéz gyürüit rendbeszedték, a kiszállitandó sok árucsomagot és nagy ládákat az alsó raktárakból fölhuzogaták, egy pár vitorlát kifeszitettek, sat. Minden rendbe jött egymás után, mert ezek a fürge legények igazán értettek a dologhoz, meg a nyaktörö gymnasticához; csak ugy vézna macska módjára szaladgáltak alá s föl az ingadozó kötélhágcsók- és vitorlarudakon. Dalmata szlávok levén majd mindnyájan, maguk közt anyai nyelvükön csevegtek; de, noha kapitányaik majd mind raguzaiak, a vezényszó rendesen olaszul hangzott, s közvetlen felügyelöjüket is, a tenyeres talpas kormányost »Nostruomo«-nak czimezék. Ez a goromba »Miemberünk« kézzelfogható befolyást gyakorla rájok, s talán az ö magas tekintélyének köszönhetjük, hogy a papi rendüek iránti babonás ellenszenvüket velünk nem érezteték. Részemröl csak P. Urban leveleiböl tudom azon, általa még Jónás proféta koráról s esetéből származtatott, botor-elöitéletet, miszerint egyházi férfiak jelenléte vihar- vagy legalább ellenszél-gerjesztö hatással bir a tengeren.

Mielőtt a pompás látványt nyujtó S. Salvadore hegy aljához értünk, bal felől egy kis sziklán a corfui csatorna számára készült fénytorony voná magára figyelmünket, melly kitünő fejérségével nappal is már messziről világitani szokott. Jobbra dombtetőn szép kilátásu őrház emelkedik. A bejárást korlátozó elősziget jól el van látva kis erődök- és tűztelepekkel, ezek meg bőven fölszerelvék iszonyu tarackok- és ágyukkal. Nekünk is volt e nemből a hajón 4 becsületes és jó vastag példányunk; de amazokkal szembe jobb hallgatni róluk. A város fölött haragosan lenéző kettős fellegvár uralkodik, s alant egy pár nagy hadihajó mindig kész elfogadni a hivatlan vendéget. Szóval Corfu olly ügyesen meg van erősitve, hogy emberi hatalom alig csikarandja ki valaha John Bull körmeiből.

Tiz óra helyett egy után megérkezvén, több ékesen föllobogózott társai közé szépen besimult a kissé késedelmes fáradt Egitto; mi pedig a roppant hőség és igen rövid idő daczára kibárkáztunk, nem csak a csinos arczulatu város kedveért, hanem azért is, hogy kedves urunk Ferencz József születése napján önmagunkat édes szőlővel és olcsó narancscsal ünnepélyesen megvendégeljük. A bástya keritette partról fölkanyaruló szük utczák és magas házak most nyáron az áldott árnyék miatt kellemetesek, s épen ezért dicsérendő a tiszta oszlopcsarnokos vásártér is, meg a tágas velenczei piacz. Fönn elég magányosan egy görög föliratu gyászlobor dicsőiti a hellen szabadság elvérzett bajnokinak emlékét; mire hihetőleg szivesebben pillantanak az itteni polgárok, mint egy pár idegen albioni hősnek kitünő helyen fölállitott szobrára. De meg kell vallani, hogy a piros őrsereghez tartozó angol katonák szép szál emberek, és az alsó várban, hova szabadon bejuthatánk, hemzsegő hangyabolyként sürögve jártak el kiszabott munkájokban. Visszatérve megnéztük, természetesen csak kivülről, a kormányzó lord aggszerü palotáját, hova sürü pelargonium-bokorral szegélyzett hosszu fasor vezet; hanem a körüle tengő szomoru cziprusok korántsem olly szépek, mint a szomszéd olaszhoniak. Sz. Spiridion egyházában egy perczet alig töltheténk; de nem is volt kedvünk a gazdag arany rámába foglalt ösmeretes görög

képeket csodálni; annál kevésbbé lefizetni a két pengő forint értékü belépti díjt, mellyet a szakadárok, Eduard atya hiteles tanusága szerint, föntisztelt nagy püspökünk sirjának meglátásaért követelnek. Fél négyre levén kirándulásunk határideje kitüzve, többet nem tapasztalhatánk. Máskor tovább mulatható vándorok leirása után érdekesnek tartom följegyezni, hogy a vitéz helyőrség kathol. tagjai Szüzanyánknak nem rég gyönyörü kápolnát emelének csupa önkénytes ajánlatokbul. Különben görög nem egyesültekből áll a nagy többség, kikkel mintegy öt ezerre menő s érseki megyét alkotó hitrokonink mindig egy időben kénytelenek Urunk föltámadását ünnepelni.

Mig oda jártunk, az alatt ugyancsak megtölt előbb nagyon is üres hajónk széles födözete számos, török és szerb öltönyü csőcselékkel. Dalmát, görög, albániai jövevények, meg az ég tudja hova valók e távolrul festői külsejü alakok; de közelebbről tekintve Kaltnernak van igaza, miszerint szinházilag eltakart czifra nyomoruságot árul el a viritó köntös alól kirivó szenny és rongy. Férfiak és nők és siró gyermekek vegyes csoportja foglalá el a hajó nagy részét, ugy hogy a tengerészek sem mozoghattak szabadon, kik a roppant vas macskát kezdék vizipuska-szerü emeltyükkel nagy zajt ütve fogonként fölhúzni. De mind hiába; mert a corfui postának tetszett készen nem lenni, nekünk pedig kellett, ha nem tetszett is, jó darabig reá várni. A kinek tehát kedve volt, kényére szemlét tarthatott az elég nagy kikötőben szétszórt árboczok ritka sorain. Legfölebb a triesti Lloyd társulat dicsekedheték nehány tisztes képviselővel; minthogy Oriente, Bosphoro, Elleno czimü gőzösei velünk szemközt horgonyoztak, a futári gyorsaságu America pedig nem sokára mellettünk termett. Végre megérkezvén a levélzsákok, azonnal kiröpülénk egy büszke britanniai fregát irányában, mellynek fürge legényei vigan fürödtek a hajó árnyékában. Ma rendkivül későn, hat óra felé, jutánk ebédhez; melly után esti levegőt szini, theázni, s éjjeli koporsónkba bújni szokott napi rendünkhöz tartozott. Ez ágyhelyek alkata is üdvös emlékeztetés a halálra, s az embert előre hozzászoktatja

egykori keskeny, szük lakához. Lám a tenger fenekén is lehetne csinos deszkahajlékban nyugodni; mig az angyali riadó föl nem idézne bennünket.

Augustus 19-ikén képzelt sírunkból fölvergődvén, a tegnap seregestül betódult montenegroi bajnokokat már sürögve forogva találtuk. Ezek a ritka szorgalmu legények Konstantinápoly született kertészei; hol rövid idő alatt egy kis pénzmagra tevén szert, haza jönnek a drága keresményt családi körben elkölteni, mire megint előrül kezdik a munkát. Hajói bölcs szabály szerint azonnal lefegyvereztetvén, ártatlan búskomoly népdalaik szenvedélyes énekelgetésével üzögeték unalmas óráikat. Mi meg szerencsésen elaludtuk az ősi hősi emlékü picziny Ithacát; s annál szabadabban képzelhetők róla magunknak a mi tetszett, mivel a rendesen száraz prozai valóság nem zavará meg álmainkat. Ugy is azt irja felőle jó kedvében egy pajkos vándor, hogy classicus tetőin pillantá meg az első szélmalmokat. Én a példás türelmü régi vitéz Ulysses emlékének azon aligha uj észrevétellel hódolok, mikép a szirének csábjai ellen szükségelt megkötöztetésével az ember természeti gyarlóságát, mi őt rendkivüli elővigyázatra kötelezi, olly hiven ábrázolja. Reggel sürü ködben uszott ugyan a közel szigetek nagy része, csak magasabb sziklagerinczeiket hagyván szabadon; hanem itten s a mi kedvünkért e homályos körülmény is szép időre mutatott. És csakugyan Zante-t a vele szemben ragyogó nap, holmi körüle ólálkodó gőzcsapatok daczára, szépen megvilágitá. Szilárd föllegvára nevéhez illőleg jó magasan fekszik, s a hegy alján végig és oldalain fölvonuló város gyönyörü képét diszes korona gyanánt ékesiti. A környéken elszórt pompás nyaralók, s növénydus kertek igazolják az ösmeretes közmondatot, melly »kelet virágá«-nak czimezi e helyet s férfi lakosainak rovására hölgyeit magasztalja: »L'isola Zante, Fior' di Levante, Le donne buone, L'uomo birbante.«

Mihelyt a szigetek közől, Zantet elhagyva, kiértünk a szabad tengerre, hajónk egy keveset, de nagyon keveset, hintázni kezde; minek hatását a gyöngébb idegzetüek, jelesen a nők, azon-

nal érezni látszottak. Eddig mint afféle próbált emberek vitézül kiállók a sarat; nem is csoda: mert szép kék ezüstös vizhalmok emelkedtek ugyan körülünk; de nem olly óriási erővel csapkodó hullámhegyek, minőket egykor Calaishoz közeledve láttam. Azonban meddig tart az olcsó hetvenkedés, majd megválik. A tenger fölött egész nap ködréteg lebegett, de csak alant a fölszinen; reánk onnan fölülről vidám napfény mosolyga. Hasonló vékony fátyolba takaródzék a bal felöl jelentkező száraz föld is, mintha felötlő kopaszságát akarta volna elrejteni a vén Morea; hanem azért csak át áttünedeztek Achaia és Arcadia magas hegyei, mellyek irányában s i e t v e haladánk lefelé; mivel a hajó vezérei szégyenlék, hogy illy kedvező időben aránylag későn érkeztek volt Corfuba. Most tehát előre törekedvén, ollykor ollykor fölhuzott szélfogó vitorlákkal is ügyekezének egy keveset előmozditani sürgetős ügyünket; ámbár a jó szándék nem igen sükerült.

Az alatt mi, fontosabb teendő hiányában, kedves gyomrunkról gondoskodánk. A reggelire nyujtott rosz fekete kávét böröndünkben rejlő csokoláddal pótolók. Azt is kisütöttük, hogy a természetes narancs sokkal jobb a mesterséges citromviznél, minőt egyszer a velünk hozott porokbul késziténk; de csak egyetlen egyszer, — elég vala semel pro semper a fogvásító savanyu lé. Volt bezzeg alkalmunk izletes tengeri halakkal, névszerint a hires volpinoval megösmerkedni; s egyszóval dözsölve a drága időt kényelmesen elvesztegetni; mit az ember jobban sehol sem tanulhatna meg. A fönemlített öreg kereskedő, nemes jelszaváról: mangiare e dormire megfelejtkezve, unalmában olasz könyvet, utóbb kártyát kért, de nem kaphatott, a furfangos beszédes camerieretől, kinek igen gyakran tetszett a borravalórul érdekes adomákat közleni. Derekabb emberre találtunk a szives udvarias orvos urban, ki egyszersmind postamesteri hivatalt visel a hajón Az egy pár magyar szót is tudó nyájas férfinak szerencsénkre velünk semmi, másokkal is kevés dolga volt az utazó seregből; hanem egyik szegény gépész jutott ápoló keze alá, kit a nagy hőség véletlenül lázba ejtett.

De most nézzünk körül egy keveset, milly nevezetes vidéken evezgettünk e nap folytán. Dél tájban a török hajóhad tönkretevéséről hires Navarin városa s kikötője felé volt irányozva minden ép szem; utóbb a szárazföldön Modon vára, jobb felől pedig Sapienza szigete vonó magára figyelmünket, több utána következő apróbb társaival. Ezek közt mindjárt nyugodtabbnak tetszett a gőzös magaviselete. Itt valahol kell lenni azon Strinali nevü különös szigetnek is, mellyről Felix barát irja, hogy szegény szerzetesek meg tudták védeni a hatalmas törökök ellen. Hanem ez még abban a bajnok világban történt, midőn Bugislaus pomeraniai herczeget, ki 300 lóval s irnokok és szakácsok nagy seregével indult Jeruzsalembe, kilencz kalózhajó teli pogány rablókkal egyszerre megtámadá, — s a jámbor hős mégis szerencsésen megszabadult; mire nézve nem sokallom, hogy a szent város templomainak 100 aranyat ajándékoza. Később a mélyen benyuló tágas öböl éjszaki nyilásánál egy roppant nagy magános sziklatömeg mintegy örködni látszék. Capo Tenero is, az egy darab kőszálból álló merész fok, inkább Grosso nevezetre volna méltó. Cap Matapan aránylag alacson hegyei már messziről integettek; de mire oda jutánk, a nap elhaló sugarai e hosszan elvonuló bérczek mögé temetkezének; mi jelenleg először tapasztalt ujság vala ránk nézve, mióta t. i. vízhátán élünk. Szürkületkor az egy kevéssé háborgó tenger nagyszerü látványt nyujtá; hát még ha komolyan neki zúdult volna! Este a hajónk széles melle- s kemény oldalbordáiba ütköző hullámoknak mindenfelől csillámló szikrázása gyönyörködteté szemünket. Cerigo, mellyről Sándor, rajnai palatinus, zarándokutjában nagy bölcsen megiratott, hogy Páris Helenát itten rablá el, nekünk éji homályba rejtezve jobbra maradt. A későn érkező hold eleinte ugy tünt föl a viz szinén, mint valamelly pusztai távolban pislogó pásztori tüz. Végre szerencsésen megkerültük a veszélyes Capo St. Angelot, mi előttünk igazán jó reménység foka volt.

III.

A sz. István király tiszteletére szép tisztán kelő nap, mint rendesen, a födözeti szabadban találá bennünket. Ünnepies piros szint ölte magára hajónk is, a montenegroi vörös mellények és sipkák miatt. Szelidebb tengert s derültebb időt képzelni sem lehet; sőt mintha valóban közeledtünk volna a keleti naphoz, olly égetőleg sütött ránk, és a peloponnesusi terméketlen kopasz hegyekre. Nem kevésbbé kietlenül nézett ki Servo szigete, melly alatt reggel hamar elsurranánk, meg a többi apróságok. Hanem annál inkább örültem előre a »kathol.« Syrának, minthogy szép melléknevére méltónak gondolám, s nem csalatkoztam. Most már, pro coronide, jól viselé magát Egitto is, hogy a kiszabott időre, t. i. Corfutól számitva 41 óra alatt, ide érjen; mi körül belül megint három órányi különbséggel sükerült, ugy hogy csak dél felé szállhatánk ki az ohajtott biztos partokra. Előbb azonban át kelle költöznünk a Smyrnába menendő gőzösre, mellynek uri neve Austria még több kényelmet, barna két kéménye pedig sok tüzet, s ennél fogva gyorsabb haladást igére. Konstantinápolyba sietö Egittonk személyzete felöl, bucsuzó tisztelkedésül, nem árt följegyezni, hogy utolsó perczekben ollyasminek jövénk nyomára, minél fogva utazó utódinknak a pénzükre való gondos fölügyelést, ha kisebb is a kéz alatti összeg s bármilly becsületesen nézzenek ki az emberek, mindig sürgetőleg ajánlani bátorkodunk. Experto crede Ruperto.

A teljes napfényben ragyogó s dicső fekvéséről hires ó-város, a göröghoni katholicismus sziklavára, igazi acropolis gyanánt büszkén tekint le a lábainál elterülő, kereskedelmi zajjal tölt ujvárosra, mellynek legnagyobb részt szakadár lakosai a szabadsági küzdelmek és üldözések sulyos éveiben itten kathol. hontársaiknál kerestek és találtak biztos menedéket. Azóta nagyon megszaporodott a jövevények száma, s én nem csodálnám, ha idövel a hálátlan vendég kiüzné vagy legalább elnyomná a szives házigazdát; hiszen tudjuk, illyesmi történt Americában is a baltimorei jámbo-

rokkal. Most a kikötőben horgonyozó sok hajó élénk forgalomra, több épülőfélben levő szép ház virágzó fejlődésre mutat. Nem hiába nevezik ez alsó várost Hermopolisnak; mert csakugyan Mercur ügyes szelleme látszik benne uralkodni. Van azonban itt is egy kápolna — Annunziata, — mintegy 200 hitrokonunk számára, két világi pappal; ezenkivül 400-nál több egyesült görög saját templommal bir Austria buzgó pártolása és adakozása következtében. Az uj tengeri kóroda is szembetünő csinos épület.

De minket csak fölfelé vonzott szivünk gerjedelme a kúpalaku felső városba, mellynek csúcsán vitéz sz. Györgyünk székesegyháza diadalt ül. Azért hát bátran neki fogtunk a roppant hőségben kétszerte kinos hegymászásnak, s előbb egy erős kő hidon keresztül, azután meg iszonyu kövezeten föl botorkálva nagy nehezen elértük az első házakat. Legelőször a tágas elemi tanoda, 180 zsibongó gyermekkel tömve, nyujtott egynehány pillanatnyi árnyékot és örömet; ámbár a csupán görögül tudó tanárral nem sokat értekezhettünk. Innen hamar följutánk, épen mire tizenkettőt harangoztak, a kedves kapucinus zárdába, hol Szeraphin atya szives kényszeritése bennünket egy óranegyedre megtelepitett. A beszédes jó Pater elmondá, hogy ők már századok óta szolgálnak itten, XI. Lajos franczia király védelme alatt jövén ide, midőn még csak 40 katholikus tengett e helyen. Jelenleg hála Istennek pap is van annyi, sa hivek száma 5000-re megy. Hanem ingyen korántsem adja Isten az illyen nagy áldást; másfél száz éve, török ontotta püspöki vér termékenyité az Ur szőlejét, azért hoza olly nemes gyümölcsöt. Nem hiába nevezik Szyrát »kathol. sziget«-nek; mert a hitélet gazdagságáról többi közt csakugyan tanuskodik a szerzetes házak szaporodása. Szent József leányain kivül Orsolya szüzek, Domonkos- meg Ferenczrendü apáczák foglalkoznak a nöneveléssel; fiuk számára nehány keresztény iskola testvér váratik. Isten után a lyoni propaganda, meg a franczia kormány bőkezüsége ápolja e csemetéket. Ez utóbbi névszerint a szegény kapucinusoknak is juttat évenkint 600 frankot. Hasonló segedelemben részesülnek a főpásztorok

u. m. a naxosi érsek, tinosi, santorinoi és itteni püpökök. Egyáltalában az egész Levante-ra nézve megalapitott szabály: egy egy érseket 1200, a többi főpapokat 500 franknyi évdijjal tisztelni meg. Csekélység az igaz; de mégis jól kamatoz a párizsi uraknak, politikai tekintélyök emelésével. Nem is hanyagolák ők el soha keleten, még az első köztársaság legdühösebb éveiben sem, egyházi tartozásaikat; s jól tudják, mit cselekesznek. Sokáig elfecsegtünk volna még a jó barátokkal; de nekik enni, nekünk pedig menni kelle, mivel a gőzös nem szokott várni az utasokra. Megnézvén tehát a keresztelő sz. Jánosrul czimzett egyszerü templomot, odább állottunk; miután kiüritők a megható vendégszeretettel ránk erőszakolt bucsupoharat. Ez alkalommal P. Seraphino da Locarno fényesen be akarván bizonyitani, mennyire ösmeri és tiszteli édes magyar hazánkat, rokonilag nyujtott naxosi erős nectárját drága tokajinkkal hasonlitá össze; mi több, egész komolysággal szót emele sz. István királyunknak Monzában levő vas koronájáról, mellyel a német császárok megkoronáztatnak! Ha nagyobb hibát életedben nem követsz el olasz atyafi, ezzel még boldogulhatsz. Isten veled!

Közel esett a jezuiták ékesebb egyháza: Madonna del Carmelo, mellynél 2 áldozár egy fráterral tartózkodik. Egy kicsit távolabb álla Msgr. Alberti emeletes lakhelye; de nem mertük a jó pásztort itten szokásos siestajában háborgatni, hanem fölebb hágtunk a magas főtemplom csinos belsejét megtekinteni. Ujdonatuj mellékoltára márványból, egy trieszti müvésztől, következő föliratával: »Deiparae Virgini — Grati Animi Monumentum 1855.« kellemesen hat a belépőre. A Salzbacher dicsőitette nagy püspök Blancis, ki nehéz időkben csekély jövedelméből a szent ügynek annyit tudott áldozni s megyéjét maradandó jótéteményekben részesité, 80 éves korában elhunyván, áldott emlékét a nagyoltár előtti sirkő hirdeti. Palotája, mellyet egykor növendék papjainak átengedett, jelenleg is e czélra szolgál; mig az uj érseki növelde Naxosban el nem készül. Mivel már egyszer e meredek hegyoromra fölfáradánk, földi jutalmul élvezni akarók az innen nyiló méltán hires nagyszerü kilátást is a szép aegaeai tenger közepén gyönyörü

koszorut alkotó körszigetekre: Cyclades. Különben Szyrának lapos födelü házai miatt egészen keleti alakja körül ez évszakban merő pusztai kopárság terjed el, annál inkább, minthogy az idén nyolcz hónap óta egy csöpp eső sem enyhité szomjas virányit. Az ember nem tudja megfogni hol s hogyan terem az a nemes bor és izes füge, mi az ügyes méhtenyésztés mellett majdnem egyedüli keresménye a föld népének; pedig hogy egy pár fillérért most is pompás, apró és nagyszemü fürtökre lehet szert tenni, saját tapasztalásunkból mondhatjuk. Ez uttal általános vándorszabályul kimondom, hogy ha pénzt kell valahol idegen országban váltani, legtanácsosabb az apróságon azonnal tuladni; mert oda való pénzzel mindig jobban jár az ember ott helyben, máshol pedig bizonyosan veszit rajta, vagy el sem fogadják.

Ámde már most igazán nagy ideje visszatérni füstölgő hajónkra. Minél fogva sz. Sebestyén és sz. Antal templomait csak távolrul üdvözlök. Az alsó város görög-szakadár egyházai közül futtában megnéztük az utunkba eső »Metamorphosis« vagy »Panaja Soteros« nevüt, meg a Bold. Szüz alvásáról czimzettet, mellybe a pap maga sziveskedett bevezetni. Ez utóbbi kisebb ugyan, de sokkal kedvesebb és nemesebb alaku. Még jobban dicsérik sz. Miklósnak a muszka czár költségén 7—8 év óta épülő s az uj görög müvészet példányaul szolgálandó templomát, melly legszebb arányban és nagyszerüleg tervezve Metaras kapitány vezetése alatt állitólag a legtisztább byzanczi modort hellen ékitészettel párositandja. Utánunk a ki jön, ha kedve s ideje lesz, megnézheti. Minket a sors vas keze távozni akaró gőzösünkre int, mellynek dél előtt fülrepesztő zörögéssel egy percz alatt lezuhanó horgonyát igen sokáig vonczolgaták fölfelé; a kikötői öböl roppant mélységének tapogatható jeléül.

Négy óra után elindulván, az előbb onnan fölülről csodált szép sziget-csoport jelesebb egyéneit vevők közelebbről szemügyre. Nevökhöz hiven eléggé szabályos kört alkotva feküsznek: Andros, Tinos, Mikone, Delos, Naxos, Paros, s egy kevéssé hátrább Santorino. Ez ószerü hangzatos nevek jelentik, hogy

classicus földön vagyis vizen járunk; csakhogy a delosi jóslatok végkép elnémultak, s parosi márvány helyett jó borral kinálnak. Érdekes vala ránk nézve hallani, mikép az érseki Naxos jelenleg társai közt leggazdagabb, s hogy Santorino majd ezer katholikust, a szép Tinos pedig tizszer annyit számlál. Ez örvendetesen fejlődő sziget lakosaiban a szobrászatra nagy hajlam mutatkozik, minek a helyben találtató nem rosz márvány is kedvez; sőt talán a 200 barátot ápoló hires zárda sem ártand neki. Több illyen figyelemre méltó adattal kedveskedék egy velünk utazó görög ur, ki ha nem is nézett ki épen Pythagoras módjára, hanem annál beszédesebb s mulattatóbb szerepet játszott előttünk, mi ártatlan időtöltésnek megjárta. Nem tartozék ugyan az innen 10 órányira levő Athén polgárai közé; de nagyon hasonlitott azon képhez, mellyet amazokrul személyes tanuk nyujtanak. Igy p. o. az első német zarándok-sereg elnöke P. Urban, ama dicsőitett kornak, midőn Pericles honában több isten volt mint ember, nagyszerü maradványit: a Parthenont, Zeus és Theseus templomait, Erechtheiont, sat. ecsetelvén, gyöngéd árnyéklatul oda teszi, hogy napjainkban a régi bölcseket pénzhajhászok, a lelkes szónokokat unalmas csevegők, az ünnepelt hősöket utczai csavargók képviselik. Igen de hajdan is vérében volt e város fiainak a nyugtalan könnyelmüség, miként Thucydides után latinul megiratott: »Si quis dicat illos hoc ingenio natos esse, ut neque ipsi queant, neque alios sinant quiescere, is recte dixerit.« Akkor is gyarló lények hemzsegtek a föld hátán; hanem, egy keresztény bölcs itélete szerint: »a pogánykor erős jellemei azért olly föltünők, mivel a régi vallások fatalismusa elhomályositván az erkölcsi szabadságot, egyes férfiaknak a tömegből kiválása, mintegy önemancipálása a fatum igája alól, annál dicsőbb.«

Illyen fönséges óbuvári gondolatoktul csak a prozai élelem szüksége tudott elvonni bennünket, mellyet egyebek közt szyrai jó szőlővel kielégitvén csöndes gyomorral éldelők a Tinos hegyei mögött alászálló nap leirhatlan kellemét. A reggelek és esték igazán fölötte kedvesek a hajón, kivált olly szép olasz dana kiséretében, minővel a vidor matrózok ma nekünk kedveskedének.

Utóbb a különösen tiszta csillagos ég, meg a tenger fölszinén pattogó villanyszikrák bámulásában annyira elmerülék, hogy alig volt kedvem éji rövid nyugalomra letakarodni; különben is tudván, miszerint édes álmombul fölriasztandanak, mihelyt elérünk az utfélen eső Scio hoz. S igy történt; a legjobb akarattal sem lehetett aludni, mig az utasok és málhák egy része nagy zaj és lámpafény mellett kiszállittatott. Talán szerencse volt a magasztalt szigetre nézve, — »la plus belle des Sporades« — hogy elrejtett bájait igen gyönge holdvilágnál szemlélgetők; máskép fényes nappal ki tudja, megfelelt volna-e hirének.

Nehány uj vendéget szivesen befogadván udvarias Austriánk, ismét neki iramlott a dagadó vízpályának. Midőn a piros hajnal deli sugarai Sappho kedves szigetét, Lesbos-Metelinot, rózsaszinbe burkolva látkörünket szépen megvilágiták, a smyrnai hosszukás öbölbe kanyarodván, először pillantám meg Ádámról anyaföldünk Árpádról őshazánk sürü hegyláncz boritotta partjait. Gyermekileg örültem neki, hogy ma, 21-kén, bötüszerint Ázsiában jött föl a nap rám nézve, onnan ama derék magas sziklafok mögöl, melly a biztos kényelmes bejárás szögletén kapuőri szolgálatot tesz. Teljesen redőtlen, tükörsima volt a széles öböl területe; mintha védve lenne minden felöl a békezavaró csunya szelektől. Mi folyvást a jobb oldali partok közelében evezénk, s bal részről alig látszék valami az irigy ködfátyolon keresztül, noha fölöttünk lehető legtisztább keleti nap ragyogott Egész csapatokat képző kereskedő nászádokkal teli a láthatár; s e tetőtül talpig fölvitorlázott teherhordók a verőfény- és vizben egyszersmind uszva pompás látványt nyujtának, előre jelentvén a nagy üzletü gazdag város közelélétét. Arra mutattak a csinos nyaralók is, mellyek körül gondosan müvelt virágzó téreket láthatni olly jól esett az örömtelen kopár hegyek szemlélésében elfáradt szemnek. A tenger szine, mintha vetekedni akart volna e dus növényzettel, gyönyörü smaragddá változott; s a két parton emelkedő sötétzöld élő faloborok e hullámzó drágakő természetes foglalványaul szolgáltak. Egy illyen jó messziről szembeötlő cziprus-erdő jobbra kies halmon, közel a

Castello vecchiohoz rendkivüli éke az egész vidéknek. Mindenünnen kedves képek merülének föl; még csak hajónkon is igen csinos öltönyü sudar pór suhanczokra bukkanánk. Attila szabásu két ujjas kurta guba, széles böröv, térdig érő szoknyaféle ránczos alruha, nyilt mellény, feszes kis kucsma, mind tiszta hófehér kelméből, eredeti jelleget nyomtak ez ügyes bátor legényekre, kik hegyi pásztoroknak látszottak a görög szigetekről. Mi több, e szürös parasztok mindnyájan, csak ugy mint tengerészeink, arszlán módra szivaroztak finom papir takaróba nyomott drága török dohányt, ekkép füstölve terjesztvén a magas civilisatiot minden irányban.

Ne csodálja senki, hogy illy csekélységekben kedvünk tölt; hiszen az elégedett embernek minden tetszik. Nekünk pedig idáig nem csak olly türhetőleg jól ment dolgunk, hogy a mint szokás mondani sokkal roszabbul is mehetett volna; hanem olly tökéletesen jól, hogy jobban már szinte lehetetlen vala. Képzelni sem tudtunk volna kedvezőbb időt és körülményeket, ha ránk bizandották is onnan fölülről. Ezer hála jó Istenünknek, zarándoklatunk első nagy állomásához szerencsésen eljutánk. Már is szent földre szabad lépnünk, apostoli tanitványok sz. Ignácz és sz. Polycarp áldott nyomdokait viselő partokra. Nagy idők és nagy férfiak tisztelt emléke hatja meg elérzékenyülő kebleinket. Bár mindig olly igaz hivei volnánk az Urnak, miként ama vértanuságig hü megdicsőült szolgák. Serve bone et fidelis intra in gaudium Domini tui. Isten részéről soha sem hiányzik a legbecsesebb jótétemények halmaza; de mikép viszonozzuk mi azokat, ez a kérdések kérdése? Ujra meg ujra fölvillan agyunkban a gondolat, milly szerencse oda vándorolhatni, hol azon isteni tények véghez mentek, s amaz égi hittanok először hangzottak, mellyeknél eszélyesebb igazságokat hasztalan keres az emberi kutató elme, s a mellyeknek szilárd erején, ha velök szembe száll, csak önmagát töri össze, s okvetlenül nyakát szegi a gyarló ész. Hiába zúgják elvadult népek és egyének: Dirumpamus vincula Christi. Az egekben lakó neveti a gyáva törekvést, s e

botor erőlködés mellett a szelid iga sulyos rablánczczá válik; de azért senki meg nem szabadul Isten szabta üdvös kötelékeitől.

A tengeri kis erődöt, Castello nuovo vagy Jenikale, melly egyszersmind fénytornyul szolgál, hamar elhagyván, üdvözlő madarak — jucundum augurium — kiséretében röpülénk a szép kikötő közepén összesereglett árboczok közé, s megeresztett horgonyunk vigan mennydörögve rohant alá szokott csöndes nyughelyére. A gőzös alját meglepő csolnakok egyikében tolakodó vendéghajhász kezébe jutánk, ki minden jót igérve külön szállást s külön evőhelyet akara számunkra jutányosan szerezni. De hamar tuladánk rajta, s itt még nem mervén a jó szerzeteseket terhelni, legjobbnak tartók egyenesen az első rangu Hôtel d'Orientba szállani, azon keletre különösen ajánlatos óvatossággal élve, miszerint a vaskos és nyers de nem rosz fogadósnővel összes parányi szükségeink iránt előre megalkudánk. Tisztába hoztunk volna tehát mindent, kivéve magát a szennyes Hotelt, mellyről P. Urban gyöngéden megjegyzé: »wohl geräumig, aber etwas schmutzig.« Ugyan de hogy is ne illetné meg a keleti fő vendéglőt, azon tisztes melléknév, melly e földrész minden lakhelyeit ékesiti; Smyrnát »kelet virágát s legszebb, legvidorabb városát« igen »Ázsia városainak királynéját« sem véve ki. Mislin apátur üdvözlé ezt illy költőileg a hajó födözetéről; de belépve »tekervényes, szük és piszkos utczák, faházak, rácsos ablakok, sírboltok, szamarak és kutyák« tömegéről beszél. Körül belül illyennek találók mi is délután a 16 ezer összezsúfolt épületből álló tömkeleget, mellynek 1845-ben egyszerre csak negyed része lőn a mindig kész anyagot lelő tűzvész könnyü zsákmányává, s egy év mulva megint 400 hajlék követé a rosz példát. Nem is csoda ez itt, hol egyetlen egy fával terhelt gebe az egész utczát elfoglalja, s a hol egész tisztelettel félre kell állani, vagy futni, vagy pedig ügyesen a legközelebbi ház falához lapulni, midőn például a kővel megrakott öszvérek hosszu sorát közeledni látod.

Azért is nagyobb biztosság okáért a tenger partjára menénk

sétálni, miután a lazaristákat és ferenczieket röviden de illőleg, breviter et bene, megtisztelők. Onnan betértünk az ép olly híres mint hosszu frank utczára, s ezen végig ballagánk, természetesen sokszor a majd térdig érő porban gázolva, ámbár igy is jobb volt, mint az iszonyu kövezeten járni. Ha van valami szép, mondják itt kell keresni; s csakugyan itt ott csinosabb külsejü házakat is láttunk, kivált hol az europai lobogók számára fölállitott póznák consuli palotákat jelvényeztek. Nehány helyütt tapasztalók, hogy a hideg-füst-szerző vízpalaczkos pipát, az ugy nevezett Narghilét, meg a forró fekete kávét egyszerre nyujták élvezetül az itteni járdán ülő naplopóknak. Ellépteténk a helybeli főőrség előtt is; de olly igénytelen katonatiszttel korántsem találkozánk, minőrül P. Urban ír, a ki t. i. finom ujjait bizonyos szükség esetében zsebkendő gyanánt használta volna. Sétánk mai czélpontját a városnak ez iránybani határa jelölé ki, mit ismét a tenger képeze, mellynek emeltebb partjáról éles szem jól kiveheté a P. Sebestyén által Bécs Hietzingjével párvonalozott Burnabat ékes nyaralóit. Olly messze mendegéltünk, hogy szinte kedvünk kerekedett smyrnai bérkocsin, az az ló vagy szamár hátán ügetni haza felé; de tanácsosabb volt a 6 napi hajózás elkényeztette lábszárakat egy kissé gyakorolni.

Vissza felé utunkba esett a franczia kóroda mellynek irgalmas szüzeit a török őrök nem annyira biztositják, mint inkább megtisztelik. E jótékony intézet 52 ágyat, de jelenleg csak 5 beteget számlál 7 ápolónő gondjai alatt. Hanem ezek között egy szegény katona lábát deszkák közé szoritva találtuk. Nem gondoltam volna, hogy nekem is kelljen a krimiai mészárlás emberáldozatai közől valakit szemlélni. A csinos házi kápolna vigasztalóbb eszméket költe föl bennünk; s ezek kiséretében értünk a nagy szálloda bőven ellátott étteremeibe. Mintho gy épen estebéd ideje s evésről van szó, el nem mulaszthatom az itteni bakator szőlő kitünő jóságát méltólag dicsőiteni, s e lapok utján mint reménylem világhirüvé tenni; egy uttal azt is följegyezvén, hogy mig otthon a mi tulságosan édes nyers figéinket ki nem állhatom, keleten olly

kedves ízü apró zöld vagy fekete bőrü példányokra akadtam, mellyektől lehetetlen vala magas tetszésemet megvonni. Ezen kivül még egy fontos tapasztalatról is akarnám a gondolom hálás utókort értesiteni, hogy t. i. gazdátlan kutyákat olly szép számmal, mint figyelmes elődink hirdeték, nem volt szerencsénk láthatni; talán canicula kerülés végett a szomszéd hegyekbe vonultak; azok is, mellyekkel esetleg találkozánk, igen szelid modorban léptek föl. Részemről inkább a smyrnai gonosz macskák, mint az ártatlan ebek, ellen volna kifogásom az éjjeli nyugalom érdekében; meg a kényök kedvök szerint uralkodó vérszomjas szunyogokat ohajtám vala kiirtani. Hiába czipeltük magunkkal Zacherl csalhatlanul gyilkoló féregporát; hasztalan vettük Bécsben a drága fejtakaró hálószövetet: a legfinomabb fátyol is teher volt rajtunk e kiállhatlan hőségben, melly a nyitott ablak daczára majd olly borzasztó kinos éjszakát készite nekünk itt, minő szegény Mislin első éje volt Konstantinápolyban. Nem maradt egyéb hátra, mint a jó zarándok utolsó gyógyszeréhez, az életenyhitő béketüréshez nyulni, mellynek olcsó, könnyü s hathatós voltát ugyanazon ügyes vándor saját tapasztalásából hirdeti: »d'abord il est plus facile à porter, coûte beaucoup moins qu'on ne pense, et il opère merveilleusement sous tous les climats.«

Augustus 22-kén üdvös szokás szerint Istennel kezdök a napi munkát; de nem olly könnyü ám itten az Ur hajlékaira találni, mert azok átjárásul szolgáló házak udvaraiban rejlenek. Azonban mi már tudtuk, hol keressük a Jézus sz. szivéről legközelebb eső templomot, mellynek főéke a lazaristák becsületére váló tisztaság, s ennek jelvénye a sekrestyébeni különösen szép kő mosdony e czélszerü imával: Da Domine virtutem manibus meis ad abstergendam omnem maculam! Mise után a jámbor missionariusok kis kertjökön keresztül egyszerü lakhelyökbe vivén a reggelizésre szivesen unszoltak. Santa Maria, székesegyház és plebánia egy személyben, a ferenczieké. Nem tudom, mi joggal tevék homlokzatára: »Omnia si lustres alienae limina terrae, Non est in toto sanctior orbe locus.« Hanem annál inkább

helyén van a sírkövekkel behintett előtér oldalfalán nagy fehér márványtáblára vésett illy tartalmu fölirat: »Hujusce Magna Civitatis Parte Quinto Nonas Julii MDCCCXLV. Flammis Prorsus Abrasa Catholicis Pane Tectoque Carentibus Aere Suo Gregorius Papa XVI. Munifice Praesto Fuit. — Smyrnenses Clerus Et Populus Grato Animo Posuerunt.« Az uj romai modorban épült templom igen csinos és a mi fő dolog hétköz nap sem üres. Ránk nézve különösen azért érdekes, mivel kizárólag austriai pártfogás alatt áll a hozzá tartozó nagy kórodával együtt. Nem csoda hát, hogy a háladatos atyák szivesen és gyakran imádkoznak pro Imperatore Francisco Josepho, s örömmel mutogatják a helyet, hol fivérei Ferdinand és Károly ifju főherczegek nehány éve példásan buzgólkodtak. Az érseket, ki jelenleg a konstantinápolyi megürült patriarchaság terheit is viseli, minden órán várják; addig egyik szerzetesben tisztelők az általános helyettest. A második kisebb plebánián franczia védnökség alatt kapucinus lelkészek sáfárkodnak. Diszes egyházuk sz. Polycarp-ról neveztetik.

A többi kathol. intézetekről tudakozódván, először is az irgalmas szüzekhez utasittatánk. Terjedelmes főházukban 30-nál többen vannak, azokon kivül, kik a közel falvakon: Burnabat, Budja elszórvák. Ötven árva egészen tőlük nyeri elláttatását; 100-nál több ugy nevezett fél táplában részesül; 500-ra megy az összes növendékek száma. Ingyen gyógyszertáruk minden szegénynek nyitva áll. Fizetésüket gyönyörü kis kápolnájokban, vagyis inkább majd az égben kapják. Hasonló jutalom fejében oktatnak a keresztény iskola testvérek 11-en mintegy 500 fiut a város különböző részeiben. A jó pásztor leányai 10-en, egyedül az isteni gondviselés oltalmába vetett bizalommal, évenkinti 3000 frankért kibérlett házban 60 kis leányt növelnek, ráadásul jelenleg egy szerecsennőt is eltartván. Mihelyt megtudták, hogy Bécsből jövünk, neudorfi társaik állapotáról tudakozódtak. Itt is egy kedves kápolna szolgál a föláldozó buzgalom tűzhelyéül. Mindezen tanodák- és növeldéknek koronája a Collége de la Propagande de Foi, jól elrendezett és ügyesen fölszerelt nagy

épület, mellyben 8 lazarista áldozár 10 világi tanár és mester segedelmével 180 ifjut, kiknek fele benlakó, europai fensőbb müveltségre képesit. Az idén 20 szakadár gyermek részesült e jótéteményben; jelesül még az örmény érsek unokaöcscse is itt növekedett. Ha meggondoljuk, mikép az elősorolt férfi és nő szerzetesek mind frankhoniak, nem csoda, hogy általuk a franczia nyelv és befolyás keleten rendkivül terjed és erősödik, mit a 10—12 éves gyermekeknek utczai köszöntése is azonnal elárul. Előttem még fontosabb és kedvesebb jelenet az, miszerint a katholicismus elleni balitéletek ez uton is oszlanak; sőt néha megesik, hogy az apáczák növelése folytán örvendetes megtérések is eszközöltetnek.

Ennyi járkálás és elfárasztó kutatás után igen hasznos volt a déltájban élvezett tengeri fördő, mi által elsatnyult idegrendszerünk a szabadon csapkodó hullámok közt előbbi ruganyosságát visszanyeré; sőt még az ollykor akaratlanul beszökő savanyu korty sem ártott a magyar embernek. Fris erővel neki eredtünk tehát, egy pár kalauz kiséretében, megint a lótás-futásnak. Nagy nehezen keresztül vergődénk a smyrnai hires b a z a r számtalan zegezugán; mi nem egyéb, mint az itten folytonosan tartó nyilvános vásár szük, sötét de árnyékos, néha gazdag de többnyire mocskos utczáinak öszvege. Boltok, raktárak és műhelyek szakadatlan sora vonul e sikátorokon végig; hol sajátlag ajtó s ablak nélkül minden tárva nyitva, ugy hogy a henyélő kalmárok és dolgozó kézmüvesek legkisebb motszanása szemed láttára történik. Mintegy közepe táján leheténk e bábeli zavar- és tolongással összekötött sétának, midőn egyik utmutatónk kérdezé, tetszik-e az előttünk álló m e c s e t be menni, annál inkább, minthogy p é n t e k van, Mahomed hiveire nézve a hét főnapja. Igenlésünkre a közel forrásról czimezett »S z e r e n d s á r« széles lépcsőzetén fölvezettetének egy gyékénynyel kirakott pitvarba, hol czifra kapus fogada s csizma nélkül kegyesen odább ereszte bennünket. Nincs is sarura szükség e puha szőnyeg-padlatos kerek alaku csarnokban, melly fölött köröskörül

folyó két emeletes nyilt ívtornácz oszlopaira helyezett magas kúp emelkedik; mindez fejér-fekete mozaikszerü lombozatos diszitménynyel boritva. Szemközt a bejárással két sárga ércz oszlop között ollyasmi látszott, minő a zsinagogákban elleplezett főhely; mellette s fölötte arab föliratok pompáztak, kétségkivül a koránból. A jobb oldali szögletben álló sugár toronykába keskeny hágcsó kanyarult föl; valamint a bal felöli nagyon kicsiny szószékbe is. Kellő középen az apróbb nagyobb üveg lámpák csoportjával terhelt széles vaskarika egy Achenben látott hasonló régi villárra emlékeztetett, melly Fridrik császár ajándéka levén, hihetőleg keleti eredetü. A háttérben kidomboruló karzaton, ott hol nálunk az orgona szelid hangjai fuvoláznak, valaki édes-keserüen siránkozó fohászokba merülve könyörgött. Legfölebb negyven hivő török lépdelt be jelenlétünkben; lassankint jöttek egymás után kiki saruját kezében hozva; egyikök fekete köntösben az emlitett főhely előtt álla meg, hihetőleg dervis, santon, vagy más előkelő levén; a többiek elszéledve buzgólkodtak. Imádkozás közbeni lekuporodás, felszökkenés, hajlongás és földrebukás vegyületéből álló müködésöket Kaltner szabatosan ecseteli: »Er führt beide Hände zum Turban, stemmt sich an die Knie, wirft sich nieder, sitzt dann wieder auf der Ferse, erhebt sich, kauert sich mehrmals zusammen, und drückt dabei wohl neunmal die Stirn an den Boden.«

E mozgékony áhitatosság rövid szemléletével megelégedvén, ki és föl siettünk a szabadba Pagus hegyére, hogy onnan lenézzük a büszke várost, melly Homér szülésével, s keleti Párizs nevével kérkedik. Ifju kalauzaink, talán pajkosságból, a városon kivül lappangó rablók felől beszélgettek; de mi azok helyett békésen lovagoló zöld csalmás jámbor muftira bukkanván, annál bátrabban gyalogoltunk előre a középkori Castello romdús maradványi felé. Düledező roppant falakat szép kapuivekkel, meg földalatti terjedelmes boltozatokat láttunk az igaz; de azt, a minek emléke bennünket leginkább vonzott ide, a 86 éves hü szolga vértanuságának dicső szinpadát hiába keresők; pedig fölhevült képzeletünk minden kis omladékban egy órómai körszín alakját sejtegeté.

Hanem azért nem sajnáltuk a feljövési fáradalmat és időt; legalább jó messze betekintheténk Kis-Ázsia sürü hegylánczai közé, hol a szomszéd völgyben Illés templomát s Genua hatalmáról szóló vízvezető romjait mutogatják. Lelkünk az egy pár napi távolságu Ephesus felé szárnyala, s az itten és keleten általában egykor olly szépen virágzott egyházak szomoru sorsán tünödék. Azonban jobb jövendő reménye deritse föl borus jelenünket; hiszen a rajongó muzulman Smyrnát már is hitetlennek csufolja: Giaur Izmir. S nem ok nélkül; mert 40 mecsete s fölfuvalkodó minaretei, imatornyai daczára, több a keresztény benne, mint a pogány. Ötvenezer törökkel 73 ezer görög, s 5 ezerörmény áll szembe; köztük 13 ezer egyesült hivünk. Kisded sereg a mienk, fájdalom; de tiszta görög nyelve mellett évszázadokon át megőrzött vonzalma Romához igen becsessé teszi e picziny mustármagot, mellynek ápolásában a görögül ügyesen szónokló derék szerzetes atyák ernyedetlenek. A kathol. örményeknek pedig bécsi mechitharisták viselik lelki gondját, de tulajdon egyház hiányában a ferenczieknél; nem rég nyitott iskolájok földieikre nézve nagy jótétemény.

Lejövet egy »Santon« befalazott sirjának fülkéjében gyertyát s mellette vérnyomokat látván, azon fölvilágositást kaptuk, hogy illyen szentség hirében elhunytak tiszteletére világot gyujtani s apróbb háziállatokat leölni mahomedán szokás. Kivéve az igazán szép és ideillő cziprusokat, alig van rutabb látvány egy török temetőnél, mellynek rendetlenül elszórt idomtalam kődarabjai vagy bemeszelt téglahalmai száraz hideggel töltik el a szivet. Nem csoda, hogy a körüle játszó pogány fattyuk is olly csintalanok voltak, miszerint utánunk hajigált apró kövekkel tisztelének meg közbe közbe kiáltozván: buon inglese! mivel a fehér vászon köpeny miatt angoloknak tartának bennünket. Több eszök volt a görög szakadár fiuknak, kiktől itt is, valamint Syrában, hallhatólag susogott papales czimet nyerénk. Naplementével értünk a nem tudom miért hires karaván-hidhoz, mellyen, keresztül egy kis elől járó nevelt szamár vezeté az irgalmatlanul

megrakott türelmes nagy tevéket; mi néhol talán az emberek világában is megtörténhetik. Reánk ez árnyékdús ponton, a smyrnai egyetlen egy folyamka partján, enyhítő limonád várakozott, mellynek ártatlan örömeit részünkről nem cseréltük volna föl a mult évi német zarándokok által dicsőitett sörház pezsgő kellemeivel. Ez utóbbi jeles intézetet legfölebb azért látogatandottuk meg, hogy tanui legyünk két bácskai magyar ügyességének, kik, P. Eduard hiteles tudósitása szerint, gombkötő és szabó mesterségöket e jövedelmezőbb szabad müvészet kedveért cserben hagyák. Jól bealkonyodott, mire végetlennek tetsző poros utczákon végig sietve a hét év óta készülő pompás örmény főtemplom küszöbéhez eljutánk, örülvén hogy szolgálatra kész sekrestyése nem csak oszlopdus nagyszerü csarnokait, hanem a szentély mögötti, sz. Istvánnak tulajdonitott gyógyforrást is megmutatta. E helyett a vetélkedő görög szakadárok sz. Miklós kútjára utalnak saját városrészökben, mellynek P. Urban magasztalta kitünő tisztaságáról, a teljesen beálló sötétség miatt, nem tanuskodhatunk.

Másnap, augustus 23-kán, elég dolgunk volt, mivel szerencsénkre véletlenül még azon délután rendkivüli járatban induló gőzös akadt utunkba, melly Rhodinál sem állván meg igen gyorsan átröpitendő vala bennünket Alexandriába; holott különben jövő hétfőig kellett volna várakoznunk. Lloyd irodáján egynehány aranynyal hamar tulesénk; de annál több bajt okozott az ausztriai consulság, melly saját kormányának utlevelét tettleg becstelenitve hasztalan török menetjegyet, ugy nevezett Teskereh-t erőszakola ránk; azzal beszantván leginkább, hogy makacsul el akará velünk hitetni szükséges voltát olly hitvány iránynak, mellyre mint jól tudtuk s utóbb tapasztalók, soha senki rá sem nézett. Kellemetesebb volt a mai találkozás Msgr. Mussabinival, ki tegnap jövén meg Konstantinápolybul szivesen fogadá kora látogatásunkat. A tisztes öreg érsek, egyszersmind egész Kis-Ázsiának apostoli helynöke, számtalan gondjainak daczára eleven s jó erőben van. Elbucsuzván töle, a szomszéd székesegyházban esetleg épen ekkor tartott gyászmise hangjai oda hítak bennünket, hol a többi

közt egy turbán fedte fővel imádkozó keresztény látható buzgalmán épülénk. A jó kapucinusok templomát is ujrą megtisztelvén, annak pitvarában XIII. Lajos emlékköve bizonyitá, hogy e frankhoni ültetvény 1630 óta virul keleten. Ezen kivül egy pár felötlőbb síremlék vonā magára figyelmünket; u. m. egy taval elhúnyt franczia kereskedőé, e szép mondattal: Expecto resurrectionem mortuorum; ha éltében is ez édes remény táplálta keblét, akkor tudom jól kereskedett az atyafi. Egy másik fényesebb kőravatal a családi büszkeségnek utolsó jele s egyszersmind hatalmas gyógyszere; mert a fölirás szerint olly egyén hamvait födi, kiben e lengyel grófi ág végkép elveszett. Istenem beh komolyan szónokolnak ezek a néma temetők, csak volna kedvünk hallgatni rájok! Még csak egyet akarok mondani e kis ázsiai zárdáról, azután menjünk Afrikába. Sz. Polycarp egyházának buzgó pásztorai hiven őrzik ez áldott főpapnak a Filippiekhez intézett levelét, s évenkint szokás azt január 26-kán eredeti görög nyelven fölolvasni a jámbor népnek.

Miután tengeri hal és édeni szőlővel két napig vendéglő köpcös gazdasszonyunknak a jó lakást pengőben megköszöntük, délutáni négy óra tájban A d r i a födelére sieténk. Ut közben tanui valánk az itten is uralkodó hivatalbeli hűség- és rendületlen igazságnak: a parton vigyázó török vámszedő t. i. egy franczia kereskedőt sulyos ládáival sehogy sem akara bebocsátani fölfogadott bárkájába, migcsak nehány ezüst pénz odanyujtása meg nem lágyitá pogány lelkét. Ugyan csak tánczoltak a pajkos hullámok remegő csolnakunk körül; de még is szivből örülénk, hogy ismét europai hajóra kelünk a fejbóditó keleti zavarból; kivált a kedves triesti gőzösön mindjárt otthonosan érzők magunkat. Illyen az ember: Quod petiit spernit, repetit quod nuper omisit. Tizenhét markos legény csigaszerü gépezettel alig tudta fölidézni mélyen szunnyadó vasmacskánkat a nedves alvilágból. Az alatt mi kényünkre gyönyörködénk a hires öböl ritka szépségében, mellyet a jelenleg ugyan eléggé halvány, de más évszakban kétségkivül viritó zöld hegykoszoru fejedelmileg ékesit. A délesti kedvező világitás teljes fényében kitünteté Smyrna félkörszíni fekvésének

nagyszerüségét; s épületei között a jobb oldali háttérben pirosló csinos nagy katonai laktanya Bécs városon kivüli pompás hadiszertárának képét ujitá meg előttünk. Hanem azért örömest itt hagyók Anatolia büszkeségét; s élénk társaság, gyors hajó, tisztán lemenő nap mindannyi szivderitő körülmények valának a különben is bú nélkül távozókra nézve.

IV.

Hatalmas Adriánk szaporán szeldelvén az ellene szegülő habóriásokat, augustus 24-ke és 25-ke sebesen eltünt a vándorok élő naptárából; illő tehát, hogy a papiron is hamar tulessünk rajtok. Az idő legnagyobb részét szokásunk szerint künn, néha vászonsátor alatt, fris lég, hüs szellő, meg az ég és viz szemerősitő szinének élvezetében töltők el. A világhirü Archipelaguson végig föl s alá sétálni, a régi jeles férfiak és történetek, annyi való vagy remekül költött események szinterét közelebbről megpillantani nem megvetendő szerencse; mennyi élet zsibonga egykor e nevezetes szigeteken, s minő élet! Az emberiség őszinte barátjának oka van sokszor lelkesülni, de többször pirulni az ókor évkönyveinek tarka lapjai fölött. Minket a szép reggeli fényben tündöklő Pathmos, legmagasabb pontján fehérlő kolostorával, tiszta örömben részesitett; a szellemi sasszárnyakon Isten trónjához emelkedő szent irónak, az üdvözitő szeretet lelkes apostolának dicső emlékét, magasztos képét idézvén szemünk elé. E keresztényileg classicus helyről legujabb leirója Guérin — Description de l'île de Patmos. Paris, 1856. — azt mondja, hogy: »ma csaknem egészen elhagyatott kopár szikla, mellynek hossza egy óra, széle félannyi; itt ott némi zöldséggel s kevés fával, de annál több romokkal boritva. Zárdája sz. Christodulos által a XI. században egy pogány

templom alapján s annak omladékaiból épittetett; jelenleg 30 körülötte lakó barátból áll egy hegumenos alatt; de kéziratokban gazdag könyvtára el van hanyagolva.« A fölséges »titkos jelenetek« szülőhelye sokáig kisére bennünket kedves világával. Utána jobb felől semmi sem merészle mutatkozni; balra folyvást apró puszta szigetekkel találkozánk, mellyek közől egyiknek Eros szép nevét tulajdoniták, a másik rendkivül szabályos dombor alakja miatt ébreszte figyelmet. Este felé a jelentékenyebb Scarpanto irányában evezénk, mellynek hegyei mögé rejtezett el ékes napunk. Ez idő tájban haladánk át Rhodus vonalán, hova rendesen beköszönt a gőzös, hogy megtisztelje a zátonyos kikötő fenekén nyugvó világcsodát, értem az egykor fénytornyul szolgált óriási ércz szobrot; az utasoknak pedig alkalmat nyujtson sajnos részvéttel szemlélni a keresztény hős lovagok hajdani dicsőségének porladozó tanuit, mielőtt azok földrengés, tűzvész, idő s más emésztő bajok következtében végkép elpusztulnának.

Rhoduson alul semmi egyebet, csak eget és vizet lát az ember Alexandriáig; de a hullámok országábani bölcs tapasztalás növekszik, mert az egészen szabadon csapongó sik tenger magaslataira szállunk: »auf die höchste Höhe des mittelländischen Meeres« mikép Kaltner gyomorémelygésének igazolására mondá. Egy tiszavidéki jólelkü vándor meg azzal mentegeté szokatlan érzelmeit, hogy a magyar nem tengerre született. Szerencséje, hogy e káromlást nem hallá valaki Londonban, ki mindig vízre vitte volna népünket; mivel bizonyosan számkiveti birodalmából. Hajónk azonban, a gyarló halandók szokása szerint, annál inkább hánykolódók, minél üresebb volt szegényke; jó kedvében nagyszerüleg hintázni kezde, nem oldalvást, hanem szépen hosszában, mit nézni s élvezni gyönyör. Alant a nyugteremben egész éjjel ugy recsegett ropogott, mintha ezer darabra készült volna szakadni; s ha még hozzá gondoltuk, milly keskeny deszkafal választja el az alvót a feneketlen örvény tátongó nyilásától, ágyunk a koporsó nevét kétszerte megérdemlé. Második napunk sem lön csöndesebb, ámbár tisztán ragyogó fénynyel kedveskedék; mert

a folytonos nyugati szél, nevének daczára, nyugtalan tengert, ugy nevezett maretta-t, okozott. A német gépész »todtes Meer«-nek czimezvén azt mondá, hogy különben is veszedelmes a hely, mellyen járunk. Haragos kék zománcz borula, sürü barázdákban fölvergődő szürke habtorlatokkal átszőve, a mogorván zajló víz szinére. A déli hőségnek hire sincs; éjszaki posztó ruhában maradhatsz folyvást a szellős födözeten. De a magunkkal hozott orvosságra, Istennek hála! még sincs szükség; legfölebb egy hietzingi »Magentropfen«-üveg enyhitő csöppeire szorulánk. Én meg az utolsó gőzös-ebédtől kimélém meg, pro superflua cautela, elégedetlenkedni kezdő gyomromat; s ekkép ez uttal is vitézül kiállottam a hajónjárók fökisértetének incselkedéseit.

Többi kisebbszerü tapasztalataink tömegéből följegyzem, hogy az állandóan itt, keleten, járó Lloyd gőzösök mindenikén egy kávés bódénak kell lenni a török utasok számára, mellynek gazdája egyszersmind tolmácsul szolgál; s azon kivül finom szeszes italt, édes liqueurt is árul, hihetőleg az ollyan fölvilágosodott muzulmanok örömére, minő Mislin Szami Effendije volt. Mi részünkről nem hitetlen törököt, hanem nevére nézve keresztényt lelénk épen e hajón, Voltaire kérkedő hivét, a civilisatio meleg barátját, ki a nélkül, hogy valaki kérdezte volna, nevetséges dagálylyal hirdeté, mikép ő semmit sem hisz. Igen okosan teszi drága kalmár uram; hiszen az oktalan állatok sem hisznek! Sokkal több esze és hite volt egy würtembergi mesterlegénynek, ki már 5 éve kóborolván e tájon, majd kőmüves, majd serfőző, majd fahordár képében, most is megpróbálta, ha lehetne valahogy ingyen odább menni Smyrnából; s a merész vállalat teljesen sükerült az együgyüségét elároló, vagy mások szerint ügyesen szinlelő ficzkónak.

Tengerészeink azzal biztattak hogy augustus 26-ki hajnalban megérkezünk a kikötő közelébe, s korán reggel bemegyünk egy itten sohasem nélkülözhető helybeli révkalauz segedelmével. Azonban félerővel hajtván s hanyagul kormányoz-

ván eltévedtek. Ez alkalommal tapasztalám, hogy kapitányok és gépészek egymással rendesen olly barátságos viszonyban állanak, mint eb és macska; hiba történvén, mindenik ellenfelére kivánja háritani a bajt. Elég neki, hogy napfelköltekor hosszu távcsővel vizsgálgaták a nagy árbocz csúcsáról, merre van már az a veszett Alexandria? Nem sokára jó jelül egy kis madár röpdesett a kötélzeten; meg egy nagy kereskedőhajó is mutatá a kellő irányt, melly felől jött. Bennünk a szárazföld utáni vágy illy körülmények közt természetesen mindinkább növekedett; de nem is szégyen az, ugy ohajtozni, sóvárogni tengeren evezőnek a kikötő felé: »Navigantibus portum!« ez az anyaegyház imája. Bár csak az élet utolsó kikötőjébe is olly hön, igazán s tiszta indokbul, Isten iránti lángoló szeretetből kivánkoznánk! Reggeli 6 óra után volt szerencsénk legelőször megpillantani Egyiptomot, annyi világosság és babona bűvös honát: »l'antique berceau de toutes les lumières et de toutes les idolâtries, la région des prestiges.« Trumeau. Először a sugár fénytorony Pharos hajdani szigetén, meg a szépen fehérlő kis erődök, azután egyszerre nagy kiterjedésü alacson partok karéjos szegélyei, balról az alkirály nőlaka, palotája, tengeri hadszertára, jobbról a török, háttérben az europai városrész, távolabb Pompejus oszlopa, sat. tüntek föl. Hanem előbb jót kelle kerülni, a kis csolnakon megérkező, kávészinü kaftán- és fehér turbános barna legény vezénylete alatt, hogy kitüzött horgonyjegyek közt, s egy pár őrhajó mellett a veszélyes szikla-zátonyokon keresztül vergődhessünk. Az aránylag csekélyebb hullámok most is kényökre játszottak roppant nagy gőzösünkkel, mig csak be nem jutánk, a fövényhalmokon diszlő szám nélküli szélmalmok előtt sebesen elhaladva, biztos révpartunk vitorladús ölébe, hol az africai tüzes nap égető nyilaitól a körülöttünk hemzsegő bárkások önző szeretete hamar megmenteni sietett.

Itt vagyunk tehát 2-dik nagy állomásunkon: »Téged Isten dicsérünk!« Azon nevezetes földre léptünk, melly egykor Mózes bölcsője s a kisded Jézus menhelye, meg annyi nagy ember hazája

volt; hol sz. Márk evangelista székén egy Dienes, Athanasius, Cyrillus, alamizsnás János ült; Kelemen és Origenes keresztény iskolája virágzott; Pál és Antal remeték ezer meg ezerektől utánzott hősi példája tündöklött: mert »fortior est qui se, quam qui fortissima vincit moenia.« Ezen Isten lelke szerinti férfiaknak dicső emléke százszorta becsesebb előttünk, a Pharaok és Pompejusok üres árnyainál, nagy Sándor vagy Cleopatra korának porladozó maradványinál. Még annak sajnos előtudata sem csökkenté lelkesedésünket, hogy a régi keresztény életnek semmi legkisebb nyomaira sem fogunk találni; hisz a mi fönlengő drága lobogónk égi ereje törékeny kőfalak itt ottani fönmaradásától nem függ.

A vámház alkalmatlan kutatásain, egy mint később hallók jó kathol. hivatalnok szivességéből, könnyen átesvén, s az illető consulnál föltalálandó utleveleinket is ott hagyván, a mindig kész tolmácsok egyikének segedelmével förtelmes zaj és por lepte görbe török utczákon végig legrövidebb uton eljutánk a ferenczieк csinos zárdájába, hova s jelesen Péter atya kegyeibe P. Matzek által ajánltatánk. Mig az épen most is pásztori foglalkozásaiban eljáró kedves barátra várakoztunk, a társalgóterem ujdonatuj föliratai nagy örömet szerzének. Ugyanis az uralkodó császári család összes tagjait ábrázoló kép tölött ez áll: Ferdinandus Maximilianus Austriae Archidux Sua Praesentia Hunc Decorabat Locum Die IX. Julii MDCCCLV. Másik oldalon a brabanti herczeg- és József nádorunk leányának emléke ragyog: Leopoldus Aloys. Brabant. Dux Regni Belg. Haeres Cum Sua Conjuge Maria Archiduc. Austriae D. Francisci Hic Honorabant Filios Die II. Febr. MDCCCLV. Itthon vagyunk mondám, ez a kolostor igazi kikötönk, itt minket is szivesen fognak látni. S a nem sokára megtérő hazafi szolgálati készségét tekintve jóslatom beteljesedett; mert tudni kell, hogy a közkedvességü Padre Pietro, apostoli missionarius, családi néven Jancsovits komáromi Kurtakesz-ből való. Nem csoda hát, hogy P. Urban a szeretetre-méltóságot arczán nagy bötükkel irva látta: »wir lasen in seinem Gesichte mit Frakturbuchstaben die Liebenswürdigkeit selbst.« Előbb türhetőleg elhelyezkedvén, vele tüstént a

franczia ügyvivőséghez menénk tudakozódni, mikorra várják Marseilleből jövő társainkat. Csötörtökre hangozván a felelet, elég időnk vala helyben egész kényelemmel körültekinteni; a cairoi kirándulás pedig octoberre maradt, a kevésbbé heves őszi napokra.

Lakásunkon kezdvén a fölületes szemlét, meg kell vallani, hogy a szép nyilt téren fekvő épület pompás külseje rendkivül hatályos. Az előtte zöldellő tágas kert erős falait gyönyörü pálmafák övezik; szembe vele köröskörül emeletes, europai kinézésü házak diszlenek. De hogy ennyi fény meg ne vakitsa jó szerzeteseinket, a fölépcsőzet közepén fájdalmas szüz Anyánk mellszobra intőleg áll, e fölhivással: Dic Tu Qui Ascendis Mater Doloris Ave! Belül azonnal felötlik, hogy a még 1834-ben elkezdett munka befejezve nincs, és pedig a benlakók dicséretére; mert ők azalatt nagyszerü hajlékot emeltek az Urnak, s jelenleg a templom tul oldalán iskolaház készül; tehát Isten dicsősége, meg ifju hiveik lelki haszna előbb való saját szükségeiknél. Egyébiránt a barátok majd mindenütt catholice szoktak épiteni, az az keresztény türelem- és reménynyel: ha pénzük elfogy, panasz nélkül félbenhagyják a dolgot, nyugodtan bevárván a jobb időt, mikor majd ismét folytathatják; illyen értelme van az ösmeretes jezuita fogaknak is. Ezen állandó kifogyhatatlan béketürésnek még egy igénytelen jelképét szemléltük, sőt füleinknek korántsem nagy örömére hallottuk a napestig nyikorgó merőgép szakadatlan müködésében; ennek kerekei t. i. ló vagy ökör által hajtva folyvást meritgetik a Nilusból kisebb nagyobb csatornákon idáig elágazó s czélszerü földalatti tartókba fogott vizet, melly leginkább a kertek öntözésére szolgál. Azonban elég tágas cellánk ártatlan kellemeiről sem szabad megfeledkezni; hisz épen ablakunk előtt emelé nehány szálas dátolyfa koszorus fejét az égnek, gyümölcstelt gazdag fürtjeiben büszkélkedve; alattuk meg a zömök banána lebegteté roppant nagy leveleit. Átellenben a csinos uj görög templom deli tornyai ragyogtak; mögöttünk az europai kóroda növénydus udvara illatozott. Hosszu folyosónkon Poussin Miklós hét szentsége, meg VII. Pius életéből jelenetek, s a szent-földröli táj- és épületrajzok

az elbágyasztó hőség óráiban épületes időtöltésül szolgáltak. Ámbár ez utóbbi sulyos teher enyhitéseül a keleten divatozó ebédutáni szendergés könnyü gyógyszerét is, épen a mai naptól kezdve, szorgalmatosan használók.

Péter bácsi tanácsát követve csak három óra tájban mertünk az alexandriai tüzes homokra vagy, a hol volt, járdára kilépni kedves földink társaságában. Nagy Sándor africai városa Kis-Ázsia királynéját igen megszégyeniti; mert itt bezzeg nem csak minden perczben, s minden utcza-szögleten kész nyergelt szamarak, hanem valóságos drága fiakerek is vannak; mi több, az egyenlitő forró hazájában még olcsó fagylalt is kapható. Ez érdekes felfödözést Dr. Kremer osztrák ügyvivőségi tolmács ur szivességének köszönjük, ki mint bécsi születésü az onnan jövőket azzal vendégelé meg, a mi ez éghajlat alatt legritkább s legbecsesebb. Egyébiránt Alexandriáról is azt lehet mondani, mit Párizsról: »C'est une agréable ville quand on a un bel equipage, une douzaine de laquais et une couple de cuisiniers;« a kinek pénze van, itt bizony szépen elfecsérelheti. A frankok tere vagy máskép nagy piacz számos vendéglői-, gazdag boltjai-, népes kávéházai-, fényes palotáival egyetlen a maga nemében; emezek közt legszebbek az itteni consulatusok, már messziről ösmeretesek levén a lapos háztetőkön álló magas lobogó-rudakról, mellyeknek feléig csigalépcső viszen egy kis fakarzatra, honnan a kilátás igazán consuli lehet. E szemlátomást növekedő pompás városnegyedet legalább is Livornohoz hasonlitanám, ha megint a népesség hihetlen tarka vegyülete, az arczszinnek hófehértől kezdve tündöklő ébenig terjedő fokozatos árnyéklatai, nyelv-, öltöny- és magaviseletbeni roppant különbség nem kiáltanák, hogy más világrészben vagyunk. Röviden és jól irja Kaltner: »Alexandrien, diese halb europäische, halb afrikanische Stadt, dieser Ort des schroffesten Gegensatzes. — Es ist entsetzlich, was es hier für Masken von Menschen gibt: Europäer und Afrikaner, Türken, Mohren und Araber rennen da im buntesten Gewirre durch die breiten Strassen zu Esel, zu Pferd, zu

Kameel und zu Wagen schreiend durcheinander.« Divatszerüleg öltözött néger piperőcök vetekednek a mi járdatipróinkkal, akár szemtelen nyegleség, akár finom szivarfüst eresztgetés dolgában; s ha közbe jön valamelly mohamedán temetés vagy körülmetélésre vivés, ezeknek csekély kiséretével és egyhangu énekével a nagy tömeg olly keveset gondol, mint egészen kimüvelt, közönyös emberekhez illik.

De beszéljünk okosabb dolgokrul. Van Egyiptomnak egy fölötte kedves főpásztora, Frater Perpetuus Guasco, miként ő mise-engedélyi levelemre nevét aláirta, fezi püspök és apostoli helynök. Az egyszerü ferenczi barát külsejének teljesen megfelelő angyali szelidség jellemzi e tevékeny öreget, ki 1839 óta fáradhatlan buzgalom- és kitünő sükerrel kormányozza sz. Márk egyházát. Tisztelkedésünk alkalmával is épen ártatlan kis bárányai között találók, apró leány-növendékek sürgölödő körében atyai türelem- és figyelemmel igazgatván holmi készületeket, a saját lakában tartandó közel iskolai ünnepélyre. Keresetlen udvariassággal fogada bennünket tiszta teremeiben, s nem tudom az ő személyes nyájassága- vagy pedig az általa nyujtott picziny findsa fekete kávénak tulajdonitsam-e azon meglepő hatást, miszerint eddigelé fagylalt és jeges víz daczára szüntelen kinzó szomjam nála enyhülni kezdett. Nem csoda, hogy az illyen derék főpap köztudomásilag persona grata, kedves embere Mehemed-Ali egész családjának, s e magán befolyásánál fogva is nagyon sok jónak eszközlője. Még az öreg alkirály életében egy régi nagy tornyot nyervén ajándékul sz. Vincze fiai és leányai számára, mellyből 100 ezer franknyi értékü épitési anyag került ki, midőn e kegyelemért a franczia consullal együtt köteles hálát mondana, e jelentékeny választ hallá az ekkor különösen vidor fejedelemtől; »mindazon jótétemények közt, mellyeket eddig kész szivvel gyakoroltam, ez az mellytől sok ideig tartó benső megelégedést várok.« Mire a püspök »örökké tartandó jutalmat ohajtván s ezérti folytonos imát igérvén« neki, az elértett keresztény czélzatu feleletet is jó kedvvel fogadá. Illy bizodalmas viszony ama középkori jelenet emlékét

idézi föl, midőn Meledin szultán assisi Ferenczczel találkozván s huzamosabban értekezvén magát a szegény barátfőnök imáiba ajánlá, sőt némellyek szerint utóbb annak tanitványai által meg is kereszteltetè.

Még egy lélekemelő rövid látogatást tevénk ma zárdánkhoz igen közel, t. i. az ugy nevezett europai kórodában, mellynek számára kertjök tetemes részét átengedék a jó ferenczek; irgalmas szüzeink pedig világhirü áldozati készséggel ápolják benne felebarátaikat ugy szólván minden nemzetből, melly az ég alatt van. Egy évi hiteles kimutatás 575 beteget számlál: ezek közől 322 angol, 66 franczia, szintannyi olasz, 56 ausztriai, 10 svéd, 7 hollandi, 6 porosz, 5 amerikai, sat. sat. Magunk is több protestanst és zsidót találtunk e jótékony intézetben, s emberszerető Péter bátyánk, ki naponkint többször megjelen köztük, mindenkinek tudott vigasztalásul egy pár jó szót adni; különösen pedig a fáradhatlan nénikék örömére valami lelkesitőt mondani. Ezek igazán Istennek földi angyalai, mindenütt egyedül a halandók lelki testi javára gondolván, kiknek a csinos kápolnábani könyörgés élelmül, s egy oleanderfadus kertecske lakásul szolgál. Szivesen maradtunk volna tovább e kis paradicsomban; de keleten az esthajnal igen rövid, naplemente után hamar besötétedik. Haza siettünk tehát jó házigazdáinkhoz, kik a fára jövedelméből s a szentföld közös alamizsnájából élvén, mégis tudnak kielégitő vendégszeretetet gyakorlani.

Augustus 27-kén reggel sz. Katalin dicső templomában sz. Antal mellékoltárához utasittatám különös figyelemből, mert a gazdag arany keretbe foglalt jó kép Hemerleintől bécsi ajándék, s 1852-iki névnapja óta ékesiti e helyet. De hiszen nagyrészt austriai pénzen épült az egész valóban pompás egyház, miként a szentélyben tündöklő fölirat hálásan elösmeri: D. O. M. Templum Hoc D. Catharinae V. Et M. Dicatum Ab Ord. Min. Reg. Obs. D. Francisci A. D. MDCCCXLVII. Coeptum Perfectumque A. MDCCCL. Piorum Eleemosynis Praecipue Ab Austriae Imp. Ferdinando I. Dispositis Curagente Rmo. P. Bernardino A Montefranco Terrae S. Custode Fr. Seraphino A Baceno Archit. A keresztény vándor

természetesen azt szeretné hinni, hogy épen ez lesz a föntisztelt alexandriai sz. szűz vértanuságának helye; de az őszinte ferenczieknek ezt magok sem állitják, s irott okmányok tartalma világosan ellenzi. Suchemi lelkész Rudolf följegyzése a XIV. század közepe táján: egy a városban álló nagy, mozaikmű- és sokféle márványkővel ékesitett templomrul szól, mellyben az isteni szolgálat naponkint ugy végeztetik mint Velenczé-ben; több egyházakat emlit a bennök nyugvó szentek tetemeivel s utoljára oda veti, hogy Alexandriához — jetzund Iscandrie geheissen — közel a hely, hol sz. Katalin megöletett. Frater Felix leirása szerint 1483-ban még állott vala sz. Katalin börtöne s előtte 2 magas márvány oszlop; hasonlólag 2 vörös márvány oszlop, egyik már ledőlve, jelölé a vértanuság helyét: wo jr Häupt abgeschlagen; azon kivül a börtön közelében látható volt a sz. szűz háza, melly előtt az általa megtéritett 50 tudóst — Meister — elégették. Hanem az akkoron létező templomokrul máshol beszél; t. i. előadván, mikép a keresztények 4 szép áruházzal — Fontica — birnak, mellyek közől 1 a genuaiaké, 1 cathaloniai, 2 a velenczeieké, följegyzi, hogy mindenikben egy egy csinos kápolna áll, s névszerint a velenczeiek nagy épületéről azt mondja, hogy épen ollyan mint egy zárda. Már most ferenczieknek leveleiben olvasván, miszerint ők 1689-ben drága pénzen vették meg a velenczei árutár és kápolna telkét, hol szerzetestársaik a XIV. század óta lelkészkedének: igen tisztán kitünik, hogy ekkép a Rudolf és Felix emlitette szentély helyét foglalák el s birják jelenleg. Itten kezdék, a régi elavult épületek helyett, 1834-ben mostani zárdájokat épiteni s egy év mulva szerencsétlen templomjukat, melly egészen elkészülvén, a világi mester dicsőségére 1846-ki julius 11-kén éjjel szerencsésen összedőlt. Ekkor bizták az ügyet szegény Frater Seraphinora, kinek vezérlete alatta mélyebbre fektetett alapkő 1847-ki april 13-kán, Ibrahim pasa hangászkarának tisztelkedve harsogó zenéje közben, letétetvén a gyorsan fölemelkedő szép egyház 1850-ki november 25-kén nagy ünnepélylyel fölszenteltetett, s azonnal kezdődő 22 napi missio-val

üdvösen beavattatott. Részletes jegyzékből tudom, hogy az 59 ezer pengő forintra menő költség födözéséhez Ausztria 30 ezerrel járult; miért a jó Isten áldja meg nagy birodalmunk lelkes hiveit, köztük természetesen édes magyar hazánk fiait és leányait is, kiknek apró fillérei jó messze, de nem rosz helyre vándoroltak. Mondják, hogy a mozlim köznép eleinte görbe szemmel nézte a magasban fénylő keresztet; de már most lassanként még a harang ünnepi hangjához is hozzászokott, — mivel a kormány ugy akarja.

Mise után Goszner, a közép afrikai missio általános helynöke, chartumi nyolcz fekete növendékét mutatá be, kiket a mindennap várt derék Mittelrutzner által Europába küldend bővebb kitanitás végett, hogy ezek, meg az Olivieri szedte vette s apácza nevelte néger leánykák által, Isten országát az egyenlitő sivatagjaiban is fölvirágoztassák. Ki fizeti meg ezen apostoli férfiak életemésztő fáradalmait? Az Ur áldása legyen ez igénytelen mustármaggal. Később piros arczu szép ruhás fiuk s fehérkék szinbe öltözött leányok seregével találkozánk a görög templom tágas udvarában, hova nagy számmal gyülekeztek a buzgó hivek Nagy Boldog Asszony napját ünnepelni. Pompás egy csarnok ez is, román izlésben, egymás fölött nyugvó emeletes oszlopív tornáczok-, s hamuszinü márványozaton tündöklő gazdag aranyozással. Igen, mert ez a pénzes szakadárok tulajdona; mig a szegény görög-egyesült püspök kis puszta szentélyével egy sötét török ház szük teremeiben lappang. Az angolok szembeszökő nyilt helyen emelt, irigylésig csinos alaku imolája is bár inkább az ős egyház ölébe híná vissza elcsábitott gyermekeit! Ez talán csak ártatlan kivánság?

Tovább menvén, itt ott a kapuk alatt hieroglyph ábrákkal telt kődarabokat láttunk; de keresztény régiségeket hiába keresénk. Csodálkozom rajta, hogy ezen a multkor hagyományaihoz erősen ragaszkodó földön még azon világos nyomok is elenyésztek, mellyeket aránylag ujabbkori munkák lapjain találunk. Nem csak az 1483-ban zarándokló Felix emliti a fönnevezett érdekes tárgyakat, meg sz. Márk házát és alamizsnás sz. János kimulá-

sának — ? — helyét; hanem az 1562-iki vándorkönyvben is megtekintendő nevezetességek gyanánt adatnak azok elő, jelesen a sz. evangelistáról az mondatván, hogy Husvéthétfőn vonczolák a pogányok, nyakára tekert kötelen, a tenger partjára s ott végzék ki: »Zu Alexandria sihet man den Ort, da S. Catharina ist enthaupt und gemartert worden. Item den Ort, da S. Marx den Ostermontag hat Mesz gehalten, da jm die Ungläubigen ein Seyl umb den Halsz geworfen, und also auff der Erden ausz fortgezogen haben, bisz gen Jacabucehi bei dem Meer under dem Felsen, allda er gemartert und endtlich begraben worden. Item den Ort, da S. Johannes der grosz Allmuser gestorben.« Akkor mindezt üdvös megindulással nézlelheté a jámbor utas; most pedig a koptusok kis templomában levő s sz. Márknak tulajdonitott szék és sír hitelessége általánosan tagadtatik; annál kevésbbé hiszi valaki, hogy egy bizonyos mecset épen azon a helyen áll, hol a hetven görög bibliafordító becses munkáját végzé.

Menjünk tehát a pogány kor fönálló kevés maradványit, Pompejus oszlopát s Cleopatra tüjét szemlélni; hiszen nekünk ezek fölött is, valamint a pálmaligetek csúcsain keresztény őseink áldott emléke lebeg. A kaczér nő díszloborának 4 század előtti rövid jellemzése most is kielégitő: »A helyen ugy mond Felix, hol egykor a császár palotája volt, négyszögü, hegyes, torony alaku, vörös kő oszlop áll, — die man heiszt die Nadel, — fejsze, bárd, kés, kutya, lúd, madár ősrégi bötü-alakokkal rajta.« Ma sem igen tudnak többet mondani róla, mint hogy felső egyiptomi rózsagránit anyagu, Heliopolisból való, Urunk szül. előtt 31 évvel érkezett ide, 4 ezer éves, III. Thutmes, vagy ha tetszik II. Ramses-Sesostris nevét dicsőiti, magassága 60 széle 8 lábnyi, s képjelirata különösen éjszak felől legjobban kivehető. Édes testvére ott fekszik a porban lábainál félig eltemetve, s ugy látszik hasztalan várja fölemeltetésének nagy napját; mert az angolok, Mehemed-Ali szives ajánlatának daczára, nem akarják az elesett szegénynek pártját fogni, mig a franczziák is keveset gondolnak a nekik ajándékozott álló darabbal; hihetőleg mind a

két nemzet sajnálja vagy szégyenli a roszhirü Cleopatrának olly telemes tü pénzt adni, mennyibe a nehéz átszállitás kerülne. Mi nagyobb figyelemre méltattuk a becstelen fejedelemnőt, mert igazi két lovas bérkocsin sieténk tiszteletére, pedig mások csak szamár háton vágtatnak hozzá; s ugyanazon uri készülettel haladánk, fördők, nyaralók, mecsetek, temetők, Thahabieh csatorna, sárkunyhók és szép fasorok mellett el, egészen ama rút fövényhalomig, mellyen Pompejus szürkevörös, másfél öles átmérőjü, 90 láb magas oszlopa uralkodik. A homokos magányban buslakodót még csak hires nevétől is meg akarnák fosztani gonosz tudósaink, egy görög fölirásról azt olvasván le, hogy sajátlag Pollion helytartó emelé Diocletián császár tiszteletére. Hanem azért a kevéssbé irigy közemberek ajkain megmarad az ő rászáradt évezredes czime, valamint a róla nevezett közel kapué is, mellyen keresztül visszatérvén Napoleon kis erődjét, meg az élénk kereskedő város hosszu főutczáját vala szerencsénk végig bámulni. Otthon megint apró régiségek- és ujságokkal bibelődénk ebédig, t. i. Péter bácsi kis gyüjteményével: mellyben különféle csigák s más tengeri állatok, egy krokodilus, mumia-láb, abyssiniai fegyverek, összefüzött hosszukás fahéjlapokbul álló s igen tisztán irott malabár könyv, görög és romai pénzek, chinai evőszer, meg Egyiptom istenei szépen megférnek egymással. Ebéd után tüstént mit csináltunk, a figyelmes olvasó különben is tudni fogja.

Ismét bevártuk a séta rendes idejét, elaludván s elimádkozván azon sulyosabb órákat, mellyek elmultával Alexandria poros virányin gyakorta fris szellő leng, s a máskor türhetlen hőséget érezhetőleg enyhiti; mi több europai felhőt is látni eleget, ámbár az esőnek mostan hire sincs. Azután elindultunk, bizonyos czél és vég nélkül, bebarangolni Iskenderijeh téreit és utczáit, mellyek a török negyedben is tagadhatlanul szélesebbek és tisztábbak Smyrna sikátorainál; de még nem érték el egészen a XIV. században Rudolf magasztalta csin és rend azon állapotát, midőn különös örök vigyáztak arra, ne hogy valami undokság a házakból kidobassék. — Nehéz időknek kelle közbejönni, mert 150 év

mulva Felix atya puszta s nyomorunak »elend und wüste« nevezi a hajdan »sehr sauber und durchausz geweisset« mindenütt kimeszelt várost. Ekkor gyalog kellett bemenni a keresztény utasoknak, s miután két kapu közt szabad ég alatt éjszakáztak, kőhajigálással fogadák őket. Semmi szépet sem találtak az áruházakon kivül; s illyen volt az is, melly a siciliai király udvarának czime alatt, a cathaloniai consul gazdáskodása mellett, a németeknek szállodául szolgált, egy domonkosi gondviselte kápolnával is birván. Másnemü nevezetességről szól ugyanazon utirás a velenczeiek udvarát illetőleg, t. i. egy benne szabadon turkáló sörtésről, melly miatt a muzulmánok kerülték e házat; de nem tehettek róla, mert Velencze a szultántól kizárólagos disznó-szabadságot nyert: »die Venediger haben der Sauwen Geleit vom Soldan erworben.« Most már többféle s nagyobb szabadság uralkodik itt, különösen Mehemed-Ali korszakot alkotó kormányzásától fogva. Neki tulajdonitják a városnak kereskedelem általi fölvirágzását, jelen nagyságát, szépségét, ritka fasorait, sat. Talán mi is neki köszönhetjük, hogy a lármás bazaron föl s alá, meg a tenger partján végig, egyik kapun ki másikon be, háboritatlan körsétát teheténk, minden kellemetlenség nélkül; kivéve hogy a vásárboltok és sátrak végetlen sorai közt undoritó zagyvalékot, egy kitünőleg rongyos, török barát féle santont, meg igazán kisértet alaku befátyolozott asszonyokat láttunk. P. Urban teszi azon észrevételt, miszerint keleten csak nehány gyümölcsáruló szennyes vén banya meri mutatni redős arczát. Egy zöld turbános kis emberről P. Péter azt mondá, hogy ez ösmeretes jelvényről itélve vagy a próféta ivadéka, vagy pedig legalább egyszer Mekkában volt buzgó zarándok. Tapasztalás és időtöltés kedveért banána-gyümölcsöt is vettünk és ettünk a piaczon; de nekem émelyitőleg édesnek tetszett a közép nagyságu simabőrü zöld ugorkához hasonló termény ananász illatu kásás bele; nem is birtam soha egy egészet megemészteni, pedig különben nagyon szeretem az édest. Utoljára szellemi élvezetül a görög templom háta mögötti terjedelmes kiásások helyére vezete bennünket tudós kalauzunk, ide sze-

retvén ő az egykor világhirü gazdag könyvtár nagyszerü csarnokait képzelni, meg a palotadus Bruchion többi ékeit. Bizonyságul nem hiányzanak a jelenleg épitési anyagul szolgáló tömérdek márvány oszlop töredékek és más faragványok; mi több egy lapos ködarabon Dioskurides III Tomus-ának czimét olvashatjuk, egy másikon e szót: Basilika. Világos, hogy itt hajdan más élet volt, mellynek ragyogó fényét szorgalmas hazánkfia nagyérdekü jegyzeteiben visszavarázsolni készül. De azért nem csak a Pharus, Heptastadion és Serapion pogány régiségeiről tudott ő ékesen szólani; hanem az egyiptomi kereszténység mult és jelen állása felől is általa forditott becses közleménynyel kedveskedett, minek legnagyobb hasznát türelmes olvasóim veendik.

Másnap sz. Ágoston ünnepére viradánk és pedig Afrikában! Ott hol az ő halálakor 400 püspökség virágzott: »Gleichsam als hätte sich der christlich-kirchliche Gemeingeist, im bangen Vorgefühl des kommenden Islam, beeilt sich auf recht schöne und lebenskräftige Weise zu bethätigen.« Szabadjon reménylenünk, hogy a fegyveres izlam vak dühe okozta pusztaság- és ezeréves borura derült jövendő következik, hogy a jó ferencziek és lazaristák, meg La Salle fiai és sz. Vincze leányai zajtalan müködésük- és csöndes imáikkal »a kegyelem termékenyitő harmatát vonandják le égből ez iszonyuan kiszáradt földre.« Zálogául ez édes hitemnek egy kis szerecsen fiu szolgált ma nekem sz. Katalin főoltáránál, a derék Ender rajzolta, Ferdinánd császár ajándékozta gyönyörü kép előtt, melly a keresztény bölcseség fényes diadalát a világi eszesség fölött olly nemes alakokban ábrázolja. De most sem hiányzanak méltó képviselői a hajdan halálig hü vallási buzgalomnak Alexandriában; ezt tanusitja folyvást azon általam is tapasztalt örvendetes tünemény, miszerint hétköznapokon is mindig találkozik a Ur asztalához járuló ájtatos nép, s lelkészi hiteles bizonyság szerint üdvszerek nélkül igen kevesen mulnak ki. Van ugyan a 7 ezeret meghaladó hivek közt természetesen elég konkoly, sőt ugy mondják, Europa szemetjének egy részét az ujabb idők vihara ide söpörte, melly a Nilus

közelében buján tenyészvén undok gazságával még a töröknek is botrányul szolgál; hanem azért nem fogja e dudva megfojtani tiszta vetésünket, inkább ellenkező hatásra számitunk, miként az ide való főpásztor érinté: hogy t. i. olly emberek is, kik otthon az egyház kifosztására czélzó mozgalmakban részt vettek, itten a számkivetés helyén ugyanazon megbántott anya kimerithetlen jótékonyságához folyamodnak s a gyülölt keresztény hit szülte lángoló szeretet kegyes intézeteiben találnak egyedüli végmenedéket.

A jólelkűek számának növekedése, valamint a gonosz szellem hatalmának csökkenése, leginkább attól függ, milly irányu tanitás- és nevelésben részesül a jövő nemzedék. E tekintetben mondhatni, kivált 1844 óta, nagyon szerencsések az itteni hivek. Fiaiknak nyitva áll a lazaristák nagy társodája, Szűz Anyánk csinos templomával; jelenleg 30 benlakó s 40 kültanuló nyer benne felsőbb oktatást. Szembe van az irgalmas nénék téres laka, bölcsőde, óvoda, gyógyszertár, meg árvaház, lány-növelde és tanoda egyszersmind, mellybe 60 fizető- s 59 ingyen ellátottal együtt összesen mintegy 300 nőgyerek jár. Hanem a jámbor apáczák, ugy látszik, mégis jutalomra számitanak; mivel az igen kitünő helyre tüzött jelszónál fogva: »Christo In Pauperibus« teszik a nehéz szolgálatot. A ferenczi templom jobb felén emelkedő nagy épületben keresztény iskola testvérek bajlódnak valami 300 pajkos fiuval, kiknek sokat kell tanulni, hogy igazolják a homlokfalon diszlő föliratot: Gymnasium PP. Francisc. Terrae Sanctae Impensis Erectum Epheborum Gratia Alexandr. A. D. MDCCCLIII. Szerényebb kinézése van a maronita lelkész török házban bérlelt hajlékának; s szük imateremébe 300 hive bizonyosan be nem fér. Ezek olly szegények, hogy nem is mernek álmodni a tágitásról, mig az egyesült-görögök legalább akarnának illőbb székes egyházat épiteni. Emezeknek világi tanitóját a ferenczi zárda fizeti, s ebben lakik az örmény pap is, ki tulajdon temploma nem lévén, szertartásait a lazaristáknál végzi. Majd elfelejtém az egyiptomi kormánynak azon szép szokását

följegyezni, miszerint ollykor lelenceket és árvákat saját költségén ápoltat sz. Vincze leányainál.

Illy bőkezü kormány fejének talán megengedhető, hogy olly tündöklő palotái legyenek, minőkbe ma léphetni szerencsénk vala. Első a »füge-fej« czimü: Ras-el-Tin, közel a Serailhoz, tengerre nyiló pompás kilátással, Mehemed-Ali europai fényüzésének tanuja; ébenfa talaj, aranyos padlat, ezüst ágy, gyönyörü diszedények, roppant kargyertyatartók cseh üvegből, fehér márvány fördőkád, nehéz selyem függönyök, hosszu bársony pamlagok, sat. sat. vetekedve hínak föl a bámulatra. Legpompásabb természetesen az udvarló terem; s legüresebb a könyvtár, mellynek üvegajtós szekrényeit, egynehány franczia hadtudományi, mennyiségtani és történeti munkán kivül, puha ágybeliekkel láttam megrakva. Milly szépen megfelel e körülmény azon általános közvéleménynek, miszerint Szaid pasa értelmi tehetségeit becsmérlik, öt csupa könnyelmü gyönyörvadásznak tartják, sem a keresztények sem a törökök nem szeretik. Ezt kiáltja bezzeg az is, mit a másik, keletiesebb izlésü, kopott butoros El Gabarri nevü palotában tapasztalánk, melly mellett egészség tekintetéből sátrakban tanyáznak a katonák. Behajtatván t. i. a köröskörül ívcsarnok övezte nagy udvarba, s fölérvén széles kő lépcsőzeten az előhajlékba tanui valánk, hogy rontják le augustus végén mindazt, mi julius közepén az alkirály két évi uralkodásának 3 napig tartó ünnepélyére tetemes költséggel emeltetett. Mi még állva láttuk a roppant étteremet, haremja számára készült rostély karzatos szinházat, meg a többi röglönözött szárnyépületeket. Legfölebb a kertben levő kis szobroktul környezett márvány szökőkut érdemel említést, meg a minket idehozó fürge bérkocsis. Megmutatta ez, mi nem telik ki minden a kivándorló magyar fiuból. Becsületes neve Ferenczi Ferencz, erdélyi születésü, jelesen sepsi-szent-györgyi kovácslegényből vitte föl ennyire dolgát. Bukarestbe ment 1845-ben s ugy tovább egész Afrikáig; de most haza kivánkoznék.

Mára várátván a marseillei gőzös, előre örültünk neki, hogy

a szeretet keresztes vitézeit »les croisés de la charité« látni, mi több velök egyesülni szerencsénk leend. Azonban a hajók elindulása vagy megérkezése felöli tudósitványok bölcs alázatossággal oda szokták mellékelni a kivált tengeren elkerülhetlenül szükséges föltételt: »tempo permettendo« idő a gazda; tehát legjobbnak tartók nyugodtan elvárni a jó szerencsét, s addig is folytatni csatangolásunkat. Péter bátyánknak szivesen elhittük, hogy Cleopatra fördői, meg az ugy nevezett catacombák, e müvészet nélkül sziklába vágott egyszerü barlangok, a látogatás fáradalmaira nem érdemesek; azért is inkább egy közel eső csinos örmény kertbe, gyönyörü nagy oleanderek és pálmák, cactusok és banánák közé, menénk a keleti növényzet gazdagságát bámulni. Jelesen a büszke deli pálma valóban megérdemli a növényország királyának dicső czimét, olly fönnen hordja örök zöld ágleveleinek pompás koronáját; s midőn roppant fürtökben lecsüngő török szilváit ártatlan étvágygyal szemlélgetők, kegyesen igérni méltóztatott, hogy majd october közepén a szerencsésen megtérő zarándoknak érett gyümölcscsel kedveskedik. Boghos Jussuf Bey, Mehemed-Ali kedvencz örmény ministerének síremléke is itt van 1844-ből, tevékeny müködését ábrázoló domborok-, meg egy síró és egy harsonás fejér márvány alakkal; ez utóbbi valljon a megholtnak dicsőségét, vagy pedig az utolsó nagy nap szigoru itéletét hirdeti-e, a müvész tudni fogja. — A franczia hajó késedelme szinte már uj irányra, Beiruth felé vezeté gondolatunkat; de nem sokára jelenték, hogy a háromszinü lobogó fönn lebeg az illető consul ház födelén, jeléül a közeledő vendégnek. Egy pár óra mulva két derék ifju jelent meg nálunk a zárda falai közt, látni ohajtván a magyar vándortársakat; egyik a zarándoklat pénztárnoka, igen udvarias fürge párizsi ügyvéd, Guyot-Sionnest, jó családból való s a sz. Vincze társulat buzgó tagja. Visszakisérvén őket lakásukra, nehány egyházi rendü szives utitárssal, s első pillanatra tüstént bizodalmas testvérrel találkozánk. A franczia-magyar karaván egyszerre kész lön.

Augustus 29-ike terhes nap volt ránk nézve; teljes a bucsu-

vétel és elindulás apró gondjaival. Nagy örömemre épen sz. Szabina oltáránál végzém áldozatomat, a dicső vértanu fényes köntösbe takart ragyogó tetemei előtt, kinek emlékét egyházunk ma tiszteli. XVI. Gergely ajándoka e Priscilla temetőjéből 1842-ben kiásott drága kincs, mellynek eredeti egyszerü fölirata: Aurelius Secundus Maritus et Aurelia Romana Filia Heriae Sabinae Matri, szépen igazolja Le Blant urnak, az »Inscriptions chrétiennes« koszorus szerzőjének azon észrevételét, miszerint keresztény őseink sírkövein a családi rang és rend említése, mint a lélek üdvéhez képest igen csekély dolog, közönségesen elmarad. Pedig föntisztelt hitrokonunknak mondá Elpidius a biró: Tu ne illa Sabina, et genere et matrimonio nobilissima?

V.

Hanem ideje van elmenni Alexandriából, mert Europa sepreje nagyon zavarodni kezd. Mult éjfél tájban erős csöngetés háborgatá a zárda szabályos csöndét; mivel Péter atyának a kórodába kelle sietni, hova egy társaitól elül megszúrt, hátul meglőtt boldogtalan lombardiait haldokló állapotban hoztak be. Ugyanazon éjjel egy angol kapitányt, a minap meg egy faenzait öltek meg az utczán; nemde szép és a törököt épitő példái ezek a hánytorgatott magasabb müveltségnek? Rajta tehát, rövid ebédünk után azonnal megrendelt ügyes szamarakon a hajóra, mellynek igen hosszu de keskeny födözetén szokás szerinti nagy zaj és tarka változatosság környeze bennünket. Itt ösmerkedénk meg bővebben a zarándokserég páratlanul szelid alelnökével, Le Fichant székesegyházi vicarius urral St. Brieucból, meg a többi egytől egyig kedves, előzékeny utitársakkal. Marseilleből jövő 9 pap és 4 világihoz 2 magyar áldozár csatlakozván, e kisded nyáj

igazán megérdemlé a békés kereszthadjárók nevét; nem is mondhatnám, hogy a szent föld jelen bitorlói megijedtek volna tőlünk; de bizony mi sem féltünk ötőlük, s bátran vitorláztunk Judaea partjai felé. Nolite timere pusillus grex, quia complacuit Patri vestro perducere vos Hierosolymam. Tagadhatlanul legjobban örült ennek az örög Vallée, Pezé-le-Robert agg lelkésze, ki soha faluján kivül nem lévén, 40 év óta kivánja látni Jeruzsalem szent hegyeit. Utrakelésének előestéjén a guta kerülgetvén szegénykét, béketürésének fonalai már már szakadozni kezdettek, s tulajdon vallomása szerint e panaszos szavakra fakadt: Dure me tractas, Domine! Annál forróbb hálával dicsőité most az Ur kegyelmét, hogy 60 és egy pár évei daczára fris erőben elérhet a szent földre, mellynek látása után Simeonnal elmondandja: Nunc dimittis servum tuum Domine! Igazán öröm volt az egyszerü, jámbor, szerény és tisztes férfiuval, egy Isten lelke szerinti jó pásztor valódi példányával, beszélgetni.

Hasonló élvet nyujtott a lillei várőrség káplánja Delannoy-, egy igen kedves fiatal emberreli megösmerkedés, kinek eszélyes buzgalmát azon körülmény is hirdeté, miszerint Párizsban a zarándokok lelkészévé — aumônier — rendeltetett. Wattinne, a titoknok, élénk, erélyes, tüzes véralkatával épen hivatalára termett. Szóval mindenikben valami jellemző sajátságot találni, ellenére azon élczes mondatnak, melly Frankhon lakosait a surlódás által bélyegvesztett pénzdarabokhoz hasonlitá: »Les hommes y sont comme ces pièces de monnaie dont l'empreinte est effacée par le frottement.« De mindnyájuknak közös tulajdona volt az irántunki szives jóakarat és fesztelen udvariasság. Lehet hogy igaz, mikép: »mindenbe, mit egy párizsi lélek gondol, az utcza lármája vegyül, melly ablakai előtt harsog.« Már Julius Caesar szemökre veté a kiváncsi mozgékonyságot: »Omnes fere Gallos novis rebus studere. — Sunt in consiliis capiendis mobiles.« De Bello Gall. l. III. 10. IV. 5. Nekünk e változatos könnyedség csak kellemes órákat szerze. Jól emlékszem rá, milly szigoruan megróták egy irodalmi folyóiratban a párizsi legelső

zarándok-társulat egyik tagjának Enault urnak állításait: miszerint az ő védnöki joguk Nagy Károly idejéből ered, — a közép tenger ma holnap franczia tónak »un grand lac français« fog neveztetni, — a Jeruzsalem kapuin át lóháton bevonulhatási szabadság egyenesen az ő befolyásuknak köszönhető, sat. Ennél fogva biráló a könyv franczia szinezetét a hiuságéval ugyanazonitani bátorkodott. Én illyesmiről nem panaszkodhatom, s egy kis nemzeti öntudatot másnak is szivesen megbocsátok ama fejedelmi nézet szellemében: »Stolz lieb' ich mir den Spanier;« annál inkább, minthogy az érintett gyöngeség velünk szembe mindig gyöngéden, ártatlanul nyilatkozott; talán azért is, mivel tudták; hogy a jó magyar sem egészen ment tőle. Illyen kedves társaság és gyönyörü idő kiséretében az órák sebesen röpültek: Abukir erős tornyaival elmaradt; Tamise, a szép, karcsu, fürge csavarhajó, lármás kerekek nélkül, a mélységben zökögő titkos mozdonyával, tengeri boszorkány gyanánt lebege velünk át Afrikából Ázsiába. Csak hogy a kikötő megúnt korlátait elhagyván jó kedvében mindinkább hintázni kezdett; mire nézve az estebéd alatt minden evő- s ivószer vékony kötelekkel volt asztalunkhoz lekötve; de legalább nem kellett ugy, mint Kaltneréknak, kézzel lábbal óvni tányért s poharat az elugrástól. Utóbb e csintalan ingás goromba hánykolódássá fajulván, az éjjel megérkező nagy szél testvéri segélyével, gyarlóbb halandó társainknak sok bajt okozott.

Augustus 30-ka csöndesebb lön, s a pompásan haladó gőzös födözetének keresztény arczulatát jobban kitünteté. Még csak irgalmas szüz is volt velünk, Beiruthba menendő, egy igen nyájas kis lazarista gondviselése alatt, kinek tiszte lett volna szorgoskodni a netalán beteg apáczáról; de a jó lélek maga sem találá nagy örömét a ravasz elem könnyelmü játékában. Egy pár kapucinus szinü ferenczinek jelenléte az alexandriai guardiánnak azon állitását igazolá, hogy minden franczia gőzösön két barátnak ingyen helyet adnak. Még szebb dolog az, mikép a párizsi kormány consulait általánosan fölhatalmazá, ha valaki egyházi elüljárók bizonyitványa mellett a keresztény missio érdekében uta-

zik, öt szabadjegy értékü levéllel küldeni bármelly franczia hajóra. Illyen költség nélkül járó vándor papot is tisztelénk egy irlandi R. P. Birch keletindiai hitküldnök személyében, ki az agrai apostoli helynökséghez tartozó Kussowlie nevü állomáson 9 évig szolgálván, most Jeruzsalembe, azután Romába s onnan Amerika- vagy Austrialiába szándékozik. Nagyon szeretett latinul beszélgetni, s jutalmul a nyugot-bengál egyházi naptár gazdag tartalmával ösmerkedtete meg, melly érdekes romai rendelvényeket közöl a vegyes házasságokat, szabadkömüveseket s a pogány vagy protestans templomokban müködő kathol. zenészeket és dalnokokat illetőleg. Örömmel olvasni tovább a sokszor igen meglepő körülmények közötti megtérések történetét, mellyben angol, indiai, mahomedán férfiak és nök, gyakran egész családok fordulnak elő, külön társulat is alakulván e végett a szegény benszülöttek javára; számos nevelő intézet pedig a gyönge ifjuság érdekében müködik.

Általában igen jól tölt el ez alkalommal utolsó napunk a tengeren. Majd elszigetelve kiki saját bajával foglalkozék; majd kisebb nagyobb csoportokba gyülve közös társalgás keletkezett. A francziák Sicilia szép partjait, s Máltának, hol kikötöttek, csinos utczáit, gazdag templomait és nagyszerü palotáit emlegeték. Jelesen sz. Pál nevezetes egyházát, s a hires barlangot, hova nagy apostolunk a hajótörés után menekült; meg az ujvárosban lévő, sz. János tiszteletére épült, pompás boltozatu fő templomot márvány síremlékeivel, és a kormányzó palotáját érdekes arczkép- s fegyvertárával méltán lehete magasztalni. Ugyanott a szentek szobrai, mondják, ugy szólván nyilvános őrei a közhelyeknek; a mustai jámbor hivek meg vasárnap délutáni engedélyezett munkából keresztény Pantheont emeltek: mi mindakettő becsületére válik az angol-olasz sziget lakóinak. Azzal is dicsekedtek jó társaink, hogy Msgr. Samhiri, antiochiai patriarcha, miután Frankhont segélygyüjtés végett bejárta s Romában egy darabig mulatott, Alexandriáig velök ugyanazon gőzösön jött. Különösen pedig az ő titoknokának keleti szabásu virágos franczia nyelve tetszett nekik; mi által természetesen minket is buzditani kivántak a magyaros

vagy diákos czafrangu »dialogue« tartózkodás nélküli folytatására. Közülök csak egyetlen egy, a lotharingiai német, különben nagy franczia, Abbé Steiner beszélé Mainzból eredő szülőinek nyelvét; mi által kis seregünk született tolmácsa lön. A pénztárnok meg nem tudom hol szerezvén egy velenczei könyvet, mellyben valami örmény főpap imádsága 24 nyelven s ezek közt magyarul is találtatott, ennek elömutatásával akara kedveskedni. Szóval a kölcsönös figyelem gyöngéd kapcsai mindinkább összefüzödtek. Egy alexandriai pap, Rosetti toscanai consul házában nevelő, az egyiptomi alkirály s családja felöl érdekes adomákkal szolgált; névszerint Said pasa főfő nejéről állitá, hogy titokban keresztény mellpénzt visel.

Ha megeléglettük a csevegést, ott álla folyvást szemünk előtt a sokszor lerajzolt nagyszerü látvány fölséges egyszerüsége: köröskörül a távolban elenyésző éggel egyesült tenger határtalan határa; fölöttünk a végetlen terjedelmü azurkék boltozat ritka felhő csikolta pompás ívcsarnoka; keblünkben a remény, váltságunk szent földére holnap azon perczben léphetni, midőn édes hazánk anyatemplomát, az esztergomi dicső basilicát, apostoli fejedelmünk jelenlétében fölszentelik! — Mások kevésbbé andalitó eszmékkel foglalkozának. Tamise orvosa például uri sakkjátékkal üzé el unalmát, annak jeléül, hogy Istennek hála kevés teendője van velünk. Mi magunk is jónak láttuk utóbb a test prózai, a gyomor kiáltó szükségeiről gondoskodni, s ugy találók, mintha finomabb élelmezés tüntetné ki a franczia hajókat; vagy talán a kedvelt édes mandola, czukorsütemény s más efféle csemegék jó ize csalá meg éhes itéletünket? Elég neki, hogy minden, még a Marseilleből hozott franczia víz is jól esett; s a nem sokára bekövetkező rendkivül csöndes, tiszta csillagos est árnyaiban sokáig önelégülten sétálgattunk a szabad ég alatti nyilt terem deszka-szőnyegén.

Kisasszony havának utolsó reggelén 5 óra tájban pillantám meg először a szent föld égő vágygyal keresett drága partjait. Néma könyükben tört ki a fönnhangon dobogó szivnek édesen remegő hálája. Ott fekvék előttem az emberi nem bölcsője, az

isteni kijelentések hazája, mellyben az Ur atyai jóságát, teremtői hatalmát s birói komoly szigorának erejét olly rendkivüli példákban nyilvánitá. Az egyiptomi fogságban sanyargó választott nép századokon át sovárgott ez ország birtoka után, s 600 ezer utnak indult fegyverfogható férfi közöl, 40 évi kinos vándorlás végén, egyedül kettőnek jutott a szerencse némileg czélt érhetni. Egy pár évezred mulva megint 600 ezer bajnok egyesült a szent föld visszafoglalására, s a gilesi Rajmond bizonysága szerint csak 12 ezeren láthaták meg Jeruzsalem falait; a többi dögvész, fegyver, szomj és eltikkadás zsákmánya lön. Mi pedig a lehető legkönnyebb, legbiztosabb s rövidebb uton, bántalom és akadály nélkül, hullámágyon ringadozva, szél és gőz szárnyain röpülénk ide: »I venti e le arti si collegarono insieme per accelerare il nostro corso.« Szép reménynyel kecsegtető piros hajnal sugári s a gyönyörü zöld tenger fölött repdeső kis madarak üdvözlének bennünket. Mire a nap Judaea hegyei mögöl tisztán ragyogva kikelt, hajónkon nagy mozgalom keletkezett. Igen is fölmentek a vigyázatlan kormányosok, s azért éjjeli 2 óra helyett elég későn érkezénk ohajtott czélunkhoz. Előbb lefelé kanyarodva egészen délnek kelle tartanunk, hogy a közel part hosszában fejérlő homokdombvonal tulsó végén Jaffát föltaláljuk. Egy szép tarka madár jó ideig versenyezve kisére gőzösünket, mintha közelebbről meg akart volna ösmerkedni vele; mi váltig hivogattuk a födözetre, de volt annyi esze, hogy nem is felelt. Végre föltünt a sziklatetőn uralgó város szilárd alakja: Civitas in monte posita. Ephraim ködbe borult hegyei a távolban kéklettek; közel a mindig zöldellő hires kertek sürü ligete illatozott. Jobbra igen erős hullámtorlaszok, balra fönn egyes fejedelmi pálmák emelkedtek; előttünk a keleti födeletlen házak csoportjából kiváló, vasárnapot hirdető consulatusi lobogók, s köztük a zárda fölött szent földünk szerény zászlója. Mindez összevéve s a legderültebb világitás özönétől elárasztva fölötte gyönyörü képet nyujtott. Illyennek találák az első benyomást mindnyájan, névszerint Mislin is illy költőileg festé: »Nous avions devant nous la ville de Jaffa: elle s'élève sur son rocher au bord de la mer,

dans toute la splendeur d'une ville orientale. Rien ne prête à l'imagination comme ces antiques cités de l'Asie, entourées de murailles crénelées, de forêts d' orangers et de palmiers, au milieu des vagues de la mer, toutes noyées dans des flots de lumière, dans le parfum de leurs jardins, et vues à travers le prisme mystérieux des souvenirs.«

Minél nyájasabb a világ egyik legrégibb városának tekintete, annál gonoszabb a kikötő nevére sem érdemes sekély réve, melly már Flavius József korában alkalmatlan sőt veszélyes levén, Suchemi Rudolf szerint egy szultán által, a franczia királytóli félelmében, egészen hasznavehetlenné tétetett. Most is megtörténik, hogy viharos évszakban a hajók egy pár hétig is kénytelenek várni a kirakodással; mert csak a parttól jó távol lehet horgonyozni, hol legcsöndesebb időben is hatalmasan ingani szokött a gőzös. Azért nem akara velünk egy tengergyülölő zarándok kiszállani mindaddig, mig ugymond a hajó teljesen meg nem állapodik; pedig erre itten várakozhatott volna mindörökké. Előbb az alkapitány nyitott utat kis csolnakán franczia lobogóval, ugy nevezett practicá-t, közlekedési engedélyt eszközölvén számunkra; most legalább nem tisztelék meg utleveleinket vasfogóval az egészségőrök, ugy mint néha napján udvariasan tenni szokták. Szabad vala tehát a száraz földre kimennünk; de bezzeg nem volt tréfa nyugtalan gőzösünktől ép-kéz-láb megválni. A lépcsőnek hasznát sehogysem vehetők; hanem Isten nevében a magas födözet karzatáról ugrani kellett a perczenkint odaemelkedő bárkába épen akkor, midőn azt a vízdagály legjobban földobta. Aztán a gyönyörüen zajongó hullámtorláson keresztül vezető szük nyilásnak indulánk, olly elszánt ünnepies hangulattal, mint egykor a szepegő társainak »In Gottes Namen fahren wir« énekelő Felix barát. Látván a habok közé szórt félelmes nagy kötömegeket, gondolám magamban, van itt elég helye s nyoma sz. Jeromos emlitette Perseus-Andromeda mesés sziklájának. Az utasok nagy része vízben gázoló arab legények hátán jutott partra; mi nehányan, pro gloria gentis, inkább csodálandó mint utáno-

zandó merészséggel fölvetők magunkat a kiszálló helyül emelt törékeny állvány zsufolva tölt padlatára. Itt az igaz egy kis festői zavar, bordazúzó tolongás, fülrepesztő lárma, per patvar uralkodott; de miután a vámszedők s más efféle pénzszomjas egyének követeléseit valaki megnyugtatólag elintézé, a pillanatnyi rendetlenségből, különben használni szokott korbács nélkül, legszebb rend bontakozott ki, mellynek védszárnyai alatt 11 óra felé ünnepélyes »Te Deum laudamus«ra nyiltak meg háladó ajkaink a zárdai csinos kápolna főoltáránál. Ezután a zarándok kereszt csillogó jele tüzetett föl nehány buzgó vándor mellére illy imával: Accipe signum crucis in nomine P. et F. et S.S., in figuram crucis, passionis et mortis Christi, ad tui corporis et animae defensionem; ut divinae bonitatis gratia, post iter expletum salvus et emendatus ad tuos valeas remeare. Per Ch. D. N. Végre az Itinerarium szép könyörgései közösen elmondatván, rövid latin intőszózat figyelmeztete mindnyájunkat, hogy alázatos bűnbánat szellemében kezdjük s végezzük nagy járdalatunkat. Procedamus in pace!

Schembri, az utazás minden gondjait jó pénzért magára vállaló ügyes kalauzfőnök, levelet hozott Dequevauvillers urtól, a jeruzsalemi patriarcha korlátnokától, ki sziveskedett előre biztositani bennünket, hogy dolgaink rendben vannak: »tout est parfaitement réglé à Jérusalem;« egyszersmind óvni bátorkodott tüzes honfiait a »furia francese« hasztalan kitöréseitől, minden irányban csöndes béketürést ajánlván a calváriára szándékozó keresztény vándornak. Ezt köti szivére az épületes »Guida del Pellegrino divoto« is jámbor hivének, arra figyelmeztetvén öt: hogy a szentföldi szállodáknak minden ködarabja nagy áldozatba került, hogy az ő szük kamarájában lakhatni nálanál sokkal különb emberek szerencséjöknek tarták, hogy a legutolsó zarándok épen ollyan élelemben részesül, mint a zárda főnöke, hogy ezen baráti vendégszeretet személyválogatás nélküli szinte határtalan, és hogy a Jeruzsalembe sietőnek puha kényelmet ohajtani sem illik. Nekünk természetesen annál kevéssbé lehet panaszkodnunk, minthogy a derék, nagyrészt spanyol szerzetesek kitelhetőleg födözni

törekedtek napi s éjjeli szükségeinket; minek első záloga volt a 12 órára kész takarékos ebéd, itten »colazione.«

Délután 4 óráig szünidönk levén kiki saját ügyeivel bibelődék. Étteremünk hosszu asztala rögtön irodává alakult, s a szorgalmas vándorok utikönyveik üres lapjait tölték be, vagy otthon érettök esedező jóakaróikat egy pár sorral értesiteni siettek, mig mások azokért s önmagokért imádkoztak. Olly általános csönd uralkodott, mintha ránk nézve most, Kaltner szerint, a legkomolyabb lelkigyakorlatok üdvös napjai kezdödnének. Idö, hely és körülményeink nagyon is kedvezök valának a mélyebb elmélkedés fonalainak összefüzésére. Szent földön állván: Amice, ad quid venisti? Üdvözitönknek e szemrehányó kérdése viszhangzott füleinkben. Az olasz Guida-nak is első szava ez: A che sei venuto in Terra Santa? Miért jövél ide? Talán puszta kivánciságból, hiu ösmeret-vágy, tapasztalás, időtöltés kedveért, uj tartományok- és népeket, uj szokásokat látni? Saját rosz szokásaid és erkölcseid javitása legyen, ugymond, fö gondod, nem pedig a másokéinak vizsgálata: »per riformare i tuoi costumi, non per vanità di conoscere nuovi costumi; per piangere i tuoi peccati, non per desìo di vedere nuovi paesi.« A bünbocsánat szükségének érzete, s a megváltás érdeme felöli meggyözödés nélkül hiába vándorolsz Jeruzsalembe. Ot ama szent sír ölében az életet, lelked életét, szellemi megujulást kell keresned; különben mit sem találsz. Ki fensöbb állati müveltségében annyira haladt, hogy reá, mint az oktalan teremtményekre, nézve jó és rosz közötti különbség nincs, az erkölcsi parancs kötelező ereje képzeletileg megszünt, ki a bün lételét vagy legalább saját bünös voltát merészen tagadja, miért fáradna oda? Természeti szépsége az igéret földének és hajdani gazdagsága legnagyobb részt pusztai nyomorrá változván, a világ fiára kecsei vesztett szegény özvegy gyanánt semmi vonzó erövel sem bir. Hanem a ki becsülni képes, Adricomiussal, az ösatyák telepét, a látnokok honát, a földet, melly Urunkat annyi éven át táplálá, melly Neki megalázódása napjaiban támaszul, midön ülve oktatott tanszékül,

ha könyörgött zsámolyul, midőn ellankadva szunnyadozott derekalj- és vánkosul szolgált, melly érettünk ontott szívvérét drága edényként fölfogá: érezni fogja és mellét verve megvallani, hogy szent a hely, mellyen áll, és méltó nem csak saru nélkül, de főleg halálos büntől ment lélekkel lépni reá. Solve calceamentum de pedibus tuis, locus enim in quo stas Terra Sancta est. »Oh! terra veramente santa, e degna di essere calcata non solamente senza calzari ai piedi, ma molto più ancora senza colpe mortali nell' anima, e senza affetti terreni nel cuore.«

Erőd alaku zárdánk a várost övező bástyára fokonként emelkedő osztályokban levén épitve, magasan fekvő ablakaiból s nyilt udvartéreiről gyönyörü kilátásunk volt a szép zöld tenger hátán füstölögve távozó hajóra, meg a pompásan verődő hullámseregre, melly perczenként zúgva rohan a sziklás partoknak, mintha ő is rongálni, pusztitani akarná az átok fogta Palaestinát. »Le couvent est bâti comme une forteresse en face des brisants.« De büszkén tekint alá sasfészkéből az eredetileg fényt, szépséget jelentő Jaffa torzsalkodó hab-ellenére, mintha gondolná: Alios ego vidi ventos, aliasque procellas. S igaza van, kivált ha csakugyan, miként Jeromos tanitja, Noe fia Japhet által alapittatott, kinek atyja bárkáját, a hagyomány szerint, épen itt épité vala; mit Salzbacher idézete Pliniusból erősiteni látszik: »Joppe Phoenicum antiquior terrarum inundatione, ut ferunt.« De bizonyosabban dicsekszik azzal, hogy Salamon templomának hires czédrus fáit a Libanon ormairól Hiram ide szállittatá; Jónás ninivei küldetése elől innen szökött meg Tarsus felé; Péter apostol a jótékony Tabithát halálágyáról itt kelté föl, s ó-zsidó előitéleteitől titkos látvány által megszabadulván Cornelius pogány százados megkeresztelése végett innen hivatott Caesareába. Mondják, hogy a kedvelt tanitvány gondjára bizott boldogságos Szűz Anyánkkal e kikötőbül indult Ephesusba. Nagy Constantin alapitotta püspöki székét Omár csapatai ledönték, de a középkorban az ujra fölemeltetett; midőn egy darabig sz. Lajos királynak is biztos lakul szolgált, azon jámbor feje-

delemnek, ki »minden földi viszontagságok elleni fegyvertárul házi kápolnáját« szereté használni. Mindig nevezetes hely marada már csak azért is, mivel századokon át ezer meg ezer buzgó keresztény vándor szálla ki ohajtott partjaira; minél fogva »zarándokok városának« nevezteték el. A jaffai gróf egyszersmind jeruzsalemi marschall levén, braunschweigi herczeg Henrik e szép czimeket a távolban is viselé, midőn már romboló félhold uralkodott e tájakon. Gumpenbergék 1449-ben rémitő pusztaságon kivül semmit sem találtak, sem házakat sem embereket. Ugyanazon század vége felé Sándor palatinus csak 2 tornyot láta. Rauchwolff orvos 80 év mulva még mindig panaszkodik a zarándokház hiányzásáról: »Joppe verherget, kein Hausz für die Pilger.« S ez igy maradt volna ki tudja meddig, ha 1654-ben a jó ferenczieknek szerény hajlékot nem állitanak föl egy kis, sz. Péter nevére szentelt kápolnával, de csak fából; mi 1830-ban szerencsésen kővé vált, az az Caesareából hozott anyagokból szilárdul fölépittetett, ugy hogy jelenleg egy kis ostromot is ki tudna állani.

Azonban ideje már körültekinteni a sok baj után ismét fölvirágzó városban, mellynek kathol. lakossága összesen, t. i. a maroniták- meg görög és örmény egyesültekkel, 500-ra megy; többen vannak a szakadárok, legtöbben a korán hivei. Eönálló régiségeket ez annyi vihar csapkodta falak közt hiába keresünk; szivesen megelégednénk a keresztény nevezetességek üres helyeinek kimutatásával; de már most ez is nehezen megy. A XVI. századbeli vándorkönyv azt is tudta, hol szokott vala megállani sz. Péter, mikor halászni akart; minket egy a tenger közelébeni rozzant mecset szemetes udvarára vittek, hogy itt képzeljük magunknak Simon varga házát, az apostol-főnök szállását. Nekünk ez is elég volt, s az arab örnő hallgatag engedelmével, tiszteletteljesen fölolvasók az Apost. Cselek. ide tartozó IX. és X. fejezetét; azután letérdelve az egyház szándéka szerint elmondók a bucsu nyerésre kiszabott Miatyánkot és Üdvözletet, szót fogadván a jámbor Guida sürgető intelmének, mikép nem elég itt a szent hajdan emlékein merengve sétálni, hanem föleg a minden lépten kinálkozó szellemi kincsek

után kell járni: »procurare di santificare l'anima tua, e di fare acquisto del tesoro delle sante indulgenze.« Mire nézve Roma olly atyailag bölcsen rendelé, hogy a szent föld legjelesebb eseményeinek színtere mindig egyszersmind lelki nyeremény helyéül van kitűzve; sőt már az első lépés, bárhol szálljunk ki Palaestina partjaira, természetesen a tudva lévő benső kellékek mellett, teljes bucsut igér.

A ki vallási kötelmeit teljesiti, az másnemü teendőit is hiven szokta végezni. Megtisztelők tehát seregestül a nyájas franczia consult, szép kényelmes lakában, melly ugy mint a körszínleg emelkedő város házai mind, gyönyörü kilátásnak örvend. Azután eszmetársulatnál fogva megnézők a Frankhon fiaira nézve sajnos emlékü szakadár örmény zárda nagy teremét, mellyben Napoleon szegény dögkóros vitézei senyvedtek. Irják, hogy a kegyetlen hadvezér, Jaffát elfoglalván s több ezer foglyát élelmezni nem birván, azokat fegyverrel, saját dögvészes katonáit pedig állitólag emberiségből méreg által ölette meg. Thiers tagadja ezen szomoru s kedvencz hősét becstelenitő hír valóságát; de szerintem, a ki dicsvágyának milliom emberéletet kész vala föláldozni, attól illyen vérdermesztő apróságok is kiteltek. Minő lelketlen közönyösséggel viselteték ő nemünk legszentebb érdekei iránt, kitünteté akkor is, midőn Jeruzsalemtől egy napi járásra levén, nem tartá érdemesnek oda menni; mivel ugymond, nem fekszik az ő harczmunkálatainak vonalán: »Jérusalem n'entre pas dans ma ligne d'opération.« — Mislin I. 406. — Ha csak egy gyalázatosan elárult s égbekiáltólag igazságtalanul elitélt nagy férfiu emléke volna is csatolva Golgotha keresztoltárához, nagyobb figyelmet érdemlc a szent város. Ámde, bármit mondjon a világ, ha mi jó és tisztán, magasb értelemben, emberszerü van köztünk, mind azon isteni forrásból eredett, s a lehetetlent föltéve a melly pillanatban egészen, gyökerestül el fogna enyészni az igaz hit áldása körünkből, akkor látnók ismét, mint hajdan, milly baromi állapotra sülyesztené a kevély emberiséget féktelen állati szenvedélyeinek dühös rohama. Még ama boldogtalanok is, kik állitólag teljesen

elveszték hitöket a kereszténység fönséges titkai- és tényeiben, öntudatlanul a golgothai véráldozat tisztitotta légkörben mozognak, s a kevés, kétes és ritka jót, mit néha tenni szoktak, a nélkül hogy tudnák, eme nemes és magasztos áldozat dicső szellemében teszik.

Az örményeknek czifra s a görög szakadároknak uj, szép, tiszta templomát meglátogatván, ki siettünk a szabadba, hol Jaffa hires kertei tavaszszal éden illatát — una fragranza di paradiso — terjesztik, nyáron és őszszel meg paradicsomi gyümölcscsel kedveskednek. Anzelm atya nem győzé a december havában gyógyszerül használt fris görög dinnye kellemes izét dicsérni; Salzbacher is magasztalólag ir felőle, bárha nem mert hozzá nyulni. Reánk inkább a tömérdek gránátalmák és finom zamatos narancsok hatának csáberővel, mellyeknek a város kapujánáli czigány-vásár alaku bazaron törvényszerü birtokába jutánk. Odább haladván várczölöpzettel vetekedő biztos sövény gyanánt ültetett roppant nagy cactusok végetlen soraival találkozánk; ezek igazán megérdemlik a vastagon hangzó magyar pozsgár nevet, s a czélirányos eleven kerités érdemeit azzal tetézik, hogy Farao fügéje czimü, gyermek csemegének igen jó, édeske terménynyel szolgálnak. A ferenczieк tágas kertje, hova bepillantánk, 155 társai közt legelső; mindenütt europai szorgalom jelei mutatkoznak rajta, szép rózsák és hasznos spanyol növények ékesitik, közepén nagy vízfogó s e mellett a magasban nyikorgó ösmeretes kerékmü folyvást elég nedvet nyujt a mindennapi öntözésre. Általában nagy szerencse az itteni lakosok- és gazdag ültetvényeikre nézve, hogy a tengerhez olly közel esvén, mégis az annyira szükséges édes források bővében vannak. Ezeknek főfő képviselője a kapu melletti pompás márvány diszitményü folyókut — Fontana — egyik ügyesebb s életrevalóbb helybeli kormányzónak ötven éves ajándéka, mellynek szépsége a minket haza kisérő alkony sürü fátyolán is keresztül ragyogott.

Mielőtt tovább mennénk, jó lesz röviden visszapillantani más zarándokok bajteli sorsára, hogy annál jobban becsüljük itteni mulatásunk háboritatlan folyamát. Tudjuk már, hogy a Jaffában

kiszálló jámborok egykor helyben semmit sem találtak; Ramlából kelle hozatni szamárhajtókat: Mockeri, ugyanonnan kérni drága védő kiséretet a szultán embereitől. Mig ezek megérkeztek, Felix barátot és társait, kik a hajón is már öt napig várakozának, 3 napra kényelmes zárda helyett, börtön alaku boltozat alá rekeszték, honnan bizonyos elkerülhetlen szükség idején is csak pénzért eresztettek ki: »Ein grimmiger Heyde wolt keinen Pilgrin hinausz lassen, dasz er die Werk der Natur möcht thun, man geb ihm denn aber ein Pfennig.« Azután juhok gyanánt egyenkint bocsáták el őket, mindeniknek nevét följegyezvén. Rauchwolff beszéli, hogy Jasura nevü, most Jazur, közel szép helység mellett egy nagy török ur táborában tisztelkedni s bátorságbér fejében egyenkint 9 teljes sulyu aranynyal tartoztak kedveskedni. Mindazáltal kénytelenek voltak nehány uton álló arabtól ujra tetemes borravalóval eszközleni ki a szabad menetet. Zarándoklatuk végével megint illyen húzavona várt a keresztényekre: »Pilgrim werden zuletzt zu Rama und Joppe ranzioniert.« Névszerint Sándor palatinusékat Ramlánál befogván, a jeruzsalemi ur 200 aranynyi váltságdíjt követele tőlük, megesküdvén, hogy ha vonakodni fognak, napról napra megkettőzteti a kivánt öszveget. Egy zsidó árulta el őket a pogánynak, ki velök utazott vala Modontul idáig. Végre a Szion hegyi barátok közbenjárására 20 röf skarlátposztó s más efféle kelmék átengedésével nagy nehezen megmenekültek. Ujabb időkben sem boldogult minden ember olly könnyen, mint mi; p. o. Salzbacher kanonok ur 19 éve közönséges árboczos bárkán jött Alexandriából ide, 7 nap alatt tevén meg az 500 tengeri mérföldnyi utat, s jutalmul itten 18 napig mulatott a nyomorult vesztegintézetben.

Hasonló bajoknak a franczia-magyar karaván árnyékát sem látta; mikép ügyes titoknokunk Párizsba hivatalosan jelenté: »Nous n'avons pas eu l'ombre d'un accident; omnia fausta!« Több ezernyi katonaság szállittatván az orosz háboru végével e vidékre, teljes biztosságban érezők magunkat. Más részről a öszszeli, legjobbnak tartott, utazás előnyeit is reménylhetők september havától,

mellynek épen első napján jókor reggel kezdők meg hosszu vándorlásunkat: »Isten akarja« hittel és jelszóval, miként hajdan keresztes apáink. Minő festői csoportulatot képeze a 18 személyből álló tarka sereg, csak az tudhatja, ki afrikai vadász- vagy táborképeket valaha látott. Azonnal észrevettem, hogy szemes utitársaim Algirból visszatérő katonatisztek hasznos tanácsával éltek regényes öltözetük összeállitásában, mellynek azonban főalkatrésze mindig a könnyedén lebegő fehér köpeny — burnous — volt. Ezen kivül drága fejét iparkodék kiki saját módja s tehetsége szerint lehető legjobban beburkolni, az égető napnyilak iránti köteles tiszteletből. Többire a külviseleti változatosság költői szeszélyeinek korlátlan tér engedteték. Kibérlett arab lovainkon jó kedvvel sieténk ki Száron nevezetes síkjára, Sámson boszus tetteinek színhelyére. Hanem előbb Jaffához közel a föntisztelt kormányzónak szép kúpos, komor cziprus meg élénk forrás környezte sírboltja mellett el, a kertek közti mély homokban sokáig kelle gázolni, mig a magyar alföldi szinezetü rónát nehány falujával, letarolt mezői- s jobbra balra porló szérüivel megpillantók. Török búza nemü dura garmadák hirdeték a pórnép szorgalmát, melly a taval fenyegető éhségtöli félelem miatt ez év folytában szokottnál nagyobb levén, bő aratással jutalmaztatott; ugy hogy adójukat az idén egy para hiány nélkül pontosan befizették. Jó esztendőnek kellett lenni, az igaz; mert a fölötte kicsiny, de annál pajkosabb legyek száma is rendkivül megszaporodott. Legalább a mi szép fehér öltönyeinket seregestül megrohanák, s minduntalan velünk haladván, szegény sovány paripáinkat is gyorsabb léptekre készteték.

Lydda, Diospolis, jelenleg Lodd deli pálmái messziről sokat igértek, de bent a hajdan virágzó város helyett árva falut s Pompejiként ijesztőleg üres, elhagyottnak tetsző háztömeget találtunk; kivéve itt ott egy pár csinos izlésü, noha keleti modoru hajlékot. A mit mi keresénk, az is rom vala ugyan, hanem ránk nézve becses maradványa sz. György pompás egyházának, mellyhez 7 év- és ugyanannyiszor negyvennapi bucsu nyerhetése van

csatolva. Rudolf lelkész a XIV. század első felében még szép márvány- és mozaik művel ékeskedő templomot szemlélt itten, mellynek hátsó karában a vértanu hamvait mutaták. Felix barát a következő század vége felé nagy de lerombolt — zerbrochen — székegyházról beszél, mellyben még lámpa- és gyertya-világ is ég. Mi már csak egy merészen fölemelkedő boltív nemes alakjából sejthettük az Ur házának egykori fönségét; s a főapostol szavára Urunk által meggyógyitott inaszakadt Aeneas — Dominus Jesus Christus te sanat — emlékével gazdag helyről nem sokára távozánk, hogy a közel Ramleht jókor elérjük, mielőtt élesebbé válnának a fejünk fölé sietö nap szuronyai.

Lyddát köröskörül övező szép kertek-, s öreg olajfadus ligeteken tul azonnal szembeötlött a jó szomszéd, »Monastir Franco« czimü kedves szállodájával, mellynek alacson de keményen megvasalt szilárd ajtaján 10 óra tájban sürgetve kopogtatánk. Olasz Isten hozottal és igazi magyar szivességgel fogada bennünket a talán spanyol, barna piros fiatal zárdafönök, erősen ohajtott árnyékba juttatván az első nap hamar eltikkadt keresztes lovagokat, egy példás buzgalommal velünk gyalogoló, de azért mindig jó kedvü maltai jámbor öreggel együtt. A sz. Nicodemus kápolnájában Krisztus Urunk keresztről levételét ábrázoló főkép előtti oltáron társulati káplánunk által bemutatott szent áldozat sovár lelkünknek szolgála táplául. Epesztő testi szomjunk enyhitéséről föntisztelt házi gazdánk, és pedig remekül gondoskodott. Máshol is megvendégelének minket nagy urak és szegény barátok édes czitromlével, hiszen ez keleten általános jó szokás; de a ramlehi nektár emlékét soha semmi sem vala képes kivenni szánk izéből. Nem is szégyen az illy apróságokra hálásan visszagondolni; mert a ki egy ital fris vizért mennyei jutalmat igére, miattunk szenvedett saját tapasztalásából tudá, mit tesz Palaestina forró égöve alatt szomjuhozni. Más régibb és ujabb kori buzgó vándorok sem feledék el az étmüvészeti becses tárgyak kiemelését. Például dr. Rauchwolf is Ramlánál emlegeti a belül piros szinü indiai dinnyék jóságát; az első német karaván elnöke Pater Urban pedig épen ugy

dicsekszik, mint mi,az itten kapott finom hüsitö limonade-dal. Annál inkább szabad ezt tenni, minél szentebb kötelesség minden alkalommal hálásan elösmerni a jó szerzetesek szolgálati készségét, melly néha elfogulatlan protestansok által is magasztaltatik, mig más embertelenektől, Lamartine vagy Gasparin módjára, gunyos becsmérléssel szokott viszonoztatni. Hasonló müvelt rágalmazók számára jó leczkét ir a mi öszinte Guidánk, egyszerüen előadván, minö furcsa követelésekkel lépnek föl némelly utasok a szent földön. Egyik, ugymond, éjjel vagy késön érkezvén, azonnal teritett asztalhoz akar ülni; másik olly kizáró figyelmet vár maga részére mintha csak egyedül volna; harmadik böjti napokon hús eledelt kiván; ez europai vendéglöi kényelmet és pontosságot nélkülöz; amaz elég szerénytelen, miután jól lakott, még utra való eleséget is durván igényelni; sat. Végre találólag oda veti: per poco che si dia è sempre molto quando si dà gratis; a mit ingyen kapsz, az mindig elég. Mi azonban készek valánk, ez intés nélkül is, kellöleg méltánylani s Párizsban kiszabott alamizsnával némileg pótolni a ránk forditott gondot és költséget. Mindenesetre »sivatagbani gyepszigeteknek tartjuk, Kaltnerral, e kathol. zárdákat, jelesen olly tájakon, hol másféle fogadónak hire sincs;« s azért sírjában is dicsöitjük burgundiai herczeg Fülöp jámborságát, ki első alapitója volt ezen régi szállodának, mellyben a mai 4—5 órai lovaglás fáradalmait könnyen elfelejtők.

Történeti multját e helynek tisztába hozni s meghatározni, valljon arimathiai József szülövárosával egy és ugyanaz-e, mi nem fogjuk. Az 1561-ki vándorkönyv Ramathát Ramulától megkülönbözteti; a hagyomány ellenben ama véleménynek kedvez, söt Nicodemus lakát is ide teszi. Bizonyos, hogy a legelső keresztes hadjárat alkalmával, mahomedán polgárai mind elillanván, egy csöpp vérontás nélkül foglaltatott el, szilárd kőfalai daczára, mellyeknek tisztes darabjai korunkig helytállottak. Utóbb ismét hitetlenek kezére került s mivel főpapjuk benne székele — dasz jr Thadi da wohnet — olly szentnek tartatott, hogy szegény Felix barát lovaguraival együtt gyalog vala kénytelen besompolyogni. Az

őket elfogadó guardián evangelium után üdvös szózatot intéze hozzájuk, a többi közt 10 pontra forditván különösen figyelmüket: p. o. hogy a pápai engedelem nélkül jövők sulyos egyházi büntetés alá esnek, kiséret nélkül ne járkáljanak, a pogányok sírjaira lépni ne merjenek, ha valakitől ütleget kapnak, soha se viszonozzák, sat. Hej be nehéz idők valának azok szomjas elődinkre nézve! midőn még a magukkal hozott jó bort is csak titkon szörpölheték Mahomed szigoru törvénye miatt. Nekünk jobb sors jutott osztályrészül, s bátran élvezők a nyájas szerzetesek bő adományait. Ebéd előtt a zárda szük udvarát beárnyaló narancs és gránátalma fák alatt mulatánk, vagy ablakainkból a kis mezőváros kellemeit bámulók. Az osztrák ügyvivő háza szembe velünk igen csinos. A franczia consulatusi lak erős lobogórúdja is büszkén integetett; de mivel a törzsökös arab ügyviselő más nyelvet nem tud, a különben szándékolt látogatás elmaradt. Sajátszerü diszitményül használják e vidéken a keritések ormaira helyezett cserép hengerkékből alakuló háromszögös czifrázatokat; mi kivált messziről nem roszul néz ki. Hanem sokkal nemesebb ékül szolgálnak a magas szép pálmák, noha gyümölcsük itten már alig érik meg teljesen. Egy pár sudár minaret sem volna csunya, ha karzatáról az igaz Allah és nem egy hamis látnok dicsérete hangzanék. De mi fájdalom! a sok törökhitü mellett csak 63 egyesült görögöt számlálunk, kiknek saját templom- és papjuk nem lévén, pápai rendeleten alapuló keleti szokás szerint, a mi áldozárink viselik gondját.

Délesten a szives zárdaőr velünk jöve megtekinteni Ramleh — arabul homokváros — többi nevezetességeit. Guidánk három tárgyat emlit, mellynél részletes bucsut is nyerhetni: u. m. a már tisztelt házi kápolnát, sz. János mecsetté hanyatlott egyházát, meg a 40 vértanu tornyát. Egy förtelmes szemétdomb mögé rejtező elhagyott kapu mellett, a török sírkerten át, hol egy holló-fekete santon becses személye kóválygott, hamar eljutánk az érdekes romok helyére, mellynek fő értéke abban áll, hogy az Egyiptomba ezen keresztül siető szent családnak egy kis árnyékot és nyugalmi hajlékot adott. Az egész bekeritett tér alatt tágas

boltozatok rejlenek a vörös barátok korából; mi csak a hajdani templom düledező ivei alá szállánk le, honnan mint mondák nyilván nem, de zaj nélkül igenis szabad holmi használható kődarabokat elhordani. A nagy udvar közepén török imaház, tulsó végén az érintett magas torony áll, azon időbüli arab fölirással, midőn itt 3000 mekkai zarándokot egyszerre befogadó caravanserail volt. Nehéz ugyan fölbotorkázni a 125 foku töredezett szük lépcsőzeten; hanem annál jutalmazóbb a tenger és Juda meg Ephraim hegyei közt köröskörül messze terjedő kilátás a philisthaeusok csatadus tartományára, mellynek határain annyi lelkes héber bajnok véres babérja termett. Mégis többet ér a sebastei tó jég-fagyán győzedelmeskedő keresztény hősök ide csatolt emléke, kiknek tiszteletét Garaynk vallásos lantja taval — Csal. lapok I. 298. — olly szépen zengedezé. Ilona császárné földalatti roppant oszlopokon nyugvó víztartója is közel van éjszak felé; mellynek jelenleg száraz medrén keresztül hatván, ismét temetőhöz értünk, s abban egy kis kereszt jelölte sírkő fölött a komoly »De profundis«-t Istenben nyugvó hitfeleinkért közösen elimádkoztuk. Alkonyatkor a sárga réteken át felénk vágtató csinos beduin-öltönyü fegyveres lovaggal találkozánk, ki rövid szóváltás után mint a nyíl odább iramlott. Kell is neki sietni, mert jeruzsalemi postafutár levén, onnan hetenkint 6 óra alatt szokott Jaffáig száguldani. Ha tehát kétszer annyit számitunk is sovány paripáink számára, mindenesetre látszik, hogy ohajtott czélunkhoz igen közel vagyunk.

Nem is vártam volna tovább, ha magam vagyok; hanem egy pár még ez éjjel oda lovagló ferenczi atyához csatlakozom. De a társas élet engedelmességen alapul, minek a tüzes francziák ez alkalommal szép jelét adák. Majd mindnyájan ohajtának minél előbb utra kelni, s e vágyat hevesen nyilvániták is; de mihelyt az elüljáró bizottmány — bureau — öregebb társaink iránti kiméletből nehány órai nyugalomra szavazott, azonnal vége lön a vitának. Szép csillagos esténk ünnepi csöndében sétálgatván a zárda nyilt födelén, mint valamelly derék erősség gerébfalas bástyáján, elgondolám, századokon át milly férfiasan állanak őrt e lelkes barátok

Szion elpusztult életveszélyes ösvényein. Valóban megérdemlik a Salzbacher idézte becsületes orvos Dr. Röser dicséretét, miszerint: a középkori gazdag vitézrendek szellemét s hivatását ők, a szegény kolduló szerzetesek, öröklék; mert ugymond, csakugyan lovagi bátorság kell hozzá itt ez országban, illy vad nép, s annyi leverő baj, gond és harczias körülmények közepette mindig helyt állani. Alig husz éve, hogy a lázongó törökök dühe elől ez egész vidék katholikusai mind családostul a ramlai zárdába menekülvén, többször megujitott ostrom, s ha betörnek amazok, bizonyos halál veszélyének tevék ki sz. Ferencz békeszerető fiait.

Éjfél utáni két órára levén kitüzve az elindulás ideje, korán fölzaklattak bennünket szives házigazdáink, nem akarván fekete leves nélkül elbocsátani a mai különösen nehéz utra, mellyről Gumpenberg már 1449-ben panaszkodva hirelelé: »Es ist so böser Weg als ich jn je gesehen habe.« Eleinte kényelmesen haladánk, mezei trücskök éji zenéje mellett, az elénk ragyogó Szirius irányában; kedvező alkalmunk nyilván a szemgyönyörködtető s lélekemelő csillagászatra. Egy kis eltévedés, ide oda kerülgetés sem ártott a rögös darabos szántóföldeken; legalább szépen megviradt, mire az emelkedni kezdő térség első halmaihoz értünk. A Guida 4 helyet jelöl ki ez uton részletes bucsu nyerés végett, tehát ugyanannyi nevezetességet emlit: t. i. a jó lator kastélyát, a machabaeusok meg Jeremiás templomát, és a terebinthusok völgyét. Ötödik maga Jeruzsalem, hol a tiszta kebellel belépő zarándok azonnal teljes bucsut nyer. Dismasnak, a Megváltó ajkairól vele paradicsomba jutás igéretét halló töredelmes rablónak kies dombon porladozó sasfészkét épen hajnalban pillantók meg; mintha mondani akarta volna: hogy a bünbánat és szemérem pirjából keletkező reménysugár keresztül hat a gonoszság sötét éjjelén. Latrun — latorhon? — közelében rom romot ér; de a lelkes anya által halálig biztatott hét fivér egyházának romja sincs már. Azonban élénk képzelem és szentirási tárgymutató segélyével az előttünk fekvő bibliai térkép üres vonalait betölthetnők igen szép nevekkel. Berghaus velünk utazó

földabroszán is nagy részt ott állanak e vidéken jobbra balra: Emaus-Nicopolis, Nob, Bethsames, Thamna, Gabaon, sat. De mindez bizonytalan; a szorgalmas buvár Mislin szerint Palaestinában még igen sok a tanulni való, minden falu határán legalább egy napot kellene szánni a felötlöbb omladékok vizsgálatára, s minden lépés ujabb kutatásra hí föl. »La vie d'un homme ne suffirait pas pour remuer la poussière de tant de peuples, et évoquer tant de grands souvenirs.« Azért is mi nem annyira keressük az ó szövetség nevezetes helyeit, mint inkább az uj frigy drága emlékeit ohajtjuk hódolva tisztelni. Mindenesetre örül az ember szeme, hogy a régi-műtárak porától s uj képcsarnokok, tündöklő galleriák vakitó fényétől megszabadulván, helyettök Isten nagy történeti muzeuma- s valódi Antiquen-Cabinetében legelhet.

Több hegylánczon kellett előbb keresztül törni, hogy a szent város szinét még ma láthassuk. Az első bérczvonalon innen Jób mély kútjánál — Bir Ayub — egy most is zöldellő völgy ölébe nehány perczig enyhitő pillantást vetvén, neki eredtünk a fölfelé kigyódzó sziklaszorosnak; majd a kövecses patak száraz medrében, majd a meredek hegyoldal keskeny töretlen ösvényein mászkálván, törpe tölgyek s elaszott tövis bokrok közt. »Partout des rampes escarpées, des sentiers étroits et scabreux, des ravins profonds où croissent quelques touffes de chênes nains, de buis et d'oliviers.« Trumeau. Egy török sírbolt körül álló terebély fák alatt örömest pihenénk, mig az eleséggel terhelt öszvérek utól nem értek. Azután még egy jó félórányi serény hajtás segélyével bejutánk a Saariz melletti szép olajfa liget nem igen sürü árnyaiba, hol az első szabad ég alatti patriarchalis reggebéd örömeit élvezők. Schembri ur hevenyészett tábori konyhája, s földre teritett szőnyeg asztala gyümölcsdus kosaraival köztetszést aratott. Régi zarándokiratokban is fontos szerepet játszanak a derék kalauzok: Trutschelmann, Trutzelleut név alatt. Felix a magokét nagy Calin- az az hatalmas kisérőnek czimezi: »Der Trutzelmann von Jerusalem, den man nennt den grossen Calin, oder den grossen gewaltigen Geleitsmann.« Illyen volt a mi gazdánk is,

egy sokat tapasztalt, nyelvekben jártas, ügyes kalmár; évek óta rendes vezére a franczia karavánoknak. Furfangos legénynek mondta volna könnyen e maltai fit, a ki meg nem gondolja, hogy embertársaink általában sehol sem hanyagolják el saját hasznuk keresését. Annyi bizonyos, hogy kelet nélkülözhetlen italával, értem a fekete kávét, minket napjában háromszor mind végig lelkiösmeretesen ellátott.

A szokásos déli álom előre kitüzött idejét ki hogy tudta, ugy töltötte. Leszedett pokrócz-asztalunk nehány boldognak derekaljs a kézi tarisznya, vagy breviarium, vagy egy lapos kődarab puha vánkosul szolgált. Mondva készitett zöld bélésü nagy fehér vászon napernyőm fejvédő kis sátor képében ez alkalommal először remekelt. Midőn azt hittük, a rekkenő meleg enyhülni kezd, kelepelő jeladásra fölkerekedénk, hogy Jeruzsalem falait kapuzárás előtt tisztelhessük. Abu-Gos-nak, az egykor hires »szabadalmas utonálló« arab főnöknek székes-faluját a hegyorom tulsó részén hamar elértük. Ártalmatlanná tett véreit egy pompás szentjánosfa töve köré helyezett gyékényeken ülve s pipa szó mellett finom kávét szörpölve találtuk; de nem volt időnk, sem kedvünk a kinálva kinált apró findsák tartalmát izlelni. Tulajdonkép most »Kariet el Aneb« neve a helységnek, melly a Jeremiást szülő Anathot igazi utóda-e vagy nem, ki tudja; de a közel lévő romjaiban is tisztes egyház, valamint a szomszéd tömkeleges völgy, csakugyan a fájdalom látnokának — il più dolente fra i profeti — nevét viseli. Zarándok ápoló ferenczi zárda volt ama templomhoz csatolva, mig 1490-ben egy borzasztó éjjel arab gyilkosok kilencz szerzetes atyát egyszerre leöldökölvén, a vendégszerető hajlékot el nem pusztiták. Illyen szellemben müködék a föntisztelt rabló ur is vára megyéjében: »l'idole et la terreur des tribus arabes.« Ujra meredek lejtők és hágók göröngyös kövezetén, iszonyuan tátongó mélységek szélén kelle huzamosan vándorolnunk; de a gyönyörü kerek hullám alaku hegyek oldalain kiváló szép fehér mészszikla rétegek Urunk templomába vezető nagyszerü lépcsőzet hatalmas fokai gyanánt tünvén szemünkbe, hőség s fáradalom enyhitő magasztos örömmel tölték el a keblet. Lae-

tatus sum in his, quae dicta sunt mihi: in domum Domini ibimus! Az Ur ünnepeire fokozati zsoltárok zengedezése közben fölvonuló jámbor izraeliták érzelmeitől áradva röpöse szivünk az örök frigy szekrénye, Megváltónk szent sírja elébe. »Il pensiero che vai a Gerusalemme ti appresterà le ali ai piedi ed al cuore, et non ti farà sentire lo strapazzo del viaggio.« Egyébiránt mivel buzgó zarándoknak nem is illik panaszkodni, csak azt mondom, hogy Kaltner a sóvári magas bérczek erős fia sem titkolá borzadalmait e nyaktörő veszélyes járatlan ösvények láttára. Nagyon jól esett tehát a terebinthek völgyében Colonia nevü faluhoz közel eső szép zöld liget bő forrásánál megpihenve, lombs almadus czitrom- és narancsfák között rendkivül hosszu, nagy szemü szölöfürtök méznél édesebb nedvével éleszteni lankadt tagjainkat.

Boltozatos köhidon át kelve szemléltük az egészen száraz patakot, mellyből a kis Dávid óriási ellenére dobott apró fegyvereit szedegeté. Ezen tul az ijesztöleg kopár vidék komor alakja mindinkább elérzékenyitö bús gondolatokat ébreszte bennünk. »Vedrai un nuovo cielo e una nuova terra; ma un cielo attonito, e una terra deserta.« Istennek szigoru igazsága, mellyet annyira szeretne a világ meglágyitani, ez elhagyott sziklatömegeken köiratilag bevésve igazi »lapidar styl«-ben áll megrémlö szemeink elött. Legkomolyabb megfontolást érdemel a tagadhatlan tény, miszerint az Ur választott kedvenczét, Szion leányát, olly rettenetesen megfenyité. Izrael népének isteni kormányzásában példaképe rejlik minden egyes halandó fensöbb vezérletének az üdvözség útján. Velünk is olly nagy türelme van az Urnak; annyi visszaesés, elpártolás, hitszegés után még mindig vár, atyailag hí bennünket magához; jaj nekünk, ha egykor végsö törödetlenségünk méltó jutalmául Izraelként végkép elvettetnénk! Halotti csönd- és üdvös elmerülésben folytatók nehéz utunkat, alig figyelve a hös machabaeusok emlékét jobb felöl fönnen hirdetö Modinra, meg Sámuel látnok baloldalon magasló sírjára. Máshova szárnyala lelkünk forró vágyai- s feszült figyelmével; oda,

honnan az ösérsek elönkbe küldött hófehér öltönyü disznöke, béke üzenetet hozó égi hirnök gyanánt röpüle felénk. Az ő nyájas kiséretében értünk föl amaz utolsó tetőre, mellyről előbb az olajfák áldott hegyének három halmos csúcsa, s rá nyomban Jeruzsalem ohajtva keresett váratlanul szilárd alakja olly édesen lepi meg s kimondhatlan gyönyörrel özönli el a keresztény vándor elfogódva remegő kedélyét. Az öröm és fájdalom, élénk hála s mély bánat leirhatlan vegyülete néma könyekben tör ki szorongó kebledből, midőn leborulva üdvözlöd Isten földi városának menny-ábrázoló drága képét. Hasztalan ismételném a lelkes franczia Chateaubriand, vagy a német protestans Tischendorf válogatott szép szavait; olasz Guidánknak van igaza, miszerint legjobb e páratlan benyomás perczéről hallgatva elmélkedni; ugy sem tudná az ember kifejezni, s a ki maga nem tapasztalá nem is igen értené, mit érezett.

VI.

September 2-ikán, Buda visszavételének szerencsés évünnepén, vonulának be a jaffai kapun franczia-magyar zarándokcsapatunk keresztes lovagjai, ünnepélyes rend és szerény illem által tüntetve ki a békes ima- és jó példával hóditó keresztény hit szellemét. Ha első apostoli királyunk itteni alapitványa fönáll, ma sz. István másodszori emléknapján okvetlenül nemzeti szállodánkba hítam volna meg frankhoni barátimat; igy azonban legjobb volt semleges vagy is inkább közönös helyre, a vendégszerető ferenczieknek uj házába térni, hol szerzetes elüljárók és egyszerü barátok, papnöveldei tanárok és növendékek, meg a patriarcha udvari papjai vetekedő szivességgel környezének bennünket. Rövid nyugalom s átöltözködés után a közellévő, Üdvözitönkrül nevezett zárdai templom nagy oltárának zsámolyához sieténk, sz. Ambrus

hálaénekének magasztos hang, ún rebegni el fiui köszönetünket mennyei Atyánk meghálálhatlan kegyeért. Onnan pedig seregestül tisztelkedni mentünk Valerga József ő nagyméltóságához, ki az egyház nyelvén szóló üdvözletünket meglepő készséggel viszonozván, nyájas udvariassága- s könnyü társalgási modorával füszerezé testi lelki adományait: értem a kellemesen hüsitő szereknél még becsesebb egyházi engedélyeket s végre kikért atyai áldását.

Nem árt tudni, mikép hajdan korántsem jutott a vándor illy könnyen Jeruzsalem félhold őrizte falai közé. Belovagolni kereszténynek szigoruan tiltatott. Rauchwolfék a hebroni kapunál megállván beizentek a guardiánnak, kivel az Ermin és irnoka is kijövén, ezek előbb megfizetteték a jövevényeket; azután meg a zárdaőr oldozá föl őket a kiközönitési büntetés alól, ha talán pápai szabadság nélkül jöttek volna, — egyszersmind a mohamedán temetőktül szorgosan óvván mindnyájokat. Gumpenberget társaival együtt valami erősségbe vezették, honnan egy egy garassal váltá ki magokat; de hihetőleg a mienknél nagyobb volt az akkori pogány-szeliditő garas. Felix atya csak annyit mond, hogy gyalog mentek be: »mit züchten und schweigen.« Salzbacher szerint Ibrahim pasa koráig még sarujáit is lehuzaták a zarándokkal kapun álló török uraimék a szent város tiszteletére. Igazat szólván, ha önkényt nem pedig hitetlen parancsszóra történik, a gyalog sőt a kinek tetszik mezitláb »Miserere« zsoltár imádkozása közbeni bevonulás legjobban illik a töredelmes kereszténhez; s a lóháton maradást legfölebb a nehezen kivivott europai jognak föntartása kivánja meg ollykor. Koldus barátok és fejedelmi vándorok egyaránt nyujták legujabb időkben a buzgó alázat elragadó látványát; s e jó példáért is megérdemlé a derék ifju főherczeg Redwitz hozzá intézett lelkes dalát:

In Salem zogst du ein mit heil'gen Schauern,
Als gläub'ger Pilgrim deinem Herrn entgegen,
Mit ihm zu beten an des Oelbergs Stegen,
Und dort auf Golgotha mit ihm zu trauern.

September 3-kán viradóra természetes nyugtalansággal várók a rég ohajtott órát, mellyben a sz. sír templomának ajtai számunkra megnyiltak. Kedves háziuraink gondosan elkészíték az utat, kieszközlék az u. n. apertura-t, s egy pár igazi jó barát jókor reggel ott termett a Casa nuova-ban, egész napra kalauzi szolgálatát ajánlandó. Velök siettünk a világ első szentélyébe, sem utczákat sem embereket sem az egyház külsejét nem méltatva figyelemre; csak azt keresé szivünk a szerető megtért hölggyel: hova tették a mi Urunkat? Sepulchrum Ejus gloriosum! Izaiásnak e látnoki pompás képe márványba vésve ragyogott előttünk; s arczra borulva tevők mély hódolatunkat a mennyei béke dicső fejedelmének, a sír éjjeléből magával együtt minket is életre keltő Isten Fiának. Milly jelentékeny, hogy e templomot hajdan mindig a föltámadás egyházának nevezék! — Olly szerencsés valék ez alkalommal tüstént bejuthatni az angyal-kápolnából nyiló szük alacson ajtón keresztül a tiszta fehér márványba takart szent sír lámpafénynyel tölt szabályos üregébe, nem csak magán áhitatom rövid kielégitése, hanem egyszersmind a legfönségesebb áldozat bemutatása végett. Isten a megmondhatója mit éreztem és élveztem édes Üdvözitőm sirja fölött a mindig illatozó virággal ékes oltárnál, megemlékezvén annyi lelkemnek becses elhunyt és élő hit- és vérrokonimról, s visszapillantván földi zarándoklatom kétes ösvényein átvonuló eddigi, mint mondják szerencsés, pályámra. Ha más egy ujmisés pap fiatal lelkesültségével hajlandó párvonalozni e drága percz egyetlen örömeit; én részemről inkább utolsó aranymise gyanánt szerettem volna végezni e sz. helyen áldozári hivatásomat, s minden kérelmem ez egy imába központosult: Finem perfectum concedat mihi Dominus omnipotens!

A nagy templomhoz csatolt kis kathol. zárda elnökében ujabb szives barátra találtunk, kinek érdekes adatokkal szolgáló társasága kétszeresen tanulságossá tevé az első rövid körültekintést ezen Urunk sirját övező kedves csarnokokban. Legnevezetesebb pontjai a hely szinéhez képest szabálytalan, de azért fönséges épület-

nek legjobban kivehetők azon jegyzékből, melly szerint teljes bucsut nyerhetni: az ostorozás oszlopánál, a keresztre feszités helyén, hol a kereszt állott, a megkenetés kövénél, a sz. sírban — ez a más világon tisztuló lelkekre is alkalmazható —, a kereszt föltalálása és sz. Ilona kápolnáiban; részletest pedig: Urunk börtönében, a hol öltözetén osztozkodtak, a gúny-oszlopnál, a hol Mária Magdolnának és odább hol a Bold. Szüznek megjelent, végre az ereklyék oltáránál ugyanezen utolsó Madonna-kápolnában. Még ma szerencsénk leendvén a szokott mindennapi körmenetben részt véve ujra megtisztelhetni sorban mind e szent helyeket, most tovább megyünk: előbb a sekrestyébe Bouilloni Gottfried hatalmas kardját, sarkantyuit és gránátokkal ékes keresztjét, a szent siri lovaggá avatáskor használt jelvényeket, megnézni; onnan a mellék zárda étteremébe reggelizni; azután a S. Salvatore czimü külön álló nagy zárdába, főházigazdánkat Bernardino elnök-atyát meglátogatni.

Olasz élénkség jellemzi a szép szálas, de lelkileg is derék, főnöknek termett erélyes férfiut, ki az egész ferenczi szerzet általános fejévé választott sz. földi ör-atya tisztét jelenleg helyettesiti. Őszinte nyájassággal fogada bennünket s körülvezete a téres klastrom erős falai közt zsibongó kis világban, hol nem csak szabó s varga, hanem asztalos meg kovács műhely, nagy sütőde, mi több száraz malom is létezik. Nehány jó kutat, egy hüvös pinczét és teli magtárt ide számitva, látni hogy szükség esetében hosszabb ostromállapot sem döntené meg könnyen e barátvárat. Fensőbb intézetek közöl a csinos templomot, könyvtárt, két osztályu iskolát, kórodát, gyógyszertárt, végre a kizárólag Ausztria dicsőségét hirdető nyomdát emlitem, annak bizonyságaul, miszerint a szellem igényei nem kevésbbé gazdagon kielégitvék. Még fölebb hágván Isten szép szabad ege alá jutánk a magasan fekvő zárda nyilt tetejére, honnan igazán egész Jeruzsalem fölött uralgó kilátás gyönyörködteti a szemet; azonban csak pillanatig tart az öröm e szép tájképen, hol minaret van elég, de keresztény torony egy

sincs. Ha kérded, miért nem legszebb itt a szent sír kúpfödele, mint sz. Péteré Romában? s miért sokkal kitünöbb Omár mecseteé, melly Salamon temploma helyett olly büszkén emeli föl könnyü fejét? Felelet: mivel itten az aranytól ragyogó félhold uralkodik, nem pedig a szegény árva kereszt, mellynek külsőleg semmi nyoma. Szégyenpir boritja el a vándor arczát s égető fájdalom emészti szivét, érezvén, hogy a török Mekkáját bizonyosan nem hagyná illy gyáván a hitetlenek kezében. »Per grande desidia e discordia dei Christiani è signorezzata Gerusalemme da questi cani renegati:« milanoi kanonok Casola-nak e rozsdás kulcsa megfejti a régi talányt, mellyhez ujabb adalékkal szolgált a jó P. Praesidens, elbeszélvén, milly szembeszökőleg terjeszkednek most is a görök szakadárok. Az olajfák hegyének nagy részét telkenkint kezökre keriték; a városbani házhelyeket kétszeresen megfizetve kapják el a katholikusok elől; ellenben egy görög lak, melly egészen körül van véve a ferenczieknek épületeitől, semmi áron sem eladó. Más részről meg annyira értik az idő jeleit, hogy Napoleon napját ez idén az örményekkel együtt fényesen megülék; s ünnepélyökre a franczia ügyvivő hivatalos öltönyében megjelenni kegyeskedett.

Mi csak ebéd után tisztelhettük seregestül az illető két nemzeti consult, értem az osztrákot és francziát. Pizzamano ur már dél előtt szives vala hozzánk küldött janicsárja által ajánlani kész segélyét minden előfordulható bajainkban. M. de Barrère, beiruthi főconsul Lesseps-től nyert utasitása folytán, hasonlókép rendkivüli jóakarattal törekvék a jámbor karaván ösvényeit minden irányban egyengetni. Ez a tetőtül talpig franczia, beszédes kis eleven ur igen kellemes társalgási modorával teljesen megérdemlé honfiainak reá halmozott dicséreteit, miszerint: »M. de B. par l'aménité de son esprit et les charmes de ses manières captive bien vite la sympathie de ceux qui l' approchent.« Tiszttársa pedig olasz léttére váratlan komoly nyugalmával, őszinte becsületes jellemével Ausztria méltó képviselője gyanánt mutatkozék. Részünkről mind a kettőnek egyaránt köteles hálával tartozunk azon finom udva-

riasság- és önzetlen szivességért, mellyet irányunkban minden alkalommal tanusitának.

Alig végzők hivatalos látogatásainkat, azonnal vissza sieténk zarándoki drága kötelmünk teljesitése végett a sz. sír templomába. Égő viasz gyertyát és ima-könyvecskét kapva szép rendben csatlakozánk a buzgó ferenczi atyák bucsujáró seregéhez, különösen épülve az egyes állomások történeti jelentését viszhangozó könyörgések és énekek gyönyörü tartalmán. Geramb-nak igaza van, miszerint ez a szó: Hic, itt a hivőre nézve hatalmas varázserővel bír, s mindig ujra meg ujra szivesen ismétlik azt szeretet és hála érzelmeitől lángoló ajkai. A kis zárda kápolnájában — cappella dell' apparizione alla Madonna — őrzött Oltári-szentség imádásával kezdődik az ájtatosság; s milly czélszerüleg, bizonyitja tüstént az első karvers: O sacrum convivium, in quo Christus sumitur, recolitur memoria passionis Ejus, etc. A szomszéd mellékoltáron vas rostély mögött rejlő ostorozási oszlopnál énekelt szép hymnusból csak e rövid szakaszt idézem: Qui gratis Adae debitum Laxat vigore sanguinis Nostros dolores sustinens Ad hanc columnam caeditur. Következik egy kelet felé nyuló hosszu sötét folyosó végén Urunk börtöne, mellyben a fölfeszités előkészületei alatt várakoznia kelle. Bús ének szóval: »Jam crucem propter hominem Suscipere dignatus est« vonulánk ez alacson szük hajlékba, hol: Coeli solique Dominus Prostratus antro clauditur, Ut lacu clausos extrahat Heu! prius detruditur. Innen vissza kerülve Longinus kápolnája előtt el az öltöny-osztási kápolnához értünk: »Hic sunt partiti impii Amictus Christi languidi« kérvén a Megváltót: Jam sic privatus vestibus Nos indue virtutibus! Ezután két osztályu széles lépcsőzeten szállánk alá a kereszt föltalálása- és sz. Ilonáról czimzett földalatti kápolnákba. Fekete- s Virágvasárnapi remek szent dalunk: »Crux fidelis, inter omnes Arbor una nobilis« zengedezett amannak dicsőitésére; mig ezt a »Fortem virili pectore Laudemus omnes Helenam« ösmeretes igéivel tisztelők. Ismét feljöve, a félkörded folyosó végén levő kápolna

oszlopdarabjánál Urunk gunyos megkoronáztatásának emlékét ujitók meg, töviskoszoruja helyett mennyei koronáért esedezvén: Precemur Christum lachrimis, Pro chlamyde coccinea, Spinis, flagris, arundine, Ut nos coronet gloria! A kalvária csúcsát ékesitő kettős szentélyben megint fekete- és nagyhéti gyönyörü dicsénekeink: »Vexilla Regis prodeunt« meg »Lustra sex qui jam peregit« ide alkalmazva hangzottak; például: O Crux ave spes unica, Hic Christi tendens brachia, Piis adauge gratiam, Reisque dona veniam! Golgotha véres halmát elhagyván szebbnél szebb diadalmi hymnusokban hirdetők magasztos örömünket; u. m. a megkenetés kövénél: Pange lingua gloriosi Lauream certaminis; a sz. sírnál: Aurora lucis rutilat, Coelum laudibus intonat; Magdolna oltáránál: Christus triumphum gloriae Monstrare cunctis voluit, Sed prima ferunt gaudia Qui plus ardebant ceteris; végre a Bold. Szüz Anya kápolnájában elmondott loretoi letenye után: Gaude virgo mater Christi, Condemnatum quem vidisti, Resurrexit sicut dixit. Alleluja! Legjobb lesz ez angyali jó hírrel végezni első napunkat, mellynek üdvös vigalmait s édes fájdalmait emberi nyelv és toll illőleg ki nem fejezi soha. »Il est des choses que ma plume ne saurait retracer, parce qu' elles ne se disent dans aucune langue: ce sont les émotions ineffables, les saintes tristesses, les joies profondes qui saisissent l' âme chrétienne à Jérusalem.« Trumeau.

VII.

September 4-kén reggel némileg csillapult kebellel indulván el hazulról, időnk s kedvünk volt a sz. sír templomát részletesebben szemügyre venni. Zárdák- és magán lakoktul majd egészen körül levén keritve, csak két szük nyiláson lehet hozzá férni, s egyik bejárás piszkosabb a másiknál. Mi a magas fektü Casa nuovából nyugotrul érkezvén, 17 lépcsön mentünk le a tágas

előtérre, mellynek hajdani oszloptornáczából csak nehány talapzat nyoma látszik. Szakadár klastromok környezik három oldalról, szemközt az ős egyház ószerü komoly idomu homlokfala. Szaladin dobatá le a magas kúp tetején ragyogó nagy arany keresztet; ugyancsak ő zuzatá össze a szent város minden harangjait, s azért nem csoda, hogy az üres torony mint fölösleges lom idő jártával elpusztulván jelenleg a homlokzatot elrutitó tömör rom gyanánt busong az előpiacz bal szögletében. Valljon a török kormány csonkittatá-e meg, hogy büszke minareteinek tettleges fensőbbségét kitüntesse? vagy pedig, egy görög barát állitása szerint, erős földrengés okozta repedések következtében kelle felsőbb részét lehordatni, nehogy a sz. sír födelére düljön? nem tudatik. Annyi bizonyos, hogy Montevilla 1322-ben és Fabri Felix 1483-ban még szép magas harangtornyot láttak ott, hol most e csonka düledék áll. Jobb felől keskeny kő hágcsó vezet a kis kúpos Addolorata kápolnába, melly a templomon kivül ugyan de már a kalvária halmán azon helyet jelöli, hol a fájdalmas Szűz Anya Fia keresztre szegeztetésének kinait vele együtt érezé. Még csak azt az egyet jegyzem föl ez úttal ezen előtérről, hogy itt égették meg hajdan a hitetlenek egyszer Cosimo ferenczi szerzetest, másszor meg Portogalloi Mária jámbor nőt, a boldogok sorába iktatott vértanuinkat. Most pedig menjünk be, ha lehet, a templomba, mellynek két, remekmű nyomait viselő diszkapuja közől az egyik török kéz által befalazva levén, a romai főbasilicák hasonlólag elrekesztett s csak százados bucsu alkalmával kinyiló ötödik ajtajára emlékeztet; valljon mikor jő meg Szion árva leányának nagy jubilaeuma, midőn Jeruzsalem szent egyházának kapui a Megváltó sírjához vándorló keresztények számára mindig tárva nyitva állandanak? Addig azonban a másik, rendesen bezárva maradó nyiláson is csak ugy mehetünk be, ha előbb a kulcsokat gondosan őrző muzulmanok-, vagy Chateaubriand szavaival élve: »Mahomed-tól megveszszük a jogot Krisztust tisztelhetni.« P. Maczek szerint a 4 kulcsár-santon hivatala oda mutat, hogy az Ur házát sajátlag török mecsetnek tartják, melly kegyelemből a ke-

resztény felekezetek nehányainak időrül időre haszonbérbe adatik. P. Urbannak sem tetszik a hitetlen kézre jutott kulcshatalom, ámbár azt a jelen körülményekben szükséges kisebb rosznak kénytelen tekinteni. Legalább azzal vigasztalhatjuk magunkat, hogy ma már olcsóbban vásároljuk meg e gyalázatot, mint teszem azt Rauchwolf és Radziwill itt jártakor, midőn különféle czimek alatt 2—9 aranyig hurzták meg a buzgó zarándokot. Sőt még ujabb időkben is Ibrahim pasa koráig csak 8 tallér pengő hangjára nyiltak meg a szentély ajtai; mi jelenleg öt szegény frankért is megtörténik, mihez az ajtónálló vagy is ott heverésző mozlimeknek nyujtott mekkai fekete bablé ráadásként járul.

Divánnak czimezik ezt a bal felöli, vánkos lepte, dohányfüstös dőzsölési botrányfészket, mellytől a nagy előcsarnokba lépőnek könyes szemei tüstént el, s a jobbján emelkedő kalváriára fordulnak, bocsánatot kérvén a hithideg keresztény világ szégyenére itt ez által is ujra naponkint megbecstelenitett Üdvözitőtül. Két külön lépcsőzet visz a »kopaszhegy« ormára; egyik a mienk, másik de közösen használt a görögöké. Ezen lépdeltem ma föl az örök szeretet és irgalom és türelem véres szinhelyére: »per confortare il mio spirito nell' ardua via della croce.« Az önföláldozás szellemét, mire folytonosan szüksége van, kivált a papnak, de minden jó embernek is, a golgothai kereszt tövéről csergedező forrásból meritjük; tehát, ha lehet, személyesen oda járulni, s ez isteni vértől piros oltáron vér nélküli áldozatod élő s holt kedvesidért fölajánlani mindenesetre becses nyeremény. »Christum scire est omnia scire«; itt az igazi bölcseség valahára föltalált drága köve, mert oktalan szenvedélyeink nyugtalan rohama e kalváriai sziklán törik meg: Quomodo aut sapiens aut patiens esse posset, qui nec sapientiam nec patientiam Dei novit?« Sz. Bernard halálos ágyán kiáltá: Vulnera Christi merita mea! S a ki e világváltó sebeken kivül más érdemekről álmodozik, elveszett. Ellenben milly boldog, a ki Üdvözitönk kinszenvedésébe vetett teljes bizalommal kiálthat föl a mennyei Atyához: Ecce vox sanguinis fratris nostri Jesu clamat ad Te de cruce! Respice in faciem Christi tui et mi-

serere mei! Hanem egyszersmind késznek kell lennie Megváltója keresztjét az élet göröngyös utain mindig szivesen viselni: Tollam crucem meam, et sequar te! Nolo vivere sine vulnere cum te video vulneratum! Hic ure, hic seca, modo in aeternum parcas!

A keresztény buzgalom mindig különös szeretettel ölelé s kitelhetőleg ékesiteni törekvék e legdrágább emlékü helyet. Szépen kirakott márványtalaj födi a kopasz szikla tetejét s boltíves kettős kápolna emelkedik fölötte, mellynek jobb fele mienk, bal része a görögöké. Az első keresztre feszités kápolnájának is neveztetik, melly iszonyu tény a főoltár olajfestvényén meghatólag rajzolva, elő- s oldal-boritékán pedig érczbe öntve látszik, a többi nagy eseményekkel u. m. kereszt fölállitás-, arróli levétel-, megkenetés-, sírbatétel- és föltámadással együtt. E hat osztályu remek dombormü toscanai nagyherczeg Medici Ferdinand áhitatának, és Fortisianus domonkosi szerzetes kitünő tehetségének jele 1588-ikból; miként a latin körülirás tanusitja. Egy kis mellékoltárunk azon a helyen áll, hol Urunk keresztről levett holttestét édes anyjának ölébe tevék; mire nézve czélszerüleg diszesiti a Bold. Szüz mellszobra, melly az 1808-iki nagy tüzveszélyből is sérületlenül kelt ki. Ezután következik a lámpa fényben uszó görög kápolna, mellynek oltárasztala alatt van a kín eszközeit ábrázoló ezüst szegélybe foglalt kis üreg, hova Krisztus keresztjét az ős hagyomány helyezi; jobbra és balra felötlő fekete pontok jelölik, régente faloszlopok mutaták, a két lator állását. Csinos elmozditható ezüst lemez takarja el a nyilást, mellyen keresztül nem csak szemmel látható, hanem kézzel is tapogatható a golgothai szikla mély repedése, hatalmas Istenünk végetlen irgalmának s gonosz szivünk hajthatlan keménységének 1800 éves néma tanuja. Jaj a kebelnek, melly e szent tetőn sem tudna meglágyulni, mellyet az evangelium kimondhatlan fönségü jelenetei a hely szinén el nem érzékenyitenének. »Atyám kezeidbe ajánlom lelkemet!« Urunk végszava viszhangzik, végleheléte suhog örökké e boltozatok alatt. Imakönyvünk irja: Pater in manus tuas commendo spiritum meum! »Et haec dicens Hic ex-

spiravit.« A kősziklák repednek, Nap és hold sötétednek, Minden teremtmény megindul, Csak a bűnös nem busul. Sz. Gergely pápa szerint: Omnia elementa auctorem suum venisse testata sunt: coeli, mare, terra, sol, saxa, infernus. Et tamen duriora saxis corda scindi ad poenitendum nolunt. Homil. 10. in Evangel. Mivel a hitetlenekkel még bővebben lesz alkalmam szólani, most csak azt emlitem, hogy az érintett kőhasadéknak szaktudós természetbuvárokat is meglepő rendkivülisége már több oktalan gunyolót megszégyenitett. Ez a hatalmas repedés még jobban látható alul a kalvária alatt levő Ádám-kápolnában, hol egykor Gottfried és Balduin királyok ravatalai fénylettek, s hova nem csak Melchizedek hamvait, hanem első atyánknak Noe által oda rejtett fejét is helyezé a középkori vélemény. Montevillai János gyógytudor és lovag ur okát is adta, miért kelle Ádám koponyájának épen itt találtatni: »zu einem wahren Zeugnisz, dasz seine Sünde solt mit Gottes Verdienst gebessert werden.«

A kalvária éjszak-nyugoti szögletéhez közel, a bejárással szembe fekszik a megkenetés köve, hosszu négyszög piros márvány lappal boritva, nagy réz gyertyatartókrul és ezüst lámpákból áradó fénynyel övezve. Nehány lépésnyire, az örmény kápolnába fölvezető lépcsőzet mellett, kerek rostélyzat jelöli a 3 Mária helyét, t. i. hol a hét első napján jókor reggel Urunk sirjához férkezni akaró jámbor nők tanakodva megállottak. Nekünk bezzeg nem kelle kérdeni: ki forditja majd el a nehéz követ számunkra; mert jól tudtuk, hogy ott áll annak egyik darabja szabadon az előkápolna közepén; nagyobb része pedig a mély tenger fenekén nyugszik, mivel egy görög császár parancsára Konstantinápolyba menni nem akarván, a szállitó hajóval együtt elmerült.

Roppant gyámoszlopok fölé domborul a gyalázatosan elhanyagolt rongyos kúptető, melly alatt pompás márvány épület, sajátszerü tornyos kápolna modorban, mintegy óriási szentségház — tabernaculum — födi a legdrágább sír kettős hajlékát. Nagy márvány kargyertyatartók, s ugyanazon anyagbóli padok sze-

gélyzik a szépen kirakott talaju bejárást, melly 5 és fél lábnyi magasságu ajtón át viszen előbb a 9-10 négyszög lábnyi terjedelmü angyalkápolnába, hol a fönemlitett ködarab hever; azután még alacsonabb szük nyiláson keresztül csak jól meghajolva bocsát be a 7′ hosszu 6′ széles kis szentélybe, hol mise alatt az áldozáron és segédein kivül senkinek, máskor is legfölebb négy zarándoknak van egyszerre helye. Lapos födelü széles kökoporsó gyanánt fekszik előtted a sz. sír, mellynek finom kék eres fejér márvány takarójára évszázadokon át annyi meg annyi buzgó töredelmes vándor szeretet és hála fakasztotta meleg könyüi hulltanak! E gyönyörü kötábla szemsértő repedése azon időbül származik, midőn azt egy jeruzsalemi pasa teremeit ékesitő asztalnak ohajtván elrabolni, az előre tudósitott ör-atya raguzai Bonifácz szántszándékkal eltörette, hogy előbbi helyén legalább illy sérült alakban megtarthassa. Valóban egy szilárd lelkü dalmatához illő merény. A fölibe helyezett gyertya- s virágdus oltáron háromszor látjuk ábrázolva Urunk föltámadását: középen lebeg a görögök durván faragott aranyos főképe, jobb felől az örmények, balról meg a katholikusok festvényei; mondanom se kell, hogy ez utolsó, az édes mienk, legjobb izlésü. Ugy vettem észre, hogy üvegen kivül rostélyzat is őrzi e csinos képet, hihetőleg a szakadár atyafiak körmeitől, kik minden felé oda mázolt s vésett föliratáikkal akarnák igazolni 1810-től fogva különösen bitorlott uralmukat. De mégis kénytelenek türni nehány helyen s a többi közt ezen is a másokkali közös használatot; minek jeléül a különböző felekezetek által ellátandó lámpák s gyertyák száma, valamint a sorban tartott isteni szolgálat ideje s órája is pontosan meg van határozva. Jelentem alázatosan, hogy én nem igen szoktam méregetni és számlálgatni az uton, hanem más hiteles urak följegyzéseiből meritem ide vágó adataimat; például hogy az angyal kápolnában mindig 15, a sz. sír fölött pedig 43 arany meg ezüst lámpa világa ég. De nem valami csekély megvetendő tárgy ez a régi s ujabb zarándokutirók rajzaiban. Montevilla kétségkivül a görögök nagyszombati csodatüzének szellemében irja: »Die Ampeln er-

löschen von jhnen selbs alle jar am Carfreitag und zünden sich am Ostertage wider an.« Felix a külön felekezetek saját mécseit emliti a kalvárián és a sz. sírban. Rauchwolf ugyanitt a spanyol katholikus király-, meg Frankhon legkeresztényibb királya- s a többi fejedelmeknek lámpáit szemlélte. A német császárok bőkezüségét e tekintetben a török szultán 1690-iki leirata is dicséri. De minket legjobban érdekel VI. Károly romai császár- s magyar királynak, Maria Thereziánk atyjának becses ajándéka, mellyet nem csak maga s háza, hanem országainak javára is fölajánlott: Hanc Trigonam Lampadem Auream Ut Luceat Deo Trino et Uni Pro Se Domo Regnis Provinciis Obtulit. — Franciscus et Theresia Reges Hierosolymitani Hoc Munus Ex Raptu Servatum Ampliore Ornatu Restituerunt.

A sz. sír szép nagy márvány kápolnájának hátuljához van elundokitólag ragasztva egy kis deszka hajlék, mellyet Salzbacher szerint a koptusok akkor emeltek, midőn szerzeteseink a damascusi börtönbe hurczoltatának. A köröskörül emelkedő szögoszlopok között levő földszinti kamarák a többi keleti felekezetek, u. m. abyssiniaiak, jacobiták, nestorianusok, maroniták, georgianusok, sinaiták, sat. imolái gyanánt szolgálnak. Legnevezetesebb ezek között a sziriai szakadárok kápolnája, honnan szük bejárás nyilik arimathiai József és Nicodemus szikla sírüregébe, melly tiszta fogalmat nyujt az akkori temetőhelyek alkatáról. Boltives karzatok vonulnak e hajlékok fölött el, mellyeknek csak egy része mienk; a többit egyesülés szine alatt csalák el egykor az örmény szomszédok. Ha még fölebb emeljük szemeinket, a keresztül lyukgatott magas kúp nyomorult állapotán kell siránkoznunk. Romai Pantheon szerü kerek nyilása megvolt ugyan akkor is, midőn még Libanon hegyi czedrus gerendákból összerakott tölcsér alakkal birt; mire nézve a középkori vándorok mindnyájan kiemelik, hogy a sz. sír szabad ég alatt állván harmat, eső, hó kénye szerint hull reá. Rorate coeli desuper. De az 1808-iki kétes eredetü nagy tüzvész után görög pénzen emelt kúptető olly elhamarkodott hitvány munka, hogy a vékony vakolat és gyönge fabéllés

elmálltával meztelen oldalbordái között is több ölnyi terjedelmü kényelmes be- s kijárást enged az ég madarainak. Hogy történhetett ez a külső ólomboritéк daczára, szépen megmagyarázza P. Maczek, ki a kis ferenczi zárda fölött lakó santon Abdallah Effendit, meg a sz. Konstantin nevü görög klastrom szerzeteseit meglátogatván, s ezekkel együtt a templom nyilt tetejére fölmenvén szomoruan tapasztalá, hogy a sz. sír kúpfödelének épen a keresztény zárdával határos része van irgalmatlanul megfosztva ólomköntösétől, mig a török pap lakára nézö fele ép öltözettel bír. E szembeszökö különbségre figyelmeztetvén a görög barátot, ez a »gonosz idegenekre« szerette volna fogni a dolgot, pedig az ö engedelmök és kiséretök nélkül senki sem juthat ide; hanem a becsületes muzulman öszintén elárulá a valódi okot, mikép ö nem engedi a maga részéről ugy rongáltatni szántszándékkal az épületet mint mások. Elég neki, hogy »nincs Jeruzsalemben roszabb háztetö a sz. sír templomáénál, s még a szioni kapu mellett tanyázó bélpoklosok kunyhoi sem kevésbbé védvék az időjárás szeszélyeitől, mint a kereszténység legelsö szentélye!« És ez igy fog maradni, ki tudja meddig; mert igen csalatkoztak, kik azt hivék, hogy a párizsi boldog emlékü congressuson valaki szóba meri hozni a sz. sír ügyét, vagy rongyos kupoláját, melly 1808-ikig el nem vitatott tulajdona volt a katholikusoknak, s elöbb ugyan V. Károly császár és II. Fülöp spanyol király költségén, utóbb meg két izben Frankhon segedelmével ujittatott meg. Szivesen kijavitanák megint a görög-oroszok, hogy követelt egyeduralmuknak ujabb támaszt szerezzenek; de a papiron legalább megörzött jogukat féltö kathol. barátok ezt meg nem engedhetik; hogy pedig ök fogjanak hozzá, ha talán pénzök volna is, a muszka czár befolyása gátolja. Talán utoljára is az üres erszényü török kormány épiti föl, természetesen szokása szerint a ferenczieк szakállára.

Elhagyván e jelenleg közös birtoku nagy köröndöt éjszak felé tisztán kathol. térre jutunk ott, hol a magas csarnok kövezetén föltünö szines márvány körök azon helyet jelölik, hol Üdvözitönk a töredelmes Magdolnát kertész képében megvigasztalá.

E megható jelenet emlékeül szolgál a közel oltár, melly kizárólag mienk, valamint az átelleni fakarzaton lévő orgona is; csakhogy ennek diadalmas hangját szándékosan mérsékelni kell, nehogy valamikép a vitakedvelő szakadárok finom hallszereit sértse. Jobbra nyilik a mi sekrestyénk ajtaja; szembe nehány lépcső vezet a Bold. Szűz három oltáros ösmeretes kápolnájába; s ezen túl van az europai állambörtönöknél sokkal alábbvaló szegény kathol. zárda, mellyben három hónaponkint változik a rendesen 12 személyből álló helyőrség, nehogy egyszerre tönkre jusson a nedves, büdös, penészes, szűk hajlékban. Levegőjárás, kényelem, tér és egészség dolgában hasonlithatlanul jobban állanak a nagy templom ellenkező részét környező szakadár kolostorok lakói; szóval minden odamutat, hogy övék itten tényleg az ország, a hatalom és a dicsőség; de talán nem mindörökké, ha leend valaha igazság e földön. Nézzük csak a szent sírral szemközti, külön kúpos gazdagon aranyozott görög templomot, mellynek gyönyörü boltozata hajdan kathol. papok kar-énekeitől viszhangzott, milly büszkén foglalja el a nagy egyház legszebb részét. Még a világ közepét is ide teszi a keleti hagyomány; minek csak ugy van okos értelme, ha az embervilág szellemi s történeti központját csatoljuk Urunk sírjához. Az elég czifra de izléstelen festvényeknél érdekesebb vala ránk nézve azt tudni, hogy itten az alexandriai és antiochiai patriarchák számára kijelölt karszékeken kivül, még a romai pápának is van, és pedig a szentek szentében levő nagy oltáron tuli főhelyen, saját főpapi trónja. Mindenesetre szép figyelem ez a szakadároktul, min leginkább fognak örülni azon jó urak, kiknek szemében a Roma halmain székelő pápa tüskés szálka levén, Jeruzsalembe szeretnék örökre küldeni; mint például A. Michon, e nem uj de nem is jó gondolatnak legujabb védnöke.

A pompás görög templom háta mögötti félkörded folyosóban találtató nagy fülkékről ez uttal csak azt jegyzem föl, hogy Longinusét a katholikusok különös sz. hely gyanánt nem tekintik; egyébiránt is ez, valamint Urunk közel börtöne, meg a

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

gúnyoszlop vagy töviskorona kápolnája kizárólag a görögöké. Örmény szakadár tulajdon az öltöny-osztás helye, meg sz. Ilona kápolnája, hova le 28 lépcső vezet. Négy régi zömök oszlopon fekszik ennek kis kupolája, s a czímszent főoltárán kivül nevezetes benne a jó lator mellékoltára, meg azon ablakszerü nyilás, hol a jámbor császárnő szokta vala feszült figyelemmel kisérni a drága fa-kincset keresők munkáját. Ujabb 13 lépcsőn szállani a sz. kereszt föltalálásának sziklaüregébe, öszvesen majd 6 ölnyire a templom kövezetén alul; szegényes oltára mutatja, hogy ez a mienk; de az lesz akkor is, ha nem sokára Ferdinand Miksa főherczeg igérte márványmü ragyogand a redves fa helyén.

VIII.

Elég most ennyi a sz. sír templomáról; mert haza kell sietnünk, hogy társainkkal egyesülve kövessük a párizsi nyomtatott Itinéraire mai napra szóló utasitását. Ma természetesen a szent városban maradunk, s annak falain belüli nevezetességeit vizsgálandjuk, mellyekről pontos és rövid átnézetet nyujt ismét a jámbor Guida följegyezvén, miszerint teljes bucsut ajánló helyek a következők: S. Salvatore zárdai templomban — a török kézen levő Szion-hegyi szentélyből ide áttéve — a főoltár a Szentlélek eljövetelének, Urvacsora kápolnája az Oltáriszentség szerzésének, és sz. Tamás kápolnája Krisztus megjelenésének emlékeül; továbbá Pilátus tanácsháza, Heródes palotája, az ostorozás temploma, Ecce Homo boltíve, a Fájdalmas Szűz-Anya kápolnája, sz. Anna vagy Szűz Mária születésének egyháza, Annás főpap laka, a farizeus háza, az Ur vagy Salamon temploma, a B. Szűz bemutatásának egyháza; e két utolsó jelenleg török mecset. Részletes bucsuval édesgetnek: S. Salvatore temploma, a keresztut folytában Üdvözitőnknek

szent Anyjával, Cyrenei Simonnal, Veronicával, s a jeruzsalemi siránkozó hölgyekkeli találkozása és háromszori leroskadása helyei, meg a birósági kapu; sz. Péter börtöne, sz. János és sz. Jakab apostolok templomai, Márk János anyjának háza, végre a hires probatica víztartó. Arról szó sincs, hogy e drága emlékü helyeket ma mind meglássuk, jut is belőlük marad is elég holnap- meg azutánra. Sőt az olasz kalauz minden zarándoknak szivére köti türelmetlenül buzgó látvágya fékezését: »Frena questa tua santa smania di voler tutto vedere in una volta!« Azért is jámbor békétlenségünket mérsékelve csak lassan menjünk, bizonyosan tovább érünk.

Azon kis sikátort, melly a sz. sír templomának előudvaráról kelet felé nyilik, noha timárok és cserző vargák tanyája, s annál fogva nem igen kellemes büze van, — Mislin szerint: c'est un des lieux les plus immondes de Jérusalem, — még sem kerülheti el a keresztény vándor, mivel sz. Péter börtönét ide helyezi az ös hagyomány, ámbár a tiszteletére hajdan emelt nagy templomnak nyomai csávagödrökben enyésznek el. Több maradt fön a máltai vitéz rend közel bölcsőjéből s e körül épült nagyszerü, váralaku szállodájából, mellynek egy része volt az egykori S. Maria Latina is, nagy Károly fényes küldöttsége által Harun-al-Rechidtől kinyert telken épitve, mit az ügyes görögök latin neve s eredeti birtokczimének daczára szeretnének elsajátitani. S. János kórodájának híták a középkorban, s rendes szállásul szolgált ezer meg ezer buzgó zarándoknak. Suchemi Rudolf igen jó karban találta, s nagy palota- és pompás szállodaként rajzolja, mellyben ezernél több utas minden szükségeit födözheti; és pedig, ugymond, az a különös szokás van, hogy minden ember két velenczei koronást ad, akár két nap akár egy egész esztendeig mulasson itt. Az időben siciliai Margit is e palotában lakott, ki a keresztényekkel sok jót tön, s a szultánnak is nagy kegyében vala. Gumpenbergék egy század mulva csak négy darab, de gondolom vastag garast fizettek a »Johanser-Spital-ban: »ein trefflich schön Hausz, sampt einer Kirchen.« Sándor palatinus tiszteletére

1495-ben még a rhodusi nagymester kárpitai ékesiték az ép falakat. Most legfölebb góth alaku bús romokkal találkozik a szem ez elhagyott, elpusztult omladvány-teli téren; csak a sz. János apostol szülöi házának helyét elfoglaló, s ezért róla nevezett templom áll még, de görög szakadár kézben. Nagyon közel van ide az u. n. bírósági vagy itéleti kapu, porta judiciaria, melyen keresztül ment ki Urunk a városon kivüli vesztőhelyre, magát érettünk a kereszt oltárán föláldozni. Most a falakon belül egy utcza szögletén álló magas oszlop viseli e nevet, mellyre hajdan Pilatus igazságtalan birói itélete állitólag fölfüggesztve volt.

Innen a damascusi kapuhoz sieténk, hogy büszke ormairól széttekintsünk kelet héthalmu városa fölött, miként a rabbinusok, Romával párvonalozva, hiják. Ide szokás vezetni az értelmesebb idegeneket, hogy eme csipkés bástyák magaslatán körülnézve tájékozzák magukat, ha tudnak valamit egyszersmind a régi Jeruzsalem helyrajzáról is. Mostani kinézése, löréses, 34 tornyos falaival, egy középkori kulcsos városé: »des murailles crénelées, des dômes et des minarets élancés.« Mislin másfél óra alatt megkerülte, különös szorgalommal vizsgálván a Dávid, Ezechias meg Agrippa korábóli három egymástól különböző keritések irányait s az ó és uj kapuk fekvését és neveit. Jelen határai közé Szoliman szoritá 1540 körül, midőn Rauchwolf szerint: a szerecsenek Kurtzitadon-, a törökök Chutz-nak czimezék, elrontván a zsidó kodes, szent nevezetet. Az akkori német vándorok nagyságra nézve Nürnbergjökhöz hasonliták, s jó egészséges levegője miatt is dicsérék a pompás erős várost, mellynek leirásához fogni valóban igen nehéz. Tischendorf, a hivő protestans, nem tudta, hol kezdje hol végezze az érdekes rajzot. »Mit és mennyit beszélnek, ugymond, e szent hegyek és völgyek, e roppant köhalmazok! Ha Rómát örök városnak hiják, ugyan hogy czimezik Jeruzsalemet? Mintha szülőhelye volna az egész emberiségnek, olly meghitt, kedves, otthonos, vonzó arczulattal bír. — Jerusalem, das ewig alte, das ewig neue!« Több ezeredes évkönyveinek nyomán szerzett történeti főbenyomás az,

mikép uralkodóinak folytonos változásai alatt számtalan nyomor, inség, borzalom sanyaru tanyája lön; mivel egyetlen Urát elösmerni s hiven szolgálni nem akará. Salzbacher szerint 1834-ben 19-ikszer ostromoltatott, midőn arab fölkelők rohammal bevéve fosztogaták, mig Ibrahim pasa el nem űzé őket; az 1853-ki háboru kitörésekor ismét rabló beduin csapatok akarák véletlenül hatalmukba ejteni. Azt mondják, hogy 11 rom-réteg fekszik itt egymáson, minden századok és annyi különböző népfajok megkövesült nyomait viselve. Mislin érdekesen rajzolja ezt az itteni vándornépet, melly ugy látszik, tengerapály- és dagályként jöve menve, szüntelen megujulási folyamával a nyugtalanul bolygó zsidó sorsára van kárhoztatva; még, ugymond, a keresztes hadak is csak ideiglen táborozva imádák e helyen az örök végzetek teljesültét: »elles ont passé sur les ruines de la ville sainte comme les peuples nomades de l' Asie, en s' arrêtant un moment pour y dresser leurs tentes et adorer l' accomplissement des décrets éternels.« Tehát nem maradandó városunk ez nekünk, hanem arra való, hogy a földinek tekintete bennünk a mennyei Jeruzsalem utáni munkás vágyat és élő szeretetet ébreszsze föl. E magasabb jelentése teszi olly becsesé, meg ama dicső hivatása, miszerint az Ur törvényének Szion hegyéről kelle széthangzani: Venite adscendamus ad montem Domini, et docebit nos vias suas, quia de Sion exibit lex et verbum Domini de Jerusalem; — Isaiae II. 3 — a nemzeteket fölvilágositó égi fénynek innen kiáradni: Venit lumen tuum et gloria Domini super te orta est, et ambulabunt gentes in lumine tuo. — Isaiae LX. 1. — Azért valaki minden egyistenhivő vallások anyjának nevezi, ide értve nem csak a zsidó hitet és kereszténységet, hanem még az izlam jobb elemeit is; mivel pedig a vallásból ered minden további polgárisodás, az összes szellemi müveltség főhelyének: »die Metropole der gesammten Geistescultur« czimére méltatja.

Csakhogy az innen származó csinosbulás máshol pazarolja áldásait, mig helyben a pallérozottság nyomai gyéren mutatkoznak, s legfölebb azon idegeneknél, kik Salomon imája szerint: messze

földrül jönnek ide az Ur szent nevét dicsérni. Az idevaló gyülevész lakosság, ama három fönemlitett vallás feleiből alakulva, külviselete-, lakása- s élet módjában nagyobbára szegénységet árul el; minek egyik forrása talán abban is rejlik, hogy tulajdonkép egy hétben csak négy igazi általános munka s köz forgalmi napot számlál; mivel pénteken a török, szombaton a zsidó, vasárnap meg a keresztény tartja heti szünidejét. Van tehát ünnep elég; még sincs ünnepies szín és hangulat e városban, mellyet Kaltner nagyszerü de omladozó emlékekkel tölt szomoru sírkerthez hasonlitván, a benne uralkodó halotti csöndnél fogva örökös nagypénteki alakkal birónak mond. Igaz is, hogy csak lamentálni s temetkezni jön ide a lakosok nagy része; értem a számos buzgó zsidókat, kik miután Salamon templomának hideg kődarabjainál forró panaszukat hetenkint egyszer meghatólag kiönték, Josaphat völgyében öseik porladozó csontjai mellé jutni legfőbb boldogság- s földi létük végföladatának tartják. Hét vagy nyolcz ezerre megy e jámboroknak száma, kik saját kis városrészükben, melly a falakon belüli térnek egy tizenkettedét alig teszi, összezsufolva tengenek. Szabatosan meghatározni Jeruzsalem lakóinak mennyiségét lehetetlen; mert a török kormány csak azzal törödik, hány adófizető alattvalója van, a többire nincs gondja; legfölebb megnégyszerezi az adózók számát, s ezt adja ki az egész közönség összegéül. Az előttem fekvő adatokban 16—20 ezer közt ingadoz a hozzávető számitás; s egyedüli biztos alapul véve a katholikusoknak egyházi hivatalos összeirás szerint legujabban 1163-ra menő számát, a kereszténveket összesen négyszer, a törököket ötször s a zsidókat hétszer annyira tehetni. A mahomedán városrész természetesen legnagyobb, hiszen maga Omár mecsete tágas udvarával Jeruzsalem területének egy negyedét foglalja el; de annál üresebbek ott az utczák, s puszta telek is van elég. A kereszténveknek nyugot felé magasabb- és egészségesebben fekvő telepe latin, görög és örmény negyedre oszlik föl; azonban a hajdan szigorubb elválasztó korlátok tágulni kezdenek, s vegyülve kissé türelmesebb lesz a különböző hitü lakosság. Nehány

éve megszünt azon tilalom is, miszerint a zsidónak Krisztus sírjához közeledni sem vala szabad; mellynek foganatositásában legserényebb volt a görög és török felekezet, kik nem rég gyanuba hozván a jó ferenczieket, hogy szállást adtak egy izraelitának, a sírtemplom melletti kis zárdát tötül hegyig fölkutaták — eredménytelenül.

A damascusi, hajdan Ephraim kaputól éjszakkelet felé Bezetha hegyén keresők sz. Magdolna templomát, melly azonositatik a farizeus Simon lakával, kinek asztalánál a magába szálló bünös hölgy Urunk lábait könyeivel áztatá. Tudósaink ugyan vitatkoznak e megtérés helyéről; de a középkori hagyomány ide hajlik, mire nézve »S. Maria Magdalene Penitentz és Sündenvergebung« neve alatt emlittetik a csinos egyház, mellyhez zarándok nöket ápoló klastrom is volt akkor csatolva. Most egy becsületes török fazekas alacson mühelyén keresztül jutni a romba dült szentély bús maradványihoz.

Hasonló kétség uralkodik sz. Anna közel eső temploma fölött, valljon a Bold. Szüz Mária születésével méltán kérkedik-e Názareth ellenében, vagy pedig elég neki, hogy a sz. Szüz jámbor szülői benne haltak meg? Mislin tagadólag nyilatkozik; de a keleti ös vélemény nem tágit, mellynek nyomán a buzgó zarándokok mindig különös figyelem- és tisztelettel viseltetének e szentély iránt. Suchemi Rudolf panaszolja, hogy a pogányok elsajátiták azt; de mindamellett ugymond, igen szépen lefestve maradt rajta sz. Joachim- és Anna-, meg a szüz Mária születésének egész története, mit egy öreg asszony ugy magyarázgatott, hogy Joachim Mahomet, sat. Gumpenberg a volt szép klastromot sajnálja, mellyben Melesinde királynénak egyik növére lakott vala, hozzá tevén, mikép egyedül komája a consul segedelmével juthatott a mecsetté vált egyházba. Legrészletesebben ir a jó Felix barát azon mély földalatti üregről, mellyben szüz Mária született. Érdekes rajzát olvasva szinte látja az ember, hogy lopódzik sötét éjjel, titkos mellék utczákon a szentélyhez, mellynek ajtaja be levén falazva, pincze-ablakon át kötélen ereszkedik le a kedves

kamarába, hogy ott helyben dobogó szivvel dicsérje az Isten Anyját. Még akkor a hatalmas gazdag nő-zárdának czellái, keresztfolyosója, éttereme, hálószobái, »Refenthal, Dormenthäl« sat. mind állottak, Szaladin alapitotta fakir-társodául szolgálván. A ferenczek 1687-ben, XI. Incze s a kathol. fejedelmek közbenjárásával, a többi közt e templomot is visszakövetelék; de csak annyit nyertek, hogy jó pénzért ollykor misézniök lehetett a puszta hajlékban. Mi nagyon olcsón bejutánk az aránylag jó karban maradt s könnyen kiigazitható, terjedelmes három hajóval biró épületbe, melly a keresztes hadak idején pompás byzanti modorban emelkedvén 600 éve pogány kézben senyved, s kivált a hozzácsatolt mohamedán iskola megszüntével egészen elhagyatva igazán csak végenyészetét várhatá. Földalatti boltozatos két osztályu részét zsidó épitménynek állitják, melly egykor a sz. családnak lakhelye volt. Már ez alkalommal rebesgeték, hogy valószinüleg kathol. kézre kerülend; minek valóságát még a szent földön jártunkban hitelesen megtudók. Napoleon császár vala olly szerencsés sz. Anna ép egyházát a török szultántól ajándékul nyervén eredeti rendeltetésének visszaadhatni; melly örvendetes hír a franczia élénk toll szárnyain Europa szerte különös érdeket ébresztett e tárgy iránt. Azóta kétszeresen dicsérik a »nagyszerü basilica gyönyörü homlokfalát, kedves körivezetü idomát, szép sírboltját — ? — a drága hajlékot, hol az angyalok királynéjának születése s neveltetése történt.« A párizsi hiuság nem titkolhatá a fölötti örömét, hogy azt a mi némethoni sz. Benedek rendü apáczáké volt s a mit szomszédjaik pénzen visszavenni nem tudtak, ők ingyen kapták meg. A kölni sz. síri egylet erre azon nagylelkü ajánlattal felelt, hogy 4000 frankot szán a templom helyreállitási költségeinek födözésére. Szebb is testvérileg közösen örülni a nyereményen, mellynek becse az által is növekszik, hogy a szeplőtelen fogantatás sz. helyének birása ezen igazság ünnepélyes kihirdetésére olly hamar bekövetkezett. Azonban hadd dicsekedjenek Rajnán tuli hitrokonink »mennyország királynéja elhagyatott bölcsőjének« visszaszerzésével politikai tekintetben is, nem

bánom; csak a jó ügy hatalma s tekintélye növekedjék ez által keleten, miként az Univers irja: »Les Turcs ont un grand mérite à nous en faire la cession: aux yeux des Musulmans d'abord, c'est l'aliénation d'un domaine presque religieux et revêtu du souvenir d'un de leurs plus grands souverains; ensuite, aux yeux des schismatiques de l'empire et aux yeux des Russes, c'est une faveur cruelle accordée à leurs adversaires, et par conséquent, dans les idées orientales, un grand échec pour eux-mêmes.« Most már azt is tudjuk, hogy a török kormány november elsején adá ünnepélyesen át a szentélyt, mellynek alsó hajlékában egy hét mulva századok óta először hangzott szabadon, szent-mise-áldozat után, a keresztény szónok lélekemelő igéje. Deo Gratias. E tájon mutaták valaha Mária iskoláját, »Unser Frawen Schul«, mellyben olvasni tanult, Felix együgyü kifejezése szerint: »in dem Maria, da sie ein junges Jungfräulin war, zum ersten das jüdische A B C lernet«

Közvetlen szomszéd a Bethsaida vagy Bethesda nevü víztartó — probatica piscina — Salamon korából, mellyben a templom számára való gyapjas áldozatokat megmosni szokták volt. Ránk nézve főleg érdekes a 38 esztendeig nyomorgó inaszakadtnak Urunk általi meggyógyittatása miatt. Gumpenberg itt jártában még fönállottak körüle a boltíves tornáczok, hol egykor a víz mozgására várakozó betegek letelepedének; ő maga is le szállott a lépcsőzet 23 fokán, s megmosakodék benne. Csodálatos erejét az időben sajátszerüleg magyarázák, ős monda nyomán azt állitván, hogy Krisztus keresztjének törzsöke régenten a Czedron patakán átvezető palló gyanánt szolgála; de mivel Szibilla szábai királynő rajta keresztül menni nem akart, Salamon azt az érintett juhusztatóba vetteté. Mostanság, tisztelettel legyen mondva, e városrész közönséges szemétgödreül használtatik, melly dicső rendeltetésének megfelelő kinézését a száraz fenekén diszlő gizgaz növény koszoru illőleg ékesiti. Mellette levén a hajdani juh-kapu, mellyet a keresztények Sz. István vagy Mária nevére változtattak, meg nem állhatók,

hogy egy pár perczre ki ne menjünk, Josaphát völgyét s az Olajfák hegyét kellő hódolattal üdvözleni; de csak annyit időzénk, hogy a város falainak ez oldalon kétségkivül Salamon korábóli roppant alsó-köveit futtában megtapogattuk, s a befalazott aranykapu romai modoru szép kettős-ivét legalább kivülről bámulók. Néha napján ehhez közeledni már csak az itten elvonuló török temető miatt sem lehetett; pedig nagyon becsessé tevé azt a keresztény hagyomány, melly Urunk ünnepélyes bevonulását ide helyezé; mire nézve teljes bucsu van hozzá csatolva. Valószinüleg ez ártatlan diadal emlékéhez kötött eszmetársulatnál fogva tartanak a muzulmanok attól, hogy a keresztények épen e kapun át akarandják majd Jeruzsalemet visszavenni, és pedig valamelly pénteknap, midőn ők Omár mecsetében ájtatoskodnak. Azért is olly tilos ennek meglátogatása; de a félhold erejének hanyatlásával a babonás félelem is enyészni látszik, s a nyugoti fölvilágosodás sugaraitól áthatott uj törökök jó pénzért mindenüvé bebocsátják a hitetlen ebeket.

Hogy azonban ollykor ollykor hajdan is akada Mahomed mindkét nemü hivei között nehány fillérért akárkinek szivesen szolgáló jámbor lélek, Pilátus házának titkos évkönyvei bizonyitják. Erre forditsuk már most figyelmünket, mivel a sz. István kapuján belül kezdődő kereszut u. n. Via dolorosa legelső állomása itt van. Ha e gyáva romai tiszttartó, ki nem érdemli meg a Credo-bani örök emléket, emberi kegy vadászatból elárulá az ártatlan vért, az ő palotája rejtelmeit is könnyen föltárák utóbb a hütlen háziak. Mikor Gumpenbergék erre jártak, az örök alattomban integettek nekik, hogy jöjjenek be három garasért. Felix korában olly vad ember lakott benne, kinek a legfőbb pogány ur sem mert parancsolni, hanem azt tanácslá a zarándokoknak, hogy akkor menjenek oda, midőn a házi gazda kilovagol; mert ennek két ifju leánya 3—4 Madin-ért be szokta ereszteni az idegeneket. S csakugyan kétszer sükerült igy bejutniok az ostorozás és koronázás igen tisztátlan boltozatos kápolnájába. Sok változáson ment keresztül azon szomoru hely, hol a lehető legigaz-

ságtalanabb itélet hozatott s annak végrehajtása megkezdetett. Hogy a keresztény buzgalom vallási használattal akará megtisztítani, ez igen természetes; hogy a pogány uralom ismét beszennyezé, képzelhetjük. Rauchwolf: Sangiachen, Cadi meg Soubaschi lakása gyanánt találta, utóbb katonai laktanya lőn. Most e kaszárnyát, mellyben Pilatus sötét tanács tereme omladó félben mutattatik, egy utcza választja el hajdani udvarától, hol a török istállóva aljasult ostorozási szentély jelenleg tisztább fényben ragyog mint valaha, és pedig a világ minden részeiből közremunkáló jóakarat folytán. Ibrahim basa volt az első, ki az általa nagyon pártolt ferenczieknek a szép telek felét ajándékul adá; másik felét Miksa zarándok bajor herczegtől, fölséges asszonyunk atyjától, kapott pénzen vették meg egy magán birtokostul. Ausztria tetemes összeggel gyámolitá a csinos kis templom épitését; mellynek legujabban a nápolyi király egy igen szép, piros, fejér s fekete márványból készült nagyoltárral kedveskedett. Ez alatti kőlapra vésett latin fölirat: »Fui flagellatus tota die et castigatio mea in matutinis« jelöli a kinzás helyét. A többi 4 mellékoltár is régi oszlopok- és Urunk szenvedéseit ábrázoló képekkel ékes. Mindig egy jó barát őrködik itten, sőt szükség esetében egy pár vendéget is befogadhatna kis szállodájába, mellynek alacson vasalt ajtaján csak mélyen bókolva lehet be- és kijutni.

Visszakerülvén az utczára, előbb ott állapodánk meg, hol nyomait mutatják a praetorium régi bejárásának, mellyhez tartozott a Romában levő Scala santa is, t. i. az Üdvözitő lépteivel megszentelt hágcsó. Közel van az Ecce Homo nevezet alatt ösmeretes boltív, mellynek nyilt erkélyéről a tövis koronát és gunyos bibort viselő Megváltó az elfajult nép sajnálata helyett annak vérszomjas dühét költé föl. Hajdan szembetünő széles fehér négyszögü kődarabok-, meg két oszloppal jelölék a gonosz biró és az ártatlan vádlott állását. Történeti régiségbuvárra nézve érdekes tudni, hogy e most emlitett épületek mind az egykori Antonia vár terét foglalják el, mellynek erős tornyaiból

Heródes terve szerint igen könnyü volt az elégedetlen zsidó nép temploma s városa fölött uralkodni. Az Urunkat kigunyoló Heródes hitvány laka innen jobbra esik, melly sorba egymásután keresztény templom, pogány iskola, végre a jeruzsalemi török kapitány h á r e m - e tudott lenni; de már századok előtt, midőn még pompás márvány csarnokaival büszkélkedett, tagadák az eredeti palotávali azonosságát. Egy másik Heródes háza Szion hegyén állott, az angol-porosz egyház uj hajlékát nyervén utódul; melly különös örökség fölött M i s l i n elmésen nyilatkozik.

Folytatván a fájdalmas ösvényt, mellynek hossza Pilátus házától Golgotháig körül belül ezer lépést tesz, a földön heverő vagy pedig falbarakott o s z l o p d a r a b o k r u l ösmerhetni meg a keresztut tudvalevő állomásait. Ott hol a Szűz Anya szent Fiával találkozván a hagyomány szerint elájulva lerogyott, Ilona császárnő emelte szentély: S. Maria de Spasmo és nőzárda falai-ból török f ö r d ő ház alakult. A kereszthordó Simonnal- és jámbor Veronicávali találkozás helyei közé teszi az épületes monda egy felől a dús tobzódó házát, s átellenben a szegény Lázár kunyhóját; mintegy óvszerül tüzvén ki Urunk keresztjét minden gazdagnak, s vigasztalásul a szenvedőnek. F e l i x atya főnállva látta volt a birósági kapu tömör félivét; sőt neki még azon c s a p s z é k e t is mutaták, mellyből jó erős bort hoztak ki a vesztőhelyre menő elitélteknek, hogy bátrabban és könnyebben halljanak meg; de Üdvözitőnk ez utféleni erősitő szerben sem részesült, mivel ugymond: »mit dem Herrn Jesu eyleten sie feindtlich.« A kapun kivüli állomások megtisztelése végett előre hátra kell kerülni; mert az egykor szabadon álló k a l v á r i a körös körül be van épitve, s ezen piszkos török lakások zugaiban rejlenek becses emlékeink. Az 1561-ki zarándokkönyv a sz. sír utczájának közepére teszi azon helyet, hol Jézus a koponya hegyét megpillantván keresztével egy kevéssé megpihent. F e l i x a templom előterének kövezetén látott egy kis keresztet az Üdvözitő utolsó leroskadásának jeléül, s ehhez közel két lábnyomot a fejér márványban. Most az a b y s s i n i a i a k zárdája előtt, a nagy templom éjszakkeleti szögletén van a IX. állo-

más; a többi öt pedig bent az egyházban. Az egész keresztut ünnepélyes meglátogatása holnapi péntek délutánra határoztatott.

Ma még össze vissza jártuk a várost, megnézvén kivülről sz. Ilona szállodáját, melly arab fölirata szerint a XIII. század óta török zarándokok és szegények ápoldája; s végig menvén a szegényes bazar-on, mellyet hajdan igy magyaráztak meg »szakács- és kalmár utcza, hol mindent súlymértékre árulnak,« bepillantánk a derék potrohos kádi ügydöntő szavától viszhangzó magas csarnoku törvényházba: Palais de la Justice. Láttuk a vörös barátoknak tulajdonitott nagy épület diszkapuját, meg az angol kórházat, és Ezechiás vízfogóját több nyilvános folyókutakkal együtt. Márk János anyjának háza, mellybe Péter apostol, börtönéből az angyal által kiszabadittatván, legelőször ment, jelenleg a sziriai szakadárok, itt u. n. szorianusok vagy jacobiták temploma. Ennek irányában mutatják most a vaskapu helyét, mellynek még széles vastag szárnyait is látta Felix; csakhogy ő ezt, miként az ékes kaput, porta speciosa, hibásan teszi a városból hatalmas kereskedők hosszu boltsorai végén Salamon templomába vezető bejárásnak. A melchiták vagyis görög katholikusok szegény de tiszta kis egyháza leginkább lembergi hitrokonaik segedelmének köszöni lételét; miért ezer hála Lewicki bibornokérsek urnak. — Este felé derék consulunk gyönyörü fekvésü lakára mentem, a hü gondjaira bizott ausztriai nagy szállodának roppant mélységből gyorsan emelkedő falait megtekinteni. Mult junius 17-kén tevék le ünnepélyesen az első alapkövet, s azóta naponként 2—300 ember dolgozik rajta, hogy Ferencz József jeruzsalemi király hirének megfelelő pompás hajlék fogadja be nem sokára birodalmunk buzgó zarándokait. A jó P. Maczek bécsi főbiztos kezén át elég magyarhoni pénz szivárog ez épületbe; tehát méltán helyet adand egykor a magyar vándornak is.

IX.

September 5-kén is a kopaszhegy sziklján mutatám be áldozatomat; csakhogy tegnap a nagy templom falain belül a fölfeszités helyén, ma pedig a kivülről hozzá csatolt kis Addolorata vagy Dolorosa kápolnában, melly egészen a mienk. Szép régi faragmányos oltárának a Fájdalmas Szűzanyát ábrázoló képe, meg e fölirás: Quae hic stabat dolorosa, Ecce Mater tua amorosa! tanitja, hol állunk; azért is itt a mise rendesen de Festo Septem Dolorum mondatik. Hajdan csinos müvü diszajtó vitt innen a kalváriára, melly utóbb keskeny ablakká törpülvén, legalább egy kis világot nyujt sötét szomszédjának. Az egykori pompás mozaik ékitmények tetemes maradványával is dicsekszik, minek utolsó nyoma Golgotha belső szentélyében egy pár század előtt már alig látszott.

Reggeli vándorlásunk czéljául Szion dicső hegye levén kitüzve, jó lesz a Guida-ból előre megtudni a jelesebb pontokat. Teljes bucsut igér: az utolsó vacsora tereme, Kaifás főpap háza, és a Szüz Mária lakása, melly egyszersmind kimulásának tanuja volt; részletest: az apostolok egykori temploma, mellyhez tartozának, az emlitett étcsarnokon kivül, a lábmosás helye, hol a husvéti bárány készittetett, Dávid sírja, meg a Szentlélek eljövetelének helye, hol a sors Mátyásra esett, a hol kisebb sz. Jakab jeruzsalemi püspökké választatott, honnan az apostolok szétoszlottak, a hova sz. István első vértanu először temettetett; Kaifás házában külön: Urunk börtöne, a hol Péter öt megtagadá, hol a szemrehányó kakasszót hallá, s a hol szüz Mária azon éjjel tartózkodék; távolabb a barlang, hol Péter keservesen sírt; sz. János apostol kápolnája, mellyben a hagyomány szerint misézni szokott a Bold. Szüz jelenlétében; végre hol a zsidók el akarák rabolni a Szüz Anya holttestét, midőn sírjába vitetett.

De mielőtt kimennénk ez eseménydús puszta színtérre, nézzünk meg egy pár ugyanazon hegyen de a város falain belül

fekvő nevezetes helyet. Sz. Tamás házát azon utczában mutatják, melly a két hires örmény zárdát egymástól elválasztja. Ezeknek egyike Annás főpap lakában szakadár apáczákat táplál; a benne levő kis templomot angyalkápolnának nevezik; mögötte Felix nek egy igen vén olajfát mutattak az örmények, mellyhez szerintök az Üdvözitő bilincselve volt akkor, midőn a főpap embertelen cseléde arczul csapta. Ehhez közel esett a most már nem is igen ösmert hely, mellyen Urunk föltámadása napján a három Máriának megjelenvén őket üdvözlötte. Az itten épült templom a XV. század vége felé már romba dőlt, csak egy darab kő maradván a hiveknek tiszteleti, a hitetleneknek pedig förtelmes elundokitási tárgyul; mi akkor és még azután is sokáig gyalázatos szokás vala Jeruzsalemben, miként egy régi német zarándok épen e körül igen is nyilt szavakkal irja: »Vor dem Ort stehet ein Hausz, da ist ein Heyd inne, da der sahe, dasz wir also den Stein da küsseten, da nam er einen Kübel mit dünnen Dr-ck und beschüttete den Stein mit, uns zu Schmach, und das geschahe uns an vielen Orten zu Jerusalem.« Hogy az illyen piszkos dolgokat feledjük, menjünk a másik nagy férfizárda rendkivül csinos templomába, melly a sz. Jakab apostolt különösen tisztelő spanyolok birtokából szakadár kézre jutott, de legalább tisztán tartatik. Magas fekvését mindig dicsérték: »Keine Kirche ist da, die man weiter sehe und die höher stehe, denn diese.« Belső szépségét és gazdagságát, világos kúpján kezdve, sz. képekkel dusan megrakott kék és fehér porczellán falain le, egész a finom márvány kövezetig legjobban irta le Salzbacher; még a gyöngyház és békateknő czifrázatokkal ékes szószéket és ajtókat sem feledve ki. Főkincse a föntisztelt apostol lefejeztetésének helyén épült kis kápolna, olly oltárkővel, mellyre a szent férfi vérének csöppei hullottak. Már a XIV. század első felében örmény érsek parancsolt itten, kinek engedelmével a katholikusok sz. Jakab ünnepén napkelte előtt egy énekes misét mondhattak: »ein hochtzeitlich Ampt gesungen;« melly szokás azótai folytonos gyakorlat által ma már szinte joggá vált. Jelenleg egy tisztes öreg örmény patri-

archa székel a templomhoz csatolt igen nagy zárdában, ki szelidsége s békes magaviselete miatt érdemesnek találtatott látogatásunkra; nem is mulasztá el örömét s vendégszeretetét holmi édes inni-valók és csemegék fölhordatásával tanusitani. Franczia társaimnak különösen azzal akart kedveskedni, hogy Napoleon Lajos arany keretbe foglalt arczképét mutogatá nekik. De jó volt ama gyomorerősités azon okbul is, mivel innen egyenesen a bélpoklosok tanyájára mentünk, hol e szerencsétlenek alacson kunyhókban egy rakáson tengenek minden közlekedéstől elzárva, kivévén azt hogy alamizsnát kérni s facsészébe vagy borzasztólag szétrágott ujjaik közé fogadni szabad.

E szörnyü látvány épen a hires Szion hegyi kapu közelében otthonos, mellyen kivül az egykori dicsőségnek csekély nyomait is alig találni. Vissza kell térnünk a boldog emlékü szent hajdanba, ha nem épen Dávid király de legalább Felix barát koráig, hogy képzeletünkben élvezzük e kies tető gazdag multjának eltünt örömeit. Jeruzsalem többi részeinél fölebb állván, azok fölött mintegy uralkodni látszott a koronás látnok városa; de minél büszkébb volt valaha, annál mélyebben lealáztatott. Dávid házát és sírját Izmael maradéki őrzik; s ugyanők urai a keresztény egyház születési vagy alapitási helyének, értem a pünkösdi nagy csoda, s rá következő fontos események, legelső zsinat, stb. szinterét. Suchemi Rudolf sem látta már teljes épségében a szép templomot és zárdát »Bey unser Frauwen auf dem Berg Zion« ágostoni rendü szerzetes kanonokjaival. De legalább szegény sarutlan barátok laktak ott, kiknek az időben Sancia királynő pótolá minden szükségeiket, miután ő és jámbor férje siciliai Robert 17 milliom aranyon megvették a szultántól az előbb csak kegyelmes firmánokon alapuló jogot a mi szentélyeinkhez. Fabri Felix korában jámborul víg élet volt Szion keresztény halmain; az Ur csarnokait gyönyörü kárpitok és szőnyegek ékesiték, burgundiai Fülöp herczeg adománya, ki egyszersmind évenkénti 1000 aranyat rendelt a szent hajlék őreinek számára, s ez összeget Fridrik császár fia Miksa pontosan fizette, különben a

szerzetesek ott nem maradhattak volna. Közönséges napirendjük szerint a Szentlélekről mondott mise után ünnepélyes járdalattal »hochzeitliche Process« tisztelék meg a Szion hegyén levő szent helyeket. Pange lingua zengedezése közben mentek az Ur testének oltárához: Fronaltar; aztán a lábmosás helyére; Veni Creator-t énekelve kikerültek a templomkar háta mögé; a keresztfolyosóban sz. Tamás kápolnáját találák, hol a Megváltó sebeit érinté, meg sz. Ferenczét, mellyben akkoron az ostorozási oszlop állott. Ez utolsóba helyezé a hagyomány Krisztus urunknak végvacsora utáni titkos beszélgetését, mellynek végeztével mondá: Keljetek föl, menjünk innen.

A körmenetbeni buzgó részvét után Felixék az nap ott maradtak; de a zárda kicsinsége miatt künn sátor alatt a kertben kellett ebédelniök, a hol egyszersmind a barátok temetője volt. Hogy az asztal ellátásáról illő fogalmunk legyen, tudni kell, miszerint akkor a klastrommal szemközti házban olaszhoni becsületes hölgyek laktak, kik a jó ferenczieknek Marthái valának; ezekhez küldé a cziprusi királyné udvari kisasszonyainak egyikét, hogy egy évet a jámbor nénék társaságában a szenthelyek közelében töltsön. Volt tehát ki főzzön a nyugoti vendéguraknak inyére; s valóban sükerült is a tisztes lakoma, mert pompás latin üdvözletre buzditá a jelenlévő nagy költészt és szónokot, kiről Felix irja: »Denn er ein grosser Poet und Rhetor war, der hub an so klüglich zu sprechen in Latein, dasz es lustig war zu hören.« Látni fogjuk, hogy e lelkes férfi valószinüleg erdélyi hazánkfia volt; s ha tetszik, büszkék lehetünk rá, hogy Szion hegyén a XV. század vége felé egy magyar ember diákul olly ékesen szónoklott. Asztal után kiki tehetségéhez képest 2, 3, 4, 6 aranynyal tisztelé meg a szives házigazdákat; de a pénzt Bruder Hans világi nemes urnak kellett átadni, t. i. a szerzet érdemes ügynökének — syndicus. —

A zárzsolosma, completorium, végeztével minden este ki szoktak vala menni a szerzetesek mindnyájan »mit schweigen, ernst und andacht« a zárdán kivüli szent helyek látogatására.

Ezeket is érdekesen elősorolja kedves Felixünk, u. m.: a templom falánál tüstént Mária imaházikóját; azután két követ egymástól három lépésnyire, annak jeléül, hogy Urunk néha itt tanitgatott s édes Anyja ülve hallgatá. Ez a hely, ugymond, épen közepén van a régi elpusztult nagy templom karának, mellyből egy darab magas boltozat még fönáll, hova föl is lehet menni; a szerzetesek kis egyháza csak parányi része ama roppant téres épületnek. Jobb felől vasajtó vezetett egy kápolnába, Dávid sírjához, mellyet a pogányok akkor tájban elfoglaltak ugyan; de a zár elromolván Felix barátunk igen gyakran be belopódzott, nem látván egyebet a titkos hajlékban, mint az oltár helyén egy festett kőkoporsót, a földön gyékényeket, s oldalvást két kis ablakot. E kápolnán túl mutaták a tanitványok konyháját, hol a husvéti bárányt sütötték; odább meg sz. István sírját. Az ős hagyomány Szion hegyére tevé a keletkező egyház első életjelenségeit: szerinte az oltári- és bűnbocsánati szentség, meg az egyházi rend itt alapittatott; innen küldé ki Urunk apostolait a világ meghóditására; mennybemenetele után ide tértek ők vissza, ájtatos ima közben várva be az igért égi Vigasztaló eljövetelét; egy apostol, egy püspök s hét szerpap, diaconus, választása, meg az első zsinat tartása itt ment véghez. Külön lakása volt e hegyen a Boldogságos Szűznek, mellyben a sz. Fiát helyettesitő szeretett tanitványnyal, meg sz. Lukácscsal, 14 esztendeig élt; s e házat álliták a világ legelső templomának; de azért megkülönbözteték sz. János kápolnájától, mellyben Felix még egy szentségtartó üreges követ talált. Azt is tudták akkor, hol bucsuztak el az apostolok Urunk anyjától, s miután mindnyájuk jelenlétében elhunyt, merre vitték őt Josaphat völgyi sírjába, melly alkalommal egy zsidó főpap kezét rosz szándékkal a holttestre akarván tenni, kinyujtott karja tüstént elszáradott.

Mindezen események emlékét hiven megőrzé s az illető helyiségeket is számon tartá a hiterős középkor; mig csak a török gonoszság 1561-ben el nem üzé pénzen vett törvényes birtokuk-

ról a buzgó szerzeteseket azon ürügy alatt, mikép Dávid sírjára nézve lealázó, hogy közelében keresztény ebek lakhatnak. Azóta pogány kézben Szion érdekes szentélyei nagyobbára elpusztultak, kivéve az utolsó vacsora csarnokát, mellynek az a szerencséje, hogy a királyi látnok sírja fölötti mecsetül szolgált. Boltozatos kapun át jutni e kúpos épület udvarába, honnan balra 18 lépcsőfok vezet az első emeleti oszlopíves nagy terembe, mellyről most is csak azt lehet mondani, mit a régi zarándokkönyv: »Der grosse andächtige gepflasterte Saal.« Mohamedánszerüleg üres négy puszta fal közé hat a három kis ablak csekély világa; de azért aranynál tündöklőbb az isteni végetlen szeretet egyik legnagyobb s világ végeig maradandó csodájának ez első tanuja: »Questo ineffabile luogo, dove Gesù Cristo tutto che onnipotente non poteva fare di più di quel che fece per amor tuo, dandoti in cibo tutto sè stesso.« Tudjuk, hogy a fönemlitett év óta S. Salvatore oltárainál nyerik az ájtatos hivek e szent hely bucsu-kegyelmeit, s ott végzik a jámbor ferenczi atyák naponkint az egykor itten tartani szokott ünnepélyes járdalatot; hanem azért itt sem árt a gyarló vándornak mennyei jó pásztorához folyamodva esengeni: Bone Pastor, panis vere, Jesu nostri miserere; Tu nos pasce, nos tuere, Tu nos bona fac videre In terra viventium! Most a többi elősorolt események emlékét is e teremhez csatolják.

Mária lakása s kimulásának helye csak körül belül tudatik. Ellenben Kaifás palotája, vagy is inkább Üdvözitönk egyháza, S. Salvator, most is ugy áll mint Felix korában, szakadár örmények kezei közt. Alacson szük bejárása s erős vas ajtaja van a zárda udvarának, mellyben hajdan narancsfa jelölé a helyet, hol Péter melegedett; most egy 90 éves vastag borág ötlött szemünkbe. A csinos kis templom főoltárának asztalául épen azon kölap szolgál, melly egykor Urunk sírját elzárá; bizonyosan erről hallott valamit Dr. Montevilla, midőn Szüz Mária ház-templomába egy nagy kődarabot helyez, mellyet angyalok hoztak a szent sírból oda. Jobb felől egy szük nyilás mondatik Krisztus börtönének, mellyben két ember alig férne meg.

A templom ajtaja előtt kell képzelni a kakas intő szózatát; s a ház kapuján kivül azon szögletet, mellyről a középkori jámbor utazók olly megható gyermekded részletességgel beszélik, hogy: az egész kinos éjen át ott hallgatódzék a Szűzanya, szemeit folyvást — ohn Underlasz — az ajtóra szegezvén; utóbb Péter is oda jött hozzá, de szégyen és sírás miatt egy szót sem tudott szólani. Régen szerettek volna sz. Ferencz fiai birtokába jutni e drága szentélynek, s egyszer már eladó félben is volt az; csakhogy emlitett oltárkövüket el akarák vinni magukkal a gondos örmények. Ezen tört meg az alku; de legalább azon joggal élnek a katholikusok, hogy Pünkösd másodnapját teljes isteni szolgálattal ünneplik e helyen. Lám ez örmény atyafiakkal csak könnyebben megegyezhetni, kik egyébiránt is olly udvariasak, hogy finom rózsavizzel hintik meg a templomaikat látogató vendéget. A gonosz főpap házának toldalékául tekintendő ama sziklabarlang, mellyben Péter roppant bűnét keservesen megsiratá, s igaz töredelmének jutalmául Husvét első napján Urunk megjelenésével vigasztaltatott. A S. Petrus de Gallicantu czím alatti szép egyháznak nyoma sincs többé; valamint elenyészett a szemközti halom tetejéről Kaifásnak azon nyaralója, mellyben a Krisztus ellen agyarkodók rosz szándékuk kiviteléről tanakodtak, mire nézve most is gonosz tanács hegyének neveztetik. Felix barát még egy házat emlit e tájon, indiai — ? — lakosokkal, honnan lépcsőkön jártak le a sötét üregbe, melly Dávid vezekleti zsoltárait legelőször viszhangozá.

Bűnbánó lélekkel tértünk vissza mi is Szion hegyéről, olly szilárd föltétellel, hogy a ma délutáni keresztuton még bővebb gyümölcseit szedendjük az üdvös töredelemnek. Abbé Poyet, itteni pap növeldei hittanár ur, lelkes vezénylete alatt lépdelénk végig a via dolorosa fájdalmas ösvényén, minden állomásnál szivreható rövid tanitást nyervén a tapasztalt bölcs kalauz ajkairól, s részünkről a lehető legnyilvánosabb jeleit adván Üdvözitőnk iránti forró hálánk- s mély hódolatunknak. Nagyon csodálom, hogy e tekintetben legujabb időbeli zarándokok némi ovatosságot

ajánlanak, mintha kalapot emelni vagy térdre borulni még mindig veszélyes volna Jeruzsalem utczáin; holott már Salzbacher könyve teljes biztosságot nyujt, s a Guida még török helyesléssel is kecsegtet bennünket, kitünő személyek, névszerint Miksa főherczeg épületes példájára utalván: che la Via Crucis praticò in ginocchio versando lagrime di tenerezza con edificazione di tutta Gerusalemme.« Hogy a jeruzsalemi valódi keresztut szépség dolgában europai másolataival, például a selmeczi pompás kalváriával, nem versenyezhet, az tagadhatlan: Ilona császárnö diszes kápolnáiból alig maradt föl nehány oszlop-töredék; képzelemre ható szobormü- vagy képnek semmi nyoma; szegényebb állapotban talán gondolni sem lehetne azon diadalmi ösvényt, mellyen »az ég ura királyi székét a győzelem szent hegyére saját vállain vivé föl.« De ha valahol nélkülözhetők a kül segédszerek belső gerjedelmek ébresztésére: itt bizonyosan legkevésbbé érezhető azok hiánya: hol a puszta komor valóság Raphael ecseténél élénkebben fest, hol az utczai por és hamu, düledező romok és megrepedt sziklák Massillon ajkainál ékesebben szólanak. És mi e fájdalmas utat épen egy péntek délután három óra tájban végezők, földi zarándok életünk örökös nagypéntekeül jegyezvén föl a mai napot. Azért is, hogy annál maradandóbb benyomása legyen ránk Krisztus világváltó áldozatának, elhatároztuk a következő reggel földerültéig minden perczet az a fölötti üdvös elmélkedésnek szentelni, s e végre az éjet is Urunk szent sírja mellett csöndes magányban tölteni: per poter gustare le dolcezze del Signore, il quale suole far copia di sè alle anime nel silenzio della solitudine.«

Mivel az egész társaság egyszerre nem kivánt terhére lenni a kis zárda lakóinak, föl kellett oszlanunk, s ez éjjel csak hárman, t. i. a szelid alelnök- és kedves magyar utitársammal, kértünk szállást; negyediknek pedig önkényt ajánlkozék érsekujvári drága hazánkfia P. Ildephonz. Előbb azonban mindnyájan együtt részt vevénk a ferenczieknek szokott körmenetében, ujra meg

ujra épülvén a keresztény költészetnek Urunk szenvedéseit nézleti hűséggel ábrázoló remekein: »Sie vereinigen den musikalischen Rhythmus mit plastisch-malerischer Anschaulichkeit.« Megjárván a templombani szent állomásokat, mellyeknek ékessége a városbaniak elpusztult állapota fölött is némileg vigasztal, váratlan jutalmul olly kedvezményben részesülénk, minőt csak egyszer egy esztendőben élvez a vándorsereg. Az ostorozási oszlop itt levő darabját egy mély fülkében vas rácsozat fedi, mellyen keresztül rendesen hosszu vékony pózna segedelmével érintik s közvetve csókkal tisztelik azt a buzgó zarándokok; egyedül a nagyhét folytában csötörtök és péntek közti éjjel adatván engedelem a közvetlen hozzáférhetésre. Azonban különös kegyelemből számunkra is megnyilt a nehéz zár alatti hajlék alacson ürege, s térdeinken behatva szabadon átölelhetők a legdrágább vér öntözte márvány ereklyét. E ritka szerencsén fölinduló képzeletünk áthelyeze bennünket a jeruzsalemi nagy hét lélekemelő folyamába, mellyről Trumeau elragadtatva kiáltja: »La semaine sainte à Jèrusalem! Quel souvenir pour la vie d'ici bas!« Mégis csak boldog, ezerszer boldog a ki épen akkor lehet itt, midőn a világ Megváltójára vonatkozó zsoltárok és olvasmányok, meg Jeremiás siralmai a hely szinén viszhangozva szent borzalommal töltik el a keblet s minden szó jelentésének teljes erejével sujt. Midőn a páratlan véráldozat emlékét örökitő egyházi szertartások, s a kalváriai eseményeket festőileg utánzó jelenetek Golgotha meghasadt kőhalmán szívrenditő hatalommal ragadják meg a nézőt. Bezzeg itt nem kell mesterségesen összeállitani Krisztus koporsóját; 1800 egynehány év óta áll igazi sziklasírboltja készen az imádandó Oltári-szentségnek, melly előtt virasztó áldozárok és hivek ájtatos serege vetélkedve buzong egész éjszakán át, mi több a török szultán katonái töltött fegyverrel tisztelkednek.

Több évröli szemtanuk érdekes rajzaiból tudjuk, milly épületesen megy végbe az isteni szolgálat nagy-kedden az ostorozás, nagy-szeredán a vérizzadás szentélyében, nagy csötörtökön, mi-

vel Szion hegyén nem lehet, a szent sír hajléka előtt, nagy-pénteken a kalvárián, nagyszombaton a föltámadás helyén. Különösen meghatónak irják a nagypénteki, Stabat Materral kezdődő, ünnepélyes körmenetet, mellynek folytában olasz, angol, franczia, spanyol, német, görög, arab, néha szláv nyelven is hangzik a Megváltó dicsérete s utoljára nálunk szokatlan, tehát annál meglepőbb szertartással végződik a gyásznap alkonya. A szolgálat tevő áldozárok egyike t. i. fölhág a Golgothán fölállitott feszület mellé, s fejéről a töviskoszorut levevén és megcsókolván, hasonló tiszteletadás végett odább adja. Ezután vastogó használatával kivonja kezei- s lábaiból a szegeket; többi segédei pedig gyöngéden leveszik s fehér gyolcsba takarják a holtalakot. Erre következik a temetési járdalat: magas diszedényekben viszik előre szerpapjaink kelet jóillatu füszereit és finom keneteit, mig Urunk véres koronája s vas szegei ezüst tálczán diszlenek; a megkenetés kövénél, arimathiai Józsefet és Nicodemust képviselve, sz. Jakab apostol utóda, Jeruzsalem patriarchája teljesiti a bebalzsamozás tisztét — »le couvrant de parfums, d'aromates et d'essence de rose« — s végre igazán elérzékenyitő sírbatétellel fejezi be a keresztről levétel drámai képét, mellynek szemlélete mély fohászokkal vegyes zokogásig inditja meg a bünbánó népet és pásztorait. Kaltnernak rendkivül tetszett a lábmosás, mellynél Ábrahám alaku tisztes maronita lelkészek és egy hollófekete nubiai pap, franczia meg német áldozárok- és ferenczi barátokkal együtt szerepeltek; P. Urban pedig szerfölött dicséri a Husvét első napján tartott kis körmenetet, melly alatt 4 állomásnál szokták fölolvasni a négy evangelistának Urunk föltámadása utáni megjelenéseiről szóló külön szakaszait. Mindenkinek volt valamiben öröme; némellyiknek p. o. a török basa jelenlétében, ki nem csak hogy teljes kiséretével s örtálló katonáival diszesiti — ? — a keresztények ünnepélyeit, hanem ollykor, ha esetleg francziául tud, még az egyházi szónoklatot is magas figyelmére méltatja. Másnak e kegyes leereszkedés egy kissé gyanusnak látszik, mivel igen rendőri kinézése van; s csakugyan az is

itt a sz. sír templomában főérdeme, sőt fájdalom hivatalos teendője a töröknek, hogy keresztény zarándokok közt a békét s közbátorságot biztositsa. Sajnos árnyékoldala t. i. a jeruzsalemi nagyhétnek, ha ezt a különféle szakadár felekezetek is velünk tartják, a botrányos zavar-, tolakodás-, zaj- és czivódásban áll, melly iszonyu tetőpontját a nagyszombati görög tűzben éri el: midőn a görög és örmény főpapok a sz. sír kápolnájába zárkozván, két e végre szolgáló kerek nyiláson, egyszerre csak kibocsátják az állitólag csodálatosan meggyult lángot, mellyhez szegény elcsábitott hiveik minél előbb jutni törekedvén egymást bötüszerint agyonnyomják. Az 1834-iki tolongásnak 100 emberélet lőn áldozata; nem is emlitvén a többi rémitő kihágásokat, leirhatlan orditást, őrült ön-égetést, ide oda rohanást, minek Raumer eléggé förtelmes rajza csak gyönge vázlatát adá. Legfurcsább ezen alattomos eredetü szentnek czimezett tűznél ama szabályszerüség, mellyel a jeruzsalemi török kormányzó megérkezését mindig udvariasan bevárva, tüstént előáll; mire nézve, mondják, Ibrahim pasa gunyosan megjegyzé, hogy miután e csoda egyenesen az ő kedveért látszik történni, jövendőben annak ismétlését szigoru büntetés alatt meg fogja tiltani. Ha mindamellett folyvást türetik e kézzel fogható csalás, min az egész világ, török zsidó keresztény egyaránt, megbotránkozik, ennek oka hasonlólag nyilvános titok: mivel t. i. a mohamedán pénztárnak épen ugy jövedelmez, mint a görög vagy örmény szakadár erszénynek. Az illető kérdőre vont főpapok legalább azt álliták, hogy nagyszombati szent tűz nélkül az ő jól fizető zarándokaik száma nagyon megcsökkenne, s az áldozatfilléreket befogadó egyházi szekrények üresen maradván, ők sem tudnának olly becses ajándékokkal kedveskedni Mohamed tisztelőinek!

Mi legalább illyen Isten káromló botrányoktul mentve nyugodt lélekkel élvezők a sz. sír templomában töltött éjjel üdvös örömeit. Társaink eltávozván ohajtásunk szerint magunkban maradtunk, hogy annál szabadabban gyönyörködhessünk az Ur legszentebb egyházában. A kis zárda szives elnöke kitelhetőleg kedvezni

akarván külön czellát adott mindeniknek, hanem előbb szegény kis vacsorájukban részt venni kényszeritett; pedig maguk is a nagy zárdából kapnak ennivalót naponkint a templom ajtajának kis nyilásán át, sőt néha szükség esetében, p. o. nagyszombaton, élelmüket a fölöttük lakó török santon engedelmével annak ablakán eresztik le. Azután elvitt bennünket a sz. sír hajlékába, s ott az ékes oltárról vett szerény virág-emlékkel gazdagitott. Végre kis szobáinkba kisért, igen ajánlván az egy pár órai megpihenést, hogy annál derültebb kedélylyel mondhassuk majd velök az éjféli zsolosmát. De hiába hajtá le a vándor árva fejét rövid nyugalomra; mert a kinek egyetlenegy döngő szunyog elég álmatlan éjszakát szerezni, azt ezer meg ezer, hevült agyán átröpülő gondolat-raj annál kevéssbé hagyja nyugodni. Hogy zsibonganak illyenkor lelkünkben össze vissza letünt napjaink számtalan eseményei; egy egész élet folyama nehány perczenet szük medrébe szorul, egy pillanatnyi mult a végetlen örökkévalósággal áll szembe! Milly világosak lesznek a zsoltáriró szavai: Cogitavi dies antiquos et annos aeternos in mente habui. Et meditatus sum nocte cum corde meo, et exercitabar, et scopebam spiritum meum. Ps. LXXVI. Hát még ha papságának fontos évein kezd tünödni a szent sír közelében elmélkedő áldozár, s a pásztorok pásztorának szigoru számvételére gondol. »Hélas! bien des années, légères dans la balance de l'éternelle justice, se sont passées depuis l'époque de mon entrée dans le sacerdoce ... Je n'avais pas besoin de prendre un autre sujet de méditation, et je ne me couchai plus.« Mislin. Nekem annál könnyebben esett a virasztás, mert ez évben szerencsémre otthon megtanultam az éjjeli órákat és negyedeket egymás után szakadatlanul pontosan számlálgatni. Megunva tehát ugy is hasztalan fekhelyemet, jókor lemenék időzni a nagy templom magános csarnokaiba; hol 11 óra körül halotti csönd uralkodván ünnepies komoly hangulatra emelé keblemet annak tudata, hogy a sz. sír őreivel bezárva egyedül borulok az isteni szeretet és kegyelem és irgalom szikla-trónjának évezredes zsámolyára.

Dávid vezeklő zsoltárait Urunk sírjánál elimádkozni milly vigasztaló, ki nem mondhatom; s reá Krisztus kinszenvedését a kereszt lábának nyilásánál olvasni vagy átgondolni minő keserédes szent élv, azt is csak érezni lehet. Kivált az éjfél sötét árnyékában nehány pislogó lámpa rejtelmes világánál, mintha legnagyobb jótevőnk gyászravatala mellé térdelnénk. »D' épaisses ténèbres enveloppaient le tertre sacré; quelques lampes y répandaient une lueur mystérieuse; on eût dit des torches funéraires brûlant autour d' un catafalque.« Trumeau. Mennyit tön érettünk, hogy örökké üdvözitsen, s milly keveset teszünk mi, hogy érdemeinek égi jutalmát elnyerhessük. Igen szépen irja Mislin, hogy Jézus Krisztus halála, mi által az emberi nemet megváltá, az emberek részéről minden valaha elkövetett gonoszságoknak legnagyobbika volt. Ártatlan vérének kiontásában minden emberi vagyis inkább ördögi szenvedélyek: kevélység, fösvénység, harag, irigység sat. vetekedve müködtek; mivel Ő mindezeket kiirtani, lelki sebeinket állandóan orvosolni jött. Hanem a nehéz küzdelem bennünk ama két ellenkező elem közt még mindig tart, s a jobb szellemnek szilárd uralomra vergődni olly ritkán sükerül. Nyssai Gergely sokat mond azzal: Perversae cogitationes separant a Christo; mivel Istennek legsulyosabb büntetése az, ha magadra hágy. De a valóság elfogulatlan szemlélete még többet mutat: minden szándékos bűn ugy szólván tényleges Krisztus-árulás, sőt legalább egy perczre mintegy Istentagadás; hiszen a Mindenható jelenlétében, szentsége- és szigoru igazságában valódilag hive, ugyan hogy mernénk szemei előtt vétkezni? Arról nem is szólok, hogy a világ fiainak jó része napjainkban bötüszerint ismét agyarkodik az Ur és Fölkentje ellen, a keresztény hit üdvös bilincseit széttörni, szelid igáját lerázni dühösen törekedvén: Dirumpamus vincula eorum, etc. A keresztre feszitett Megváltó pedig az alatt mindnyájunkért könyörög mennyei Atyjánál, talán most is arra utalván: nem tudják, mit cselekesznek; a Kalvárián kitárt karokkal hí bennünket folyvást magához; kérve kényszerit a megtérésre, nehogy

szigoru birája kénytelenittessék egykor lenni a megátalkodottaknak. Tehát még mindig szereti a bünös halandót, ugy mint a midőn érette megtestesült: Si enim peccatores Deus non amaret, de coelo ad terram non descenderet. S. August. Nem kivánja vesztét, halálát a tékozló fiunak; a melly órában visszafordul gonosz utairól, atyailag fogadja, szeretettel öleli a háladatlant. Istenem, részedről ennyi jóság irántunk, s ezzel szembe annyi égbekiáltó gonoszság irányodban! De tudom, hol van határa végetlen türelmednek. Azért a szenvedő Jóbbal kérlek: Dimitte me, ut plangam paululum dolorem meum, antequam vadam et non revertar!

Épen a golgothai sziklarepedés szélén talált a zárda elnöke, midőn pontban **12** órakor lehitt a Szűz Mária kápolnájában mondandó zsolosmára, melly a ferenczieknaptára szerint boldog Vinczéről szólott, hozzá adatván különös ájtatosságból a Boldogságos Szűzanyáé is. Mig mi a jó barátokkal együtt buzgólkodánk, kelepelési zaj hirdeté a görög szerzetesek ébren létét. Előbb egyik szerpapjok járta meg a nagy templomot csörgős füstölővel, megtisztitani a levegőt a gonosz szellemek- s talán a szomszéd katholikusok leheletétől is; de becsületökre legyen mondva minden éjjel bejön a füstölős ur kápolnánkba is, az ostorozás oszlopát megtisztelni. Azután vetekedve dicsőitők a Urat, mi latin nyelven könyörögvén, ők görögül végezvén imáikat és mise szertartásaikat; mivel a mostan bevett napi- s éjjeli rend ugy hozza magával, hogy a sz. sírban éjfélkor kezdődő isteni szolgálatot először a görögök tartják, azután az örmény szakadárok, s hajnal felé ránk kerül a sor. Volt tehát elég idönk az épületes zsolosma után ujra meg ujra meglátogatni a templom ösmeretes szent helyeit; előbb együtt járdalva kedves földink Ildefonz atya szives kalauzolása mellett, ki maga is viselvén már itten a zárdaöri hivatalt, igen bölcsen igazgatá lépteinket; utóbb kiki saját lelke sugallatát követve, s a szándékolt általános gyónásra magánosan készülve. Nem mondhatnám, hogy e szent foglalkozásnak előnyére szolgált volna akár a görög atyafiak dünnyögő éneke, akár az örmények

korholó modoru kiáltozása; de háboritatni sem engedők magunkat általuk üdvös elmélkedéseinkben, s miután ők haza takarodtak, mi keresők föl Urunk sírjában azon édes lelki vigaszt és angyali békét, mellyet a világ adni képtelen.

Háladásul tekintsünk még egyszer szét e drága sír-templom téres hajlékaiban, fényesebb multjába is visszapillantván egy keveset. A nagy Konstantin parancsára emelt egyház ragyogó szépsége olly rendkivüli volt, hogy az időben a látnokok által megjövendölt »uj Jeruzsalem«-nek tarták és nevezék. Sz. Ilona császárnő vala fia rendeletének hü végrehajtója; miért is áldott emléke örökre ide van csatolva, nem csak földalatti kápolnájában, hanem a kis ferenczi zárda egyik czellájának neve, meg egy szomszéd vízfogó, cisterna, által is, mellynek igazi kulcsát örei, a szegény abyssiniai barátok, számunkra sehogy sem tudák vagy akarák megtalálni. A nagyszerü templom későbbi viszontagságainak évkönyveiben Isten különös pártfogására mutat azon körülmény, miszerint a mohamedánok által sokszor elpusztitott szentélyt két ízben egyiptomi hitetlen uralkodók állitták helyre, és pedig — valószinüleg keresztény születésü — anyjaik kérelmére. A középkori jámbor és tudós vándorok leirásaiban több ollyan apróságot találunk följegyezve, minek összehasonlitása jelen körülményeinkkel mindig érdekes. Bruder Brocard az eső ellen védő fedél nélküli sz. sírt kivülről márványnyal boritva, de belül eredeti alakjában találta: »inwendig noch schlecht, wie zur Zeit Christi.« Montevilla korában a szultán bezáratá e szent helyet, hogy ne lehessen hozzá férni; hanem egy ember-fönyi nagyságu ködarab függött kivül — auszerhalb des Tabernakels — a zarándokok számára, hadd legyen mit csókolni s érinteniök. Suchemi Rudolf szerint a kis elő-kápolnának három ajtaja volt s ugy néze ki, mintha korábban három oltár állott volna benne. A szent sír maga fejér márványkőbe volt foglalva, csak hogy elülről három nyiláson át az igazi sírkövet is meg lehetett csókolni. E két verset olvasá rajta: Mortuus hic jacuit, mortem dum morte peremit; Hic Leo dormivit, qui pervigil omnia trivit.

Frater Felix a szent sírról azt irta, hogy egészen meg van bélelve finom márványnyal s hogy magas »Tabernackel«-ja hajdan meg volt jól aranyozva, minek még nyomait szemlélé. Rauchwolf a sz. sír külső kis ajtaján egy szép arany műdarabot látott, melly remekül ábrázolá Krisztus Urunk megjelenését Magdolnának. Általában az egész nagy templom pompás belsejét, szép festvények- és mozaik müvekkel ékes, szürke márványnyal bevont falait másfél ölnyi vastagságu tömérdek oszlopait alig győzik dicsérni. A sz. sír fölötti magas kúpot tartó roppant szögletes oszlopok között sudarabb körderekuak is állottak párosan amazokkal fölváltva, mellyek fájdalom jelenleg mind négyszögü falszekrénybe zárva rejlenek. A kalvária szépségének párját keresni kellett: »Ein gar schönes Pflätz, nicht dergleichen weit und breit;« mindenféle szinü mesterséges virágokkal kirakott talajára csak lábbeli nélkül mertek a buzgó vándorok lépni.

Különös tiszteletben tarták akkor még a jeruzsalemi királyok sírhelyeit is, kik a golgothai szikla-oltár zsámolyánál akartak nyugodni. Rudolf lelkész dicsőitőleg emliti ezen jámbor fejedelmeknek ama szép szabályát, miszerint korántsem arany, hanem tövis koronát tétettek fejükre — ? — a trónra lépés alkalmával. Csodálva magasztalja továbbá a mohamedánok türelmét, mellynél fogva bántatlanul hagyják azok tetemeit, kik nekik annyi kárt okoztak, az egész szentföldet elvevén tőlük. E dicséret egyrészt érdemetlen ugyan, mivel a covaresmin vad csoportok már 1244-ben elégették a földúlt sirokban talált hős csontokat; hanem legalább az ujra fölemelt síremlékek, szép szürke márvány oszlopaikkal, békében maradhattak századokon át a török hatalom alatt, mig csak a görög türelmetlenségnek az 1808-iki tűzvész alkalmával nem sükerült utolsó nyomait is elsikkasztani a gyülölt kathol. uralomnak. Annál szentebb kegyeleti kötelem részünkről el nem felejteni koronás bajnokaink síriratait; talán még egyszer vissza helyezi azokat a hálás utókor. Rauchwolf után közlöm például a legelső fejedelemét, melly épen olly egyszerü mint a nagy hős lelkülete: »Hîc Jacet Inclytus Dux Gottefridus De Boulion

Qui Totam Istam Terram Acquisivit Cultui Christiano Cujus Anima Regnet Cum Christo Amen.« A másodiké igy hangzott: »Rex Balduinus, Judas alter Machabaeus, Spes patriae, vigor Ecclesiae, virtus utriusque, Quem formidabant, cui dona tributa ferebant Cedar et Aegyptus, Dan et homicida Damascus, Proh dolor, in modico clauditur hîc tumulo!« Még egy gyermekét idézni elég lesz: »Septimus in tumulo puer hîc regum tumulatus Est Balduinus, regum de sanguine natus.«

Ezen nagybecsü sírok előtt fekve látták az időben a megkenetés fekete kövét, melly utóbb egy ideig saját oltárral is ékeskedett; ellenben a Bold. Szűz kápolnájában akkor csak egy oltár volt, mellette ugy nevezett vak ablakok- vagy fülkékben állván két oldalról a szent kereszt fájának egy nagy darabja, meg az ostorozási oszlop egy része. Rauchwolf emezt pirosnak, s megmérvén 3 arasznyi hosszuságunak találta négy arasznyi átmérő mellett. Ugyanő kiemeli a Magdolnánaki megjelenés helyén levő két nagy mozaik-müves karikát fehér és vörös márvány lapokkal a középen. De legérdekesebb a mi kedves Felix barátunk egyszerü elbeszélése, melly szerint: Jeruzsalem urai vecsernye tájban a zarándokokat egyenkint beszámlálván a templomba, hátukra csapták az ajtót. Azután viaszgyertyát vett mindenki magának, mert a szent helyen árultak eleget. A rendes körmenet Salve Regina-val kezdődött a Bold. Szűz kis templomában, ama házikó — Häuszlin — helyén, mellyben Mária szent Fiának sírjához közel tartózkodott. Ennek közepén kerek fehér kő mutatá, hol tudták meg csodálatosan, mellyik légyen a három keresztfa közől Krisztus Urunké. Sz. Ilona oltáránál napi könyörgéseit — jhre Tagzeit — szokta vala elmondani a buzgó császárnő, midőn a közel ablakon át lesé a drága kereszt megtalálását: »in dem Fenster lag sie stäts.« Sz. Jakab apostol püspöki széke is e kápolnában állott, mellynek kúptartó négy tömör de mindig nedves oszlopáról akkoron azt állitták, hogy Pilátus házából valók, s mivel Urunk szenvedéseinek tanui voltak, azért izzadnak folyvást; vagy pedig, az elhagyatott Fájdalmas Anya köveket is megindító panaszaira

kezdtek el siránkozni: »Mit mir hat Niemand kein Mitleiden, Das möchte wol die Stein erbarmen, Da huben die Stein an zu weinen.« Legszivesebben mulatott s énekelgetett jámbor Felixünk a kereszt föltalálása helyén; ámbár sokszor boszankodnia kellett a pogányoknak e sziklabarlanggal üzött csúf babonáján. Nem csak hogy apró kődarabokat vittek el innen, láz-orvosló italba keverés végett; hanem főfájás elleni gyógyszerül lenyirt szakállaikat is az itt levő nagy üregbe szokták dobni: »Das ist desz Teuffels Gespenste, dasz man die heyligen Stätte miszbraucht.« Ne képzeljük azt, hogy a középkori buzgó zarándokok minden balgaságnak hitelt adtak, mihelyt csodás szinezete vagy ószerü illata volt. Ők hiven előadják ugyan a keleti mende-mondákat is; de korántsem tulajdon meggyőződésük gyanánt. Midőn p. o. Ádám kápolnájában elbeszélik, hogy első apánk feje az ott látszó sziklarepedésben találtatott, azonnal hozzáadják: »als etliche sprechen.« Melchizedeknek ugyanottani sírját a görög papok rovására teszik: »wenig von halten.« Ezeké az egész világ középpontja is: »wie etliche sagen;« mellynek igazolására mesélik, hogy régi csillagászok és számvetők, jóval Krisztus előtt, egy oszlopot állitának föl e helyen, mellynek a nap és éj egyenlőségi évszakban déli 12 órakor egy szikra árnyéka sem volt.

Hogy a tömeges ajtatoskodás, meg éjszakázás Urunk sírja mellett mindig egy kis zajjal járt, az könnyen megfogható, és ez még hagyján; csak botrányos jelenetekké ne fajult volna. Gumpenberg szerint egyszer, az örmények bevonulásakor, a templomban olly nagy lárma keletkezett, hogy az ember tulajdon szavát sem hallá, s olly iszonyu tolongás volt, hogy a pogányoknak derekasan kelle használni botjaikat, mig egy kis rendet csinálhattak. Suchemi Rudolf a templomot egy palotához hasonlitja, melly a zarándokok elfogadására föl van készitve, s mindenféle árut találni benne, ugy mint máshol országos vásárokon. A jövevényeket egy órától másnapi egy óráig szokták bele zárni; a jeruzsalemi keresztény lakosok pedig kétszer egy évben, t. i. Husvétkor és keresztföltalálása napján, ingyen bocsáttatnak be.

Fabri Felix nem tudott nyugodni az egész templomban mindenütt ugráló bolhák miatt, melly alkalmatlan vendégeknek elszaporodását csodálom, hogy nem tudá megmagyarázni: »wie das kompt, weysz ich nit.« Másik okát a nyugtalanságnak méltán tulajdonitja az itt tanyázó kalmároknak, kiktől a zarándokok drágaköveket, gyürüket, kereszteket, Pater nostert az az olvasót, s. a. t. vásároltak. Rauchwolfék a karzaton töltek az éjszakát, nem épen kellemetlenül: mert ugymond, a keleti keresztények egy része énekelt, a többi magában dörmögött ugyan; hanem jólhangzó czimbalmaikkal olly kedvesen zenéztek, hogy alvás helyett inkább öket hallgattuk. Egyébiránt mindig béketürésre volt szükségök szegény hitrokoninknak a gazdag szakadár felekezetekkel szembe, kik egymástól csalárdul elragadott tulsulylyal birtak egymás után e szentélyben. Egykor a georgianusok kezében volt a szent sírnak régi kulcsa; övék vala még a kalvária is, honnan, a szultánnak adott ajándék segedelmével, az örményeket elüzték. Utóbb olvassuk, hogy a görögök épen illy pengő fegyverrel vivták ki magoknak az elsőséget amazok fölött a pénzlesö mozlim uraknál, kikre nézve mindig hasznosak valának az illyen vetélkedések. A XIV. század első felében minden nemzetnek külön helye volt a szent sír közelében, p. o. a latinoké Mária Magdolna. Másfél század mulva Casola milanoi kanonok azt irja, hogy a görögöknek csak nehány oltára van, de a templom maga a latinoké; hanem azért a bemenetelt Jeruzsalem török urától kell megvásárolni, egyszersmind ellátni magát szükséges élelmi szerekkel. A katholikusoknak ez idő tájbani kedvező állására mutat Felixnek azon tudósitása is, miszerint éjféltől kezdve világos nappalig misézvén a szent sírban, ünnepélyes isteni szolgálattal — »ein hochzeitlich löblich Ampt gesungen« — végzék ajtatoskodásukat. Valódi ur azonban ekkor is a török volt; mert ugymond, a pogányok kövekkel dobálták a templom ajtaját, s kiabáltak, hogy takarodjunk; felkötve tehát kis tariszn yáinkat — unsere Säcklin — eltávozánk.

X.

Mi természetesen illendőbb módon váltunk meg szeptember 6-kán reggel a drága sírtól, hogy többi társainkkal egyesülve üdvösen szomorkodni menjünk Josaphat komor völgyébe, s az Urban örvendeni siessünk föl az Olajfák kies hegyére; teljes bucsut nyerendők: a Szent Szűz sírjánál, a halálküzdelem vagy vérizzadás barlangjában, a hol Krisztus Urunk elfogatott, a hol Czedron patakán átkelve leesett, és fönn a mennybemenetel helyén; részletest: Sz. István vértanusága szikláján, Josaphat völgye- s Czedron medrében, szent József, sz. Joachim és sz. Anna sirjaiknál, a Gethzemani kertben, a hol Urunk apostolait hátrahagyá, az Olajfák hegyén, hol. a Bold. Szűz pihenni szokott vala, hol egy angyal által közel haláláról értesittetett, hol övét mennybefölvétele után sz. Tamás apostol megtalálá, hol Urunk Jeruzsalem sorsát megsiratá, hol az utolsó itéletről szólott, hol a Miatyánkot tanitá, hol az apostolok a Hiszekegy-et szerkezték, sz. Pelágia barlangjában, az u. n. Viri Galilaei tetőn, végre lejövet a látnokok sírjainál, Josaphat és Zakariás síremlékeiknél, meg ifjabb sz. Jakab apostol barlangjában.

Sz. István kapuján kivül Moriah lejtőjén fekszik az idomtalan nagy szikladarab, melly az első vértanu fényes diadalának jelenleg egyedüli emléke. Mintha most is látná s hallaná az ember a lelkesült férfiura hulló közápor csattogását, kivált ha olvassa: Cum igitur saxorum crepitantium turbine quateretur, inter aethereos aulae coelestis sinus divina ei claritas fulsit.« Resp. Lect. VII. Oldalvást álla Saul, a kövezők öltönyeit őrizvén. Odább balra ezer barátot — ? — befogadó zárda volt s egy pompás templom, Evagrius szerint Eudocia császárnő alapitványa sz. István tiszteletére, mellynek, ámbár a XIV. század elején már elpusztittatott, roskadozó falai másfél század mulva is látszottak. Innen lesietve nehány percz alatt a hires völgy fenekén valánk, melly itt legalább korántsem olly meredek és mély, hogy

mint valaha rajzolák, a le vagy föl hágónak kézzel lábbal kellene dolgozni. Török és zsidó temetők szegélyzik két oldalról a puszta hegyszorost, mellyen végig a Dies irae komoly hangjai az utolsó itélet harsonáitól kisérve, ugy tetszik, e perczben vonultak el, s »mintha épen most készülne halottait a beomló sírok üregeiből visszaadni.« A kopár tájék szomoru magányához csatolt nagy emlékek mélyen meginditó hatását Mislin válogatott szavai legjobban érezteték: »Aucun lieu sur la terre n'évoque de plus solennelles pensées: c'est la vallée des larmes, du recueillement et de la mort. Rien d'animé ne distrait celui qui vient méditer dans cette triste solitude: une ville ensevelie sous des malheurs, un torrent sans eau, partout des monuments funèbres, des roches nues, quelques arbres sans verdure, des montagnes arides, des tombes briséés, le souvenir des martyrs et des prophètes, l'agonie du Fils de Dieu et sa venue à la fin des siècles pour juger tous les hommes; voilà ce qui saisit l'âme, et qui la remplit d'émotion et d'effroi.« E gyászos eszmék társulatába való azon öshagyomány is, melly a Czedron patakán átvetett bürü fáját Krisztus keresztével azonitá; de most egy köhid alá szorult a nyáron mindig száraz meder.

Tul rajta bal felől a Bold. Szüz nagyrészt földalatti sírtemplomát, 47 foku pompás márvány lépcsőzetével s görög és örmény lámpákkal gazdagon megrakott főcsarnokával, szerencsénkre nyitva találók; mert itt jelenleg a szakadárok, fájdalom, kizárólag uralkodnak. Még csak a töröknek is van külön imahelye Mária koporsója mellett; a katholikusok egyedül idegenek ott, hol egykor egyedüli birtokosok voltak; s e szégyenitő veszteség fölött egy csöppet sem vigasztala bennünket ama néhány csöpp rózsavíz, mit az örmény egyházfi vendég- vagy pénzszeretetből itt is kezünkre hullatott. Hatályosabb pártolást érdemlene Europától Enault szerény követelése, miszerint a szentélyeket addig is, mig a viszontegyesülés napja fölvirad, minden keresztény felekre nézve használható s egyaránt hozzáférhető állapotban kellene tartani. Mikor Fabri Felix erre járt, egy vén

pogány nyitá föl az ajtót, kinek szivességéből igen sok éjszakát töltött a jó barát e kedves hajlékban, — in unser lieben Frauwen Kirchen — fönszóval dicsöitvén másokkal és gyakran egyedül az Isten Anyját, mivel, ugymond, rendkivül jól és könnyen esett az éneklés benne: »Wir sungen ein fröliches Salve. Ich hab nie keine Kirche gesehen, die bessern Resonantz hätte. Ich sang offt, mutter allein, mit voller Stimme Antiffen, Hymnos, Respons und was ich wolt und kondt von unser Frauwen, mit Lust, denn singen thut da nicht wehe, als in andern Kirchen.« Saját keble gyöngéd viszhangját a csarnok boltozatának tulajdonitá az erös buzgalom. Minden tetszett neki a templomban, melly szerinte Milecendis királyné parancsára épült, s még egy jó mély kúttal is el volt látva. Sok szép oltárral bírván, s ezek közt a Bold. Szüz sírja, gyönyörü fehér márványból, tágasabb levén Urunk sírjánál, jobb volt benne misézni, meg a gyertyák és lámpások számát tekintve is fényesebb vala. Nagy-Boldogasszony elöestéjén a Sion hegyi ferenczickkel együtt elöbb Mária kimulásának helyén kápolnát s diszes oltárt rögtönöztek, hol nagy örömmel végzék az ünnepi vecsernyét: »hochzeitliche Vesper.« Azután Josaphat völgyébe lesietvén s illöleg fölékesitvén a latin szertartásuak oltárát, ennél meg a Madonna sírjánál az éjjel sok mise mondatott. Hanem a másfelekezetüek is hozzá fogván az énekléshez, csunya vad lárma keletkezett.« Mi szép csöndben tisztelök az üres köravatalt, melly a szeplötelenül fogantatott Szüz dicsö tetemeit olly hamar kénytelen vala átadni az ég angyalainak: »Dieu n'a pas voulu que cette demeure de la mort gardât le corps qui avait été la demeure de la vie; exempt de toute souillure, le corps de Marie devait échapper à la contagion du tombeau.« Mislin. Nagyon természetes, hogy Mária szüz jegyesének és jámbor szülöinek sírjait is itt mutatják, a kényelmes hágcsó közepe táján két felöl nyiló kis kápolnákban.

A Gethzemani kerthez tartozó vérizzadási szentély »la grotta dell' agonia« nehéz vas ajtaja nehány lépcsön le részint szabályos fal-, részint durva szikla-gyámoszlopokon nyugvó

barlangba vezet, mellynek három egyszerü kőoltárán szerény képek ábrázolják a áruló Judás, alvó tanitványok és halállal küzdő Megváltó alakjait. P. Urban vésette minap szürke márvány lapra csinos arany bötükkel az előbb csak közönséges fatáblán álló föliratot: »Hic factus est sudor Ejus sicut guttae sanguinis decurrentis in terram.« A természetes boltozat rostélyzárta kerek nyilásán beható világ alkonyszerü félhomálya ideillő komoly szint ád a különben elég téres üregnek, mellyben önkénytelenül kitör szivünkből az ohajtás, vajha vigasztaló angyalunk lenne végperczeinkben az érettünk vércsöppekig gyötrödő Isten Fiának itten megujitott élénk emléke. Felix barátunk azzal dicsekvék, hogy ők leges legelőször miséztek e szentélyben, mi akkor hallatlan dolog volt: »das vor uns nie gehört noch gesehen ist worden.« Most a ferenczieknek, mint egyedüli birtokosok, naponkint bemutatják e sziklafalak közt is Urunk szent teste- s vérének oltári áldozatát; melly szerencsébeni részesülhetésünket mi nehányan holnap reggelre kértük ki.

A nevezetes kert maga mintegy kőhajtásnyira van innen, hasonlókép a ferenczieknek birtokában; minek jeléül, s a becses vén olajfák megőrzése végett magas kőfallal vétetett körül. Nagy hálára méltók a jó szerzetesek e drága ereklyék iránti szorgos figyelmükért; mivel legalább is törvényes utódit tiszteljük bennök a hajdan édes Üdvözitőnket beárnyaló terebélyes elődöknek. Ősrégi, kiaszott, megcsontosult alakjukon kivül, Salzbacher azon hitelesitő körülményre hivatkozik, miszerint e nyolcz elaggott fának különösen csekély adója, Jeruzsalemnek a mohamedánok általi első elfoglalása óta, mindig csak 8 Medinből áll; mig a többi olajfák e czim alatt rendesen évi termésük felét tartoznak átengedni. Még a buzgó vándornak sem szabad e tisztes növényekhez nyulni; legfölebb a lehulló ágacskák, levelek és gyümölcsök fölszedésére kap engedelmet. Az érett olajbogyókbul sz. Ferencz fiai »Olio di Getsemani« czimü igen keresett ajándékot készitenek; a magvak és vastagabb ágak pedig legbecsesebb rózsafüzéri anyagul szolgálnak, már századok óta: »Aus dem Holtz

am Oelberg thut man Pater noster Körnlein trähen.« Kellemesen illatozó virágágyak foglalják el a kert nagyobb részét, s igen szép szokás, fölötte jó gondolat a ferenczektől, hogy Urunk sír-oltárának ártatlan ékeit Gethzemani földében növelik. Ez a régi major Dsezmanijeh név alatt még az arabok és törökök előtt is tiszteletben áll; noha ők általában Krisztus Urunk szenvedéséről azt vélik, hogy más valaki fogatott el, kinoztatott meg és feszittetett föl helyette, hihetőleg épen a gonosz Judás. Alig lép ki az ember a kert alacson ajtaján, előtte fekszik nehány kölap, mellyekre az alvó tanitványok telepedtek vala, s odább a csókkal árulásnak fölhalmozott kőrakással bélyegzett utálatos helye. A XIV. században Urunk elfogatását szép templom jelölé, mellybe a szaraczenok marháikat zárák; a XV. század még állva találá a tanitványok nagy templomának régi falait; a XVI-ikban azt is tudták, hol vágta le Péter Malchusnak fülét. Most élénk képzelettel pótoljuk az illyen hiányokat.

A Gethzemani — olajsajtó — kerten tul kezdődő meredek ösvény az Olajfák áldott hegyére — zum andächtigen Oelberg — vezet, mellyről a Guida lelkesülten irja, hogy »Urunk imolája, tanári széke, jövendöléseinek tanuja, s mennybe meneteli lépcsője volt.« Hajdan sok szép templom és kápolna ékesité oldalait; p. o. sz. Márk evangelista egyháza ott, hol a Credo XII ágazata összenőtt; a Pater noster, meg a Jeruzsalem fölötti könnyezés templomai; sz. Pelágia kápolnája; sat. Legragyogobb disze vala természetesen az Üdvözitő mennybe szállásának emlékeül épült nagy monostor, S. Salvator, pompás szentélyével, mellyben a buzgó fekete barátok annyi lámpát s gyertyát égettek éjjel is, hogy az egész hegy Josaphat völgyével együtt, meg a város Salamon templomával, az az Omár mecsetével, fénytengerben uszott; mire nézve középkori leirásokban világhegynek is »Liechtberg« neveztetett a kies tető, mig tündöklő sugarai el nem enyésztek. »Aber die Liechter desz Münsters sind leyder erloschen!« igy panaszkodik a jó Felix, ki már félig romban »halb zerbrochen« lelte a nagy templomot, s csak a közé-

pen álló csinos kápolnát dicséri, mellynél georgita felekezetü vén asszony szolgált éjjel nappal, a lámpásokat gyujtogatván se végre olajat koldulván; de az ajtó mögött egy pogány kamasz örködék nagy dorongjával. Minket bot nélkül is bebocsáta nehány fillérért a jelenleg itten uralkodó török santon puszta udvarába, s azon üres nyolczszögü köröndbe, hol Urunk kőben maradt lábnyomát tiszteletteljes csókkal illetők; szivből ohajtván s igérvén szent nyomdokait lehetőleg követni e földön, hogy utána bejutva Vele végnélkül örvendhessünk az égben. »Salvator noster adscendit in coelum; non ergo turbemur in terra. Ibi sit mens, et hic erit requies. Adscendamus cum Christo interim corde, etc.« sz. Ágoston e kimondhatlanul szép intelmének ösmeretes tartalma kétszeres erővel ragadja meg itt helyben a lelket, s bár mennyire terhes legyen is a test börtönében, e siralom völgyében huzamosan bajlódni, egy pillantás mennyei hazánk felé kitürést ád megérdemlett keresztünknek a számkivetés napjaiban férfias elviselésére.

A törökök is tisztelik Krisztus lábnyomát, mellyről Suchemi Rudolf beszéli, hogy valahányszor el akarák fedni, a reá boritott kölap mindig lepattant róla. Sz. Jeromos tudósitása szerint a templom kúpjának sem lehetett azon részét bezárni, melly Urunk fölemelkedésének irányában esett. Felix irja, hogy az álüdvözitő sz. Mihály főangyal által épen e helyen fog megöletni; s ugyan itt álland Jeruzsalem szeme láttára Krisztus itélőszéke. »Ibi judicabit juste ubi judicatus erat injuste.« Egyszer már sulyosan érezteté hatalmát elfajult népével, mikép az isteni bünfenyitések történetirója Flavius József vérbe mártott ecsettel rajzolá; pedig az általa vázlott rémitő nyomor csak előképe volt az utolsó napok hajmeresztő borzalmainak. Azért is dr. Rauchwolf erélyesen szivünkre köti: fontoljuk meg, hogy a földi Jeruzsalem gonosz lakosainak hitetlensége miatt pusztult el; nekünk ellenben a mennyei Jeruzsalembe vezető ut megnyittatott; de nem gondolunk vele. »Wir aber achten dessen nicht allein nicht, sondern suchen noch viel mehr andere

ab und holtz Weg, die uns zum Verderben führen.« Sebben fájdalom igaza van az ágostai tudornak, ki másként is, a bucsu elleni pattogás daczára, türelmes békeszerető lelket árul el; mert, ha zarándok társai nem hallgattak néha protestantizáló szavára: »lisz ich's mit jren opinionibus fahren.« Az anyaszentegyház, tudjuk, nem köti meg véleményünk szabadságát a végitélet helye- s idejére nézve; hanem annál hathatósabban sürgeti hiveit a minden perczbeni készenállásra, nehogy váratlanul szigoru birájok legyen Az, kit szelid megváltó- s egyedüli mesterül határozottan elfogadni tettleg vonakodtak. Mondanom se kell, hogy bévett szokásunk szerint ájtatosan elolvastuk itt fönn is, valamint alul a vérizzadás barlangjában és máshol, a szentirásnak megfelelő szakaszait; s illető helyeiken elimádkoztuk fönszóval a Pater noster-t és Credo-t; ámbár mostanában eke jár, miként a Guida mondja, vagyis inkább rút kőhalmazok feküsznek a régi szentélyek alapfalain. Nehány éve még látható volt egy mélyedés körül a 12 fülke, melly apostolaink együttlétének emlékét örökitendő vala.

Az Olajfák hegyének középső csúcsa még gyönyörü környékrajzáról is nevezetes, mellynek élvezése végett egy ottani mecset tornyának ronda lépcsőin kell fölmászni; de minden büzért bőven megfizet a fönséges kilátás, melly Galgala síkján, s a Jordánon és holt tengeren tul Abarim és Seir arab hegyláncait a pompásan kiemelkedő Nebo-val olly tisztán mutatja. Éjszakra meg Ephraim bérczei vonulnak, a Sámuelt szülő Ramathaim Sophim magaslataival, egész Szamaria közepéig, hol Garizim és Hebal testvér kúpjai uralkodnak; délre fekszik Bethlehem vidéke, a frankok szép domboru hegye, Thekoa pusztája, Rhaphaim völgye; nyugotra Jeruzsalem világos térképe, Judaea szomszéd kékes szikla-hullámaival, sat. sat. Ha valahol, itt igazán kényelmes szemlét tarthatánk az ó és uj szövetség történelmi csapatai fölött; ugy mint Salzbacher, ki e dicső nézpontrul lélekben járta meg a Biblia földének azon részeit is, hova testileg el nem juthatott. De mi tovább folytatók vizsgálatainkat a szomszéd Viri Galilaei czimü tetőn, mellyről

a középkori zarándokok homályos fogalommal birtak, összezavarván Galilaea tartományával, hol Urunk igérete szerint apostolainak föltámadása után megjelent. Egyik azt állitja, hogy Krisztus Urunk korában Galilaea nevü falucska volt itt, mellyről a hegy is elneveztetett; másik a bedőlt régi épületet galilaeai utasok szállodájának tartja. Sőt még az idén is akadt egy lipcsei tanár Hofmann, ki felötlő munkájában védeni törekszik ama nézetet, melly sok százados egyeduralma és Suarez tekintélye mellett sem fogadtatik el a szentirás értelmezői által; minthogy a Viri Galilaei czim eredete az Apost. Cselek. I. fejezetéből könnyen megmagyarázható. Most a hajdani templom helyett üres vízfogó, cisterna, látszik; egyéb semmi.

Dél felé nyulik az alacsonyabb botrány-hegy, melly a legbölcsebb király iszonyu bukásának tanulságos emlékét örökké föntartja, nevében és azon épületek romjaiban, miket Salamon pogány hölgyeinek kedvcért a legiszonyatosabb bálvány imádás gyakorlatára emelt, épen szemközt az élő igaz Isten magasztos szentélyével. Ha még hozzáveszszük azon rémitő förtelmeket, mik a királyok IV. könyvének XXIII. fejezete szerint magának a templomnak pitvarában történtek, meg kell vallanunk a kesergő látnokkal: Peccatum peccavit Jerusalem, s egy csöppet sem fogunk rajta csodálkozni, hogy olly szigoruan és annyiszor megfenyité kedvenczét az Ur: in die irae furoris sui. De legrettenetesebben akkor, midőn Titus X. serege épen ott táborozott, hol az Üdvözitő negyven évvel azelőtt diadalmi bevonulása napján sírva jövendölé meg a szeretett város borzasztó sorsát. Egy hitvány kunyhó áll jelenleg e nevezetes ponton, a honnan tekintve Jeruzsalem búsan-szép — melancholisch schön — vagy igen is komor benyomást tesz a nézőre; természetesen saját lelkületének változó tükre szerint. »Quomodo sedet sola Civitas ... quasi vidua ... oppressa amaritudine!« A köröskörül uralkodó mély csönd is gyászolni látszik Sion leányát. »Non udirai belato di armenti, non muggito di bue, non canto di augelli, non trilli di gioja ... una cupa malinconia s'impossesserà della tua

anima..« Guida. És mégis egy mult századi jámbor zarándoknak van igaza, miszerint: »Jeruzsalem tekintete nagyon tisztes ama számtalan jó miatt, mellyben Isten kegyelméből részesült; hanem egyszersmind igen szomoru azon szörnyü csapásokra gondolva, miket érdemlett büntetésül szenvedett.« Kivált a keresztény töredelmes vándor, sulyos büneinek öntudatában, óvakodni fog elbizakodva követ dobni a lesujtott városra, melly Ura látogatásának idejét meg nem ösmerte; sőt magába szállva kérdezendi, valljon ő maga kész volt-e mindenkor elfogadni az Urat, s lelkiösmeretesen fölhasználni az általa nyujtott üdvözség drága napjait? Valóban itt is, a hol édes Üdvözitőnk sírva fakadt, hozzánk a jeruzsalemi hölgyeknek ajánlott szerep illik leginkább: Super vos ipsos flete! Illy érzelmekkel telve kell meglátogatni az utolsó napok iszonyairóli jóslat helyét; továbbá sz. Pelagia sötét lak-, templom- és sír-üregét, hol az antiochiai hires szinésznő remete képében sanyaru vezekléssel törleszté kéjdus életének undok emlékét, régi monda szerint még a barlang nyilását is befalaztatván: »und that da schwere Penitentz.«

Kellemesebben hangzik az ös hagyomány Boldogságos Szűz Anyánk végső éveiről, hogy t. i. naponkint szorgalmasan eljárá, imádott Fia véres nyomait tisztelve, a tudvalevő szent helyeket, s utoljára mindig az Olajfák hegyén egy kis házikó szegény de becsületes lakóinál köszönte be rövid pihenés végett, mellynek helyén a középkorban durva szikla viselé Mária nyugalmának szép nevét. Hasonló kedves kép az, melly szerint fönn a hegytetőn egy hófejér öltönyü angyal üdvözlé az Isten Anyját, s a pokol fölötti győzelmét jelentő pálmaág átnyujtásával értesité mennybe menendése órájának közellétéről. Az egykor hitetlen Tamás irigylendő szerencséjét Felix gyöngéden érinti: »wie er von unserer lieben Frauwen den Gürtel empfing, als die Legenden sagen.« Olasz Guidánk pedig Niceforus és Juvenalis jeruzsalemi püspök elbeszélésére hivatkozva bölcsen tanácsolja mindenkinek, hogy a Madonna sírjától nem messze nyugvó kődarabot, melly a fönnevezett vigasztalhatlan apostol ülőhelyét jelöli,

csókjával tisztelni ne röstelje; mert, ugymond, nálanál sokkal okosabb emberek is megtevék azt: »è stato baciato da migliaja di altri assai più sapienti di te.« Ez a jó észrevétel máshelyütt is általános szabályul szolgálhat sok üresfejü kételgőnek.

Mielőtt elhagynók az Olajfák sz. hegyét, gyertyavilágnál meg kell tekinteni a Bethaniába vezető ut alján sziklatömegbe vájt, s »látnokok sírjai«-nak czimzett számtalan üregeket. Galambdúcz-szerü csoportos nyilásaitól nyeré görög nevét: Peristereon e barlang-füzér, melly inkább keresztény remeték lakása, mint zsidó jóslók temetője lehetett. Alább a Czedron bal partján nagy köravatalok látszanak: u. m. Josaphat király sírcsarnoka, melly egyszerü homlokzatán kivül nagyrészt föld alá van rejtve. Az inkább törpe hegyes toronyhoz hasonlító czifrán faragott négyszögü vastag üres diadal-oszlop, mellyet Dávid gonosz fia magának a király völgyében emelt, Absalom emlékjele- vagy művének neveztetik mind a mai napiglan; hanem egyszersmind fönmaradt a rút hálátlanságot bélyegző régi szokás, miszerint átmenő jámborok kővel dobálják ez utált emléket. Zachariás sírja is majd ollyan kúpos alaku, csakhogy nem áll annyira szabadon, igen szük köz választván el három oldalát a hegy szirttömegétől, mellyből igazán bötüszerint köröskörül kivágatott. Közel van hozzá sz. Jakab barlangja; de ma nem jutánk addig, mert a délre száguldó nap égető nyilaival fenyegetett. Haza sieténk tehát a száraz patak alsó hídján keresztül; miután a meder széléni lapos kődarabon, értünk fogva vitt s elesett Urunk térdnyomát csók- és imával tisztelők. »Quest' orma vuolsi che ve l'imprimesse Gesù Cristo nella notte della sua cattura, quando spinto dagli urti dei soldati cadde in detto luogo.« Guida. Talán ezzel egészen azonos Montevillai lovag ur tudósitása, mikép elfogatása alkalmával Krisztus a sziklába kapott vagy fogódzott, s ennek nyoma ott maradt volna.

Dél után szünidönk levén, ezt is látogatásra használók, jutalmul viszont hivatalos megtiszteltetésben részesülvén. A jeruzsalemi patriarcha székhelye tulajdonkép azon uj szálloda, mellyet

a ferenczieK Isten kegyelméből szaporodó zarándok-vendégeik számára nehány éve 300,000 piasteren - 1 p. mintegy 5—6 kr. peng. - épitettek. Mivel pedig a mi lakásunk, melly fölirata szerint 1769-ben épült casa nuova-nak czimeztetik, amazt legalább is casa nuovissima-nak illendő nevezni. Fényes palotának ugyan kivülről alig mondható; de szép tágas belsejében megfér a nagyméltóságu főpap udvari környezetével. Hanem az apostoli módon hozzácsatolt zsenge papnövelde tanárai- s elüljáróival egy szomszéd ház kibérlését tevé szükségessé. Huszonöt arab növendék készül itten fokonkint egykori felsőbb hivatására, melly nem kevesebb, mint Palaestina szellemi meghóditása. Kathol. benszülöttek gyermekei levén, természetesen alkalmas hitterjesztőkké válhatnak, ha dicsért tehetségeik alapján sükerülend a kellő kiképzés. Eddigelé csak a gymnasiumi és bölcseleti tanulmányok pályáját törik elegendő szorgalommal. Egy pár hittanuló papi jelölt is van ugyan köztük; de született francziák. Örvendező részvéttel nézdelők a nagyreményü intézetnek csinos kápolnáját, kis kertjét, háló-, ét- és tanteremeit. — Ez után szerencsénk vala saját lakunkon fogadhatni az életre való fürge kis franczia consult, ki lóháton két gyalog elülépdelő, nagy ezüst gombos ajtónállói bottal fölfegyverzett, kavasz vagy janicsár czimü hajduja kiséretében jöve hozzánk, azon ohajtott jó hírrel, miszerint a jeruzsalemi basa szivesen megnyitandja előttünk is Omár mecsetének századokon át féltékenyen őrzött ajtait. A föltételek is igen szelidek levén, t. i. a szegények számára 25 franknyi alamizsna egy egy személytől, azon kivül tarbouche föveg azaz egyszerü vörös posztó sipka, meg lábbeli gyanánt török babouches, magyarul papucs: nagyon hamar akadt közülünk vagy nyolcz vállalkozó a roppant merényre. Látvágyunkat mégjobban fölingerlé a consulnak érdekes elbeszélése miszerint: ama török szentély hires sziklájáról visz az ut egyenesen Mahomed paradicsomába, hanem beretva-élnyi keskenységü hid on végig, mellyen a jámborok biztosan és könnyen áthaladnak, a félig jók noha félelmesen ingadozva de még is csak nagy nehe-

zen keresztül jutnak, a gonoszok ellenben reá lépve tüstént az alatta égő pokol torkába zuhannak. Ugyazon drága kődarab fölött szüntelen 24 vagy 70 ezer angyal örködik, éjjel nappal fölváltva; rajta mulatnak továbbá minden jeles látnokai a mult időknek, hihetőleg ájtatos elmélkedésekbe merülve, kik, valahányszor közöttük Mahomed a fölátnok megjelenni kegyeskedik, ülőhelyeikről mindnyájan tisztelettel fölkelnek; sat. sat. Ezen eléggé sajnos török babona jelentékeny ostobaságainál szomorubb vala ránk nézve Barrère urnak azon őszinte nyilatkozata, mikép a sz. sír gyalázatosan megrongált kúpfödelének hamari kijavithatásához neki semmi reménye sincs; mivel ugymond a szakadároknak vallási gyülöletén kivül Oroszország politikai féltékenysége is csaknem legyőzhetlen akadály ez ügyben. Tehát ismét a Casola panaszolta »desidia e discordia dei cristiani« áll minden jónak utjában. Ur Isten! meddig fog ez igy tartani, sulyos vétkeink fenyitéseül?

XI.

September 7-kén korán reggel Gethzemani véres emlékü barlangjában bemutatván a vér nélküli szent áldozatot, s ujra bepillantván Boldogságos Szüzanyánk kedves sírtemplomába, lépteinket délnek irányzók a jaffai kapunál elterülő Gihon hegyére, mellynek sajátlag a kalvária is egy része, aztán meg Gehenna — Ge Ben Hennon — borzasztólag hangzó és Siloe kies völgyébe. Részletes bucsu-helyek e vidéken: Szüz Mária forrása, Siloe tava, a hol Izaiást ketté-fürészelték, Nehemiás kútja, az apostolok rejteke és Hakeldama. — Gihon halmain sz. György kis görög egyházán kivül felötlő volt azon jól bekeritett tér, mellyet az idén Montefiore bankúr vett meg 10,000 forinton zsidó kórodának. A hasonnevü völgyön Pilátus vízvezetője vonul keresztül, melly Salamon Bethlehemen túli nagy tavaiból idézé Salamon tem-

plomába a szükséges elemet. Ezen alul fekszik az egy pár száz lépésnyi hosszaságu víztartó — Piscina inferior — elég rosz állapotban, melly nagy régisége daczára ujnak mondatik felsőbb de jóval kisebb társának ellenében; sokszor hibásan Bethsabe tavának is neveztetett. Reá következik Hennon fiának völgye, az evangeliumi Gehenna, a pokol jelképe, mivel ennek ligeteiben Jehovah elvadult népe gyermekeit Moloch ércz szobrának tüzes karjaiba veté istentelen áldozatul. Mi a rettenetes emlékü förtelmes helyet kerülve, inkább a hegyoldalba vágott számnélküli sírüregek között mászkálánk, korántsem Annás főpap hajdani sírját, hanem azon barlangot keresvén, mellybe szegény apostolaink, Gethzemani kertjéből elfutva, rejtezének.

Egy kevéssé fölebb fekszik a vér mezeje, vagy is a fazekas telke, melly Urunk elárultatásának bérén vétetett meg idegenek temetőjeül, s jelenleg is e czélra szolgál örmény birtokosainak kezében. Az a harmincz ezüst pénz, mellynek érdekes hangja ma is csábitó, megérdemli, hogy Suchemi Rudolf előadta nevezetes történetét ösmerjük. Természetesen ő sem követel nagyobb hitelt, mint a régi magyar Passio, mellyben zsidó tudorok állitása után mondatik, hogy: azon kötél, mellyel Urunkat megkötözék, Salamon templomában az áldozati tulkok megkötésére használtatott s azon ló szőréből készült, mellyen Ábrahám ült először; a bör, mellyre Urunk halálitélete iratott egy vörös szőrü bárányé vala, melly még Salamon templomszentelési ünnepén öletett meg; a vas szegek azon késből valók, mellyel Ábrahám Izsákot föláldozni akará; sat. sat. A mi hasoniránya mondánk igy hangzik: »A kisded Jézusnak ajándékokat hozó keleti királyok történetében olvasni, hogy Ábrahám atyja Thare, Ninus mezopotamiai fejedelem pénzverője levén, tőle fizetésbe 30 — sajátlag aranyból való ugy nevezett — ezüstpénzt kapott, s ez összeget fiának adá, ki azt hosszas vándorlása napjaiban elköltögeté. Ugyanazon harmincz darab pénz izmaelita kereskedők kezébe jutván, épen ezekért adatott el József testvérei által; de midőn Egyip-

tomban uralkodék, fivérei gabona árában neki nyujták át ez összszeget, melly, ámbár egyszer visszaadatott, végre mégis József sáfárjánál maradt, ki azon Pharao számára Szaba tartományból árukat hozatott. Ennek királynéja Salamon korában az ő bölcseségét jövén csodálni, ugyanazon harmincz pénzt a jeruzsalemi templom kincstárának ajándékozá; honnan Nabuchodonozor által elraboltatván a szövetséges Godolia király birtokába jutottak, kinek országa utóbb Nubia fejedelmeire szállott. Krisztus Urunk születésekor tehát Melchior nubiai király, társaival a csillag után indulván, minthogy régibb és nemesebb aranya nem volt, Isten rendeletéből épen ezen harmincz darabot ajánlá föl az imádott kis Jézusnak. A Boldogságos Szüzanya pedig Heródestöli félelmében Egyiptomba futván, ott hol most a balzsam-kert van, pénzét a mágusok többi ajándékaival együtt elveszté; hanem egy jó pásztor szerencsére mindent megtalála, s megőrze harmincz egész esztendeig. Akkor Jézusnak hire terjedvén, a beteges pásztor Jeruzsalembe jött, s általa meggyógyittatván Őt ama kincscsel megkinálá; de mivel adományát az Ur el nem fogadá, parancsolata szerint, a templom oltárára tevé ajándékul. Igy került a harmincz ezüstpénz az áldozat szekrényébe, corbona, honnan a zsidó főpapok által Judás árulási béreül kiadatott, s ettől visszahozatván, fele a fazekas földjének megvételére, fele meg az Urunk sírját őrző katonák fizetésére fordittatott.« E töredéket, egy gondos jó barátom szivességéből, a nordkircheni várkastély könyvtárában levő latin kézirat után közlöm, mellynek eredeti irályát eléggé jellemzendik a következő sorok: »Et cum factum erat de triginta denariis, quod erat praedestinatum, statim fuerunt divisi et hinc inde dispersi; sed antequam non erat factum, quod de ipsis fieri debuit, semper insimul permanserunt, ut audistis. Scriptura ipsos denarios argenteos appellat, quia antiquitus omne metallum argenteum appellarunt; sed nulli dubium, quin fuerunt aurei.« Gumpenbergéknek Rhodusban a 30 ezüstpénz közöl egyet ereklye gyanánt mutattak. Dr. Montevilla pedig a sokszoros vissza-

fizetésnek azon föltünő bizonyságát emliti, miszerint Titus az isteni Megváltóját eladó nép soraiból annyi foglyot ejte hatalmába, hogy egy darab ezüst-pénzen harmincz zsidót lehetett venni. Egyébiránt tudjuk, hogy azon öszveg, mellyet a jeruzsalemi főpapok Urunkért fizettek, épen egy rabszolgának törvényes ára volt.

Hakeldama régóta nem mező többé, hanem négy fal közé vett s beboltozott vízfogó-szerü nagy üreg, mellyből a kiásott földet még sz. Ilona korában elvitték Romába. Mivel hegyoldalban fekszik, könnyen rá lehet menni tetejére, honnan több — a Guida szerint hét, azelőtt a különböző felekezetek számához mérve kilencz — nyiláson át szokták bedobni a holttesteket, mellyekről azt regélék, hogy ottan három nap alatt megemésztődnek. Hajdan szép templom is állott e helyen Minden Szentek tiszteletére, s körülötte keresztény sirok, imolák és kápolnák; utóbb csak elhagyott remete-lakok- és barlangokrul beszélnek a középkori vándorok, azt állitván, hogy ezekben nem rég kalugyerek tanyáztak. Közel ide mutaták akkor ama bodzafát is, mellyre Judás magát fölakasztá; most e jelenet helyét a botrány hegyére teszik. Én nagyon örültem neki, hogy a fazekas mezején egy cserép-darabot találtam. Nehemiás kútja ott van, hol a Jeruzsalemet övező két hires völgy, Josaphat és Gehenna szépen egyesül. Ebbe rejték vala Nabuchodonozor korában a gondos papok az oltár szent tüzét, mellyet unokáik hiába keresvén, a helyette talált vízzel hinték meg áldozataikat, s ime a nap fényére csodálatosan meggyúlt tüz boritá el azokat. Mi nagyon bőnek találtuk a 100 lábnál mélyebb kút forrását; mert három bőrveder folyvást alá s föl járkált benne, s a vízhordó szamarak egymás után jöttek mentek forgolódtak körüle. Odább áll a terebélyes vén eper fa, Izaiás vértanusága és eltemettetése helyén. A törököknek becsületökre válik, hogy itt is valamint Nehemiás, szerintök Jób, régi kútjánál szeretnek imádkozni.

Nem kisebb tisztelettel viseltetnek Mahomed hivei a fölebb, Siloe vagy Siloan falvával átellenben eső, s földalatti csatorna

utján közösülő kutak iránt, mellyeknek egyike Szűz Mária, másika Siloe forrásának neveztetik. Ez utóbbinak egykori mély víztartója vagy tava — Natatoria Siloe — leginkább a vakon-szülöttnek Urunk általi meggyógyittatásáról nevezetes. Már rég elhagyatott állapotban teng, s Rudolf pap hizelgés nélküli roszszagu jellemzése ma is ráillik: »Jetzund ein stinkend zusammengeflossen Wasser da.« Felix beszéli, hogy a fölibe épült zárda kereszt-folyosója szegélyzé köröskörül, mellynek düledező falait ő még látta. Nehány oszlop-darab ennek, vagy a »Megvilágositó« Krisztus itteni templomának maradványa-e, ki tudja. Nagyon jól esik a szemnek gondosan öntözött szép zöld veteményes ágyakat s általában élénk növényzetet szemlélni Josaphat vagy Cedron völgyének e részében, melly háladatból a jótékony Siloe nevét viseli. Nem csoda hát, hogy a hires királyi kerteket hagyományilag ide képzeljük; valamint a domonkosiak nyaraló-szerü birtokát is, mellyről a középkorban irták: »Dabei ist gar ein lustig Ort, mit schönen Bäumen besetzt, welchen die Prediger Münch kaufft haben.« Hasonló kedves egyszerüséggel mondák a fensőbb kutról, hogy abban a Bold. Szüzanya kisded Jézusának pólya ruháit mosogatá: »Ein Brunn, darinn die selige Jungfraw Maria desz Kindlins Jesu Tüchlin gewaschen, da sie jn im Tempel geopfert hat.« Ez a jeles forrás igen mélyen fekszik régi sárkány cziméhez illő pincze forma sötét üregben, hova 26 lépcsőfok vezet. Koronkint dagadó és apadó sajátsággal bír a töle függő Siloe-val együtt, de az időköz ugy látszik nem egészen szabályos; mivel azt némellyek három, mások hat órára teszik, sőt sz. Jeromos bizonytalan napokrul beszél. Jeruzsalem gyakori megszállatásai alkalmával a város urai ösmeretlen utakon el szokták vala fogni e kút drága tartalmát elleneik elől, s az ostromlók rendesen sokat szenvedének a víz hiánya miatt. Annál különösebb jelenet, hogy Flavius József szerint épen az ellenkező viszony uralkodott Nabuchodonozor és Titus táborlásaikkor, mit az Ur fenyitő karjának méltán tulajdonit. Némelly rabbinusok az itt közel kinoztatott

Izaiás könyörgésére, t. i iszonyu szomja enyhitése végett csodálatosan eredettnek hirdeték e forrást. A völgy tulsó részén Siloe falván fölül esik sz. Jakab barlangja, mellybe szeretett Mesterének halála után azon föltétellel vonult, hogy föltámadását éhen szomjan bevárja; s ime sírból kikelésének napján csakugyan megjelent neki. A tisztelt apostol és Jeruzsalem első püspöke vértanusági adóját lefizetvén, ide temettetett; mire nézve a domonkosiak tiszteletére zárdát emeltek, melly nyom nélkül elenyészett.

Ma egy kicsit elkéstünk a jobbra balra kerülgetéssel, s azért élesen kezde bennünket a nap heve sértegetni, midőn Moriah meredek dombján föl haza felé sieténk. Épen e tájon panaszkodott Felix is az irgalmatlanul izzasztó forróság ellen: »mit grossem Schweisz und Arbeit gingen wir, denn es war fast — sehr — heisz, und schier Mittag.« Fölöttünk lebegett a keleti bástya falából kiálló töredék-oszlop, Mahomed lova — cavallo — vagy széke az itélet napján, mikor, török hit szerint, az Olajfák hegyén ülő Krisztussal szemközt egyetértve végzendi birói hivatalát; s ámbár ez utóbbi, látván a sok ösmeretlen muzulmánt, kérdeni fogja: kik ezek az emberek? — mihelyt azon választ nyeri birótársától, hogy neki hiven szolgáltak, rögtön bebocsátja őket — passiren lassen — a paradicsomba. Hanem még nincs e dolog egészen tisztába hozva náluk, mivel más egyenjogu vélemények Kairo-, Mekka-, Konstantinápoly- vagy Damascusba teszik át a végitélet színterét; különösen ez utolsó városban három magas tornyot jelölvén ki az Atyaisten, Mahomed és Jézus számára. Mindamellett általános tiszteletben áll a jeruzsalemi fönemlitett kődarab, mellyre buzgalombul föl szoktak mászni a bátrabb mozlimek; de néha szerencsétlen eredménynyel, miként egy török főpapról irja Felix barátunk: »da fiel er in Mahomets und des Teuffels Namen herab.« — Nem messze van ide a régi Porta sterquilinii, ganéj-kapu, mellyen a szemetet hordák ki, szebb néven vízkapu, mivel Siloe forrásához vezet. Nyitva találni ezt, ugy mint minekünk esetleg sükerült, nagy ritkaság; s rendkivüli váratlan szerencsénket annál többre becsültük, minthogy a Geth-

zemani kertben elfogott Megváltót ezen keresztül vitték be a vallatóhelyre. Roppant cactusfa-bozót fedi a százados romhalmazt e kapun belül, mellynek környéke a város legelhagyatottabb szögletének tetszik. A sajtosok, Tyropoeon, völgye fölött Moriahról Szionra vezető híd bolttalpai még fönállanak: árva tanui az elhúnyt dicsőségnek, melly után keserü könyekre fakadva sóvárog Izrael maradéka. Mi véletlenül jövénk ez úttal a zsidó siralom közel-eső helyére, hol ámbár nem vala péntek, a kesergési szokott nap, egy tarnopoli buzgó héber lekuporodva búsult az ősi remények hosszu késedelmén. Németül beszélhetvén a jámborral, azon jobb jövendő igéretével vigasztalám, hogy az igazi Megváltó ösmeretére jutand, mivel atyáinak Istenét őszintén látszik imádni.

Délután a patriarcha kegyes meghivására szivesen részt vevénk az iskolai évfolyam szerencsés befejezését ünneplő Te Deum-os vecsernyében, melly előtt a főpap atyai hitelemző tanitása örvendetes jelenet vala ránk nézve; alatta pedig a derék arab fiuk összhangzó müvészi énekén épülénk. Erre következett az europai jó izléssel készült pompás ebéd, a franczia-magyar karaván tiszteletére, mellynek legdrágább fűszere volt a nagymltgu házi ur kitünő vendégszeretete s őt környező udvari és növeldei papjainak őszinte nyájassága. Nehogy aljasan hizelegni látszassam, mások után közlöm, miszerint a genuai születésü patriarcha, kinek gyönyörü szakálla meg a keleti nyelvekbeni ritka jártassága köz bámulat tárgya, sz. Jakab és Simeon utódjához illő apostoli buzgalmát egy olasz diplomata finomságával párositván, szívjósága s jelleme által a szakadárok és törökök becsülését is ki tudta vivni magának: »Mngr. Valerga, par la dignité de son caractère et la bonté généreuse de son coeur, a su forcer l'estime des schismatiques et des musulmans.« Midőn 1848-iki január 17-ikén ünnepélyesen bevonult, a jeruzsalemi kormányzó Muhamed Zarif pasa díszlovát küldé elébe használat végett s a megérkezőt ágyulövésekkel üdvözölteté. Ifju kora, Perzsia-, Mezopotamia- és Syriában szerzett hitterjesztői

tapasztalása, meg az a kedvező körülmény, hogy perzsa-, török- és arabul folyvást beszél, legszebb reményekre jogositák az egyházat, mellynek ügyes, erélyes hivataloskodásával eddig is becses szolgálatokat tön. Most a beit-djallai, djefnehi, ramallahi, djenini uj térítői állomások rendezése- s megalapitásán dolgozik, mellyekből Isten segedelmével ugyanannyi népes plebánia alakulhat. Késő este szakadt félbe a mindnyájunkat érdeklő társalgás, ugy hogy két lámpahordó fegyveres patriarchai kavasz tisztelegve biztositó kisérete nem látszott fölöslegesnek. Azonban mielőtt éji nyugalomra hajtanók fejünket, a casa nuova tetején Palaestina szép csillagos egét jó ideig örömmel szemlélgettük.

September 8-kán, Kisasszony napja derült hajnalát az Ave Maria-ra intő zárdai harang szokottnál erősebb kongása s mélyebb szava hirdeté; mivel a jeruzsalemi király czimét viselő nápolyi fejedelem 1583 fontos ajándéka ez alkalommal szerepelt legelőször, tegnap este jutván föl, a mostani türelmes pasa engedelmével, magas polczára. Hasonló kitüntetésben részesült a bethlehemi zárda. Nekünk jókor el kelle mondani szent misénket az ostorozás hajlékában, melly legközelebb esik sz. Anna templomához vagyis a Bold. Szüz ma ünnepelt születése helyéhez; és pedig azért sieténk, hogy a patriarcha által nagy segédszolgálattal végzendő isteni tiszteletről el ne maradjunk. »Fient circuli in ecclesia« ezt igéré az udvari szernök hivatalosan értesitő levele: az az Introitus-, Gloria-, Credo-, Sanctus-ra, sat. félkörbe állanak a szegény ferenczi atyák sorából választott helyettes kanonok és szentszéki tanácsos urak; mi a többi komoly méltóságu szertartásokkal együtt igazán hódolatra gerjesztő hatással bír a jólelkü népre. Csak a szép hét oltáros S. Salvatore, kápolna inkább mint templom, volna valamivel nagyobb; mert jelenleg az itteni hivek egy harmada sem fér bele. Végáldás előtt a tiszta keblüeknek patriarchalis bucsu hirdettetett latin és arab nyelven. A franczia consul kitüzött helyén díszruhában volt jelen, s tömjénezési meg békecsóki tisztelet-

ben részesült, különös pártfogói jog alapján. Nem is mulasztá el velünk, s hat tenyeres talpas csillogó janicsárjával, a haza térő főpapot egész ajtajáig követni.

Délután a damascusi kapun kivüli nevezetességeket keresők föl, hogy ekkép nagyrészt elvégezvén a helybeli teendőket, messzebbre terjedő s egy pár napot igénylő kirándulásainkat megkezdhessük. Éjszak felé szomoruan hangzó emlékek környezik Jeruzsalem városát: u. m. a birák és királyok sírjai, meg Jeremiás barlangja és börtöne. Ámde korántsem a régi hős férfiak, hanem talán az u. n. synedrium tagjai temetkezhettek ama sötét üregekbe, hol most utálatos hüllők mászkálnak. »I rettili della terra ne sono ora i possessori« Közelebb esnek és ékesebb szobrászati maradványokkal kedveskednek a királyi sirok; jelesen az előcsarnok díszkapujának szőlő-, kalász- és virágdus párkány-koszoruja ujabbkori görög izlést árul el. Minél fogva legfölebb Heródes szapora családjának utó sarjait ülteti e szikla-tömkelegbe a tudós közvélemény. Jeremiás érzékeny panaszainak szülő helye — »la grotte où le chantre des douleurs avait exhalé ses plaintes amères» — a megsiratott város falaitól alig van egy kőhajtásnyira, s mégis olly rideg magány bélyege látszik rányomva, mintha most is az elkeseredett látnok mély búja viszhangzanék a magas boltozatok alatt: »che sentirai tuttavia mormorare i lamentevoli accenti di quell' inconsolabile profeta.« Évenkint ismétli az egyház töredelme gyász-napjaiban a fájdalom dalnokának siralmas énekeit: »Cui comparabo te, vel cui assimilabo te filia Jerusalem? Haeccine est urbs perfecti decoris, gaudium universae terrae? O vos omnes, qui transitis per viam, adtendite et videte, si est dolor sicut dolor meus!« Ámde templomszentelési örömeinek viszhangjául is a szent várost illető, Jeruzsalem fölségét magasztaló zsoltárokat szemele ki zsolosmájában: »Fundamenta ejus in montibus sanctis, diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Jacob. Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei.« Hogy ne szeretnők tehát mi Szion leányát, ha nem is egy középkori

spanyol zsidó költész, Jehouda Hallévi, örült dühével, legalább egy jámbor keresztény zarándok, például a jó Felix, ártatlan buzgalmával: »Ich bin all meine Tage an keinem Ort nie lieber gewesen, denn zu Jerusalem.« A derék törökök pedig annyira tisztelik Jeremiás nagyszerü barlangját, hogy csak pénzért eresztik bele az ájtatos vándort, megnézni a szent jós kőágyát, s a kis mecset és egy santon sírja elé ültetett szép fügefát és virágokat. A népét bátran integető látnok börtöne sajátlag egy régi vizfogó, cisterna, minőt e tájon, a kisebb nagyobb kődarabokkal gazdagon behintett s nehány csenevész olajfát ápoló bezethai mezőn, eleget találni. Mivel a tér itten egész a jaffai kapuig aránylag rónább és emeltebb, Szennacherib és Nabuchodonozor példájára mindig ez oldalról környezék az ostromló seregek Jeruzsalem falait. De mi nem sokáig mulatánk a szomoru vérontások emlékét örökitő táborhelyeken; hanem inkább elsiettünk Pizzamano ur félhivatalos, de azért barátságos esti ebédjére, mellynek végével az igen szives consulnő bécsi zongoráján eljátszott ösmeretes fejedelmi nép-énekünket mutatá be franczia vendégeinek.

September 9-kén a kereszt föltalálási kápolnában áldozánk, névszerint egy az éjjel átköltözött német paptársunk lelki üdveért könyörögvén. Meghalni kis baj; hisz »nem röffel mérik az embert, nem esztendővel az életet.« Homer »boldogtalan halandók«-nak nevez bennünket; Pindar a lételt »álom árnyéká«hoz hasonlitja; Demokrit egész valónkat, születésünktől fogva, merő betegségnek hiszi. A jó kereszténynek még könnyebb e siralom völgyétől megválni, a számkivetés helyéről haza térni. Hasonló nézetek mellett a jámbor haldoklónak ágya igen szép iskola, midőn kedves hitrokonunk csöndes kimulása-, nyugodt elszenderülésében a halál fölött diadalmaskodó vallás dicső képét szemlélteti velünk. Illyen épületes példát nyujta nekünk Gehringer József würtembergi áldozár, ki 65 éves korában ide jött arab nyelvet tanulni, s egy pár hónap alatt annyira vitte, hogy Isten különös kegyelméből égbe hivatott, édes Megváltóját az angyalok nyelvén dicsérni. A világ fiai ter-

mészetesen nem értenék, ha mi e buzgó férfiu sorsát irigylendőnek állitanók.

Délelőtt a patriarcha növeldéjében tartott jutalom-osztási ünnepély tanui valánk, a gazai görög püspök, angol és franczia consulok, Mr. Graham egy angol utazó, s Gilbert ur a pasa titoknokának társaságában. Latin, olasz, franczia nyelven elszavalt és énekelt proza, vers, drámai sat. mutatványokra fényes tallérok, csinos könyvek és olcsó tapsok által bebizonyitott elösmerés következett. Utóbb meglátogattuk a szegény apáczákat, kik minden földi jutalom nélkül olly sükeresen dolgoznak. Tagadhatlan igazság az, hogy kelet népeinek vallási és társadalmi átalakulása mindaddig lehetetlen, mig a lealázott s elaljasodott nőnem ujjászületésére lépések nem történnek; pedig ez irányban egyedül a mi jámbor szüzeink tehetnek valamit, kiknek igénytelen anyai gondjára most már nem csak a görög szakadár kész bizni leányait, hanem még a vad török is, az asszonyi müvelődés ellen küzdő vallásos előitélete daczára. Elég akadályul szolgál ugyan a szülők általános szegénysége, valamint a már 8 éves korukban eljegyzett növendékeknek igen jókori férjhezmenetele: azonban a keresztény szeretet és önzetlen föláldozás szelleme annyi gát közben is eredménydusan müködik. Az idén 120 tanitványt számitanak a sz. Józsefről nevezett jó nénikék, s ezek közt több árva leányka mindennel kielégitőleg elláttatik. Ugyanezen áldott szerzet fáradhatlan tagjait találtuk a 27 ágygyal biró kórodában, hol a kereszténytt vagy pogányt egyenlő szorgalommal testvérileg ápolják. Tizenkét fekvő betegen kivül nehány fön lézengő nyavalyás, meg az ajtónál ingyen orvosságra váró sápadt hölgyek és nyamorult kisdedek serege bizonyitá, hogy a legtisztább felebaráti szeretet templomában állunk. Istenem! milly szépen ragyog itt ismét a keresztény hit világa: Lux in tenebris lucet, — et tenebrae eam non comprehenderunt. De reméljük, utoljára mégis földeritendi e szerény világ a keleti vakság sürü homályát. A csinos gyógyszertár egyszersmind fogadó-teremül szolgálván e zsenge intézetben, ott ösmerkedénk meg egy német

protestans orvossal, ki török szolgálatbani állomásáról, Hebronbul, ide be jött önmagát gyógyitani; talán ez uton akarja Isten öt az igazság ösmeretére vezetni. Már is, ugy látszik, igen meglágyitá keblét a kathol. irgalomtul nyert meghálálhatlan jótétemények érzete. Még egy ujdonatuj, Ratisbonne alapitotta szerzetes nőegylet: Notre-Dame de Sion leányairól, kik Izrael sarjadékainak szentelik téritői buzgalmukat, kötelességem megemlékezni, mivel a kölni születésü főnök általam is ajánlja diszes kápolnával ékeskedő menhelyüket szállodául a netalán keletre zarándoklandó jámbor hölgyeknek.

Délután 4 órakor kisértük ki fönnevezett sorsosunk hült tetemeit a Szion hegyi kövecses sírkertbe. Mintha egy kissé borzalommal töltötte volna el az élöt a födetlenül vitt mereven halott fejének jobbra balra lógása, ugy tapasztalám; de még felötlőbb volt szemlélni, mikép teszik be a közös deszkaszekrényből kiemelt testet, régi zsidó szokás szerint koporsó nélkül, szük sírjába. Látszik, hogy a temetés itten ép olly puszta szegényes kinézésü, mint a keritetlen sírkert maga; pedig a ferencziek összesen 80 ezer tallért adtak már ki e czélra; de valahányszor fölemelék a körfalat, az mindig ujra ledöntetett keresztény vagy pogány irigyek által. Az amerikai és angol protestansoknak azonban legujabb időben sükerült e vállalat saját temetőjükre nézve. Nekünk talán jobb volna eleven sövényről gondolkodni; és pedig épen a Krisztus Urunk koronájának anyagul szolgáló tüskebokorbul, mellynek egyes példányait régi s ujabbkori zarándokok itt a Szion hegyén födözék föl. Hasonfaju töviskoszorut mutatnak a görögök üveg alatt a gúnyoszlop kápolnájában; de az eredeti koronát sz. Lajos király vevé meg tőlük, s Párizsban nagy kisérettel, mezitláb, könyezve fogadá, az u. n. szent kápolnába helyezvén.

Jeruzsalem földében, Josaphat völgyéhez közel porlandó rendtársunknak a végtiszteletet megadván; előre kikért engedelem mellett Szion hires várát nézők meg, mellynél szilárdabb s jobb épületet Felix a szent városban nem talált. Dávid erös kas-

tályában néha napján mint tulajdonos székelt a jeruzsalemi patriarcha; rendesen az u. n. fejedelmi ház szolgálván neki lakásul. Pizai toronynak is neveztetett hajdan, mielőtt török kézre került volna; midőn aztán kapuja elé rakott hosszu ágyukkal ijesztgeték hitetlen urai a kereszténveket: »Etliche grosse Stück Büchsen, die Christen abzuschrecken.« Rauchwolf. Most vagy nem félnek egy csöppet sem, vagy igenis félnek mozlim uraimék a franktoktul; mert igen szivesen bebocsátottak bennünket az eléggé elhanyagolt kaszárnya-várba, mellynek legérdekesebb része a kivált alkony felé gyönyörü kilátással jutalmazó magas tető. — Este megint jó dolgunk volt a kedves franczia consul vidor asztalánál, melly ha nem is terhelteték meg annyira, mint egykor IV. Eduardé, kiért Warwick inkább öt csatát akara víni, mint hogy vele egyszer ebédeljen: minket teljesen kielégitett; zarándoki minőségben ugy sem levén baráti a vendégszeretet gyomor-, erszény-, vagy épen ész-rontó csúf nemeinek. Mondanom se kell, hogy valamint tegnap, ugy ma is tisztelgő poroszlók, consularis lictorok, lépdeltek előttünk egész a casa nuovaig.

XII.

September 10-kén reggel a lakásunk előtti szük téren nagy zaj és lódobogás hirdeté ohajtott kirándulásunk öröm- és gond-szülő fontos óráját; nem is tréfa 15—20 gyalog született embert nyeregbe juttatni, kivált ha mindenik a legjobb paripát akarja mások elől elkaparitani. »Also sind wir mit Freuden und Sorgen auf unsere Esel gesessen;« miként Felix barátunk a bethlehemi ut kezdetén irja; csakhogy mi nemesebb arab állatok hátára kerülénk. Nem rosz gondolat vala tőlünk, előbb a »praecursor« előfutó szülőhelyére menni, s onnan vándorolni a kis Jézus szegény jászolához. Sz. János felé a

jaffai vagy bethlehemi kapun kimenve jobbra kell térni a Gihon dombjáni felső víztartó irányában, melly arról nevezetes, hogy Salamon közel hozzá kiáltatott ki fejedelemnek, s Izaiás a Szűztől születendő Messiásróli szép jóslatát ugyanott nyilvánitá. Judaea bérczei közt az ut hegyen völgyön egyaránt förtelmes, ugy mint századok előtt: Berg auff und Thal nider, rauhe Wege.« Tehát egy kis csonttörő fáradság is járul azon rövid Miatyánk- és Üdvözlet-hez, miért a buzgó zarándok teljes bucsut nyer Keresztelő sz. János születése helyén, részletest pedig: Zachariás házában, sz. János pusztája- s barlangjában, a sz. kereszt zárda-templomában, és sz. Fülöp kútjánál. Görög-szakadár barátoké a csöndes magányban fekvő, de meglepőleg pompás külsejü s belül is igen szép, tiszta klastrom, mellynek főtemplomában szivesen megmutaták az udvarias kalugyerek azon helyet, hol a Megváltó fölfeszitésére használt becses fa termett: »Arbor decora et fulgida, Electa digno stipite ... Beata, cujus brachiis Pretium pependit saeculi ... Sola digna tu fuisti Ferre mundi victimam.« Nagyon szép mondát közöl ennek eredetéről Montevilla János, ki egyébiránt azt állitja, hogy Urunk keresztje sajátlag négy különböző, u. m. czedrus, cziprus, pálma és olajfából vala összetéve; mi által természetesen e jeles növények ösmeretes tulajdonaiban jelképileg ábrázoltatik a megváltás erkölcsi hatása. Ugyanazt akarja példázni az érintett rege is, melly szerint: a haldokló Ádám egyik fia által az irgalom olajfájából kért volna valamit enyhitésül; de Isten angyala csak három kis magot kézbesite a gyermeknek azon utasitással, hogy meghalt atyjának szájába tegye; honnan azután 3 szép fa nőtt ki, mellyeknek egyike Krisztus keresztje lőn. A zárda körül hasznos gyümölcskert virágzik, mellyet hajdan »Salamon kedv«ének hitak.

Szent kereszt völgyéből kiérvén, megint csak föl és le kigyódzott a darabos nehéz ösvény; hisz különben nem vitt volna S. Giovanni in Montana-ba. Hanem bezzeg azután bőven kipótolá az egy pár órai lovaglás fáradalmait a kopár hegyek közti kies

halmon emelkedő váralaku nagy zárda és templom megpillantása. »Qui tutto spira allegrezza, tutto giocondità:« ezt igéri jó Guidánk; s a föltünőleg gazdag növényzet is osztani látszik a közörömet. Igazán szép helyre jöttünk, az egész vidéket éltető »szölős forrás«-hoz: Ain Karim, miként e jeles kútfőt a török-arabok népes falujokkal együtt nevezik. Egy derék ferenczi atya, Thomas a Navaria, kétszáz egynehány éve lelkesülten irá e helységről: »Ain Carem, idest fons Vinitoris dicitur prope vallem Therebinthi supra frugiferum quemdam collem in medio montium ad saluberrimum fontem delectabili circumcirca aspectu, inter vineas, oliveta, ficus, rosasque situm, in quo percelebre et antiquissimum S. Joannis Baptistae Templum conspicitur.« Magasztos örömének oka t. i. épen az volt, hogy Keresztelő sz. János templomát a százados elundokitás förtelmeiből, Isten kegyelmével, kiemelnie sükerült. Zakariás házát a régi zarándokok vagy lakatlan találák, vagy pedig, a mi sokkal szomorubb vala, tevék- és szamarak-, tehenek- és borjukkal telve, szóval falusi marhaóllá lealacsonyitva; pedig e hajlék azelőtt szép nagy boltozatos keresztény egyház volt, minőnek jelenleg dicső helyreállitása után szemléljük. Az érdem, Isten után, föntisztelt Obicini Tamás atyáé, ki 1621-ben a szent földi barát őrsereg vezére levén szép szóval és még szebben hangzó fényes ezüst tallérokkal — 6500 darabot egyszerre letéve — tökéletesen meggyőzé az ujonnan kinevezett jeruzsalemi tudós birót — »inter Turcas vir eruditus et auctoritate plurimum valens« — arról, hogy olly nagy profétának, minő sz. János, születése helyét barom-lak gyanánt használni még török fogalom szerint is vétek. A nyilt eszü és tömött erszényü cadi hamar belátta e nézet igazságát, és nagylelküen engedett azon föltétellel, hogy a tisztelt mozlim közönség más akolt kapjon sz. Ferencz koldus fiaitól. Mindez, több más üldözések- és zaklatásokkal egyetemben, épületes olvasmányul leiratott azon könyvben, melly az itten is naponkint tartani szokott ájtatos körmenet rendét, imáit és énekeit közli. Részemről igen à propos-nak gondolom, hogy Annak, a ki bölcső helyett maga is já-

szolban feküdt, előfutára legalább olly hajlékban született, melly később istállói diszben tündöklék. Most a főoltár bal oldaláni széles lépcsőzet visz le sz. János kápolnájába, mellynek oltárasztala alatt égő lámpák és szép fehér márvány dombormüvek környezik e fölirást: »Hic praecursor Domini natus est.« Mikor a ferenczi atyák utoljára visszanyerék e szentélyt, a bethlehemihez hasonló, köbe vésett nagy csillagot találtak itten, az ős hagyomány igazságának ragyogó tanujául. Minket a sekrestye mosdonyán olvasott intelem: Lavamini, mundi estote! előre figyelmeztete, milly tiszta kebel- s ünnepies hangulattal illő megjelenni e sz. helyen, hol mindennap édesen hangzik: Ut queant laxis resonare fibris Mira gestorum famuli tuorum, Solve polluti labii reatum Sancte Joannes! A többi csinos 5 oltár közöl természetesen egy sz. Zachariásé, egy meg sz. Örzsébeté.

A jámbor zarándokok sz. János zárdájában rendesen három napot töltenek, szokásos joguk is levén addig a baráti vendégszeretethez; de mi franczia-magyar ügyességgel három rövid nap alatt még Bethlehemet is meg akarván járni, délután tüstént kiváncsi-doroltunk sz. János hegyes völgyes pusztájába. Legelőször is Ain-Karim közel patakzó bő forrását tisztelők s izlelők meg a Bold. Szüz emlékére, mivel általa hihetőleg használtatott; mire nézve hagyományilag Szüz Mária kútjának, néha sz. Jánosénak is neveztetik. Nem messze van a durva szirt-állás, honnan a monda szerint egykor a pusztában kiáltónak éles szava lehangzott; azért is egy darab kő belőle rostély alatt őriztetik a főnérintett nagyoltár jobb oldalán. A franczia consul szembeötlő pompás nyári laka eléggé hivott bennünket Zachariás régi nyaralójának romjaihoz; de mi ez egyébként igen érdekes pontot esti szürkületre tartók föl, minélelőbb ohajtván a távolabb eső nevezetes barlangot elérni, mellyről egyházunk dicséneke szól: »Antra deserti teneris sub annis, Civium turmas fugiens, petisti, Ne levi posses maculare vitam Crimine linguae.« Az asszonyszülte férfiak legnagyobbikának palotája két szük nyilással biró kis üreg egy meredek sziklafal közepén, hova fölmászni nem

könnyü. Rauchwolf igen régi kápolnának czimezé azt, méltán dicsérvén a mellette fakadó szép forrás jó vizét; azonban tulajdonkép külön álló zárda s templom ékesité valaha e helyet, mellynek a terpentinfák völgye fölött uralkodó fekvése, Modin hösemlékü romjaival szemközt, igazán fönséges. A ki durva szőrcsuhával, s erdei méz és sáska csemegével megelégszik, az innen büszkén lenézheti az emberi hiuságok apró küzdelmeit, s megtanulhatja sz. Jánostul a világ- és önmagáni egymást föltételező diadal nehéz mesterségét. Miben hogy segédünk lenni s a megkövült szív göröngyös utait egyengetni méltóztassék, Urunk lelkes hirnökét az egyházzal kérjük: Pectoris duros lapides revelle, Asperum planans iter, et reflexos Dirige calles! Ámbár nagy dolog, miért a buzgó Guida könyörögni merészel: »Fate che viva nel mondo con quella medesima purità, e con quello stesso distaccamento, con cui voi viveste nei deserti!« Szent Iván hava 24-kének előünnepén szoktak a jámbor keresztények seregestül ide gyülni papi vezérlet alatt, s ájtatosan részt venni a puszta barlang-szentélyben fölajánlott miseáldozatokban, melly alkalommal oltár asztalul egy elég magas köpad, sz. János egykori jó kemény ágya, szolgál. Jövőben annál bátrabban zárándokolhatnak e helyre buzgó hiveink, mivel azt az előtte virágzó kerttel együtt megvette a jeruzsalemi kathol. patriarcha, kinek szolgálatra kész cselédjeit is itt találók, s általuk a barlang melletti lomb- és gyümölcsdus fáról szedett puha sz. János kenyérrel megvendégelteténk.

Jól bealkonyodott, mire visszajövet ujra megpillantók a ferenczieknek Ain Karim födeletlen kőházai mögől szép fehéren kiemelkedő kúpos zárdáját; hanem előbb fölkanyarodánk az onnan félórányira kies tetőn busongó drága romokhoz. Ugyanezen ösvényen haladott egykor az Istenanyává kiszemelt alázatos Szűz, onnan fölülről hasonlókép csodálatosan meglátogatott rokonával az Urban örvendeni. Kölcsönös üdvözlésük hangjára történt az anyja méhében rejlő kis látnok örömének kitörése, mit aranyajku Jánosunk olly remekül magyaráz: »nondum aspicit lucem,

et solem indicat... justitiae;« sz. Ambrus atya pedig olly erélyesen igazol: »Ungebatur et quasi bonus athleta exercebatur in utero matris Propheta.« Áron istenfélő leánya itt egészité ki az angyali Ave Maria dicsőitő szavait, mire a páratlan Magnificat fönséges igéivel magasztalja Urát a názarethi szegény szolgáló isteni kegyelemmel tölt lelke. És még egy kenetdus ének, a pompás Benedictus, ömledezését teszi e gyönyörü halomra középkori vándoraink ős hagyományon épülő véleménye. A Zachariás nyári laka, s a Bold. Szűz látogatása helyén emelt és »Magnificat«-nak czimzett szép templom düledékei közt ők még egy régi kő lépcsőzeten mentek föl a kápolnába, mellyről teljes biztossággal irják, hogy: benne kér vala sz. János megnémult atyja egy irótáblát fia nevének följegyzésére; s ugyanazon kamarában nyitá meg ajkait, mondván: Benedictus Dominus Deus Israel! Jámbor Fabri Felixünk nem csak összetört oltárokat és szinehagyott fali festvényeket talált itt, hanem egy nagy vak-ablakot is, hova sz. Örzsébet kisded Jánosát Heródes elől elrejté. Most természetesen még kevesebb áll fön a Visitatio hajdani kolostora- s egyházának tisztes omladékaiból; mindamellett Sarlós B. Asszony napján ünnepélyes örömmel viszhangzik a terebélyes fák árnyékában ütött kápolna-sátor körül idesereglő hitrokonink ájtatos éneke. De mi sem maradtunk némán, ámbár egy pár honappal később érkezénk e sz. helyre; lelkünk is fölgerjedve magasztalá az Urat, ki velünk olly nagy jót tőn, Üdvözségünk drága munkájának vér-virágos téreit szinről szinre látni s hódolva ölelni engedvén. A jeruzsalemi franczia consul okosan cselekvék, hogy csinos nyaralóját épen ide épitve mintegy védszárnyai alá vevé a becses romokat; de hű szolgája is dicséretre méltó, mivel irásbeli rendelet nélkül bennünket ura házába semmi szín alatt sem ereszte be, noha eleget kértük, sőt a consul haragjával fenyegettük is. Alig szükség említenem, hogy a sz. jánosi 100 kathol. lélek gondját viselő spanyol ferenczíek, 5 atya s 5 rendtárs, kitelhetőleg gondoskodtak lelki testi szükségeinkről; miért: Deo gratias!

September 11-kén kora reggeli áldozat után lóra kelénk a kedves Bethlehem felé. Látható csillagunk nem levén, egy kicsit eltévedtünk a hegyek oldalain szétszórt olajfa- és szölö-kertek sövényei közt; s egy párszor csak ugy lehete segiteni szorult állapotunkon, hogy a büszke lovag urak leszállva kézzel lábbal másztak át az összehalmozott kökeritésen, a nemes arab teli- vagy félvérüeket pedig magokban hagyák keresztül ugrálni, a hol nekik tetszett. Azonban igy is elértünk a völgyet ékesitő gazdag forráshoz, mellynél Fülöp szerpap a szerecsen királynö fötisztjét megkeresztelé; s ámbár a Rauchwolf dicsérte kis templomnak szinét sem láttuk, elég diszesnek találók az oszlopos oltár alaku, félkörded magas kútemléket. Egyik párkányán szoborként mozdulatlanul ört álló török pipázott, kegyesen megengedvén, hogy szomjas embereink s fáradt paripáink a tiszta jó vízből enyhülést meritsenek.

Beit-Djallához közeledve mindinkább mutatkozának a föld termékenységét megbecsülö ipar jelei. Magasan fekvö s csaknem teljesen kiépült emeletes papnöveldénk pompás külsejével az egész vidéken uralkodik; tágas belsejét az épen itt mulató patriarcha, szives papjaival, kegyeskedett részletesen megmutogatni. Különös éke leend a terjedelmes épület közepét elfoglaló gyönyörü templom, egyszerüen fönséges góth modora- s valóban fejedelmi homlokzatával. Köröskörül szép és hasznos kertek fogják övezni; alatta pedig az itt elkerülhetlenül szükséges nagy víztartók rejlenek. Mindent megnézve bámulni kell az ügyes takarékosságot, melly 120 ezer franknyi csekély öszvegen ennyit tudott alkotni, s mintegy 30 ezernyi pótlékkal az egészet kiállitandja. Ez tagadhatlanul roppant olcsóság; miért is a gondos épitök igazán megérdemlék, hogy a franczia befolyást érezve nagylelkü török kormánytól legalább a kellö tért ingyen kapták. Szemközt áll most is ama kis ház, melly nehány éve tanuja sőt színhelye volt a görög szakadárok által fölizgatott vakbuzgalom kitöréseinek; de bezzeg a szegény kathol. hitterjesztö, kit akkor dühösen üldöztek, jelenleg főtekintély a faluban.

Mouretain János ur, azelőtt cziprusi alhelyettes, missionariusi hátorságának gyümölcseit háboritlanul élvezi, s olly szellemi erőre kapott, hogy a mostani Abu-Gost 500 lovasával együtt minap egymaga föltartóztatá, csak azon föltétel alatt engedvén meg nekik az egy éjjeli meghálást, hogy másnap rögtön takarodjanak. Pedig ez a félelmes barna sereg épen hadi járatban volt, a szomszéd néptörzs főnöke ellen, kinek u. n. kastélyát földig lerombolá.

Az ököljog és szabad hübéri viszonyok alapján keletkező efféle villongások és kicsided miniature-háboruk itten a magas kormány szeme láttára történnek, melly legfölebb ékesenszóló közbenjárói szerepet vállal néha magára. Hiszen az adót is e hatalmas scheik-ek fizetik alattvalóik helyett, kikre azonban három annyit rónak; tehát egy kis szabad tért megérdemlenek egymás közti magán bajaik kivivására. Most is két ellenséges népcsalád, tribus, perlekedik azon érdekes jog fölött, mellyikök adjon jó pénzért fegyveres kiséretet a Jordán-hoz menő zarándokoknak. Máshol »inter duos litigantes« az eszes kormány boldogulna; de itt még, azt mondják, nem meri magának tulajdonitani a rendőri tisztet. Egy fölvilágosodott jeruzsalemi pasa, midőn nem rég ez alkalom fölhasználására ösztönözék, »pas encore«-ral válaszolt, t. i. hogy nem jött még el az ideje. Mikor a vetekedő néptörzsök között valósággal harczra kerül a dolog, rendesen a nőket szokták előcsapatul fölállitani, kikre lőni gyávaságnak tartatik, s azért hátuk mögé bujni nagy merészség. Ezek azután bátor férjeik számára kösánczokat csinálnak, honnan teljes biztossággal lehet puskázgatni. Illyen eszélyes óvatosság mellett ritkán van sok halott a csatamezőn; annál inkább, mivel ha egyszer vér folyt, p. o. egy pár ember megsebesült, közönségesen megegyeznek. Csak néha történik az meg, hogy engesztelhetlen gyülölségükben egymás ellen arab-csordákat hínak föl a pusztából, kik igazi néven szabadalmas rablók levén senkit és semmit sem kimélve dúlonganak.

A nap hőségét enyhitő édes ital szürcsölése mellett, hüs

szobában kényelmes pamlagon ülve, hallgatni e zsivány-regéket elég kellemes időtöltés; de személyesen tapasztalni, s ugy mint Ázsia nagy részét beutazta nagyméltóságu házigazdánk egy párszor a hitetlen kóborok kezébe jutni, rosz mulatság. Ki tudja, van-e mindig kedvük olly udvariasan bánni más ember fiával, mint Enault szerint a patriarcha ő kegyelmével: kitől a vándor beduinok egy ízben jó szép lovát elvevén, legalább mást adtak helyette, nem tartván illendőnek, hogy olly magas állásu férfiu gyalog járjon; sőt még egy pár, födözetül szolgálandó haramiasuhanczot is rendelének mellé. Mig igy kipihenve beszélgeténk, véletlenül megérkeztek a jeruzsalemi arab növendékek is, kik csötörtöki szünnapjokkal élve Bethlehemen keresztül kisétáltak jövendő palotájokba. »Succedunt novi, veteres migrate coloni.« Az életrevaló kis vendégcsoport megjelenése figyelmeztete bennünket, hogy mai zarándoklatunk sz. czéljához közel levén, siessünk azt minél előbb üdvözleni. Tehát még csak azt az egyet akarom ritka monda gyanánt Beit-Djalla = Bet-dsalláról följegyzeni, a mit palotagróf Sándor utjában olvastam: »Bethlehemtől egy mérföldnyire fekszik, ugymond, Bethiselle nevü nagy falu, mellyben, azt állitják, egyedül keresztény emberek lakhatnak, a máshitünek ottan okvetlenül meg kellvén halni.«

Megváltónk szülőhelyéről gyermekkoromban egészen más fogalmam volt, vidékét gyönyörü szép rónának képzelém; hiszen a pásztorok minálunk, Tiszán innen Tiszán tul, sik pusztákon legeltetnek. Azért nem csoda, hogy a többször látott hü képmások daczára, némileg mégis meglepett a hegy tetőn uralgó szép kis város szilárd alakja. Felix uti-káplán zarándok urait soha sem látta olly jó kedvüeknek, mint a midőn Bethlehem szemök előtt feküdt. Nehányan elkezdék énekelni: Puer natus in Bethlehem; mások: Resonet in laudibus; a többiek még hangosabban kiáltván: Gloria in excelsis Deo! Az sem igen zavará vigalmukat, hogy 40 utonálló pogány csak hosszas alkudozás után »nach viel Parlament« engedte meg, 10 arany lefizetése mellett, a tovább menést. A mi örömünket illyen apró balesetek épen nem

háborítván, akadály nélkül vágtatánk az erős vár-lak-szerü ferenczi zárda nyilt ajtajához. Tárt karokkal fogada bennünket a fölötte szives guárdián, sz. Ilona császárnő szép világos teremét rendelvén szállásul. Első kérdésünk természetesen az volt: »Ubi natus est rex Judaeorum?« Válaszul a sz. Jeromos leveleiből összefüzött szép karvers igéi szolgáltak, mellyek az évszázadok óta buzgón tartani szokott kis körmenet alkalmával naponként hangzanak: »Ecce in hoc parvo terrae foramine coelorum Conditor natus est; hic involutus pannis; hic in praesepio est reclinatus; hic visus a pastoribus; hic demonstratus a stella; hic adoratus a magis.« Itt is, mint Jeruzsalemben, hitelesen bélyegzett viaszgyertyát kap a vándor kezébe, hogy annak világánál megjárván az illető sz. helyeket, földi vándorlása végperczében, ha majd kiaszott remegő ujjai közé teszik a sz. földi emlékül megőrzött gyertyadarabot, legyen mivel erősitse lelkét az előtte megnyiló fontos nagy ut félelmes gondolatánál. Édes Megváltónk szegény jászolának szemlélete az élő- és haldoklóra nézve nem kevésbbé vigasztaló Golgotha keresztjénél; sőt egyik a másikat szépen kiegészíti: »Un Dio nato in una stalla in mezzo a due animali; un Dio crocifisso in mezzo a due ladri!« Ki a pompás Jeruzsalemben szenvedni, születni pedig a kisszerü Bethlehemben akart, — Bethlehem praeelegit nativitati, Jerosolymam passioni. S. Leo. — igen jól tudta, minő gyógyszerre van a gyarló halandónak szüksége. Szokása szerint merészen és remekül értelmezi aranyajku sz. János, miért lőn Isten Fia Dávid sarjadékává, s miért választa magának egy szolgát atyául: »Filius Dei etiam filius David esse dignatus est, modo ut te filium faceret Dei; servum patrem habere dignatus est, ut tibi servo Patrem faceret ipsum Deum.«

Illyen karácsoni jó gondolatokkal illik a jámbor ferenczieknek bucsu járó seregéhez csatlakozva zengeni: »Jesu Redemptor omnium« s a világ legkedvesebb barlangjának azon kis szögletében, hol a nem rég helyrepótolt aranyos ezüst csillag ismét ragyog-

va hirdeti: Hic de Virgine Maria Jesus Christus natus est, térdre borulva könyörögni, hogy a világ Üdvözitője bennünket is az örök életre ujjászülni, s nem csak itt és most, hanem különösen halálunk óráján kiapadhatlanul teljes bucsu-jában részeltetni méltóztassék. Hasonló kegyelmet igér ez ékes, lámpafénytől áradó sziklaüregnek két más pontja; t. i. a nevezetes jászol köválu forma helye, mellynél: »Vagit infans inter arcta« énekeltetik; meg a napkeleti bölcsek oltára, melly előtt az illető karvers: »Intrantes magi... invenerunt hic puerum... et procidentes adoraverunt eum, et apertis thesauris suis, etc.« olly jól hangzik. Isten, a szegények vigasztalója s az alázatosok dicsősége, hitvány akolban fogadván a gazdagok és tudósok hódolatát, milly tanulságos példát adál az oktalan büszkeségre annyira hajlandó emberi nemnek! Szentegyházad imájával kérünk, hogy hozzánk hasonlóvá lételed benső megujulásunkra szolgáljon: »Ut per eum, quem similem nobis foris agnovimus, intus reformari mereamur.« Tovább folytatván a járdalatot leszállánk a tekervényes szomszéd barlangnak részletes bucsut ajánló szentélyeihez; sz. József oltára előtt énekelvén: »Davidis Joseph generosa proles;« az Apró-szentek sírjánál: »Salvete flores martyrum;« sz. Jeromos imahajlékában: »Iste confessor« és »O Doctor optime;« az ő üres sírjánál: »Amavit eum Dominus;« sz. Paula és sz. Eustochium sírja előtt: »Istae sunt speciosae;« cremonai sz. Eusebius sírjánál: »Similabo eum viro sapienti.« Végre fönn sz. Katalin kápolnájában, mellyhez teljes bucsu van csatolva, ugyanott a hol kezdődött be is fejeztetik az épületes körmenet »Jesu corona virginum« énekkel, »Veni sponsa Christi« karverssel és a Bold. Szűz litániajával.

Miután az Urban örvendezénk, szabadjon egy kicsit panaszkodni a fölött, hogy anyaszentegyházunknak Bethlehemben is sok méltatlanságot kell türni, minek következménye a drága szent helyek jelen elhanyagolt állapota. Szüz Mária templomának, melly a születési barlang fölé eredetileg sz. Ilona által

emeltetett, szépségét az elmult századok buzgó zarándokai nem győzék eléggé magasztalni. Például olvassuk Rudolf lelkész rövid leirását: »Da ist eine schöne, grosse, herrliche Kirch mit gemusierten Werck, Jaspide, Marmelstein, Gold gar reich und wie ein königlich Haus geziert, welche auch bis in die sibentzig Marmelsteinerne Seulen hat, oben auff mit köstlichem Cedernholz und Balcken beschlossen.« Mások a gyönyörü képeket és gazdag aranyozást tekintve sz. Márk világhirü egyházához hasonlitják. Felix a márványfalak tündöklését azzal fejezi ki, hogy bennök a közel-álló magát, mint egy tiszta tükörben, látja; a pompás mennyezetül szolgáló gerendázat csinosságáról pedig kezeskedik az, miszerint egészen Velenczében ácsolták s onnan hozatott ide tengeren át. Nyolcz oltárai közől nevezetesebbek valának a papi kar jobb oldaláni kápolnában álló körülmetélés oltára, melly a kis Jézust tartó öreg Simeon képét márványban láttatá; és bal felől a három királyok kápolnájában levő, hol t. i. kirakodván elkészültek az üdvözlő jelenetre; itt mutaták hajdan azon kutat is, mellybe az őket idáig vezető csillag, föladatát bevégezvén, elmerült. A nagyoltár alatti barlang is szép hosszu kékes-szürke márványtáblákkal volt egészen bevonva s felső padlata mozaikszerü mesterileg kirakott művel ékesitve. A kis jászol tiszta fehér márvány bélését is dicsérik. Dr. Rauchwolf, ki jámbor társaival mezitláb jött ide le, még épen találá az ó szövetségi nehány szép történetet ábrázoló finom mozaik rajzokat, bámulván a remek műdarabok élénk szinezetén. Az időben egy csöppet sem kételkedének rajta, hogy e helyen egykor Dávid vagyis inkább Jesse háza állott, mellyben Dávid született. Pontosan leirják, hogy a régi hajlékból Krisztus Urunk idejére csak holmi rozzant falak maradván, ezekből közönséges szín vagy félszer alakult barmok számára, egy barlanggal a háttérben; s itt született Dávid legszentebb sarjadéka. Még azt is jól tudták, hogy a Szűzanya Heródestőli félelmében az első barlangból ama tulsó, keskeny üregbe futott,

hol az Apró-szentek csontjai nyugszanak, s innen menekült sz. Miklós kápolnájába, mellyről tüstént szó lesz. Felix barátunk a legnagyobb mester ez érdekes részletek előadásában, ő ki ha éjjel nem alhatott, lelopódzván a kedves barlangba, 4—5 óráig egyes egyedül — »Mutter allein« — mulatott benne; máskor meg tanuja vala, — »ich habe offt und dick gesehen« — hogy a pogányok Krisztus születése helyét arczra borulva tiszteléк, fohászkodva s könyezve csókolgaták. Lehetetlen meg nem indulni, ha olvassuk, milly roppant öröme volt neki, hogy a karácsoni három misét ott a hely szinén mondhatá el három illető oltárnál. De máskor is naponként éjféltől kezdve fényes reggelig tartott a kathol. zsolosma, nagy és kis misék szakadatlan folyama; miből világos, hogy teljes birtokában valánk az egész sz. hajléknak, miként Suchemi Rudolf Krisztus születése helyéről bizonyitja: »Dieser Ort wirdt für andere Nationen den Latinern eyngeben;« Fabri Felix pedig a sarutlanokénak nevezett nagy templomrul mondja: »Das Münster fast grosz und herrlich, die Barfüszer haben inne.« Mindazáltal másokat sem zártanak ki elődink a szentély használatából, a mint Gumpenberg beszéli, hogy t. i. Karácsonkor hatféle keresztények tarták benne isteni tiszteletüket elég nagy lármával: »das Getümmel war viel grösser, denn zu Jerusalem.«

Ezeket tudva még sajnosabban esik a kathol. szívnek hallani sőt tapasztalni a szakadárok folytonos ármányait, és többször sükerülő nyilt erőszakoskodásaikat. Körül belül egy százada, hogy a felső nagy Mária-templomot utoljára hatalmukba keriték, szegény népünket sz. Katalin kis egyházába utasitván, hol a 2000-re menő hiveknek egy harmada nehezen fér meg. Azon időtül fogva bitorolják az alsó barlangbani egyeduralmat is elanynyira, hogy nekünk a Krisztus születése helyén levő mostanában görög oltárnál misézni sem szabad; hanem csak annál, melly a kőjászollal szembe a 3 király nevét viseli. Mivel pedig az oltáruk alatt tündöklő csillag latin köriratával folyvást égbekiáltólag hirdeté a gonosz rablási-merényt, 1847-iki october 31-kén

elsikkaszták az alkalmatlan, szemet-szuró néma tanut, mellyről Radzivil herczeg már a XVI-ik század második felében említést tesz. Éveken keresztül hiába sürgeték a ferenczieк Jeruzsalemben és Konstantinápolyban legalább az elorozott ékességnek helyreállitását; noha pompás régi fermánjaik szerint többet is követelhettek. P. Sebestyén tulajdon szemeivel látott egy pár illyen, bethlehemi jogainkat biztositó, egy ölnél hosszabb nagyuri levelet, félig fekete félig aranyos szöveggel, hasonló czifrázatok- és piros selyem takaróval, röviden keleti fényüzéssel kiállitva. Mennyi pénzbe került, ugymond e diszes okmányok kinyerése; s ime hasztalan hevernek a zárdai levéltárakban! Ugy hogy közönséges gunybeszéddé vált keleten: a latinok birják a fermánokat, a görögök pedig a szentélyeket. Annyi azonban, hihetőleg a politikai változó léghuzam erejével, nagy nehezen kieszközöltetett, hogy a kérdéses csillag, kisebb alakban ugyan de latin fölirattal, megint ott ragyog 1852-iki Karácson óta régi helyén; mivel az igazságos török kormány, a lopott jószág világos nyomait követni szándékosan elmulasztván, ujat csináltatott az árva szent-föld, az az koldus barátaink költségén; ezt azután lepecsételt ládikában küldé Konstantinápolyból a jeruzsalemi pasának azon utasitással, hogy csak Bethlehemben Krisztus születése helyén nyissa föl a titkos szekrényt. A jó ur tagadhatlanul hiven eljárt dolgában, t. i. divánja tagjai az az tanácsosai jelenlétében feltöré a pecsétet, kivevé, fölmutatá, s leszegezteté az uj csillagot; de azért a jog és birtok kérdése csak ott van, hol azelőtt volt, t. i. a görögök tényleg uralkodnak. Kapott ugyan a ferenczi zárdaőr egy kulcsot a nagy Mária-templom ajtajához; hanem a nélkül, hogy annak valóban hasznát vehetné, mivel az ottani mise-mondás nekünk minden időre tiltva marad.

Sok illyen orvosolatlan sérelemmel ösmertete meg bennünket a jó guardián beszéd közben, midőn délután kikisérni szivesкedett a városon kivüli bucsutadó sz. nevezetességekhez. Először is a Madonna tej-barlangjába menénk, melly a török és zsidó hölgyek előtt is tiszteletben áll. A régi »Pilgerbuch« sz. Miklós

templomát teszi e helyre, melly alatt, ugymond, egy boltozatos üreg látszik, hova Mária kis Jézusával rejtezett. Többféleképp magyarázgatják az ős hagyományok e barlang nevének eredetét; de legegyszerübb azon kis monda, melly szerint a Heródestől rettegő Szüzanya ijedtében egy csöpp tejet ejtett a sziklára, miből ennek a szoptató nök által magasztalt gyógyereje származott. A ferenczíek minden szombaton miséznek benne. Odább esik a hegy oldalán sz. József házikójának puszta nyoma, szétszórt kődarabokkal; talán maradványival azon kápolnának, mellyről a még lerombolt oltárát is emlitö régibb vándorok beszélik, hogy az Egyiptomba futó sz. családnak Isten angyala e helyen mutatá meg az igaz utat. Innen szemlélve gyönyörüen terült el lábainknál a bethlehemi pásztorok hires mezeje, — »Es ist gar ein auszbündiges Thal da, mit viel Weyde und Früchten.« Fabri. — mellyhez az ó szövetségből is Jákob ősatya, meg Booz és Ruth, s a medvét és oroszlányt fojtogató kis bojtár Dávid emléke csatlakozik. A pásztorok faluja, t. i. a mellyből valók voltak, ott fejérlik a jobb felöli dombon; balra feküsznek sz. Paula zárdájának romjai. Lent a völgyben alacson kerítésen belül nagy kőhalom mutatkozik, s ez alatt a virasztó nyájörök barlangja. Gyönyörü templom emelkedék itt egykor az Isten dicsőségét s Krisztus születését hirdetö szent angyalok tiszteletére, hozzá tartozó nagy monostorral együtt, merő négyszögkövekből pompásan épitve; de már Felix is csak régi bedőlt falakat látott a hajdani dicsőségből; mindamellett buzgó zarándoktársai, kik az akkori szokás szerint a bethlehemi zárda keresztfolyosójában tanyáztak, annyira ohajták e vidor emlékü helyet minélelöbb szemlélni, hogy nehányan első éjjel tüstént kijöttek ide a pásztorokkal virasztani. Rudolf lelkész »Gloria in excelsis« nevet tulajdonit ez egyháznak, s azt állitja: »hogy Bethlehemben a barátok zsolosmai kar-óráikat »Deus in adjutorium« helyett mindig »Gloria in excelsis«-sel nyitják meg, sőt a gyászmisék is itten ez örvendező mondattal kezdődnek; mig Jeruzsalemben a bevezető Gloriát folyvást Alleluja pótolja,

noha Krisztus kínszenvedését is minden nap fölolvassák.« Annyi bizonyos, hogy jelenleg a szegény ferenczieknek mindenütt s mindenuntalan »De profundist« énekelhetnének elnyomott állapotuk miatt; hiszen ezt a kedves pásztor-barlangot is elvették tőlük a görögök valami 30 éve, a bekeritett telekkel együtt, és pedig gyakorlati rövid pör utján, t. i. a török uraknak illő pénzösszeget fizetvén. Midőn e kebellázitó igazságtalanság fölötti boszankodásomat nyilvánitám, egy elmés franczia pap azzal nyugtatott meg, hogy mig Európában keresztény sőt kathol. nevü kormányok önkényesen bitorolják s rabolják el az egyházi javakat, ne csodálkozzunk rajta, ha keleten a pogányok annak itélik az egyes vallási birtokot, a ki többet fizet. Mindenesetre szomoru vigasztalás, mellynek keserizét a föntisztelt s eléggé szennyes üreg falán látott magyar név karczolat sem édesité meg. Az ügyes szakadárok mondája egy szük nyiláson át ereszti be a pásztorokat figyelmeztető mennyei követet. Minket pedig, ámbár naplemente után érkezénk haza, Szüz Mária nagy templomának számunkra nyitva tartott ajtaján bocsátának be a görög barátok latin zárdánkba; mi guardiánunk észrevétele szerint különös figyelem jele volt. Ez alkalommal láttuk az egykor fényes most elhanyagolt egyház oszlopdús nagyszerü hajóját, melly a görög és örmény templomul használt áldozári kar- vagy is szentélytől magas fal által egészen el levén különözve, átjárás-, piacz-, dözsölő s játszó-térül szolgál, miként egy régibb utazó is panaszolja: »közönséges országútnak nevezvén e sz. helyet, melly mindig nyilt csarnokaiban keresett árnyékot ád a benne heverésző pogányoknak.« Bánat- és fáradságtól lankadt tagjainkat szives házi gazdánk olly drága hüsitő itallal erösité, mellyhez anyagot a nagy templom tetejéről lefolyó gondosan fölfogott víz s a születési barlang mögött rejlő kert becses czitromfái nyujtának. Illyen ritka limonade-ot máshol aranyért sem kaptunk volna.

September 12-kén Urunk jászolával szembe a 3 király gyönyörü képpel s gazdag lámpással ékes oltáránál pontosan kiszabott órában, számra nézve is korlátoltan, de azért gyermeki örömmel mondtuk el a karácsoni engedélyezett misét,

könyörögvén: »ut nos Unigeniti tui nova per carnem nativitas liberet, quos sub peccati jugo vetusta servitus tenet!« Azután szabad volt a kettős barlang ösmeretes szentélyeinél magánosan időzve buzgólkodni, üdvösen mulatni és szomorkodni; mert csakugyan erre kényszerit a szétrongyolló selyemkárpitok botrányos avultsága, min segiteni a ferenczi atyák, ámbár az itt ott ma is látható szentföldi öt-keresztes czímer jogukat bizonyitja, görög elleneik irigy féltékenysége miatt képtelenek. Szinte nyugodtabb lélekkel jár az ember a tulsó, alább fekvő, zegzugos üregben, melly a kathol. barátok tulajdona, s templomjukkal is külön lépcsőzet utján összeköttetésben áll. Legtágasabb osztály benne sz. Jeromos kápolnája, mellytől a nagy tudor szentirás körüli halhatlan érdemeinek emléke mindig elválaszthatlan marad; noha Suchemi Rudolf innen egy mérföldnyi távolságra teszi a biblia forditásának helyét, valószinüleg a tudós remete alapitotta külön zárdát tartván ennek. Megint más hajlék az, melly Jeromos iskolájának czime alatt jelenleg a szomszéd örmények birtokában levén talán mégis csak jobb kézben van, mint a midőn hajdan egy benne lakó szerecsen velenczei fillérekért mutatá meg. Bruder Brocard az öreg Jeromosnak ágyát is látta; dr. Montevilla pedig azon széket, mellyben ülve könyveit irogatá. Nekem elég volt azt tudni, hogy sír-, lak-, tan- és imahelyének régi falait szemlélem; legfölebb azt ohajtám vala még, hogy egy pár legjobb barátom a magyar nap alatt, mindkettő hatalmas irástudó, velem együtt udvarolhatott volna itt a bibliai tanulmányok fejedelmének; a ki egyébiránt, saját vallomása szerint, nem csak tanulni, hanem egyszersmind vétkeit siratni jött Krisztus bölcsőjéhez. Miből az a tanulság, hogy a töredelem érzetének velünk kell járni mindenütt az egész szentföldön, még az öröm városában is: nella città dell' allegrezza.

Igy nevezi a Guida Bethlehemet, melly nagyrészt kathol. munkás, életrevaló népessége- s termékeny vidékével csakugyan kedvesebb emlékü a fájdalom városának czimzett Jeruzsalem-

nél. Illyennek rajzolá Rudolf pap, öt század előtt irván felőle: »B. ist ein schöner lustiger Ort, umbgeben mit lustigen Wiesen und fruchtbarn Thälern;« illyennek találók mi is, midőn ma délelőtt napernyőül kedveskedő fellegek árnyékában, kényelmesen s vigan kilovagolánk Dávid városából Salamon tavai-, vagyis inkább vízfogói-, zárt kertje- s pecsételt forrásához. Ut közben pompás látványul szolgált a bal felől szépen kidomborodó frank hegy; nekünk nem azért becses, mert Heródes tündöklő kastélyát és sírját — Herodium — hordá büszke tetején, hanem mivel az utolsó 400 keresztes bajnoknak 40 éven át bevehetlen eröde volt. A Bold. Szűz jelképe gyanánt tisztelt gazdag forrás — fons signatus — tartalma részint a három, fokozatosan emelkedő, roppant nagy és mély víztartóba foly, részint egy hosszu vízvezető csatornáiban egykor a jeruzsalemi templomhoz sietvén, most legalább Bethlehem környékeig ér. Innen nyeri táplálékát az énekek énekében emlitett, magas hegyek közé simuló, virág- s gyümölcsdus kert is, — hortus conclusus — hasonlólag a Szűzanya jelképe, melly hajdan a legbölcsebb zsidó király mulatóhelye — Salomonis Lustgarten — levén, jelenleg egy eszélyes protestans-zsidó bérnöknek jó hasznot hajt. Mivel az angol kormány alattvalóit legerélyesebben védi, Ábrahámnak e fölvilágosult ivadéka, szép kertjével együtt, az angol vallás hive lön. Egyébiránt barátságos viszonyban áll a kathol. szerzetesekkel is, talán mivel terményeinek a ferenczi zárdákban legjobb kelete van. Ha igaz, mint a barátokkal elhiteté, hogy csak az angolok üldözésétőli félelemből késik a teljes megtéréssel, akkor is sajnálat- és korholásra méltó gyáva izraelita. Én nem mulasztám el illendően a lelkére beszélni kertész uramnak, mig köteles hálából az üdvös tanitásért édes kis fügével és pompás őszi-baraczkkal kedveskedék szivesen látott vendégeinek. Mondhatom, nem is vette rosz néven az igaz szót, kivált mivel németül hangzott; söt irányunkban ritka önzetlenséget mutata, semmi szín alatt sem fogadván el a pénzt nemes gyümölcseért, mellynek testvéreire később a mi klastromainkban azonnal ráösmerénk.

Rövid kirándulásunkból a most bezzeg nem ugy, mint Rauchwolf itt.jártában, nehány roskatag kunyhóbul álló, hanem erös, emeletes köházakkal rakott hegyen ülö mezövárosba visszatérvén, benne még egy pár órát, s igy összesen csak egy napot tölténk; noha itt is három annyit ád a szokási jog minden zarándoknak. De mi legalább kimélni akarók a derék barátokat, kik évszázadok óta eleget áldoznak a közjóért, s ájtatos vendégek hijával soha sincsenek. Ez utolsó 24 óra folytán 46 vándor fordult meg náluk, s ezek közt Ségur gróf, a konstantinápolyi franczia követség titkára, kinek váratlan megjelenése szegényeket nagy örömmel, talán hiu de édes reményekkel tölté el nyomasztó helyzetük javulására nézve. Pedig jobb sorsot érdemlenének annyi fáradság- és nélkülözésért. A nemrégi drágaság alkalmával egy étellel kevesebbet kaptak a szerzetesek, csak hogy jusson az ügyefogyottak- és tanuló gyermekeknek, kiket a szentföldön élelmezni is kell. Hozzájárulván az egymást üzö jámbor utasok nagy száma, nem csodálkozom a jó guardián bizodalmas közlésén, miszerint csak 12 atyát és 10 szolgabarátot ápoló zárdájának egy évi teljes ellátását 36 ezer forintért magára nem vállalná. Örvendetesebb ujság vala hallani, mikép a szépen virágzó fiutanoda 180 tagjai, meg a három éve négy sz. Józsefapácza gondviselése alá jutott leányiskola 200-at meghaladó növendékei közt szakadár, zsidó, sőt török gyermekek is találtatnak. Ez az együgyü szerzetes növelés bizonyosan nem fog ártani a kék ruhás fehér fátyolos bethlehemi hölgyek azon régi jó hirének, miszerint ök erény-re nézve ép olly kitünök, mint a názarethiek szépség-re tekintve. Az idáig terjedö sz. Vincze társulatnak, illy jó anyák mellett, igen hálás müköre lehet.

Dávid víztartója, mellyből az odollami barlangban szomjuhozó király számára három erös vitéze az ellenség táborán keresztül életveszélylyel hozott egy kis jó italt, megérdemli a látogatást; mivel az elérzékenyült fejedelem, nagy Sándor dicsöitett nagylelküségét századokkal megelözve, Isten-

nek áldozá a becses emberi vér árán el nem fogadott enyhitő szert. Felix igen dicséri a három torku, mély cisterna jó hideg, édes, tiszta, egészséges vizét, mellyből Isten dicsősége- s Dávid király tiszteletére jókat hörpentett, mig török kisérői belőle inni vonakodtak, minthogy nem rég egy asszony esett bele. Mi csak utunkba ejtve tekintők meg hamarjában az oldalvást eső régiséget, mivel siettünk haza Jeruzsalembe. De mielőtt végkép elhagynók Bethlehem kedves tájékát, elevenitsük föl emlékét azon szép dolgoknak is, mellyekről középkori buzgóbb elődink részletesen szólottak, mig a fásult jelenkor általában elfeledkezik. Fabri Felix beszéli, hogy az együgyü pásztorok, midőn a keleti 3 királyt nagy kisérettel közeledni látták, kiváncsian oda futottak megnézni az idegen népet, s igen szép ajándékokat nyertek a gazdag jövevényektől: »mit Golt, Silber und edlem Gestein begabt.« Erről az irás természetesen mit sem tud, nem is valószinü, legalább az adomány drágaságát tekintve; azonban ártatlan mondának megjárja. Montevilla virágos mezeje még szebb, a hol t. i. egy igazságtalanul vádolt jámbor szüzet meg akartak égetni; de a szegény büntelen leányka Istenhez folyamodván, a máglyatüz rögtön elaludt, s az ott körül levő tövisek rózsát termettek, miért is e rét campus floridus-nak neveztetik. Rauchwolf borsó-földjét »Ciceren-Acker« az olasz Guida is emliti; eredete a szent család vagy Üdvözitönk kigunyolásának büntetését példázza: mivel, ugymond, a magvető kevély birtokos az átmenőnek barátságos kérdésére megvetőleg azt felelé, hogy »épen kövecset vet« utóbb csakugyan termés helyett apró gömbölyü kődarabkákat talált szántóföldén. Miből legalább az a tanulság, hogy Istennel nem jó tréfálni. A tudós ágostai gyógyász maga is kénytelenül bevallá, hogy az érintett maradványokat látta. Palatinus Sándornak a pásztorok mezejéhez közel mutaták a 12 sz. látnok sirját; mit a vándorkönyv Jehue mellé tesz, azon csatatér szomszédságába, mellyen Dávid Goliáthot legyőzé. Végre Suchemi Rudolf a Bethlehemből Jeruzsalembe vezető uton fölemliti a víztartót, mellybe

József et irigy fivérei beveték; s a keresztények által épitett zárdák, templomok, cellák és üregek nagy sokaságát.

Most ezen az áldott ösvényen részletes bucsut igérő nevezetes helyek a következők. Első a szép Rachel sírját jelelő csunya török izlésü kúpos mecset; Felix szerint: »ein gemawerter hoher Stock, eben als ein grosser Bildstock oder eine Capelle.« Brocard a még Jákob emelte szép csúcs-oszlopot szemlélé itten; Montevilla meg azt állitja, hogy 12 fiát ábrázoló 12 nagy követ rakott a bús törzsatya neje sírhantjára. Nekem igen tetszik az értelmes Guida észrevétele, miszerint a deli nő épen akkor halt meg, midőn legjobban kezdett örülni: »quell' ambita donna, che non costò meno di quattordici anni di servitù, finì di vivere quando appunto incominciava a godere.« Nem messze volt Jákob háza, vagy már a XV. században szétomlott tornya, mellynél Isten angyalával küzdött. Odább van az angyal által Babilóniába ragadtatott Habakuk emlék-templomának düledéke. Hajdan Illés próféta születési hajlékának tarták a szép, erős görög zárdát, mellynek magas ormairól egyszerre látni Krisztus Urunk születése, halála és mennybemenetele helyét. Az előtte fekvő sziklán mutatott ember-alakot, állitólag a gonosz Jezabel haragja elől futó s itten megpihenő látnok nyomát, a jámbor Guida nem igen becsüli, nekünk is ajánlván illyen dolgokban az óvatosságot: »Tu però non esser facile a credere tutto ciò che si dice di siffatte impressioni, le quali per lo meno sono assai dubbie.« Következik a széles kölapokkal befödött hármas víztartó, vagy is a három király kútja, mellynél az először keleten látott, azután elveszitett csillag nagy örömükre ismét megjelent. Nem szándékom kutatni, valljon a három bolygó-: Mars-, Jupiter- és Saturnusnak összetalálkozása okozta-e rendkivüli fényét? Szerintem mindenesetre Isten vezérlette őket egyszülött Fiának üdvözlésére. Dr. Montevilla nem tudom, honnan szedte a nekik tulajdonitott zsidó s görög — ? — neveket: Appellius, Armerius, Damasius; Agulac, Megulac, Serasius. Bizony csak jobban hangzik a mi: Gás-

pár-, Menyhért- és Boldizsárunk. Régi vándor iróink itt is a vízfogónál jó tanyát készitenek számukra, miután jeruzsalemi szállásukat is látták. Innen leszáll az ut Raphaim vagy az óriások téres völgyébe, hol a szent-családnak egykor édes árnyat adó nagy terpentinfa üres helyét, meg az igaz vén Simeon házának csekély romjait mutatják. Régente magas tornyos kastélynak irák ezt, mellyből Jeruzsalem és Bethlehem egyszerre látszott. Ekkép szerencsésen megjárók az egész Palaestinában aránylag legjobb, legkedvesebb utat, mellyet Felix barátunk méltán szentnek nevez, a rajta járt istenesekre gondolva. »Sprich billich die heylige Strasse; denn da haben gewandelt die Heyligen: Abraham, Isaac, Jacob, David, Salomon, Helias, Eliseus, Esaias, Jeremias, Jesus, Maria, Joseph, etc.«

XIII.

September 13-kán szamár háton viteték föl nagy tábori oltárunk az Olajfák sz. hegyére; mi pedig érsekujvári jó hazánkfia P. Ildefonz kedves társaságában gyalog siettünk a Mennybemenetel kápolnájába, hogy ott, hol ferenczi szerzeteseink a Husvét utáni 40-dik napot ünnepélyesen megülik, mi is legalább szellemileg emelkedjünk föl sz. mise áldozat közben az Atyának jobbján megdicsőitett Üdvözitőhöz. Jeruzsalem búsan szép alakját s hatályos fekvését ez uttal nem sokáig csodálhattuk; mivel török kormányzójának drága kegyéből mára volt kitüzve a nagy nap és szerencse, Omár mecsetének nyakszegő rejtelmeibe pillanthatni. Illően megfizetett kiváncsiságunkat azzal is igazolhatnám, hogy az anyaszentegyház három teljes bucsut kapcsolt a Moriah hegyén levő nevezetességek-, u. m. az Ur vagy Salamon temploma-, Szüz Mária bemutatá-

sának egyháza-, meg az u. n. arany kapuhoz. De őszintén szólva nagyon sokat tőn a vallási, régiségi s müvészeti érdek emeléséhez azon elhiresztelt nehézség is, miszerint évszázadok óta főbenjárónak tartott merényre vállalkozánk. Mikor az ember olvassa középkori zarándokaink leirásaiban, hogy Salamon templomába kereszténynek menni szigoruan tilos, különben életével adózik vagy hitét megtagadni kénytelen; s például egy görög esete szolgál, ki ott találtatván darabokra vagdaltatott, mivel az elébe tett mahomedán könyvekből meggyőződni vonakodék: nem csodálja, hogy régi vitéz hőseink, ámbár Jeruzsalem urával megegyezének — gepracticiert — a titkos bebocsáttatásra nézve, még sem mertek a kialkudott engedélylyel élni; s egyikök, noha keleties álruhába öltözve már közel volt a bejáráshoz, minden tagjaiban reszketve távozott. Még csak Sándor palatinus ur számára sem nyilt meg a török paradicsomba vezető szentély ajtaja, mellyben az ima épen annyit ér, mintha égben mondatnék el. Gumpenberg lovag is megelégedett a dicsőséggel, hogy közelről láthatá Salamon templomát, mellybe három lépcső visz, meg Isten egyházát — érti a Praesentatio szentélyét, — melly ugymond épen olly hosszu templom, minők a mi hazánkbeliek. Annál büszkébb öntudattal beszéli Montevilla tudor ur, hogy ő bezzeg benn volt a tiltott hajlékokban, a szultántól nyert jó levél erejénél fogva, kinek irata előtt a legnagyobb ur is meghajtja magát, előbb fejére teszi, azután megcsókolván elolvassa s pontosan engedelmeskedik: »Und hette ich nicht gute Brieff von dem Soldan gehabt, ich wer auch nicht darein kommen.« Fabri Felix is méltán fölötte nagy barátság jelének tartá, hogy a Salamon templománál levő pompás új — ? — mecsetbe Jeruzsalem kapitánya »den man Armiragius nennet« végre bebocsáttatá; nem is tudja eléggé magasztalni az ottan szemlélt fönséges müveket: »Da sage ich fürwar, dasz ich köstlicher Werck und Arbeyt nie gesehen hab, denn da, von Marmelstein mancherley Farben, und von Liborienwerck — ? — Glaszwerck und Gemälde

von Gewächs, denn die Heiden machen kein Bildwerck.« Előbb csak kivülről láthatván a hires épületet, akkori szójárás szerint, velenczei sz. Márk egyháza belső drága mozaikjaihoz hasonlitja Omár mecsetének külső falaira pazarlott, gyönyörüséges rakmüveit, s a kúpfödél aranyozásának fénylő maradványait; hallomásból előadván, mikép bizonyos idők- s ünnepnapokban belül damascusi tiszta rózsavízzel szokás a nagy szentélyt megmosni, mellyhez kutyának, gyermeknek s beteg nőnek — pogány összeállitás! — közeledni sem szabad: »keine krancke Fraw darf hinzu schmecken.«

Ezen szép társaságba tartozának természetesen a keresztény ebek is; néha néha, mint tudjuk, régibb s ujabb időkben közbejövő kivételekkel. Igaz ugyan, hogy a kivált Szaladin visszafoglalása óta kétszeresen szigoru tilalom érvénye koránt sincs eltörölve; sőt az iszonyu halálos büntetés rögtöni végrehajtásával épen a legvadabb darfouri néger-örök vannak folytonosan megbízva, kik 1847-ben egy Mac-Gowan nevü angol orvost, habár egyik ulema nejének gyógyitása végett hivatva jelent is meg a tilos keritésen belül, midőn épen távozni akart, irgalmatlanul összeszabdalván félholtan ott hagytak; s a magas kormány sem tehetett egyebet, mint hogy a szerencsésen fölgyógyulónak fájdalombér fejében csillogó török rendet adott. Mindamellett Pater Roger után, ki a ujabbkori látogatók közt leg-elsőnek tartatik, több utazónak volt alkalma jól megnézni s körülményesen leirni Omár imaházának ritkaságait: névszerint egy Ali-Bey szerepét játszó spanyolt, dr. Richardsont, Bonomi, Catherwood és Arundale urakat, Mehemed-Ali korából Bertou grófot, s a szultán engedelmével járó Castelnaut emlitik. Igy tehát csak udvarias kecsegtetés gyanánt akarák velünk elhitetni, hogy Joinville herczeg, a belga trónörökös és Ferdinánd főherczeg után, mi részesülünk legelőször e rendkivüli kedvezésben, mellynek elnyerésére máskor fejedelmi vér, álöltözet vagy éjjeli homály kivántatott. Mi ellenben, az igaz, fényes nappal, tömegestül, szokott papi köntösünkben léptünk föl, királyi czim s uralkodó

családi támasz nélkül. Azért is mindenesetre nagy hálával tartozunk a franczia consul urnak s az általa megnyert Kiamil pasa ő kegyelmességének. Hozzá kellett először sereglenünk a nagy mecset udvarával közlekedő kormányzói palotába, hogy onnan azután tisztelgő consuli kavaszok, janicsárok és török katonák biztos kiséretében menjünk át Allah templomába. Természetesen csibukozni és keserü kávét inni elkerülhetlen illedelmi kötelesség vala komoly magatartása mellett is nyájas, udvarias háziurunk irányában, kinek vitorlavászon anyagu rövid nyári kabátja egyszerü katonatiszt alakot kölcsönöze. Barrère ur Lequeux nevü korlátnokát is magával hozván s utóbb a török pasa kathol. titkára Gilbert ur is megjelenvén, ennyi tolmács mellett könnyen folyt a társalgás csodálatomra francziául nem tudó házigazdánkkal, ki annyira megbarátkozott velünk, hogy utoljára imáinkba is ajánlá magát; mi viszont magasztalók példás türelmét, a keresztények iránti jóakaratát, előzékeny vendégszeretetét s a finom cseh-üveg poharakban nyujtott kellemesen édes limonade-ját, mire ő nagyméltósága elmésen válaszolni kegyeskedett, hogy a szent földön minden jobb, mint máshol. Egyszóval igen kielégitő fogadtatásban részesülénk: »une réception vraiment européenne pour la délicatesse et le bon goût;« miként franczia társaim egyike megjegyzé. Végre megérkezett a nagy-sekrestyés czimü vaskos iman, s fürge majomként egy percz alatt fölkuporodott az egyik kerevetre, tisztelettelteljesen várva s fogadva pasájának azon parancsát, hogy Omár mecsetébe vezérünk legyen, s mindent de mindent megmutasson. Nem tudni valljon a magas kormányzó meghagyása, vagy pedig a szegények — ? — számára kezébe jutandó 200 frank reménye lágyitá-e meg szilárd keblét; annyi bizonyos, hogy iránt unk mind végig nagyon szives volt.

Kiamil várlakából a templom nagy udvarára külön lépcsőzet szolgál, mellyet talán szabad képzeletünkben azonitani sz. Pál apostol rögtönözött véd-szózatának az Apost. Cselek. 21-ik fejezetében érintett szinterével; midőn t. i. a reá támadó zsidók elől Lysias Claudius által Antonia várába vitetve, ártatlanságát rö-

viden bebizonyitá. Ne csodálkozzék rajta senki, hogy török mecsetbe indulva illyen szentirási jelenetekkel foglalkozunk; hiszen sajátlag Moriah hegyére sietünk, hol Ábrahám fiát föláldozni készült, hol utóbb Salamon világhirü temploma fénylett, melly Üdvözitönk jelenléte s tanitása által szentségének tetöpontjára jutott. Innen ered az a mély tisztelet, melly e sz. hely iránt különösen a középkori zarándokok jámbor irataiban föltünö; minél fogva náluk Omár mecsete rendesen Salamon vagy az Ur templomának czimeztetik. Olly kedves együgyüséggel nyilatkoznak felöle, hogy az olvasó nem tud megbotránkozni ártatlan baklövéseiken, miszerint egyik, hallván valamit harangozni, Adriánnak tulajdonitja, de Julián császár kora után, e nagy szentély fölemelését; a másik komolyan beszéli, hogy jelenleg is nagyrészt Salamon müve áll szemünk elött, kinek temploma, valahányszor leromboltatott, mindig ismét régi helyén s ugyanazon kövekből épüle föl. Csak késöbb jelentik a tudósabbak, hogy a nagy csábitó Mahometh után harmadik uralkodó Homar készitteté a sziklárol nevezett hajlékot, melly a mekkai és medinai mecsetekkel szentségben vetekedik: »baldt für der Allerheyligsten eine gehalten.« E pogány eredet azonban korántsem gátolja öket abban, hogy a templom közepén vas rostélylyal övezett nagy ködarabról, mindenféle régi hagyományok és mondák nyomán, tisztelettel szóljanak; mivel ugymond rajta Isten sok csodát tön az ó és uj szövetségben. Monach vagy Bethel nevét is tudják a csodálatos szirtnek, mellyen egykor a frigynek szekrénye állott; ez levén t. i. Jákob köve, mellyet Bethelnél az erös Istennek szentelt, s ezért választá azt Salamon is atyja szándéka szerint templomának alapjául; miben a zsidó rabbinusok teljesen megegyeznek, ök is: Isten elsö teremtményének, a föld közepének s ama talpkönek tartván, mellyen az Ur sz. neve látható. Ámde nem csak Jákob vánkosa volt ez, melly fölött aludva Isten dicsöségét s a mennybe vezetö létrát szemlélte; hanem már azelött Melchizedek is ezen áldozá föl a kenyeret és bort. Rajta jelent meg a véres

kardot mutató angyal Dávidnak. Erre tevék Áron utódi az égőáldozatot, melly többször mennyei tűz által emésztetett meg. Ebbe zárta Jeremiás próféta csodálatosan a frigy szekrényét, midőn népe a babyloniai fogságba vitetett. Ezen állott az öreg Simeon — a Perlaky megénekelte jeruzsalemi hattyu — midőn az ohajtva várt kisdedet karjaira vevé. E sziklán vitatkozott a 12 éves Jézus nemzete törvénytudóival; ezen ülve tanitá gyakran a körüle összesereglőket. Itt akarák a hálátlan gonoszok Üdvözitőnket megkövezni; mire az érzékeny szikla meghasadván, Urunk beléje rejtezett, s mig benne volt egy csillag az égből világita neki.

Látszik, hogy a buzgó középkor némelly képzeletdus zarándokai vetekedni akartak a muzulman hitregészekkel e nagyhírü szikla dicsöitésében; miért is a mozlim titkászok viszont hálából kitelhetőleg bevonák a keresztény és zsidó vallás történet kitünő személyeit Omár csarnokának páratlan rejtelmeibe. Midőn, ugy mesélik, a nagy próféta Elmparac nevü szárnyaló paripáján Mekkából ide lovagolt, Gábor angyal lesegité a sebes állatról, s ezt megkötvén Mahomedet ünnepélyesen bevezeté a templomba, hol a régi látnokok serege körben állva fogadá az érkezőt; névszerint Ábrahám, Mózes és Jézus ajándékkal is ohajtván kedveskedni, az első egy hordó tejet, a másik egy hordó bort, a harmadik egy hordó vizet ajánla neki. Mire az égből jövő szózat értesité Allah kedvenczét, hogy ő és népe bizonyosan elveszend, ha vagy az elsőt vagy a másodikat találja elfogadni; ellenben a víz mellett maradva ő és népe örökké boldoguland. Nem is kell mondanom, milly nagy kitüntetés rejlik e regében reánk keresztényekre nézve. Hanem a bor eltiltásának valódi okát regényesebben adja elő Montevilla tudor ur, nem tudom minő forrásból. E szerint a tüzes Mahomed eleinte nagyon szeretvén édes jó bort inni, mámoros fejével sokszor az orrára bukott; miért ha józanabb neje leszidta, mentségül azt felelé, hogy illy állapotban Gábor angyallal beszél. Az okos asszony ezzel megelégedett: »und liesz jn

fallen als offt er wollte.« Egyszer azonban a sinai pusztában lakó remete barátjához menvén, nála részegen feküdve, alva találák ellenségei, s okvetlenül megölik, ha életével adózó jó barátja védőleg közbe nem veti magát. Ekkor fölébredvén s rögtön kijózanodván Mahomed, reá fogták, hogy a jámbor remetét ittas fővel ő gyilkolá meg, mellette fekvő véres kardját tanuként mutatván. Erre mondta volna szégyen- s elkeseredésében a korán szerzője: Átkozott legyen a bor, s mind azok, kik azt iszszák! Mindamellett, hozzáteszi a mi kutfőnk, némelly gonosz pogányok isznak bort, de alattomban. Visszatérve a fön-említett sziklához, mielőtt szinről szinre tisztelhetnők darabos ő nagyságát, jó lesz előre tudni, hogy a török monda szerint égből szálla le, minden látnokok székhelyeül szolgálni; de midőn ezek üldöztetvén eltávozának, a nagy ködarab is utánuk akart menni. Azonban Gábor főangyal hatalmas ujjaival lenyomva tartá mindaddig, mig Mahomed, egy villámon elindulva Mekkából s 70 ezer angyal kiséretében utazván, Allah trónja előtti ájtatoskodása után lejött, e sz. helyen véglegesen megállitani a sziklát, melly fölé Omár aztán gyönyörü hajlékot emelt. Nem lényegesen különböző olvasat — lectio varians — az, miszerint a hatalmas kőszál Mahomed lábnyomása alatt oldalra billenvén, ekkor hozá kezével az angyal egyensulyba. Máskor meg a nagy látnokot paradicsomába akarván követni, hanem általa visszaparancsoltatván, 4 lábnyira maradt fönn a föld fölött; mitől a szegény terhes nők annyira eliszonyodtak, hogy Szelim kénytelen vala fölösleges támaszokat csináltatni alá. Tudjuk már, hogy éjjelenként 70 ezer angyal szokott Allelujaht énekelni fölötte; mig majd az itélet napján a mekkai Kaabával egyesülvén fényes klárissá fog változni.

Reménylem ennyi érdekes — ? — mese után, szives olvasóim növekedő vágygyal lépendenek velünk a Kubbet-es-Sachrah — szikla kúp — roppant terjedelmü, hosszu négyszög udvarába, melly a zsidó templomának Flavius József által közlött mértékét jóval meghaladván dr. Robinson véleménye szerint je-

lenleg Antonia erőd terét is befoglalja. Haram-esch-Scherif, az az magány és ima főhelyé-nek neveztetik az árnyék- és illatadó narancs, olaj és cziprus fákkal ékes mező-szerü czinterem, mellybe a város felöli házvonal hosszában 5 ajtó nyilik ugyanannyi szük utczából, de a hosszu vékony köteleken csüngő darab kövek nem mindenkinek tanácsolják az ottani bejárást. A nagy udvar közepe felé vagy két öllel magasabb s valami 70 négyszög ölnyi, kék eres fehér márvány lapokkal kövezett tér mintegy tömérdek alapzatul szolgál a legszebb emlék-épületnek, mellyel az izlam dicsekhetik, miután Sophia templomát nem ő alkotá. Ezen emeltebb hely szélén álló sok kis épület árt ugyan némileg a roppant nagy fejedelmi sátor — Prachtgezelt — gyanánt könnyedén lebegő pompás főhajléknak; jobb is lett volna egy kicsit odább tenni a santonok vagy remeték házikóit, a törvénytudósok gyülhelyét s a különböző török hitfelekezetek apró imoláit. Ellenben a felső térre vezető nyolcz lépcsőzet végéni karcsu oszlopos, 3—4 íves nyilt előkapuk, négy oldalról illő távolságban emelkedve, annál kellemesebb diszitmenyül szolgálnak. A nagy mecset maga is szabályos nyolczszögöt alkot, egy egy oldala közel 10 öles lehetvén. Omártól csak nevét s alapjait nyeré, sajátlag több califa bőkezüségének köszönvén lételét; jelesen Abd-el-Malek-től való tetemes része; ólommá vált egykori aranyos rézfödelét pedig El-Oulide rablotta Baalbeck templomairól. Tizenöt ölnyi magasságu falainak alsó fele szép fejér márványnyal van boritva, mellynek több darabja, valamint az emlitett kövezet nehány lapja is, régibb eredetre mutat. Felső részét tarka fénymázos cserép takaró födi, telve csinos lombczifrázatokkal; de minthogy a zománcz alapszine kellemes égi kéket játszik, enyhitőleg hat a szemre, mellyet a márvány tiszta fehére, meg a nap sugaraiban tündöklő kúp fénye bánt. Egyébiránt egész külseje ugy szólván merő ajtók- és szines üvegü — 6 vagy 7 egy egy oldalon — ablakokbul áll. Az égtájaknak megfelelő négy, pitvaros bejárás nevei: éjszak felől Bab-el-Genneh, az az kert vagy paradicsom kapuja, keletről Nebbi Daoud, az

az Dávidé; dél felől az imáé, mivel arra fordulva könyörögnek; nyugotrul az ösmeretlen Gharbi-é. Mi a királyi látnok előcsarnokán mentünk be, természetesen saru nélkül, könnyü kis sárga papucsban lépdelve; de nem mezitláb s térden csúszva, miként egy középkori vándor irja. Illy nagy hódolatra legfölebb a telivér muzulman kötelezi lábait, ki nem is igen mer közeledni a drága szentélyhez, elég boldognak érezvén magát, ha távolrul mély áhitattal szemlélheti azt. Örömünkben elfelejtők csodálni az állitólag cziprus fából készült ajtó szárnyak remek faragványait; hanem előre siettünk derék csoszogó vezérünk után, hogy a beszédes ajkairól ömledező magyarázat igéit arab-franczia tolmácsunk segélyével hiven fölfogjuk.

Omár mecsetének belső nagyszerüsége tultesz a külső pompán, s valóban meglepő a régi, korinthi rendü, szép szürke márvány oszlopok bősége, anyagok drágasága, s az aranyozási fény miatt. Két uj kisebb és kisebb nyolczszögöt kell a nagy épületben képzelni olly módon alkotva, hogy a sugár kerek oszlopok majd párosan majd hármanként váltják föl egymást a szögletes gyámfalakkal, s ezeket egyesitő csúcsiveken nyugszik a kettős párkánykoszoru, gazdagon aranyozott padlatával. Beljebb eső 4 gyám- és 12 köroszlop fölé domborodik a szép gömbölyded magas kúp, melly alatt köröskörül futó diszes vaskorláton belül, mint egy külön kis templomban hever a hires szikla darab, ripacsos képét rendesen drága szőnyegekbe rejtve, s fölötte csüngő zöld és vörös selyem függönyzet alá simulva. Szabálytalan alaku, durva mészkő biz ez, épen ollyan fajta, minő a város hegyeiben terem. Rá sem nézne a jámbor török, ha Mahomed láb- és Gábor angyal kéz-nyomát nem mutatnák rajta. Legjobb dolga volt akkor, midőn a keresztes hadak idején fejér márványba takarva, szilárd zsámolyul szolgált a fölibe rakott oltáron Istent dicsőitő áldozároknak; de miután a keresztény egyházi méltóságából kivetkeztető pogányok rózsavízzel megtisztiták, ismét az undok babona szomoru gyámolául használtatik. Mert, ámbár tudvalevőleg éjszak felől a hegyen, délről pedig tám-

falakon nyugszik, most is a levegőben kell függni szegénynek, embernyi magassága s nehány ölnyi szélessége daczára. Mit hogy a hitetlen ember is kézzel tapogathasson, kényelmes lépcsőzeten levezetik a kőszál alatti üres kamarába s füle hallatára megkopogtatják itt ott ennek oldalait, hogy a megütött fal kongó viszhangja kételyeinek örökre véget vessen. A ki mélyebbre száll, a lelkek kútjának nevezett barlangba juthat; de mi föl siettünk, a többi nevezetességeket szemügyre venni. Van itt bezzeg két márvány asztalka, mellynél Dávid és Salamon szerettek üldögélni; van két fülke Gábor angyal és Ábrahám számára; sőt még Jézusnak és sz. Györgynek is rendeltek külön imahelyet a nagylelkü törökök. Hálából meg kell nézni a kereszténynek ama kiálló sziklacsúcsot, melly Allah nagy látnokával beszélt; meg az egyik támoszlopon függő kerek, lapos, csiszolt, közepén ketté hasadt kődarabot, állitólag Mahomed paizsát; s ugyancsak az ő nyergének kis mintáit. A paradicsomi kapu felé sötétzöld négyszögü márványlap ötlik föl a kövezeten, mellybe 20—23 nagyrészt üresen álló szeglyuk van furva. Valahányszor egy egy szeg észrevétlenül eltünik innen, az valami nagy eseménynek jele; s mikor az utolsó is elröpülend, közel a világ vége. Valljon eredetileg a látnokok zsámolya, vagy Salamon temetkezési helyének jelköve volt e csodamü? azt még a mozlim bölcsek sem tudják. A korán ősrégi példányával ékes hitvány támpolcz nem ide illő; sem a sok ügyetlen munkáju favillár, melly számtalan kis gyertyái- és lámpáival ünnepélyes kivilágitás eszközeül szolgál. Különben elég tisztes homály uralkodik Omár szentélyében, s az enyéimnél jobb szem kell hozzá, a szines ablakok kétes világánál tisztán kivenni a falakon elhintett kacskaringós arabeszkeket, s a korán arany bötüs igéit. Azért vitatkoznak a szakértők is rajta, valljon igazi drága-kövekből alakultak-e az elhiresztelt mozaikok, vagy pedig olcsóbb üveg koczkákból, mint Sophia templomában. Szük fahágcsó visz föl az egy ölnyi magasságu fallal keritett tetőre, hol körül járhatni a 15 ölnyire fölnyuló 6—7 ölnyi átmérőjü kúpnak zománczos cse-

réppel boritott alsó részét. A szikla-mecseten kivül nyugotra teszi Montevilla a zsidók galamb-áldozati oltárát; s ezen, ugymond, a pogányok olly kört csináltak, mellyről megtudhatni, hány az óra, — ha t. i. süt a nap. Hasonló körülirással jelöli a muzulmanok mosdóhelyét: »Bey einem Eyngang ist ein Pfütz mit Wasser;« mi valószinüleg a mostani szép narancs-forrásra vonatkozik. Általában nem igen jól néztek körül a régi vándorok e félelmes helyen; mert az egyik görög modorbani szép kerek épületet látott az Ur az az Allah nyolczszögü mór templomában.

Ettől délre fekszik a keresztény eredetét már messziről kitüntető, hosszu, kettös ólom-födelü, nemes homloku Djimiah-el-Aksa; t. i. a legtávolabbi szentély. Korára nézve is jó távol esik, mert I. Justinian épitett egy páratlan templomot azon a helyen, hol Szüz Mária 3 éves korában az Urnak bemutattatott. Ennél fogva Praesentatio, vagy a Bold. Szüz nevét — »zu unser lieben Frauwen« — viselé hajdan; de mivel az egykori zsidó templom nagy előudvarának helyén áll, a frank uralom alatt Salamon csarnokának, Porticus Templi Salomonis «Hall oder Schupffen Salom.« neveztetett, mellyben Krisztus prédikált, s a honnan az adókat és vevöket elüzé; sőt még a Szüz Mária férjhez adása is itt történt volna: »Da hat man die Jungfrau Maria presentirt und verheurat.« Mondják, 300 templomvitéz is lakott egyszerre a hozzátartozó számos épületekben. Minket ez a kedves és dicső emlékü nagy keresztény egyház jobban érdekelt Omár faragatlan kövénél; ámbár itt is kénytelenülénk ujra megizlelni a török eszmekapcsolat ostoba zagyvalékát, melly erőnek erejével összefüzi Jehovah szentélyeit Allah hajlékaival. A hét tompa csúcsíves, 5 ajtós előcsarnok, Roma basilicáira emlékeztetve, szép reményeket gerjeszt, mellyeknek a közép ajtón belépőt jobbra balra üdvözlő régi márvány oszlop-erdő nagyszerüsége valóban megfelel. Hat sorban vonulnak végig e deli kő-gyámolok, 7 szép hosszu hajóra osztva föl a széles templomot, s egybekötő boltiveik fölött könnyen emelve a

magas tető meztelen gerendázatát. A közép hajó végén négy roppant oszlopon nyugvó fönséges kúp szines üveg ablakokon át megvilágitott pompás öble tarka czifrázatai mellett is gyönyörü. Ezen túl a háttér főhelyén két oszlop közt a Noureddin csináltatta Minber, egy szép, különböző szinü márványnyal gazdagon ékesitett szószék áll. Keletre van a Mihrab, Dávid oltára vagy Omár ima-fülkéje, mások szerint sír emléke; nyugotra egy elkülönözött hely: a nők mecsete; délre a körülmetélés szöglete. Keskeny köhágcsó visz föl a szultán imolájába, mellytől nem messze nyilik az irgalmasság két oszlopos kapuja, hol tudelai Benjamin tanusága szerint zsidó vérei hajdan könyörögni szoktak. Áron sírját, Dávid második oltárát s ehhez közel a tudomány vásárterét, meg a zöld levél csoda-kútját a nagy kapu mellett, sat. sat. elég lesz érinteni; mivel az Ur Jézus barlangja, Morharrat Sidi-Aisa, várakozik reánk. Nehány lépcsőn menénk le a kápolna szerü kis kamarába, melly négy vályu vagy jászol alaku puszta kődarabbal ékeskedik. Négy oszlopkán nyugvó mennyezetével árulja el felsőbb rendeltetését a déli teknő, melly Jézus bölcsője vagy fekhelye, Es- serir Sidi-Aisa, levén, a többi három ágy Szűz Máriának, sz. Jánosnak és Zachariásnak méltán tulajdonittatik. Maundeville utazó — nem a mi Montevillánk ez? — a XIV. század elején Urunk fördőjének czimezi e helyet, mellyből hosszu lépcsőzeten szállánk alá Salamon víztartója-, Birket-Solyman, vagy mások szerint legalább 100 lóra való boltíves, oszlopos istállójába. De nem csak El-Aksa földalatti üregei, hanem az egész Haram udvar alatt elterülő, számtalan oszlopokon nyugvó roppant csarnokok is részesülnek azon dicsőségben, hogy a bölcs király 600 lóra elég nagy ólai s vízfogói gyanánt szolgáltanak. A régi czédrus gerendák helyét elfoglaló boltozat Heródes müvének tartatik; de a tömérdek kődarabokbul rakott zömök oszlopok, ószerü fejezet-ékeikkel, tagadhatlanul Salamon korára mutatnak. Felix atya is itt mászkált valaha, de nem olly szabadon, mint mi; mert egyenesen ide illik azon leirás,

mellyet nála Salamon ugró- vagy tánczházáról olvasunk, hova ő csak titkon juthatott egy szük lyukon át: »Den Berg Syon ab, an das Ort, wo Salomonis Springhaus war, das man Domus Saltus Lybani nennt, über die Stein klummen wir an die Mauer und wüschten durch ein Loch, und kamen unter hohe lange schöne Gewölb, acht Seitten neben einander, wo Salomon hat sein Stallung gehabt, wo die Jüden heymlich dahineyn schlüffen.« Azonban a saltust nem jól értette barátunk; mivel ama hires palota fönemlitett neve Libanon erdeire utal.

A téres Haram-esch-Scherif keleti keritése a városéval egy és ugyanaz. E mellett ballagván visszafelé, láttuk a kő lépcsőzetet, melly belülről fölvezet az El-Tarik, vagyis ut czimü s mint tudjuk, Mahomed itélőszéke gyanánt szereplő, falba eresztett oszlop-töredékhez. Nem messze van ettől a hires arany kapu, mellyet régibb irók inkább a templom mint a város bejárásának tartottak. Egy egy darabból faragott magas oszlopain nyugvó kettős boltozata, kivált a gyönyörü párkányzat finom vésmüveit tekintve, igazán nagyszerü diadal-ív alakjával bír. Mint illyen megérdemli, hogy a keleti közvélemény Urunk ünnepélyes bevonulásának színteréül választá. Rudolf lelkész tudósitása szerint, az ő napjaiban még valósággal meg is tarták itten a keresztények évenkint virágvasárnapi fényes körmenetüket, melly alkalommal, ugy mond, Armenia — ? — püspöke, szamárháton lovagol be napfölkelte előtt ezen a kapun s apró gyermekek és a nép által épen ugy fogadtatik, mint Krisztus a zsidóktul. Quaresmius korában a ferenczi guardián nagy segéd-szolgálattal szórul szóra ismétlé az evangeliumi szép jelenetet Bethphagetól kezdve Jeruzsalemig; de az arany kapun alig jöhetett be, mert elég hiteles adatok a XVI. század második felébe teszik e nyilás befalaztatását az óvatos törökök által, kiket valami titkos hagyomány, mint már hallók, azzal ijeszt, hogy keresztény elleneik, valamelly pénteken, midőn t. i. ők Omár mecsetében ájtatoskodnak, ezen át foglalandják el a szent várost. Tudjuk, hogy a brabanti herczeg, történetesen illy idő

tájban érkezvén meg, irántai figyelemből a máskor szigoruan zárva tartott kapuk nyitva maradtak; mi által a mozlimek babonás félelme hihetőleg egy kicsit enyhülni kezdett. Azonban mégis hálával tartozunk a rendkivüli bizalomért, hogy nekünk e féltékenyen őrzött baljóslatu helyet belül is megmutatni kegyeskedtek. M. de Saulcy tudósan bizonyitgatja, hogy a romai modoru remek épitészeti mű Heródes korából való; mig mások Adriánnak tulajdonitják. Érdekesebb az, hogy a perzsa király Chosroas elrablotta keresztfát Heraclius császár e kapun át hozá diadalmasan vissza, s fejedelmi pompáját letéve póröltönyben vivé Golgothára föl; melly esemény emlékét épen holnap fogjuk egyházilag a hely szinén ünnepelni.

Többi nevezetességeit a Haram-udvarnak elég lesz megemliteni: p. o. Salamon fa kar-székét, Coursi-Solyman, az éjszaki fal mellé szoruló kis épületbe rejtett zsákmányt valamelly keresztény templombul; Mózes szentélyét; a kis láncz mecsetet, Omár épitményének mintáját, mellyben Mahomed szép hurikat látott; az irástudók hajlékát; a próféta mennybe menetelének helyét; a henger-kúpot; egy pár muzulman zárdát, 4 imatornyot, több kutakat, sat. Hogy a legbölcsebb zsidó királyról Moriah hegyén Mahomed hivei tisztelettel szólanak, az könnyen megfogható. Nehéz is volna bárkinek megfeledkezni róla itt, hol a Jehovah nevében messzeföldrül érkező idegenekért, s igy érettünk is olly buzgón esedezett: III. Reg. VIII. 41, 42, 43. Ámde ugyanakkor — III. Reg. IX. 6, 7. — világosan megmondá az Ur kedvenczének, hogy e szent templomát, népe hűtlenségének esetében, elvetendi szine elől, s Izraelt a világ csúfjává teszi. Az isteni fenyegetést iszonyuan teljesedve szemlélni itt helyben kétszeresen megható; s ezért is becses előttem a mai látogatás, mellynek fölötte kedvező sükerével kérkedhetünk. Mislin irja, hogy a brabanti herczeg itt létekor a dühös africánokat be kelle zárni, s vad kiáltozásaik igy is borzasztók valának; Kaltner a török barátok orditását emliti: das Geheul und Gemurre der höchst

aufgebrachten Derwische; olasz Guidánk meg a köznép fogcsikorgatását: »essendo che il basso popolo freme e digrigna i denti eziandio alla vista di un Principe che col rescritto dello stesso Sultano va a visitare la moschea della roccia.« Én részemről a legkisebb roszakaró neszt sem hallottam; mi egy év alatt a türedelem ösvényén roppant előhaladásra mutat: »un pas nouveau dans la voie de la tolérance.« Hanem, az igaz, nem vettem észre a bennünket kisérő muzulman vitézeknek azon különös jóakaratát sem, mellyel egyik franczia társam hivatalosan dicsekvék: »Nous avons remarqué avec plaisir la bonne tenue, je dirai presque l'air de bienveillance des soldats qui nous accompagnaient dans cette visite.« Elég neki, hogy a századokon át tilos mecsetek belsejét s minden részleteit teljes biztosságban megtekinthettük; sőt a mi kedvünkért, ugy sejtem, egy pár uj, keresztény izü nevezetességet talált föl a kegyes nagy-sekrestyés ur, ki nekünk Omár sziklaján is, valamint az El-Aksa valamellyik szögletében, Jézus lábnyomát mutogatá.

E szerencsés nap hátralévő részét ártatlan bókolásra szántuk. A görög szakadár főpapnak egy kis franczia látogatási jegy elég volt. Schembri kalauz urnál a hideg füstös Narghilét izlelők meg, s érdekes apróságokbul álló régiséggyüjteményét vizsgálók; ő viszonti köszönetül a jeruzsalemi virány ritka példányai- s nehány szentföldi fényrajzzal kedveskedett. Alkonyat felé visszakisérvén derék consulunkat, vele megnézegettem az ausztriai szálloda néhol 8 ölnyi mélységből emelkedő szilárd alapfalait; meg a szükséges ásatások alkalmával talált régi hasztalan romokat, s víztartóknak igen is jól használható nagy sziklabarlangokat. A többször látott gyönyörü tervrajz szerint igazán nagyszerünek igérkező, egy pár száz vendégre számitott épület kivitele Ausztriának, s a fáradhatlan Endlichernek becsületére fog válni. Pizzamano urtól egyes egyedül tértem haza Jeruzsalem magános utczáin, s a pompás holdvilág ezüst fényénél még csak egy hitvány ebbel sem ta-

lálkozám; pedig más utazók a fölötte sok kutyái is e város ritkaságaihoz számitják; jelesen a ferenczi nagy zárda két fogas ör-ebét szinte kathol. czímmel illetik. Nekem nem lehete szerencsém e hű szelindekekhez.

XIV.

September 14-ikén sz. kereszt fölmagasztalása napjának délelőtti óráit, ugy a mint illett, Urunk fölfeszittetése helyén, a dicső kalvárián töltök. Először is magam áldozám föl Krisztus sz. teste és vére legkedvesebb adományát a mennyei Atyának; azután jelen valék a franczia zarándok-társulat szabályai szerint ennek minden tagjaiért bemutatott sz. mise áldozaton; végre a buzgó ferenczieknek által lehető legnagyobb ünnepélylyel tartott nagy isteni szolgálatban vettem részt. Előttünk ragyogott a világ szinét megujitó sz. kereszt aranynál becsesebb kis ereklyéje: »La croix qui a sauvé, régénéré, civilisé le monde;« ez a törékeny fadarab, melly a föld urainak rettentő vas fegyvereinél erősebb volt: »Domuit orbem non ferro sed ligno.« Itt, hol egykor az éles szegeket Krisztus áldott tagjaiba verő irgalmatlan kalapács-ütések tompán recsegtek, jelenleg Üdvözitőnk kinszenvedését dicsőitő komoly fönségü zene gyöngéd viszhangja remegett. A kathol. egyház adá meg e szép müvészetnek is valódi kenetét, melly földi tünékeny diadala tetőpontjára hág, midőn az ég Urának szolgál. Milly szívrázólag hangzott itt a szende fisharmonica kiséretében énekelt nagyszerü Credo tartalmas szövegéből e rövid ágazat: Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus est; milly magasztosan a lélekemelő: Et resurrexit tertia die ... ascendit ... sedet ad dexteram Patris; milly félelmesen a dermesztő:

Et iterum venturus est judicare vivos et mortuos! Golgotha véres ormain térdelve, s a mély szikla-repedék szélére borulva kértük az isteni Megváltót, vonja magához kegyes igérete szerint — Ego si exaltatus fuero, omnia traham ad meipsum — annyiszor engedetlen, könél keményebb makacs akaratunkat, alázza, törje meg egyedül önmagát szerető büszke szivünket, fékezze a földiekhez tapadó kebel nemtelen indulatait, oltsa ki rút szenvedélyeit, hogy jövendő végnélküli országának — cujus regni non erit finis — tiszta örömeiben részesülni képesek és méltók legyünk. Isteni-tisztelet végével körmenetileg sorba lépve, nagy égő fáklyák világánál »Vexilla regis prodeunt, Fulget Crucis mysterium« zengedezése közben visszavittük a fényes ereklye-tartóba zárt keresztet, Ferdinand Miksa főherczeg ajándékát, diszes helyére, a Bold. Szűz kápolnájának jobb oldali mellék-oltárához, mellynél a keleti szertartásu kathol. áldozárok szoktak misézni; s ez ünnepélyes járdalattal illően megujitók a dicső fölmagasztalás évnapi emlékét. Hanem azon alig hihető körülményt elhallgatni lehetetlen, mikép a szegény ferenczek saját vallomása szerint Jeruzsalem, mielőtt a fönérintett adomány birtokába jött, a sz. kereszt fájának talán az egész világon legkisebb részecskéjével bírt. Holott egykori gazdagságának e tekintetben elég tanuja például az osztrák szent-keresztí zárda tetemes kincse, mellyet a derék hős Leopold a XII. század vége felé innen vitt ajándékul haza. Valljon hova lett az a szép nagy darab, mellyet 1187-ben a hittini szerencsétlen ütközetbe vonuló keresztény hadsereg előtt a lyddai püspök vitt s a véres csatában elvesztett vala, bizonyosan senki sem tudja. Ha talán visszakerülvén Ptolomaisba, vitéz bajnokaink utolsó menhelyére jutott, ennek elestével 1291-ben ismét nagy veszély érte; mivel az egyházi drágaszerekkel tengerre bocsátkozó patriarcha mindenestül a habok martaléka lőn. Végre Quaresmius beszéli, hogy a jeruzsalemi sírtemplomnak utóbb ajándékozott kis ereklyét is elloptak 1537-ben és hazájokba küldék az örmény szakadárok.

Valóban csaknem Isten büntetése gyanánt kell e különös veszteségeket a jó Kaltnerral tekinteni: »So scheint es wahrlich im Rathschlusse des Himmels gelegen zu sein, dasz Jerusalem, das mit Henkerslust dem Herrn das Kreuz gezimmert, nicht einmal eine Partikel mehr zu besitzen gewürdiget sein sollte von diesem so hoch zu Ehren gekommenen Kleinode der Christen.« A Megváltójának sulyos keresztet faragó hálátlan város nem érdemli meg az örökké ragyogó kínpad becses maradványinak birtokát.

Délután nagy dologra vetők árva fejünket, t. i. a Jordán- és holt-tengerhezi veszedelmes kirándulásra. Legalább illyennek hirdetik a régibb és ujabbkori zarándok-irók. Felix-éket a Patrónok, az az kalauzaik le akarák beszélni e roppant merényről, nem csak azért, mivel a szükséges födözetül szolgáló fegyveres embereket méreg drágán kell fizetni; hanem főleg a jerichoi rónán uralkodó gyilkos hőség miatt: »Were es Sach, dasz uns die Hitz ergriffe auff dem weiten Felde Jericho, so stünde es drauff, es würden viel siech und ohnmächtig.« Mindenesetre ki volt kötve, hogy a Jordánban förödni szándékozók semmi szín alatt keresztül ne merjenek úszni a tulsó partra; mert valahányszor ez történik, mindig valami baj jön közbe, zavaros, lassu, mély és csalfa levén az a folyó. Ezt ugyan az 1856-iki Guida nem állitja; de mégis eleget mond e szavaival: »la più difficile, la più pericolosa, la più disastrosa, la più lunga, ed anche la più dispendiosa pellegrinazione è quella del Giordano.« Szerinte három fő baj áll az oda vándorlóval szembe: t. i. a rablók, kiktől csak ugy lehet szabadulni, ha főnökükkel az ember előre szerződvén, általa biztosittatik a többi zsiványok ellen; továbbá az iszonyu hőség, melly nyáron át emberölő; végre a förtelmes rosz ut, mellytől nincs menekülés, ugymond, ha Croesus kincsével birnál is. »Basterebbe già questo per martellarti, ... avessi anche i tesori di Creso.« De hiszen a jó zarándok korántsem kényelem keresés végett jövén a szent földre, hanem azért is, hogy

otthon rugdalódzó gonosz testét egy kicsit sanyargassa: minden veszély daczára készek valánk a nagy merényre. Annál inkább, minthogy az öreg Vallée már most elmaradván tőlünk, azt hivők, mi fiatalabbak többet kiállhatunk; a szükséges ovatalokat természetesen el nem hanyagolván. Mivel az utunkban eső kóbor néptörzsökök — Madianiter, die man jetzt Bedwiner nennt. Brocard. — még mindig vitatkoztak a zarándok kisérői hasznos jog fölött, nekünk a franczia consul közbenjárására török honvédek u. n. baschi-bozukok valának elég rongyos testőreink. Valóban, egy kettőt kivéve, olly hitvány gyermeki példányokat kaptunk e világhirü rendetlen katonaságból, hogy bámulnunk kell a föntisztelt madianiták önmegtartóztatásán, vagy pedig a kormány tekintélyét gyönge vitézeiben is elösmerő hűségén.

A Moloch-emlékü botrány-tető »Berg der Erzürnung Gottes« alján, Czedron patakának száraz medrében, igazi vad hegyszorulaton át kanyarodik föl a járatlan ösvény sz. Sabbas apát sziklavárába, vagy is fecskefészek gyanánt iszonyu szirtfalakhoz tapadó remek zárdájába, mellyet első éjjeli tanyául választánk. Hajdan az egész völgytorok és hegyzug, mellyen keresztül vergődtünk, egyetlen egy nagy klastrom volt, mellynek számtalan üregeiben egyszerre 14 ezer remete lakott, egy főnök alatt élve szent békességben: »und hat der Apt also ein heyliger gutes Regiment.« Gumpenberg szerint a kegyetlen szultán 13 ezer katonát külde rájok azon meghagyással, hogy kiki legalább egy élő barátot hozzon neki vissza; de várakozása ellenére valami 6 ezer embere betörvén fejét, s ott hagyván fogát a kemény sziklákon, e veszteség fölötti bősz dühében a vitéz remetéket mind fölkonczoltatá s egyszerü lakásaikat lehetőleg elrontatta. Mindamellett ujra nehány jámbor férfiut egyesite ottan a keresztény buzgalom, kiket a közép korban: »arabok védelmeztek a szaraczenok ellen« az az a föld népe fogta szegényeknek pártjukat! Ma már, ugy látszik, szebb élet van a gyönyörüen fölépitett zárdában, mellyhez közeledve védfalas kirakott ut kezeskedik a baráti szorgalomrul, s midőn a vándor

szédítő magasságból lebocsátkozik a terjedelmes épület-halmaz felé, azt hiszi, valamelly nagyszerü tornyos erösség fogadandja biztos ölébe. Nem lehet azt leirni, milly czélszerü, kivált 3—4 órai kinos lovaglás után, a keleti divánok, vagy is elfogadó teremek alacson butorzata, legyen bár puha gyékény vagy finom szönyeg teritve a vánkosokkal telt szoba padlatára. Illyen kényelmes nagy heverő csarnokba telepitének minket le a szives jó barátok; szakadár görög létükre is megérdemelvén Rudolf lelkésznek a sinai hegyen osztogatott dicséretét: »Bey denen Mönchen ist auch kein Geitz nicht, denn sie allen Frembden alles was sie haben reichlich und mit Willen mittheilen.« Előbb enyhitő italokkal kedveskedvén, pihenni hagyának bennünket; azután megmutaták: sz. Sabbas kis kúpos sirját, meredek sziklába vájt lak- és imola-barlangját, a vele tanyázott oroszlány üregével együtt; damascusi sz. János tanulóteremét, kápolnáját és sirját; a zárda fényes nagy templomát, és mellette sz. György kápolnáját. A fönemlitett 14 ezer helyett, Chosroes alatt, szenvedő 70 ezer vértanu-társaikról szólván, egy jó rakás — a Guida szerint 400-nál több — koponyát mutattak bizonyságul összegyüjtve, melly gazdag ereklyetárból mindig három darab szokott, különös tiszteletttárgyul a többi előtt kitünő helyen fölékesitve állani. Egy szép karcsu, fiatalnak tetsző s mégis 1200 éves, gyümölcsét e vadonban is megérlelő pál ma korának hitelességét udvariasságból nem akarók kétségbe vonni; mivel az illyeneket beszélő szerzetes frater igen jószagu rozmarin-emlékkel ajándékozá meg a türelmes hallgatóságot. Utoljára még a nyilt födelen álló harangtoronyba is fölvezete bennünket, honnan kéjelegve szemlélők egy részről a borzasztó mélységet, másfelől a zordon táj fölött uralkodó szilárd épitmény, ámbár szabálytalan mégis kellemesen egybe illő, magas lépcsőzetek által összefüzött számtalan osztályait. A megérdemlett s jól megfizetett vacsora pazar bőségéről irni zarándoknak alig szabad; annyi bizonyos, hogy nem volt olly rosz dolgunk, mint Felix atyának, ki a Jordán felé mendegélvén, s első éjjel

egy nagy lerombolt házba jutván csak »kenyeret és kemény tojást kapott víz nélkül.«

Jó magasan fekvő szellős hálóteremünkből éjfél után kizavartak, hogy a köz tisztelet- s majdnem szentség hirében álló zárdafönöktül elbucsuzván, fényes hold és ezer meg ezer tündöklő csillag világitotta pompás éjjeli zarándoklatunkhoz fogjunk. A baschi-bozuk kapitány kis seregünk élére állván, egyik bátor legénye az égre mereszkedő szirtfalak viszhangjától mennydörögve sokszorozott pisztoly- lövéssel mintegy tusára hivta föl a barlangdus vidék gyanus lakóit. Közel volt ugyan hozzánk az áldás szép völgye: »ein lustig lang Thal, das Vallis benedictionis heisset;« de mi ellenkező irányban, Engaddi — ? — komor alaku fekete szikla-bérczein átkelve, siettünk a rettenetes emlékü holt-tengeren hamar tulesni. Olly rögtön leszakadva, meredeken visz az ut ennek partjaihoz lefelé, hogy még a katona-kiséret arab vezére sem mert lova hátán maradni. Mindnyájan leszállván tehát kénytelenül gyalogoló tanui valánk az elöttünk elterjedő völgy és tó rendkivül mély fekvésének, mit a természet-buvárok legujabb méregetése a földközi tengernél 1300 lábbal számit alantibbnak. Ez a különös tünemény 1837 óta nagy figyelmet ébresztett a tudomány férfiainál, s jelesen egy éjszakamerikai hajós-kapitány Lynch vizsgálatai nagyon érdekes adatokat hozának a holt tenger ágyáról napvilágra. Általános eredményül azon egyszerü vallomást elég közlenem, miszerint a bibliai történetet igen valószinünek hajlandók elösmerni; pedig ez mai szaktudósoktul roppant kegyelem.

September 15-kén reggeli 8 óra tájban szerencsésen elérkezvén a hely szinére, tapasztalás kedveért megfördtünk a látszólag tiszta, de fölötte sürü vízben, mellynek tükrén a nyugvó ember száraz fa gyanánt lebeg. Valami kellemetlen büzt, talán a szép csöndes idő miatt, közülünk senki sem érzett; hanem az egész testet s uszóruhát bevonó, zsírosnak tetsző sókéreg, valamint a száj-égető savanyos keseríz, egy kissé alkalmatlan volt, mig az áldott Jordánban ujra meg nem mosakod-

tunk. Régibb utasok nem győzik eléggé büdösnek hirdetni az átkozott tó kigőzölgését, melly undok szagával, mikor szél fúj, az egész környéket megmérgezi. Névszerint Rudolf pap irja: hogy a vihar által kidobott szép kövekhez ha valaki nyulni talál, három egész nap kiállhatatlan bűz marad ujjain. Beszéli továbbá, hogy Vespasianus és Titus kisérletei szerint egyáltalában nem lehet az embert bele fulasztani. Végre itt fogják, ugymond, a Thyrus nevü kigyót, mellyet a lakosok olly mérgesnek mondanak, hogy ha valamelly lovat érint, a rajta ülőnek is meg kell halni. Még szebbet meséltek azonban Montevilla dr. urnak, t. i. hogy a holt-tengerbe vetett vas darab fönmarad a víz szinén; egy kis toll pedig elmerül. Lót nejének só-alakját akkor sem láthatták a vándorok, s azt hivék, hogy a kiáradó hullám boritá el.

A keresztény vándor szivesen ott hagyja csekély növényzetü, sivatag partját a Sodoma förtelmeit eltemető hab-ágynak, s örömmel vágtat, habár déli forróságtól égetve, a sárga homok pusztán keresztül, Isten folyójához, melly örökké viritó zöld füzérével már messziről édesen integet. Türhetőleg árnyékozó nyár-, fűz- és tamarindfák alá telepedve legelőbb is mély hálát adánk a tábori kis oltáron mondott misében Urunk és Megváltónk számtalan kegyeiért, mellyeknek özöne a Jordán medrében Általa megszentelt keresztség öléből ránk áradott. Azután, éhgyomorral mint Felix atya, bebocsátkozánk a 8—10 ölnyi szélességü szöke folyamba, lemosni a holt-tenger ránk száradt mocskait, bár azokkal együtt örökre letörlendők a lélekölő bün minden szennyeit. Halotti lepedőjükben szoktak itten megfördödni számos halálra készülő jámborok; de hiszen magunk is azon öltönyben valánk, melly okvetlenül sírba fog szállani fáradt csontjainkkal. Rudolf korában: betegek és sinlődők erőt, enyhülést kerestek és gyakran csodaszerü gyógyulást találtak e vízben. Felix barát lovagurai csöngetyüket és harangokat keresztelének benne, kártékony jég és villám elleni óvószerül; minek foganatát a szemes káplán nem akarja meghatározni: »Was aber Wahrheit an der Sage sey,

das wil ich nicht determiniren.« Ellenben annak, hogy a folyam tulsó partjára uszni merőt baj éri, a mint egy franczia domonkosi szerzetes csakugyan nem jött többé vissza, okát szándékozik adni, korántsem a víz fenekén lappangó veszedelmes állatok- vagy a holt-tengernek egész eddig föltorladó gonosz habjaiban; hanem a zarándok utasokhoz illetlen vakmerőség- és könnyelmüségben: »Aber ich meine, das geschehe darumb, dasz die Pilgri damit zu frech seyn; denn über schwimmen ist kein Not, und ist ein Zeichen einer grossen Leichtfertigkeit, die sich nicht ziemet an der heiligen Statt.« Guidánk egyszerüen ugy fejti meg a néha történő szerencsétlenséget, hogy a tulsó parton más beduin törzsök vezére parancsolván, az uradalmába törni merészlőnek ritkán kegyelmez. Azonban egy perczre átuszni, s onnan hozott magas nádszállal diadalmasan visszatérni még nem nyakszegő merény; nekünk legalább baj nélkül sükerült. Hanem azért nincs mit tagadni a Jordánhozi vándorlással egybekötött veszedelmeket az élet- és egészségre nézve; miután ezek miatt a jó ferenczieknek is fél század óta fölhagytak az évenkint ide vezetni szokott bucsujárdalattal. Hajdan három király vagy vízkereszt napján szoktak volt idegenek és benlakók e helyre zarándoklani, hogy a víz szentelési szertartáson jelen legyenek.

Itt mulatásunk órái meg levén számitva, hideg ebéd és rövid alvás után, mellyet a Mislin dicsérte csalogányok ugyan nem, de holmi szunyog féle szemtelem bogarak igen is háborgattak, ujra fölkerekedve neki iramlottunk El-Ghor vagy Galgala fövény- és cserjedus rónájának, Jericho-n tul Elizeus csoda-kútjánál megtalálandó, előre küldött sátraink nyomát keresvén. Jobbra, balra tölünk s hátra maradtak az egykor magasztalt de mostani romjaikban ritkán látogatott nevezetességek. Brocard a Jordánhoz közel Keresztelő sz. János tiszteletére emelt kápolnát, Rudolf szép zárdát emlit, mellynek görög szerzetesei azzal dicsekedtek, hogy ama sz. hirnöknek karját birják; Felix ottan volt nagy templomrul szól. Odább esett a nagy pusztában sz. Jeromos vezeklő helye, — S. Hieron. Peni-

tentz — vagy is egy szép klastrom, gyönyörü fali festvényekkel ékes egyház, keresztfolyosó, nagy hálóteremek, miket Fabri nem sokkal azelőtt elhagyatva már is omladozó félben talált. A vizen tul porladnak sz. Zozimus apát és egyiptomi Mária rombadült zárdái. Ki tudja, hol van a Jordán száraz medréből kihozott 12 nagy kődarab, Jozue rakatta emléke a csodálatos átmenetelnek; Rudolf pap azt állitja róluk, hogy sz. János ezekre mutatva mondá az Ábrahám fiairóli példázatot. Ugyanő a folyón tul barangoló szelid oroszlányról beszél, melly hihetőleg ellendarabja lesz a holt-tengernél fogott ádáz kigyónak. Mi mindezekből semmit sem láttunk; bár csak a Felix emlitette onagerek, az az vad szamarak egész csapatjából pillanthattunk volna meg legalább egyetlen egy érdekes példányt! Három négy század alatt valószinüleg mind megszelidülvén, világ szerte hasznos szolgálatokat tesznek.

Minél inkább közeledénk az esti szép reményü tanyához, annál jobb kedve duzzant a mi hős arab vitézeinknek is, kik mülovari és harczjátéki, Phantasiának czimzett mutatványaikkal, ide oda nyargalva s dühös párviadalt képezve, ingyen mulattatának bennünket. Ők ugy látszik nem igen busultak a dicső pálma-város, Kánaán Jeruzsalemmel vetekedő fejedelmi büszkesége, a Rieha nevü hitvány török faluvá törpült Jericho mély bukásán. Brocard 8 kunyhót láta régi helyén, s alig akkorának találá mint egy udvar. Mindamellett egy pár századdal később nem csak Zachaeus vámbérlőnek házát, hanem még Rahab lakását is meg tudták mutatni a vándoroknak; s ott, hol az utfélen ülő vak koldus Dávid isteni fiának irgalmából szeme világát visszanyeré, kő kápolna állott. Mi rosz időben érkezénk; mert egy jókora négyszögü kastély- vagy tornyon, Heródes vagy Adrián vagy Justinián fénykorának egyetlen maradványán kivül, nehány agyag házikó, s a harsona szóra ledőlt falak helyén növekedő eleven sövény látásával és egy ital rosz vízzel meg kellett elégednünk. A jerichoi büszke rózsákat termő szép kertek is elenyészvén, a most e név alatt ajándékozni

szokott növényeket Jeruzsalem zárdáiban kell keresni, hova Quaresmius szerint Egyiptombul jönnek. Én a régibb Suchemi Rudolfnál olvasom, hogy e száraz virágok, mellyek éltető nedvhez jutván évszázadok mulva is ujra kifejlenek s ennél fogva mennyei titkos rózsánk — rosa mystica — jelképei gyanánt tiszteltetnek, sajátlag az Egyiptomba menekvő Bold. Szüz nyomdokain termettek a sivatag pusztában, s azért a szaracen hölgyek szülés előtt büvszerül iszszák a rájok öntött vizet; most teszik-e, nem tudom. Különben Rieha rosz hirben álló, haramia mesterséget üző barna legényei ma sem szebbek, mint Felix idejében: »Es sind schwartze, verbrannte, starcke, grobe Leut darinn;« de tagadhatlanul müveltebb modoruak, mert legalább kővel nem hajigáltak utánunk.

Innen még nehány óranegyedet lovagolva fényes napvilágon elértük egy varázs-liget virágzó bokrai közt csergedező pataknál szép rendben fölütött kényelmes sátrainkat. Kőhajtásnyira valánk a rendkivüli bőségü, s kimondhatlan jóságu forrástól, mellynek keserü vizét az emberszeretö látnok Jericho lakosainak kérelmére csodálatosan megtisztitá, ez által a vidék termékenységét is hatalmasan előmozditván. Ez az oka, hogy a keleti magzat-ohajtó nők ezt is gyógy-italul használják. Nekünk csak természetes szomj enyhitő vízre levén nagy szükségünk, mivel a jó Elizeus remek kútja e forró vágynak tökéletesen megfelelt, örökké hálás tiszteletben marád nálunk becses emléke. Mindig is igen jól érzék itt magokat az eltikkadt zarándokok, miként Felix ártatlan kedvtelése bizonyitja: »Wir haben im gantzen heil. Lande nit als gute Kurtzweil und Ergetzung gehabt, als bey dem heil. Wasser vom Heliseus Brunn.« Egy régi monda még a Chaldaeából jövő Ábrahám oltárát is ide teszi, s a nagy ősatya helyének — der Ort Abrahe — nevezi a szép ligetet mind a mai napiglan. Gyönyörünek kellett e tájéknak lenni Üdvözitönk korában is, hiszen a csábitó épen a mögöttünk fölemelkedő Quarantana csúcsáról mutatá Neki a világ elbájoló dicsőségét; s azért választá később e magas hegy

EGYETEMI KÖNYVTÁR

számtalan üregeit az istenfélő remeték nagy serege csatatérül a gonosz lélek incselkedései ellen, hogy a Megváltó fényes diadalának erejével annál biztosabban győzedelmeskedjék a közös ellenség csábjai fölött. Roppant nagy kaptár sejtei gyanánt sürüdnek a sziklafal oldalán ez apró czellák, mellyekben az Ur méhecskéi lankadatlan szorgalommal gyüjtögeték a szellemi tökély legédesebb mézét. Annyi jámbor lélek áldozatteljes életéből legérzékenyebb jelenet a 7 halhatatlan szüz elszánása, kik egy nagy barlang egyes fülkéiben tartózkodának élve és halva; mert az elhalót saját lakába temeték, s mindig kész utóda számára uj hajlékot készitének, melly ennek is azután sírja leendett. Az üdvös szigor és áhitat e bámulatos színtere megérdemlé középkori mellékczimét: »der allerandächtigste Berg Quarantana.« De a főnév tulajdonkép Urunk negyvennapi böjtjétől ered, mellyet állitólag a hegy közepe tájáni szirt-üregben tartott; s ebből utóbb természetesen drága szentély alakult, hova Felix nagy nehezen — »mit grossem Schweisz und Arbeit« — följutván, a kevéssel azelőtt még használatban levő kápolna óltárát s festvényeit örömmel emlegeti. Rudolf lelkész itt jártában georgianus barátok foglalván el ez érdekes magányt, Gazare gonosz király az oda vezető egyetlen utat elvágatta, hogy se a zarándokok föl se a szerzetesek le ne mehessenek. Azonban a jó szultánnak ez értésére esvén, az elrontott ösvényt azonnal helyreállittatá, s a jámbor atyáknak jövőre nagy szabadságot adott. Nekünk Abbé Poyet még furcsább esetet beszélt el a hegy legfelsőbb ormát, mint a harmadszori kisértés helyét, egykor ékesitő szép templom maradványiról: t. i. hogy az oda föl törekvő zarándokot egyszer valaki jó szándékában gátolván, ez iránti panaszára tüstént biztositó kiséretet kapott a pogány felsőbbségtől. Már most együtt eredtek neki bátran a rémitő meredekségü hegynek, de nem sokára csökkenni kezd a buzgó vándor ereje és kedve; szivesen föl is hagyott volna merész vállalatával, hanem a kormány hű embere bötüszerint fogván föl

hivatását erőszakosan fölhajtotta szegényt a csonttörő, fejszéditő magaslatra. Minket a nagy hőség és éjjel-nappali sok ügetés által összeroncsolt tagjainkhoz illő szerénység megőrzött efféle veszedelmes merényektől; kellő távolságban igénytelenül megállapodánk s egy kies halom tetejéről üdvözlők a szent romokat és barlangnyilásokat. Azután vissza térve regényes táborunkba, s a botrányos prózai hangzatu »keleten első czukormalom« üres falait érdemleg lenézve, arab laczikonyhán készült izletes vacsoránkhoz láttunk, melly után fejedelmileg esett a szellős sátrak alatti hevederes ágyakban élvezett ámbár igen rövid éjjeli nyugalom.

September 16-kán hajnali 4 órakor már uton valánk Jeruzsalem felé, azon áldott ösvényt tapodva, mellyen az Üdvözitő kedves apostolaival annyiszor vándorlott. Minden veszély és fáradalom daczára megbecsülhetlen kegyelem napjai valának ezek ránk nézve. Ugyan is tegnap, ha megérdemlettük, teljes bucsut nyerénk: a Jordánnál és Quarantana hegyénél; részletest: Elizeus forrása-, Jericho városa-, Zachaeus- háza-, Keresztelő sz. János temploma- és sz. Jeromos pusztájának czime alatt. Ma megint teljes bucsu vára bennünket: Lázár sírjánál és azon a kövön, melly Üdvözitőnknek egykor ülőhelyül szolgált; részletes: az apostolok forrásánál, Bethániában, Lázár, Mártha, Magdolna, s a farizeus Simon házaikban, Martha vízfogója-, Bethphage-, »Contra vos« kastély- és a megátkozott fügefánál. Ha előbb utóbb kitünik, hogy ma már romjaiban sem látható, vagy meg nem különböztethető, vagy hozzáférhetlen e szent helyek nagy része: jelentem alázatosan, hogy az egyház világos nyilatkozata szerint a jó szándék soha sem veszti el érdemlett jutalmát. Előre tehát Isten nevében »in spiritu humilitatis et animo contrito« haladjunk; a mit láthatni, a mihez férhetni sükerülend, azt megtiszteljük; a többit Arra bizzuk, a ki mindent lát. Az Isten hollóitól táplált Illés történetéből ösmeretes Carith pataka, most Wadi-Kelt, mellett kanyarodánk föl a magasan fekvő szikla-vadonba, melly középkori

Monstatt nevét sehogy sem tudom, honnan vette. Csak a régi »Pilgerbuch« emliti e tájon sz. Joachim zárdáját, azon a helyen épitve, hol a jámbor öreg csorda pásztorok közt vala kénytelen tartózkodni, miután hitrokoni a templomból kiüzték. Utfélen áll egy terjedelmes puszta hajlék, melly hajdan zarándokszálloda levén vörös háznak neveztetett a közelében gyakran kiontott ember vérről. Világos, hogy a sz. Jeromos magyarázta régi Adommim az az vér helyére jöttünk, melly a rablók kezébe jutott s egy jó szamaritanus ápolta vándorrul szóló, példabeszéd, vagy némellyek szerint igaz történet színtére. Felix barátunk itt hálván, korántsem a zsiványok, hanem más ember- s kivált gyermek-szerető állatkák ellen panaszkodott, mellyeknek rendkivüli nagyságáról Pharao királyi czimük kezeskedik: »Mit grosser Unruhe waren wir, denn das alte Hausz kroch voll Leuse, die man nennt Pharaons Leuse.« Jó, hogy akkoron legalább enyhitő s tisztitó szerül egy kis élő kutforrás bugyogott a ház tövében, mellynek állitólag Urunk is hasznát vevé erre jártában. De jogosabban dicsekszik e szerencsével az apostolok forrása, mellynél mi lovainkkal együtt jó vizet, türhető reggelit s a mi fődolog kellemes árnyékot találánk, miután a szépen legelő teve-nyájakkal dus völgyeket elhagytuk.

Nem sokára megpillantók Üdvözitőnk kedves Bethániáját, az Őt legszivélyesebben tisztelő család vendégszeretö lakhelyét. Mielőtt beérnénk a szegény arab faluba, egy szürke, széles, a középkorban »Si hic fuisses« czimü, ködarab állá el utunkat; t. i. a sz. János evangeliumának XI-ik fejezetében olly érzékenyen rajzolt találkozás helye. A többi nevezetességek helyett is legfölebb kőromokkal, de sokszor még azzal sem szolgál a hideg jelenkor; s ezért irigylendő a régibb utazók sorsa, kik Mária Magdolna »Magister vocat« nevü házát, — »in dem sie jre Apotheke hatte« — vagy is az ott emelt szép egyházat, habár nyomorult állapotban, — »elendiglich zerrissen« — szemlélék. Martha lak-temploma is földig le volt rontva, hanem alapfalai még látszottak, s egy csinos sziklabarlangot, vízfogót,

vagy istállót mutatának mellette. A bélpoklos gazdag Simon kastélyát négyszögü szép kövekből magas épület romjai képviselék. Lehetetlen elhallgatnom Felix atyának ide vonatkozó, utánozhatlan csipősségü sa mai Judásokra tökéletesen illő szemrehányását: »Da der Geschmack dem urbinstigen neidigen Judas in die Nasen roch, da ward er zornig und ergrimmete und murrete wider M. Magdalena.« Ő is t. i. ide teszi a töredelmes nő megtérését, s örök példányul szolgálandó, a gonoszok előtt mindig fecsérlésnek tetsző mély hódolatát Ura Istene iránt. Ma fájdalom! egy hitvány kő sem látszik ez érdekes régiségekből, de még nyomát sem tudják a düledékeknek. Csak a legdrágább szentély maradt meg, hála Isten! számunkra, t. i. Lázár nevezetes sír-ürege; habár nem is olly fényes állapotban, mint akkor, midőn finom márvány boritékkal ékeskedett s a fölötte magasuló templom nagyoltáránál még ama pont is meg vala jelölve, honnan a kedves barátját sírjából visszahivó Isten Fiának életadó szavai hangzottak. Sz. Lázár benedekrendü, fekete köpeny- és zöld keresztes szerzetének — mint Felix irja, ki Zürich közelében látott illy klastromot — pompás nőzárdája diszesité hajdan e nagy csoda színhelyét, s Melisenda királyné szilárd tornyot emeltete a jámbor apáczák oltalmára; miből valamicske talán még látható. Minket egy földalatti két osztályu barlangba vezettek 28 lépcsőn le, pislogó gyertyavilágnál, az üres sír tiszteletére, melly kétszer egy esztendőben, u. m. az illető evangeliumi szakasz olvasása napján és Mária Magdolna ünnepén, a buzgó ferenczieк által mise-kápolnává alakittatik. Nekünk csupáncsak magán imolául szolgált, mellyből hamar napvilágra jutánk szerencsésen; nem ugy, mint Rauchwolf gyógyász ur társaival, kiket a pogány kulcsőrök mindaddig bezárva tartottak, mig árverő követeléseiket ki nem elégiték. Az sem történt velünk, hogy a közel temetőrül kődobálással üztek volna el bennünket a régente vadabb, most már közönyösebb törökök. Bethániától Jeruzsalemig nehány paraszt-kunyhón s egy pár fügefán kivül egyebet

nem lát az ember; a többit, jelesen Bethphagét és a virágvasárnapi szamár kastélyát ide kell képzelni. Zarándok elődink gyalog szoktak volt ez ösvényen visszatérni, mivel jó meredek lejtő biz ez; mire nézve Rudolf pap kedves együgyüséggel azt állitja, hogy itten lovagoló édes Üdvözitönket is egyedül vele született határtalan szelidsége óvta meg a lebukástól: »Es wer unmüglich ein so gähen Berg herab zu reiten, wann Christus nicht für sich selbst so gütig und sanfftmütig gewesen.« Azonban sajátlag istenfélő áhitatból mendegéltek volt apostoli módra a szent uton, hol Felix korában még nagyobb térek is találtattak szép márvány koczka-darabokkal ékesen kirakva; mivel, ugymond, a fötisztelendő szent Ilona császárnő borittatá be finom kölapokkal mindazon utakat, helyeket és utczákat, mellyeken Üdvözitönk kínszenvedése hetében, Bethániától kezdve a kalvária hegyéig, járt vagy hurczoltatott. Gyermekileg örült a jó barát neki, hogy illyen kömaradványokat vihetett haza magával egész Ulmig; s én magam sem adnám sokért, hogy az Olajfák hegyének e táján vándorolva esetleg hasonló eredetü emlékkőre bukkantam. Mindnyájan nagy örömmel pillantók meg ismét a kies tetőre fölmosolygó szent város falait, s ennyi rázatás után is könnyedén futtatánk Absalom tornya mellett el, Czedron hídján át és a szioni kapun keresztül ohajtott nyugalmunk baráti csarnokaiba. Csaknem a teljes kimerültségig fáradtak valánk az igaz, annál inkább, minthogy a fölötte nehéz, rendesen három napig tartó kirándulást hallatlan gyorsasággal végzők; mindazáltal részemről nem mondhatnám azt, hogy ha száz esztendeig élek is, még sem ismétlem többé e terhes utat; mi Guidánk szerint a Jordántól megérkezők általános véleménye: »Ritornerai in Gerusalemme contentissimo di avere fatta la pellegrinazione del Giordano, ma non punto disposto a ripeterla un' altra volta, quand' anche Iddio ti concedesse altri cent' anni di vita.«

Ma holnap indulni kellene Samarián át Galilaeába, miután Judaea szépségeit hamarjában eléggé megtekintők. Jeruzsalemben

legalább alig maradt valami nézni valónk hátra; mivel a suchemi lelkész dicsérte számos templomoknak: »Und sonst sind zu Jerusalem viel Kirchen, Capellen und feine Bethäuser, die die Karthäuser — ? — inn haben« ma nyoma sincs. Montevilla közel a szentvároshoz »Löwen Hül« oroszlánybarlang czimü szentegyházat emlit, mellybe Chosroes sok állatkirályt gyüjte; mi talán egy a »Catacombes du Lion« üregeivel. Hanem az illyen kétes apróságokat hasztalan keresnök; miként Flavius József kigyó-taváról a Guida jól megjegyzi: »ne farai inutilmente ricerca, non essendovi chi sappia precisartene il sito.« Jutalmazóbb kiváncsiság vihetné a vándort bibliai öseink pásztortanyái és sírjai felé, a csak 7—8 órányira fekvő Hebronba, mellynek kettös barlangjában, Bruder Brocard szerint, Ádám és Éva, Ábrahám és Sára, Izsák és Rebekka, Jákob és Lia temetve nyugszanak. De a pompás keresztény templombul alakult mecsetet jelen bitorlói még a jeruzsaleminál is féltékenyebben örzik; Rudolf pap szerint legfölebb zsidó juthat bele drága pénzért. Régi zarándokaink, ha lehetett, legalább kivülről nézték meg Ábrahám sírját, az embernyi magasságu 8 ablak világitotta köröndöt, mellynek 12 lépcsöjén ollykor szabad volt imádkozniok. Nem tudom, honnan vette Gumpenberg azon tudósitását, miszerint egy Ebronnál levő pogány templom valaha szép kastély volt: »Dauid's Penitentz« mellyben a bünös király vezeklése idején a »Miserere« zsoltárt készité. Egy nyíllövésnyire mutaták akkor a damascusi mezöt, mellynek viasz gyanánt nyujtható vörös agyagából alkottatott az első ember; miért is a keletiek sokféle babonára használják e távol országokba vinni szokott áru-czikket. Felix mondja, hogy a nyeregalá rejtett darabka belöle fáradság és elesés elleni biztositéknak tartatik: »ob aber das war sey, hab ich noch nicht probiert.« Közel van ide Mambre hires völgye, Montevilla korában: Vallis luctus, mivel Ádám itten 100 egész esztendeig siratá Kaintól megöletett kedves Ábelét. De biztosabb nevezetesség benne az Ábrahámot látogató isteni vendégek

történetéből ösmeretes tölgyfa, mellynek nem tudom hányadik utó-sarjadékából nekünk is jutottt egy szép emlék-darab, ámbár a szinte kétölnyi dereku növény-óriást személyesen nem tisztelhetők. Pedig azért is eljöhetne az ember e vidékre, hogy meglássa p. o. ősanyánk Sára vagy József vízfogóját, s a Bold. Szüz kétes faluját, mellyben az Egyiptomba futó sz. család első éjjel meghált. Fölebb esik keletnek Ámos és Habakuk lakhelye Thecua, meg az odollami barlanggal dicsekvő szikla-tömkeleg és a frankok szép hegye; végre sz. György temploma egy pár kalugyerrel ott, hol a hös vértanut ellenei fogságba ejték. — Ellenkező irányban Jeruzsalemtől éjszak-nyugot felé kellene keresni Sámuel biró s látnok házáját és sírját, Ephraim kies hegyeinek egyikén, hol Rudolf lelkész csinos városban lakó muzulman Tadi-t, az az főpapot talált s nehány keresztény foglyot nagy nehezen kiváltott. Mátyás atya Ramathaim Sophim helyén, 500 esztendő mulva, hitvány falut, kereszt alaku puszta mecsetets üres hajlékban deszka gyász-ravatalt látott, minek megmutatásaért a török örök nem nagy baksist követeltek. Ennyi sem maradt fön Emmaus vendégszeretö helységéből, hol a zarándokkönyv szerint templom és sz. Cleophas sírja, meg egy romba dölt kastély állott; jelenleg három árnyék-adó terebély fa van. Modin hegyén is hasztalan keresnök a Simon emelte 7 loboros emléket; most hét lábnyi mélységü 3' széles üreg nyilását kell a hös machabaeusok sírja gyanánt elfogadni.

Mindezen apróbb kirándulások a nyomtatott Itinéraire napirendjén kivül esvén s az egyes vándorok önkényére bizatván, fölötte magasztalt kilátással és még becsesebb bucsu-nyereményekkeli kecsegtetés daczára, elmaradtak; mivel az összes zarándok-csapat illyen kisebb vállalatokra nem hajolván, részletes társulatokat e végre alkotni még kevésbbé sükerült. Egyébiránt ezeknél sokkal merészebb gondolat foglalá el a kedélyeket nehány nap óta; még nagyszerübb kilátások a Libanon dicső bérczein s Damascushoz csatolt gazdag bucsu-kegyelmek

és szentirási emlékek édesgeték a vándor-sereg nagy részét; de valljuk meg, a közben-eső Baalbeck nevezetes romjaira sem gondolhatott a régiség- és műbarát élénk öröm érzete nélkül. Azonban e czélra szükségképen meg kellett volna Párizsban kitüzött utvonalunkat egy kevéssé változtatni vagyis gyorsabban végezni; mire a társulati szabályok szerint három negyedet haladó többség kivántatott. Julius Caesar irja de Bello Gallico VI. 20. hogy: »de republica, nisi per concilium, loqui non conceditur.« Ehhez képest az elnök fogadó-teremében puha divánokon ülve rendkivül éles szóvita nyilt meg, s ennek folytában igaz lön a föntisztelt hős irónak azon tapasztalata is, mikép: »in Gallia in singulis domibus factiones sunt.« Ártatlan hevességgel törekvék kiki pártját erősitni; korántsem szabván magát a maltai törvényhozás bölcs tanácskozási rendjének első pontjához, melly szerint egy egy szónoknak 10 percznél tovább beszélni tilos. Merő világi szándékos hiu kandiságról is vala szó, mintha nem léteznék vallási jámbor kivánesiság, miként az ájtatos Guida érinti: »siccome la stessa curiosità in questo classico paese si può considerare sotto un aspetto religioso.« Damascus, Jeruzsalemmel együtt a világ legrégibb városainak egyike, tagadhatlanul biblicus hely. Illyennek tarták a középkori zarándokok, Ábrahám hű szolgájának tulajdonitván eredetét, s Kain testvérgyilkossága színterét is oda tevén; illyennek tekinti egyházunk, bucsut igérvén: sz. Pál megtérése helyén — most ez a keresztények temetője, — Judás házában, hol a nemzetek apostolává lett hitujoncz három napig tartózkodott, Ananias kápolna-lakában s azon forrásnál, mellyben megkereszteltetett, végre az ablaknál, mellyen hitrokoni lebocsáták. Ezek és damascusi sz. János nagyszerü sír-temploma mellett elenyészik azon mellékes indok, miszerint jelenleg is kelet legdusabb, leghiresebb városai közé számittatik, s illatáras mulató kertei nevezetesek. Ennyi hatalmas védvek daczára s általános hiedelmünk ellenére, titkos szavazat utján, becsülettelmegbukott a régi jó Damascus.

A csekély kisebbségnek engedve nehány nappal tovább kell mulatnunk Jeruzsalemben; s ez nem baj. Ezer meg ezer hitrokonunk igen örömest kiállaná helyettünk e házi fogságot, melly sajátlag Isten becses ajándéka számunkra: hogy t. i. időnk legyen testi- s lelkileg kipihenni, a szüntelen változó kül benyomások rohamától menten keblünk magányába térve zarándoklatunk végczéljáról bővebben elmélkedni, a sz. városbani élet s Urunk sírjához közellét boldogságát nyugodtan élvezni, uti jegyzeteinket kiegészíteni, sat. sat. De nem is vesztegetők hasztalanul a drága perczeket; minden napnak megvolt, Isten kegyelméből, saját öröme.

XV.

September 17-kén ez uttal másodszor nyiltak meg előttünk, sz. mise áldozat fölajánlása végett, az utolsó vacsora mecsetté vált teremének ajtai; a mi századok alatt csakugyan igen ritkán történt, ámbár nem igaz, hogy 1561 óta senkit sem eresztének oda e czélra Mahomed tisztelői. Nekünk a patriarcha megaranyozott közbenjárása eszközlé ki a Szion hegyét bitorló török uraktól azon ohajtott engedelmet, hogy kisebb csoportokra oszolva végezhessük ottan könyörgésünket; s két izben megkisértve szerencsénket, öten élénk a jól megfizetett szabadsággal. Idővel hihetőleg olcsóbb s végre olly könnyü leend a misézhetés itten is, mint a mennybe-menetel szentélyében; de még most, ugy látszik, egy kevéssé szokatlan a dolog, s azért vagy talán bölcs számitásból lármázott eleinte 20—30 egyénből álló pogány közönségünk, mig a velünk jött tolmács okos szava s pengő baksisa le nem csöndesité. Ez meglévén sarkára csücsülve s pipázva fülele az arab hallgatóság szent foglalkozásunk alatt, még a szolgálat tevő ferenczi barát jelenléte sem hábor-

gatván öket; pedig ezektől félnek leginkább, jól tudván, hogy tőlük rablák el az Urvacsora hajlékát. Mise után teljes megelégedésük jeléül Dávid sírja fölé, padolat- gyékénynyel ékes csarnokba vezetének bennünket. Ez lehet hogy különös kegyelem vala részükről; de mi talán nem tudtuk eléggé méltánylani, mert hamar ott hagyók a puszta mecsetet.

Honn maradó társaink az alatt testvérileg fölosztá a Jordán- és holt-tengerből nagy edényekben hozott s apró bádog szelenczékbe zárandó vizet, meg a többi kisebb nagyobb értékü vándor emlékeket. Én megvallom, kezdetben öntetszőleg mosolyogtam a jó francziák telhetetlen buzgalmán, kik a hol csak lehetett, fáradhatlan szorgalommal rakták zsebre Palaestina kövecskéit; túl-szellemiskedő büszkeséggel gondolám magamban: ugyan minek nekem a hitvány kődarab? hisz lelkemben viszem s őrzendem én meg örökre a szent földi zarándoklat üdvös emlékeit. Azonban, ugy látszik, jó értelemben ragályos lőn rám nézve a szüntelen megujuló példa, s eleinte kegyeskedtem elfogadni, ha más fölszedé helyettem az utfélen heverő kincset, később magam is önkényt lehajlottam érte, végtére legnagyobb örömem tölt a jámbor ferenczi atyák-, s jelesen P. Ildefonztul szent földi hiteles pecsét alatt nyert érdekes szirt-ereklyékben, s másféle becses emlékül szolgálandó apróságokban. Kedves hazánkfia valóban elhalmozott bennünket önzetlen szivességével s minden szükségeink- sőt fölösleges kényelmeinkre kiterjedő baráti figyelmével. Egyiknek a délutáni hőséget enyhitő zamatos nagy őszi baraczkkal, másiknak kéjelegve füstölt igazi finom basa-dohánynyal kedveskedett; s egész valójából kitetszék, milly édes-örömest pazarlá velünk s miattunk a nap legszebb óráit. Hasonló szolgálati készséget tanusitott az osztrák birodalombeli más két atya: P. András, az értelmes erőmüvész és szenvedélyes fényrajz-kedvelő, kitől a sírtemplom magas homlokzatának hü másolatát birom; s a tiroli szivélyes P. Heribert, amannak nyomdászutóda; ezeket itt Imperiali-nak czimezik. Vétek volna megfe-

ledkezni a rendkivül udvarias szelid és tudós belga P. Ferenczről, ki mult decemberben lépett orvosi kecsegtető pályájáról s virágzó kis családja nyájas köréből sz. Ferencz alázatos, szigoru szerzetébe. Illy érzékeny áldozatok mellett a finom eszü jámbor férfiunak fensöbb hivatásáról kételkedni lehetetlen. P. Antal, a galamb-ősz helynök és keresve keresett buzgó gyóntató-atya, mint illyen vivta ki hálás tiszteletünket. A képzeletdus spanyol P. Jakab mint énekkar-elnök és vallási zeneköltő nemes egyházi szellemü eredeti hangszerzeményeivel, és a fogékony kis arab dalmüvészek ügyes betanitásával keleten nagy érdemeket gyüjtött magának. Radó vezetéknevének magyar jelentése korántsem árulná el szende jellemét; pedig okvetlenül csöndes jó hangolatunak kell az ollyan zene-barát kedélyének lenni, a ki példás áhitatánál fogva egyszersmind rendes vezére a lelki gyakorlatoknak s e téren is becses irodalmi termékkel: »L' orazione mentale« ajándékozá meg hiveit. Hangászati növendékeinek meglepő jártasságát az összevágó szabatos éneklésben többször volt alkalmunk örömmel tapasztalni. Igazán ezermesterek ez elszánt keleti szerzetes atyák és szolga rendtársak. Az utóbbiak közt Frater Seraphino da Roccascalogna jeles épitész, miként a cziprus-larnacai nagyszerü templom előcsarnokába helyezett carrarai márvány mellszobra bizonyitja. A szegény kathol. fiukat különböző kézi müvekre tanitó barátok egyike: Fra Simphoriano di Pesaro, Falegname del Convento, asztalos létére nagyon csinos kereszteket tud készitteni. A derék szakácsnak becsületes nevét nem hallottuk, de annál maradandóbb hálával emlékezünk becses szolgálataira; mivel ebéd után majd mindig jó kedvünk lön, az Ilias komor hösének példája szerint, ki teli gyomorral fogadván az esdeklő Priamust, ez esetben kérelmét teljesité. Az is tagadhatlanul különös figyelem jele volt, hogy a már otthon rettegett csupa fekete kávé reggelihez naponkint, ez évszakban itt igen ritka, drága tejet kaptunk. Emlitsem-e a sok jó édes szőlőt és ártatlan görög dinnyét? mellytől Felix atya beteg lett,

pedig nagyon örült neki: »Ich kauffte grosse lustige Melaunen.« Ne itéljen meg senki e prózai szagu dicséretekért, mikkel az itten egyedül ürühúsra szoritott nehéz konyhamüvészetnek tömjénezek; csak tessék megkisérteni a keleten utazást, akkor hajlandó lesz más is annyiszor mennyiszer alázatosan megköszönni barátinknak a jóltartást, dr. Rauchwolf módjára: »Lateinische Brüder empfahen die Bilgram gar freundtlich, tractierens mit Essen und Trincken ziemlich wohl, und behaltens so lang bey sich, bisz sie willens sind widerumb darvon zu ziehen.«

Egyébiránt hogy minket tisztességesen elláttak, ez legkisebb érdemük azon jó szerzeteseknek, kik hat és fél század lefolyása alatt, mindig a halál félelmével szembe, törhetlenül helyt állának Szion kapuinál, a nélkül, hogy kikürtölnék igénytelen müködésük eredményét: »Il non aver dato fiato alla tromba per far risuonare da' quattro venti quel pò di bene che, colla benedizione del cielo, si è fatto . . . nel lasso di sei secoli e mezzo . . . quando a guardia delle porte di Sion vi stavano il terrore e la morte.« Ez a példás szerénység kétszeresen ösztönöz és kötelez bennünket röviden elmondani, vagy is inkább érinteni sokoldalu tevékenységük nehány ágait. A világ soha sem értendi meg Istennek e csoda szenteit, kiknek néri Fülöpként: »egyetlen örömük a gyónszékben ülni;« vagy tisztel. Bedával czelláikba zárkozva tanulgatni: »Aut discere, aut docere, aut scribere dulce habui.« Hanem azt mégis csak méltányolhatná egy kevéssé, hogy Mislin szerint: »assisi sz. Ferencz birodalma keleten tovább tartott bouilloni Gottfried királyságánál;« az ő szegény alázatos fiai, miként egy hivatalos franczia tudósitás mondja, tulélték a hatalmas templariusok és más velök egykoru vitéz lovagrendek uralmát; ők a fegyvertelenek, vagyis általuk a jó Isten őrzé meg számunkra édes Megváltónk sírját, üdvözségünk s a keresztény hit bölcsőjét. Hány érseki és püspöki szék, apátság és káptalan tündöklött a XII. XIII. században Palaestina visszafoglalt térein! Egy éjszak-keleti rút vihar nyom-

talanul elsöpré mindnyáját; csak a durva csuhás, koldus barát állja ki mind végig a véres zivatart. A ki ezt becsülni nem képes, azzal hiába vesződünk. De hát mit csinálnak ott e szerzetesek? kérdi nagy bölcsen a protest. Gasparinné Carmel hegyén; s Mislin igen jól feleli: »Semmit; csak az idegeneket fogadják el mint Tobiás, a betegeket ápolják mint a jó szamaritanus, Mózessel a hegyletőn imádkoznak, Illéssel a magányban élnek, s azután ... egyedül Isten irgalmában bízva meghalnak.« Legszebb az, hogy illyen gúnyos kérdéseket olly emberek tesznek, kik magok is szerencséjöknek tarták a keleti vendégfogadó zárdákbani szállásolhatást; de miután kipihentek és jól laktak, alig törlék meg undok szájukat, már elkezdik rágalmazni szives házigazdáikat. Lamartine egyszer jó kedvében legalább azt a vallomást tevé, hogy a szerzetesek két dolgot tudnak jobban végezni, mint az államok és egyéni erők, t. i. tanitani az embereket és testi nyomoraikban ápolni: »Les écoles et les hôpitaux, voilà les deux seules places qui restent à prendre pour eux dans le mouvement du monde actuel.« Mihez járul harmadszor, Mislin szerint, az imádság; természetesen ehhez is jobban értvén ők, mint az állam férfiai.

Tudjuk már most általában mit csinálnak a kathol. barátok; s ezt, sőt még ennél jóval többet kell tenniök a keleti hivek lelki testi gondját életveszélylyel viselő szerzeteseknek. »Sz. Ferencz Jézus iránti lángoló szerelme tevé fiait Krisztus sírjának hivatalos őreivé;« s a rend szabályaiban külön fejezet szól a hitetlenek közé menni akaró téritők számára: e kettős örökséget nyerék alapitójuktól s a mai napig hiven megőrzék azt. Mindig akad közülök ember a gátra, pedig tudja mindenki, hogy fejével játszik; miután 1768 óta csak pestis által 117-en vesztek el. Tatárok és törökök több izben — 1244-, 1291-, 1368-ban — egész klastromi közönségeket egyszerre kiirtottak, egyes tagokat számtalanszor meggyilkoltak, a folyvásti pénzcsikarás- és zaklatásnak hossza vége nem lévén. A jeruzsalemi zárda sok ideig 23 ezer piastert fizete ren-

des évi adó fejében, 100 ezeret meg a helytartónak mindenféle ürügyek alatt. Mivel a drágább egyházi szerek és edények, jámbor keresztény királyok áhitatának emlékei, olly gondosan el voltak rejtve, hogy csak két szerzetes tudá, hol létüket: egyszer 27 hónapig börtönbe zárva tarták öket e titok kinyomozása végett, s egyikök meg is halt ottan, a másik is csak nagy nehezen szabadulhatván meg. Lázas időkben a bethlehemieknek háromszor kellett a szent város főzárdájába menekülni, hol az ostromló vad csoportot egy alkalommal csak azon Isten-rendelte véletlen hökkenté meg, hogy legdühösebb vezérük a klastrom ajtajánál rögtön halállal mult ki. Akadt ugyan olly ostoba, ki barát-méreg hatásának tulajdonitván e gutaütést, ujra föl akará ingerleni a csillapulni kezdő csőcseléket; hanem egy okosabb alvezér Mahomed szakállára róvá ez esetet, kinek ugymond barát-vér nem kell. Ehhez még jó képet is kelle csinálni s minduntalan kedvezni a hatalmaskodóknak. Gumpenberg ott vala, mikor Jeruzsalem ura hirtelen megüzenteté a még akkor Szion hegyén lakó ferenczieknek, hogy ma náluk akar enni, s az ötven lovassal érkezőt kényszerült örömmel fogadák. Rauchwolf meg Bethlehemben volt tanuja, hogy váratlanul 12 éhes beduin vágtatott a zárda elibe, kiknek legalább is enni meg inni valót tartoztak adni teljes elégülésig. Fölötte bő jövedelmi forrásul szolgált a pogányoknak mindig kivált a telek vagy ház szerzés, vagy épités szüksége; mivel itten a kolduló barátok, pápai engedélylyel, földeket és házakat birtokolni képesek; ámbár közönségesen török majorosra szorulnak, hogy megőrizze csekély gazdaságukat. Illyenkor borzasztó zsarolások szoktak történni különböző czimek alatt. Már az első engedelem kinyerése roppant nehézségek-, pénz- és időveszteséggel jár. Valami uj bármennyire szükséges vállalathoz évek kellenek; mikor egy bethlehemi ablakból alakitandó ajtó fölött is öt hónapig értekeztek a török hatóságok. Ugyanott az első lánynöveldei lak megvételekor 5000 piasternyi foglalójuk elsajátitásával szedék rá jó barátinkat. Ugy pártolja e kormány a népnevelést, hogy mi-

kor sz. József szüzei, 4—5 éve, tanitani kezdettek, a miatt is fizetni kellett. Az sem elég, hogy a kegyesen megengedett, vagy is drágán megvásárlott, épithetés foganatositása folytában annyiszor a mennyiszer pótlólag önkénytes ajándékot követelnek, másként erővel félbeszakitandván a munkát; hanem a nagy ügygyel bajjal elkészült házat is évenkint többször nagyuri bizottmány vizsgálja meg, nem történt-e rajta vagy benne valami változás, ujitás, a miért ismét tetemes szabadalmi díjt lehetne igényelni pogány uraiméknak. Azért kerültek annyiba keleti zárdáink s más épületeink, miket a gondos atyák tetemes áldozatokkal emeltek azon emberséges elv szellemében: »Struxerunt alii nobis, nos posteritati; Et sic acceptum reddimus officium.« Hitelesen tudatik, hogy az Európából nyert alamizsna három negyedét illy szükségek emészték föl. S mégis bámul az ember, ha idei hivatalos kimutatásukban: »Prospetto Generale« olvassa, csak 1827-től fogva mennyit épitettek, javitottak, bővitettek, s milly szépen helyreálliták a franczia köztársasági háboruk alkalmával arabok s törökök által földúlt, romba döntött hajlékaikat.

Igaz, hogy a keresztények sorsa keleten jóval kedvezőbb Ibrahim táborozása óta, kinek, ugy regélik, kétizben lényeges szolgálatot tőnek a barátok: egyszer megmentvén őt a körülvételtől, másszor meg levelét Mehemed-Ali kezébe juttatván, ki aztán 30 ezer embert külde a megszállott Jeruzsalem fölszabaditására. Még azt is mondják, hogy Ibrahim pasa csak a ferenczektől fogada el táplálékot. Hasonló jótékony hatása volt e tekintetben az utolsó török-orosz háborunak. E napokban szerzett a franczia consul elég jutányosan uj telket az örmény katholikusok számára; szegény apaczáinknak gyümölcsözendő sorsjáték is került szőnyegre, Kiamil pasa 100 fr. aláirásával az egyik íven. Hanem azért a félhold uralkodik itt csak ugy mint hajdan, midőn azt irák: »Der Amurath ist der Herr, was der thut, das ist;« hisz nem rég dobaták le vas keresztünket a szent-jánosi templom kúpjáról. Azért hát tisztelet becsület azon lelkes férfiaknak, kik a hit legszentebb érdekeit illy sulyos körül-

mények közt ápolni készek; annál inkább, minthogy az ember szelidülhető gonoszságon kivül, természeti változhatlan bajok- és a helyzet sajátszerüségében fekvő akadályokkali szakadatlan küzdelem vár reájok. A jövendő apostoli missionarius, ki t. i. 12 évi szolgálatra szánja magát, előbb a damascusi vagy harissai zárdába megy arabul, vagy pedig a nicosiai társodába ujgörögül tanulni; különben a lelkipásztorlat terén nem müködhetnék. Öröm hallani, milly buzgalom- és sükerrel gyakorolják magokat e nehéz nyelvekben; a jó P. Mátyás még az elemi tanodában is segédkedett egy darabig, csakhogy czélt érjen. Vannak is köztük kitünő nyelvészek, p. o. Eduard atya cziprus szigetén, hol három görög plebániánk virágzik; meg a nagy arab P. Elek, ki tankönyvet is irt. Hogy az illyen, erőfeszitést igénylő tanulmányok, jelesen érettebb embernél, élet-hosszabbitó hatással nincsenek, azt képzelhetji k; de látván a kiáltó szükséget, s tapasztalván a háladatos nép gyermeki vonzalmát azok iránt, a kik vele anyanyelvén tudnak beszélni, mindenikben lángra gyúl az önföláldozás szent tüze, melly aztán lelki csodákat müvel, — és a gyilkos éghajlattal egyesülve idő-előtti vértanukat szül. »Zelus domus tuae comedit me.« Egyet legalább ezek közől lehetetlen meg nem emliteni, kit a missioi tudósitások nyomán rendkivül tisztelni tanultam. Friedland Péter atya, miután a prágai s bécsi egyetemeknél meg a cs. kir. keleti academiában és a harissai magányban ernyedetlen iparral megszerzé a kellő nyelvbeli ösmereteket, valódi lángbuzgalommal kezdé szomjazni s munkálni a lelkek üdvét; és ime legüdvösebb törekvéseinek közepette, 40 éves korában, pásztori foglalkozása mellett találta napszurás következtében apostoli fáradhatlanságának véletlen áldozata lön. Ki tudná köny és borzadó megilletődés nélkül olvasni halála előtt nehány hónappal irt áhitatteljes levelének azon sorait, mellyekben 11 általa eltemetett honfiairól szólván, kiknek nagyrészét az égalj heve sujtá le, minden europait különösen a déli nap öldöklő nyilaitól olly sejtelmesen óv. Egy

másik, hazánkfia P. Anzelm, a szent földön kimerült erejének helyreállitása végett haza térvén, nem sokára Budán meghalt. A jutalom, mellyben e sirig hü bajnokok szabályszerüleg részesülnek, szellemi küzdelmeik- és érdemeikhez illő: t. i. érettük — pro laborantibus Terrae sanctae — minden zárda templomában fölajánlott gyászmisék, s nehány száz Miatyánk és Üdvözlégy azon toldalékkal: Add meg Uram nekik az örök nyugodalmat! Amen. Aránylag kevesebb áldozattal jár ugyan a gyóntató vagy látogató minőségbeni — poenitentiarii, seu visitantes — ottlétel, mi rendesen 6 évi kötelezettséget jelent az »In Supremo« bulla értelmében, melly szerint Jeruzsalemben is ugy mint Romában, 12 közgyóntatónak kell lenni: arab, olasz, spanyol, franczia, német, angol, magyar, lengyel, görög és török nyelvü hivek vagy megtérök számára. De saját honfiaik lelki ápolásán kivül is van e különböző nemzeti gyónatyáknak elég dolguk; jelesen a sz. sír melletti börtönszerü kis zárda örömeit és kínjait hiven meg kell többi társaikkal osztaniok. Ott, ha megszokták a fejeik fölötti világhirü lódobogást, kényelmesen nyugodhatnak pincze-léges, nyirkos kamaráikban, t. i. a mennyire megengedi naponkint 7—8 órát s az éj egy részét igénylő imakarbeli s oltár és sír körüli elfoglaltatásuk. Chateaubriand szerint egy kis járványkórral fölér az ottani huzamosabb tartózkodás; de mikor igazi dögvész uralkodik keleten, akkor is helyt áll a buzgó ferenczieknek rettenthetetlen tábora: klastromaik nagyobb részét elzárják ugyan illyenkor; de nehányan mindig kivül maradnak a csatatéren, s az egyenkint elhulló pásztorhősök üres helyeit folyvást uj vitézek töltik be.

Minő foganattal kinlódnak e jámbor atyák, azt igazán és teljesen csak a jó Isten tudja; nekünk apró számokkal kell beérnünk: p. o. hogy a szent-földi, Egyiptommal egyesült, örséghez — Custodia — tartozó 20 fára hiveit nehány éve 13,425-re, s taval már 18,591-re tevék; az iskolába járó tanulók száma pedig 1849-től fogva 772 fiuról 1493-ra, 422 leányról 694-re növekedett. Arról szó sincs, hogy e tetemes gyarapodás egészen uj

megtérések gyümölcse volna; hanem azért e tüske-lepte porondos téren is, kivált ujabb időkben, dús kalászok intenek. A »Prospetto Generale« 3297 egyént emlit az utolsó 88 év alatt, u. m. 1555 görögöt, 1040 örményt, 189 koptust, 149 protestánst, 17 zsidót, 137 pogányt, 110 nestorianust. A ki talán csekélynek képzeli e sükert, gondolja meg csak az utban álló roppant akadályokat. A muzulmant keresztelő pap hitujonczával együtt mindig fejével játszott; mire nézve a szentszék ideiglen az evangelium nyilvános hirdetését a törökök előtt megtiltá, nehogy éltükön kivül a szent helyeket is végkép elveszitsék buzgó téritőink. A görög szakadárok ismételve nagyúri parancsokat tudának kieszközleni, mellyeknél fogva 200 éves eredetüket bebizonyitani képtelen egyesülések a kathol. egyházzal visszahatólag fölbontattak, s jövőre börtön, birtokelkobzás, sőt még kemény testi fenyités alatt is eltiltattak. A papjainkat egynehányszor tizedelő pestis, örökös háboruk és villongások, nyilt és alattomos üldöztetés, zárdáink kevés volta, végre kelet népének veleszületett renyhe fásultsága, ugy szólván összeesküdni látszottak ellenünk. Annál inkább örül a vándor szeme évről évre jobb reménynyel kecsegtető szép termésén az Ur elhagyatott, vén szőlejének: »come una vigna vecchia, decrepita, stanca ed abbandonata persino dallo stesso padrone, il quale dopo di averla irrigata inutilmente di sudore e di sangue, alla fine essendo venuto il dì della sua ira furíbonda, le tolse via la siepe, e ne lasciò libero l' ingresso a tutte le bestie della terra.« Illyennek bélyegzi a fönczimezett hivatalos kimutatás, mégis 114 megtérőt hoz föl 1855-ből; az utolsó esztendőről szóló magán levél pedig 150-et emlit. Előbbi években 105, 85, 80, 36 között ingadoz a hitujonczok száma. Nekem csak az ausztriai missionariusok némelly ujabbkori leveleit van alkalmam fölhasználni, s ezekben is röviden közlendő érdekes adatokra találok. Igazán lehet mondani jó értelemben: »ex omni genere piscium« akad sz. Péter hálójába; s én is olly kellemes rendetlenségben adom elő kivonataimat.

Apostolidi Dániel zantei szül. görög diaconus a jeruzsalemi szakadár klastromban szolgálván saját szemeivel látta, hogy a kathol. barátok nem vad emberek; s utóbb maga is azzá lön. Egy 17 éves abyssiniai leány s egy ötven éves örmény asszony, 10 koptus egyszerre, egy nemes török ur meg egy élemedett török hölgy, mind a kettő halálos ágyán megkereszteltetve, egy zsidónő fiacskájával, s két zsidó férfi, egy gazdag angol és egy szegény török szolgáló, két fejér és két fekete árva gyerek, 17 görög köz ember, egy örmény szerpap, s egy chaldaeai püspök, ki szép javadalmát és diszes állását hagyá el meggyőződése miatt, szépen megférnek egymással a megtértek hosszu lajstromán. Hogy nem mindenkit fogadnak el a jó barátok, P. Ildefonz bebizonyitá, ki egy lengyel izraelitát határozottan elutasitott, mivel üdvös szándékának elárult indokai kárhozatosak valának; ellenben kardszagi Méré Sándort, a jólelkü derék kún fiut, ki három kathol. társával Bethlehembe menvén, az ottani szentélyeket magyarázó baráttól egy jó könyvet kért s 9 nap mulva szivét is visszahozá, Kálvin tévtanától megmentette; és pedig épen 1851-iki Karácson előestéjén, melly alkalommal az egyházi szónok Krisztus szülőhelyén édes hazánk erélyes nyelvét viszhangoztatá, mi a bethlehemi jámbor hiveknek értetlenül is nagyon tetszett. Ugyanő készitett el a hitletételre 1852-ben egy Dolhanel Nathanael nevü orosz barátot, mivel más nem tudott vele beszélni. Több egyszerre megtérő német protestans mellett 1850-ben két magyar nevét olvasom: u. m. Szántó János- és erdélyi Formassy, talán Tormásy, Miklósét. Amazok közt természetesen szétszaggatott nagy hazájok minden részeiből valók vannak: Würtemberg, Hessen-Darmstadt, Hannover, Chur-Hessen, Bajorhon, Berlin, Potsdam, sat. illendően képviselvék. Schulze Ferencz szász kir. bánya-mérnök mellett, a nemes keblü schweizi Löchler Jánost csak azért emlitem, mert neje- és 12 éves leánykájával megtérése miatt bázeli polgárjogát elveszté, sőt még azon házat is, mellyben kathol. érzelmeit közlő levele fölolvastatott,

le akarák romboloi a türelmes helvetiák. Pedig ő jól tudta lépésének következményeit, s előre lelkesen nyilvánitá, hogy: »miután Jeruzsalemben kedves családjával együtt az égnek polgára lön, egy csöppet sem bánja, — was liegt mir daran? — ha szülővárosábani polgárjogától megfosztatik.« Poroszországi Hoffmann Gyula, Syriában a nagyúri tüzérség oktató főlügyelője »Instruktor und Inspektor« őszinte megtéréséből eredő boldogságát, örömét vallástanitójához intézett hálateljes soraiban élénken rajzolja. Különösen jó hatása volt az 1850-iki nagyhét csöndes, épületes folyamának egy pár jeles tudós angol férfiura: Lair Patterson az oxfordi, sz. Háromságról nevezett collegium tanára, és Vymon, ugyanazon egyetem tagja, hitünk iránti vonzalommal érkezvén ide s ünnepélyes szertartásainkban részt vevén, a nagypénteki megható körmenet után tüstént kijelenték, hogy nem protestansok többé, s Husvét utáni első vasárnap Krisztus egyedül igaz egyházába fölvétettek. A philadelphiai J. Spencer Nonlhote, hasonló meggyőződéssel s azon szilárd föltétellel távozott ugyanakkor Jeruzsalemből, hogy otthon azonnal nyilván lemond hittévelyeiről; utolsó bucsu-szava levén: »Ihre Charwoche hat die letzte Hand an's Werk gelegt!« Strausz Ábrahám, poseni zsidóbul lett angol protestans született angol nejével együtt nem sokára követé a jó példát.

Ha valahol a világon, itt bizonyosan kétségkivül egészen szabad önakarat szüleményei az efféle tények. Hát ha még egy ezer akadály- sőt rendesen életveszélylyel küzdő muzulman adja fejét illyesmire! Tripolisi szül. Dessuchi György Mahomed tanát előbb a görög szakadálylyal cserélvén föl, sok bolyongás után 1852-ben az igaz akolba tért, 9 éves fiát is megkereszteltetvén; de mivel a gyermek pogány anyja, s kivált nagyszülei folyvást áskálódtak ellenük, Egyiptomba kelle futniok, hogy ott biztosabban lappanghassanak. Ha pedig a Nilus mentében tért meg valamelly török, az a szent földön vagy Európában kénytelen keresni menhelyet. Igy történt nem

rég egy pár ifjuval, kiket Mehemed Ali Romába küldött fensöbb épitészetet tanulni; ők pedig azon fölül a keresztény hit páratlan fönségét is meg tanulák ösmerni, megkeresztelkedtek s hazájukba mint becsületes családatyák tértek vissza. Eleinte minden jól ment; Európából hozott nejeikben a legdühösebb ozmanli sem botránkozott meg; hisz épen ezek tapsolnak leginkább rajta, ha Mahomed hivének sükerül keresztény rabszolganőre, — minél keleten a házastárs nem több — szert tenni. Azonban a katholikusokkali bizalmas társalgásuk, jelesen a zárdának gyakori látogatása, vallási szükségeik titkos kielégitése végett, utóbb gyanut ébreszte; mi tetőpontjára hágott akkor, midőn egyikök meghalt kis fiacskáját, ámbár alattomban, a mi sírkertünkbe temetteté. Maguk az agg szülék vádolák leghevesebben őket gyöngéden ápoló fiokat a hithagyásról; ugy hogy a fölvilágosult egyiptomi kormány kénytelen vala kedvelt hivatalnokát ide oda küldeni a köz-épületek megvizsgálásának ürügye alatt, elleneinek időveli megjuhászodását reménylvén. Ámde a fölingerlett vak buzgalom szakadatlanul s addig üldözé vérszomjas gyülölete tárgyát, mig ez a kiengesztelhetlen magán-boszutóli félelmében, élte, hite s kis családja biztositása végett, Olaszhonba menekült, kenyerét, ha másképen nem lehet, mint kőmüves legény vagy napszámos munkával keresendő. Társát is nem sokára utána kergeték. Negyed éve meg egy görögkathol. ifjut vettek gyanuba, hogy török leányt akar feleségül nyerni, s azonnal kijelenték a ferenczi guardiánnak, miszerint az esetben a keresztény férjet az izlam elfogadására kényszeritendik, nejét pedig a Nilus vizébe fogják fojtani. Még csak egy 16 éves tripolisi török ifjoncz esetét emlitem, ki megtérési szándékkal bujdoklék Libanon hegyei közt egyik helyről a másikra, Kanobin, Ghazyr, Bikfaja, Harissa zárdáit sorban fölkeresvén, s mivel pogány rokonai mindenütt nyomába voltak, ismét elhagyván; mig utoljára kiadatását szerzeteseinktől a beiruthi pasa szigoruan követelvén, nehogy jótevőit bajba hozza, megszökött a szegény legény azon nyilatkozattal, hogy

valahol előbb utóbb, minden veszély daczára, kereszténynyé leend. Tudom, meg is kapja hős elszántságának illő jutalmát egykor az igaz hit isteni Szerzőjétől, az elevenek és holtak eljövendő Birájától!

Miután a keleti megtérésekről untig eleget hallánk, nézzünk végig a nyugoti zarándokok ívded könyvbe kötött jegyzékén; lehet tán figyelemre méltó valamit olvasni benne. Legujabb időkből igen örvendetes tünemény, nem csak a belgiumi trónörökös meg egy ausztriai főherczeg nevét hosszu kiséretestül szemlélni lapjain; hanem több hadi nászád kapitányaiét is, a hajólegénység nagy részével. Annyira soha sem viendjük ugyan, hogy a sokkal közelebb eső s ezerenként összeseregló görög és örmény vándorokon kifogjunk; de legalább azt reménylem, Geramb és Mislin keserü panaszai megszünendenek, ha nyugot keresztény fiainak buzgalma olly arányban fog növekedni, a mint évről évre kisebbednek a tengeren és szárazoni utazás alkalmatlan terhei, mellyekkel együtt enyészni látszik Egyiptom és Palaestina korábban félelmes távolsága is. Egész Európából 1846-ban 219, 1847-ben 180, 1848-ban 145, 1849-ben 121 zarándok van följegyezve; mi a forradalom csökkentő hatását eléggé jellemzi. Három év mulva, 1852-ben. megint fölemelkedék 261-re jámbor elődink száma, s azóta kivált a német és franczia társulati vállalatok következtében érezhetőleg szaporodván, jobb jövendővel kecsegtet. A mult évröli kimutatvány, kelet mindig számosabb kathol. vándorait is beszámitva, 6256 zarándokot és 40579 tartási napot emlit a szent föld összes zárdái- és szállodáiban; mit ugy kell érteni, hogy természetesen ugyanazon utas több zárdában megfordul s több napig, néha talán hónapig mulat egy helyen az europaiaknak adott jognál fogva. Mindamellett e számok tagadhatlanul tetemes gyarapodást jelentenek. A nem épen ritka magyar nevek közt föltünt: g. Mailáth József, g. Festetics Zsigmond és Méhes Péter kanonok uraké; mi több P. Ildefonznak egyszer 8, más évben 12 magyar ajku gyónója volt. Ugyanő

Jaffából egy orosz hajóról jövő, 12 lengyel katonának nyujtott egy izben lelki vigasztalást s atyailag vezeté körül Jeruzsalem szent helyein a sürü hálakönyekkel bucsuzó köz vitézeket. Ebből is kitetszik, hogy Oltványi kanonok igen jó helyre szánta, s bár mások is szaporitanák, örökös alapitványát a szent városbani magyar gyóntató számára. Hiszem még az sem válik a szegény ferenczieknek gyalázatára, hogy vallás különbség nélkül szivesen látott vendégeik sorában máshitüeket is látunk: p. o. az utolsó évek egyikében 614 zarándok közt 58 protestans és szakadár foglala helyt asztaluknál; nyolczad éve meg a náluk megforduló német vándorok két harmada volt ágostai vagy helvet vallásu. Meg is szelidülnek az igaz többnyire illyenkor s elérzékenyülve köszönik a jó szállást; de talán némellyikben még üdvösebb lelki benyomások emléke is marad fön, s a véletlenül szivébe hintett barát mag idővel fölcsirázik. Adja Isten!

Ha valaki megunta volna már, vagy pedig irigylené e sok dicséretet a sarutlan kolduló szerzeteseknek, én nem tehetek róla: Facta loquuntur; a tények és számok kiáltanak. Azt csak el nem hallgathatom, hogy nevükhöz hiven a koldusokat és szükölködőket, a betegeket és árvákat szeretik: »non sermone, sed opere et veritate.« Ők, az alamizsnából tengődők egy évi alamizsnául taval 274,140 piastert adtak ki. Mire? — Ruha, élelem, gyógyszer, házbér és közadó fejében, mind másokra. Mert tudni kell, hogy a szegény barátok még szegényebb hiveik nagy részeért adót is fizetnek; mi Jeruzsalem- és Bethlehemben egy évre 90 ezer piasternél többet tesz. A szent város kathol. lakosságának legalább fele olly házakban lakik, mellyekről minden tekintetben S. Salvatornak, az az a ferenczieknek kell gondoskodni; ezek közt legnagyobb az ösmeretes »Casa de' principi« most ügyefogyottak hajléka. A főzárda sütőkemenczéiből 24 óra alatt valami 550 czipó kerül ki: 250 a barátok és vendégek, 300 pedig a szegények számára. Éhes vendég is akad elég: p. o. Jeruzsalemben Husvét körül naponkint 300, Bethlehemben Karácson táján 100. Egyetlen egy

év folytán 1423 házi szegényt s 3630 idegent tápláltak a szent földi kolostorok 1849—50-ben. Hogy a becsületes özvegyeket, minő Jeruzsalemben 70—80 találtatik, el kell tartani, ez tudjuk ősegyházi szokáson és szabályon alapul; a házi betegek ápolása, gyógyitása s minden szükségesekkeli ellátása keleten hasonlókép a lelkipásztorok dolga, még az irgalmas szamaritanus korától fogva. Nem kevésbbé kötelező a Megváltónak azon intelme: Hagyjátok a kisdedeket hozzám jönni. Ehhez képest 16 szerzetes atya, 19 világi mester és 18 tanitónő foglalkozik a százakra menő fi és leány gyermekek oktatásával, kiknek tinta-, penna-, könyv- és papíron kivül napjában háromszor testi eledel is, az az legalább kenyér — »Parvuli petierunt panem, et est qui frangat« minden tekintetben — és tápláló leves kell; mire összvesen egy év alatt 180,088 piaster költetett, s külön 11,875 p. a főzárdai jótékony ipar-iskolára, mellyben arra való tehetségü kathol. arab fiuk ügyes mesterlegényekké válnak. Ezen kis műegyetemben főleg a szolga-rendtársak u. n. laicus fráterek tanárkodnak; mert itten ezekből minden: orvos, gyógyszerész, lakatos, asztalos, szabó, varga, sütő sat. kitelik. Izmael maradéki, mintha legjobban szeretnék a lábbeli müvészetet, a czipész műhelyébe legszámosabban tolakodnak.

De igaz, nyomdász-inasi, sőt betü- öntő és szedői minőségben is évek óta hasznos szolgálatot tesznek. Ez utóbbi jeles intézet az, mellyre büszke öntudattal nézhet minden katholikus, de különösen szép nagy császári birodalmunk lakója; mivel Guttenberg halhatlan találmányának meghonositása Jeruzsalemben kizárólag Ausztria érdeme. Illyen hálás elösmeréssel küldé annak első zsengéjét — szentséges atyánk IX. Piusnak ajánlott arab-olasz, Bellarmin féle, nép-katechismust — a missio főnöke Bécsbe: »Excipies grato animo opus primum editum a P. Sebastiano, ac primum, quod sane in gloriam ejusdem cedit, Hierosolymis editum, quod sciam, ab inventione typographicae artis.« Csehországi Frötschner Sebestyén atya volt t. i. azon bátor keblü, kitürő férfiu, ki a bécsi

állam-intézetben magát kiképezvén, onnan hozott sajtóval 1847-ben megveté alapját, s másokat oktatva szoktatva biztosítá jövőjét a jeruzsalemi barát-nyomdának, melly Sue Jenő szemérmes regényeivel, az igaz, nehezen fog kedveskedni kelet hölgyeinek; hanem annál hevesebben terjeszti például Liguori sz. Alfonz gonosz moráljját, s Dávid király régi zsoltárait, kelet fiainak még mindig kedvencz olvasmányát. Ki ne búsulna továbbá rajta, hogy népmüvelő s erkölcs-nemesitő ledér színdarabok helyett valami: »Tizenkét beszélgetés egy kathol. nő és egy görög szakadár közt« s az antiochiai görög-kathol. ősérsek Mazlum vita-könyvecskéje »a Szentlélekről« meg Szűz Mária hónapja, Via Crucis, sz. Alfonz Örök szabályai, Segneri Tanult kereszténye, a Világ hiusága, Halálrai készület s több efféle dibdábságok találnak legnagyobb viszhangra e buta nép lelkében! Én mindazáltal részemről forró köszönetet mondok a nehéz alapitás és nem könnyü folytatás terheit magokra vállaló ferenczieknek, hogy az annyi roszat okozó sajtót a szent földön Isten tisztelete- s a lelkek üdvére szolgálni kényszeritik. Dicsőség a derék szerzeteseket bőkezüleg ápoló birodalom urának is, kinek Danninger ajándékozta mellképe a jeruzsalemi nyomda főteremét méltán ékesiti! Nem csak azért, mivel a könyvet fölötte nagyra becsülő s kendőjébe gondosan begöngyölgető szegény arab katholikusnak öröme s haszna van benne, ha vagy maga olvas vagy pedig családja körében esténként okosabb fia által fölolvastat valami jót; hanem az irói pályára termett atyák magok is ösztönt nyernek a munkára, miután nem kell többé Olaszhonba vagy épen Madridba küldeni nyomtatásra szánt kéziratikat. Főleg azonban az ifju nemzedék istenes müveltsége- s boldogságának hatalmas emeltyüjét tiszteljük azon intézetben, mellyből Palaestina, Syria, Cziprus és Egyiptom elemi tanodái mind ingyen láttatnak el a megkivántató segédszerekkel s egyetlen egy év alatt 4000 darab könyv osztatik szét a szorgalmas tanulók- és buzgó felnőttek közt. És ime itt vagyunk ismét az annyira fontos gyermek-oktatásnál,

melly körüli becses szolgálatait sz. Ferencz alázatos fiainak toursi kanonok Leduc 1850-iki szép levelében ékes tollal vázolja; méltán kiemelvén a többi közt, hogy miután sz. József apáczáinak is kész hajlékot szereztek, őket, Istennek hála számos növendékeikkel együtt folytonosan táplálják. Mikor ez a leánynöveldéül átalakitott ház megvétetett, három tulajdonosai közöl kettő 61,500 piastert kapott, a harmadik élte fogytáigi teljes ellátással elégedvén meg. Az sem szégyen, hogy görög, török sőt néha még zsidó tanitvány is akad a kathol. szerzetesek iskoláiban; mire nézve most is ugy megérdemlik a 3 görög 3 török 6 pogány dicséretét, mint 5 század előtt, Rudolf pap idejében: »Wurden auch gelobt von den Kauffleuten und Sarracenern, dasz sie jnen viel guts theten.«

XVI.

September 18-kán a sz. sír templomi kis zárda kápolnájában, az Apparitio diszes nagy oltárán fölajánlott áldozat után a kedves sz. sírt látogattuk meg. Később a kiengesztelés főoltárának — Hochaltar der Versöhnung — 18 meredek és keskeny lépcsőjén baktatánk föl, — értem a templom kövezeténél két és fél öllel magasabban fekvő kalváriát, — hogy váltságunk örökké tündöklő diadaljelének szikla-talpkövén megállapodjunk. Milly sajnos, hogy itten körültekintve szivemelő egység helyett a szirt-hasadék által is mintegy előre ábrázolt egyházi szakadás nyomait szemléljük. A katholikusoknak csupán csak Nagypénteken szabad vallási szertartásaikat ott végezni, hol Krisztus keresztje állott, s néha még ebben is erőszakosan gátolni, vagy legalább ügyesen háboritani szokták őket az irigy szakadárok; ugy hogy akkor, midőn az Oltári-szentség

Urunk sírjába tétetik, minden baj kerülése végett, a templom 24 óráig zárva marad, irásban adott török kedvezménynél fogva. Sokszor akarnák a jó ferenczieck azzal vigasztalni magokat, hogy ősi hitünk elsőbbsége mégis csak el van ösmerve; mivel p. o. nagyböjti szombat napokon ők vonulnak be hiveikkel legelőször ünnepélyesen az 1092 lámpa-, mécs- és gyertyavilág fényétől ragyogó sírtemplomba. Leduc is örül neki, hogy: a durva kámzsás keresztény bajnokok, egyedül ima- és viaszgyertyával fölfegyverkezve, a keresztes hadak örökségének minden arasznyi darabját hatalmasan védik és óvják. De mit ér ez, ha görög-orosz elleneik lágy viasz helyett kemény tallérokkal ostromolják a várat, értem a pogány uraknak illyen indokok irányában rendszerint nagyon is érzékeny mellét. Hiába mondjuk mi katholikusok, hogy elődeink százszor megfizették aranyuk- és vérükkel e szent helyeket; a keresztény hősök kiontott vére már rég elpárolgott, s az a kérdés most kinek van több aranya? Nyugoton a zsidóknak, keleten a görögök- és örményeknek; tehát ezek a világ urai. Nem is csoda, hogy a szakadárok itt annyi pénzzel birnak; mert Sieber ur — Reise von Cairo nach Jerusalem — előadása szerint: jeruzsalemi 12 zárdájukat a legtöbbet igérőnek szokván átengedni, e haszonbér maga 1 millio piastert hoz be; mivel zarándokaikat előre kipuhatolt rang- és gazdagságukhoz képest fejegetik, 300 piasteren alul a legszegényebb sem szabadulhatván meg. Különösen pedig a nagyszombati drága tűz fölötte jól jövedelmez; mert ha nem akad is minden esztendőben olly bolond, mint az 1748-iki dusgazdag örmény, ki 30,000 zechinával szerzé meg a gyertya-gyujtási elsőséget: 4—8 ezer piastert ma is megád a buzgó szakadár e nagy szerencseért. A romai congregatio de propaganda 1729-iki rendelete: Instruantur fideles assertum miraculum luminis esse figmentum schismaticorum, nullamque mereri credulitatem, neque S. Catholicam fidem indigere falsis miraculis et mendaciis, ut probetur vera;« nekik természetesen nem árt, mig csak a töröknek hasznot hajtand ez ál-

csoda. Pedig jobb volna egy kevéssé oktatni, legalább a vallás elemeiben szegény népüket, melly egész esztendőn át egyetlen egy beszédet sem hallván lelkipásztoraitól, hihetlen butaságban teng; ugy hogy a megtérni akaró szakadárokat néha még arra is a mi szerzeteseink tanitják, mit kelljen mondaniok az előbb csak mások után gépszerüleg hányt keresztvetés alkalmával. Annál bujábban tenyészik illyen parlag földön a lélekölő babona, mellynek Fabri Felix egy nevezetes példáját szemlélte a Szion hegyi templom romjai közt, hol: a régi kar egyik oldalán álló négyszögü kő lapon másfelekezetüek — Christenleut der andern Sect — sorsot vetettek négy koczka gyanánt szolgáló kövecskével, ezeknek egyenes, görbe, kereszt- vagy köralaku eséséből jósolván a jövendőt; mivégre messze földrül jöttek volt a hiszékenyek, s még püspök is vegyült néha közéjök: »Ich habe gesehen mit der Thorheit umbgehen alte Leute und Bischoffe.«

Senki sem akar irgalmatlanul pálczát törni a szakadályban született együgyü jámborok fölött, kiknek ártatlan buzgalmát a jó Bruder Brocard dicséri: »Darunter aber viel in diesen Secten gar einfältige Leute sind, die nichts von der Ketzerey wissen, unnd sind dem Herrn Christo gar eiferig vergeben unnd creutzigen jr Fleisch.« Felix barátunk s társainak türelme a keleti keresztények iránt még tovább terjedett, midőn hasonfaju szamarászaiknak »die Mücker mit den Eseln« még a lopást is szivesen elnézték: »Sie waren gute orientische Christen, und theten uns kein Leydt, denn dasz sie gern stahlen, das liessen wir geschehen.« Illy békeszerető, vig kedélyü férfiunak szomoru tapasztalásokat kellett tenni, hogy a görögökrül azt mondhassa; »Doch unter den bösen Christen ist uns niemand Feinder, denn die Griechischen.« Borzad az ember s alig hisz szemeinek, az utolsó 88 év alatt különös halállal kimult szerzetesek lajstromában négyet találván a törökök és hatot a görögök által megöletve: »Uccisi da' Musulmani 4, Uccisi da' Greci 6!« Ehhez képest még csekély-

ségnek látszik az, hogy a latin őröket 1634-ben egészen kiszoriták a szent sírból; s csak a lengyel és franczia királyok-, meg a velenczei köztársasággal egyesült I. Leopold császárnak sükerült, harminczév mulva, Leslé gróf követe által visszahelyeztetni öket. Ámde nem sokára — 1687-ben — megint XI. Incze közbenjárásához kellett folyamodni a ferenczi rendfönöknek, hogy a szentséges atya Europa kathol. fejedelmeinél sürgesse az elnyomottak erélyes pártolását. Történt is valami bizonyosan, mert a nagyúrnak 1690-ben Drinápolybul költ végitélete nagyon kedvezöleg hangzik részünkre. Ebben a szultán valahányszor megemliti Jézus sz. nevét, mindig hozzáteszi: kivel Isten békéje legyen; továbbá a görög nemzetet nyilván csalfa előterjesztések-, Omár neve alatti okmány-hamisitás-, meg erőszaktételről vádolja; s kiküldött birói vizsgálatok alapján, a türelmes papíron, mindent visszaád a frank szerzeteseknek, bebizonyitott régi birtokjoguk erejénél fogva. Tényleg azonban szegények nem csak semmit sem nyertek, hanem időjártával azt is elvesztették, a mijök volt, u. m. a Bold. Szüz sír templomát. Joinville herczeg közbenjárására Konstantinápolybul ismét igen szép papirost kaptak ugyan; de az okos damascusi pasának jobban tetszett a görögök által benyujtott 500 teli erszény, az az 12,500 pengő tallér, mint a nagyúr száraz parancsa. A legujabb sajnos komédiát e szent ügyben valami Affif Bey nevü török biztos játszotta 1852-iki october havában; midön, az akkori zárdaelnök Ildefonz atya nagy keserüségére, bent a templomban, sőt épen a szent sír előtt illatozó pipafüst, kávészürcsölés, csemege-rágás és drága hüsitő nedvekkel tölt poharak üritése közben u. n. Diván tartatott, azon nevezetes eredménynyel, hogy: a katholikusoknak állitólag szabad volna misézni a Bold. Szüz sírhajlékában; de tettleg nem lehet, mivel az ottani bitor szakadárok sem kulcsot, sem oltárt, sem időt nem adnak e végre. Bethlehemben pedig Mária nagy templomához egy hitvány kulcs adatott

ugyan nekik; de olly kikötések mellett, hogy sajátlag semmi hasznát sem vehetik. Ekként igazolják a gonosz atyafiak Montefranco Bernardin atya »Prospetto«-jának szakadári körmökrül szóló kemény kifejezését: »Alcuni de Santuarî sgraziamente sono caduti negli artigli degli Scismatici — semper parati ad praedam.« Csakugyan vége neki, ha valamellyik szentélyünk ragadozó kezökre kerül; abban többé kathol. isteni szolgálatról álmodni sem lehet, miként a középkori vándorok panaszolják: »Griechen leiden nicht Lateinische Mess auff ihren Altären.«

Szegény barátinknak illy hatalmas ellenekkel szembe nincs mit tenni; hanem a körülményekhez simulva magán uton lehetőleg egyezkedni kell. Kénytelenek ollykor engedni, másszori kölcsön fejében; mire aztán az elbizott szakadárok elökelőleg kegyeskedve mondogatják nekik: »Lám ti becsületes emberek volnátok, mi magunk sajnálunk titeket; de hiába, velünk nem bírtok.« Köszönetül e bókért egyik szerzetes az orosz ének kellemes voltát dicséri; másik az örményeknek Bécsből hozott sajtóját igazitja. A jó P. Eduard még azt is jámborul reményli, hogy szeretet és nyájas elözékenység által sükerülend kemény szivöket meglágyitani: »Unser Streben, durch Liebe und freundliches Entgegenkommen derartige Herzen zu erweichen, wird der liebe Gott doch einmal segnen und Frieden da verleihen, wo ihn die Engel allen verkündet haben, die guten Willens sind.« Igen, ha büntelenül tévelygő, buzgó köznépükről van szó, mellynél a jó akaratot föltenni sokkal könnyebb. Azért akadtak is ennek soraiból régibb s ujabb időkben elegen, kik az örömest látogatott kathol. népmissiók alkalmával vagy másképp az igazság ösmeretére jutván valódi anyaegyházukba visszatértek. Különös, hogy többen, kivált sokba kerülő házas papjaik miatt, szeretnék egy uttal a keleti szertartást is fölcserélni a nyugotival; mit azonban a romai propaganda szabályai tiltanak. Rendesen tehát saját szertartásu püspökeik és áldozáraik gondjára szoktak bizatni; mint p. o. minap az Elek atya által Tharsushoz közel Adanában megtéritett, 700 személyből álló, 173 örmény

család. A szent föld titoknokának ez örvendetes hirrel kedveskedő levele bátor öntudattal mondja, hogy keleten a hitegyesülés eddigi folyama, jelesen a libanoni maronitak megtörhetlen hűsége, nagyrészt a ferenczi missionariusok fáradalma- s kiontott vérének gyümölcse. Nehéz időkben megőrzék, ápolák, növelék ők a rokon nyájat, s a béke napjaiban szivesen átadák saját pásztorainak. Ennél fogva nem árt, Istené legyen a dicsőség! ide jegyezni, hogy a szent földi őrség területén, leginkább Syriában: 4 patriarcha, 40 érsek és püspök s ezernél több áldozár alatt legalább 600 ezer maronita, görög, örmény és syrianus egyesült hivünk van. Deo Gratias.

September 19-ének előestéjén a sz. Januarius és társairól szóló zsolosma VII. olvasmányának kezdete: »In illo tempore, sedente Jesu super montem Oliveti, accesserunt ad eum discipuli eius secreto dicentes: Dic nobis, quando haec erunt?« felejthetlen élénk benyomást tön a magas casa nuova nyilt födelén imádkozó vándor lelkére; minthogy az érintett olajfák hegye, a napi evangelium komoly tartalmának dicső színtere, épen szemközt feküvék, a keleti láthatáron tükrödző piros alkony biborától egész terjedelmében elboritva. Mintha világosabban hangzanék a hely szinén üdviratunk minden igéje: »ita sanctam scripturam lucidius intuebitur, qui Judaeam oculis contemplatus sit.« Hieron. ad Domn. et Rogat. Még a bánatos megindulás is szerény örömmé változik a szentirás nyomán jól ösmert kedves tárgyak látása fölött: »Gar lustig ists einem Mann, der viel in der Schrifft liszt, die Ding zu sehen.« Felix. Milly boldog, a ki legalább egy esztendeig mulathat Palaestina határain, s az egyházi évkört egészen átélheti ott, hol minden ünnepnek igazán saját temploma, minden imának tulajdon színhelye van. Pater, Ave, Credo, Benedictus, Nunc dimittis, az Örzsébet látogatása napján édesebben viszhangzó Magnificat, a bethlehemi jászolnál Karácson éjjelén meghatóbban harsogó Gloria in excelsis, sat. mind mind ugyanannyi megbecsülhetlen üdvös gerjedelem s tiszta gyönyör forrásai

a jámbor hivőre nézve; melly ártatlan élvezetnek, az idő s tér korlátait legyőző emlék szárnyain, gyakori fölélesztését a jó Guida zarándok olvasóinak olly sürgetőleg ajánlja: »Ritornerai le cento e le mille volte all' anno a rivedere col pensiero questi Santi Luoghi.... Se verrà il Natale ti recherai collo spirito in Betlemme; se verrà la Pasqua la passerai col pensiero in Gerusalemme; l'Ascensione la celebrerai cogli apostoli sull' Oliveto, la Trasfigurazione sul Tabor, in Nazzareth l'Annunziata, e così via discorrendo di tutte le altre festività che occorrono infra l'anno.« Ha otthon is ezerszer boldogitani képes e gondolat-füzér a hálásan visszaemlékezőt: mit nem érez itten, kivált ha illy kimondhatlanul szelid őszi est óráiban szemléli elterülve lábainál az Olajfák hegye mögől kiemelkedő hold fejér leplébe takarva szunnyadó Jeruzsalemet.

Másnap reggel nagy örömömre ismét a szent sír kis hajlékába küldettem olly mise-ruhában, mellynek belső felén e szavak állottak: »Ora pro comitissa Zichy nata Eszterházy.« Valóban eszélyes ötlet igy kényszeriteni mást az értünki résztvevő könyörgésre; de megvallom, nekem az is igen jól esett, hogy édes hazám uri hölgyeit Krisztus koporsójának ékességéről gondoskodni tapasztaltam. A bécsi biztosság »Commissariat von Wien« czime s a kétfejü sas természetesen még többször előfordul az itteni templom-szerek- és öltönyökön; mi önkénytelenül Ausztria vallási buzgalmát s a szentföld iránti bokros érdemeit állitja szemünk elé. Ugy is illik a nagy kathol. birodalom jámbor hiveihez, hogy meg ne szégyenittessenek a kis Bajorhon által, honnan sok ezerenkint foly az évi segedelem keletre. Mióta 1842-ben szerencsésen helyreállott az eredetileg már 1633-ban alapitva volt bécsi főbiztosság, olly könnyü a jeruzsalemi testvéreiket ápoló keresztény ősök példáját követni; s a szent sír koldus őreiről legalább nagypénteken, egy pár fillérrel, megemlékezni. Meg sem gondolnók, milly szép összeg kerül ki hamarjában az Isten nevében adott aprópénzből is; milly gyönyörüen hangzik p. o. olvasni: hogy a szent

város első leány-növeldéje 10,000 ausztriai pengő forintnak köszöni lételét; hogy a larnacai guardián kelet legszebb templomát egyedül Bécs nyujtotta segélylyel épité; hogy az egyiptomi buzgó püspök Guasco fölkiált, mi lenne belőlünk, ha Ausztria nem volna! Talán csak nem kell nekünk egy pogány imperator életiratából tanulni, miként: »pecuniam justo loco et tempore deperdere lucrum et magna sapientia est.« Nagy Károly császár dicséretes törvényére: »de eleemosyna mittenda in Jerusalem propter ecclesias Dei restaurandas« sem szorultunk. Apostoli sz. királyunk I. István áldott emléke, hiszem, legjobban buzditand minket Jeruzsalem tevékeny pártolására; kivált miután tudjuk, hogy a szentföldi atyáknak küldött alamizsna fölötte jó helyre, mi több biztos kamatra van kiadva, t. i. az utolsó naponi visszafizetés igéretével biró felebaráti szeretet és irgalom müveire szentelve. P. Matzek közlötte szép hasonlattal élve: hitvány pénzünk behat a szegények kunyhójába, s ottan az éhezők mindennapi kenyerévé, a mezteleneknek ruhájává, nyomorult özvegyek, árvák, betegek vigasztaló angyalává, a tanodákban pedig Isten éltető igéjévé válik. Siessen tehát mindenki nyugoton apró köveket gyüjteni az Ur keleten romba dölt ősrégi szent egyházának épitésére; hadd emelkedjenek föl ujra sajnosan elpusztult oltáraink, hadd terjedjen s virágozzék ismét legelső kertjében a hit égi növénye. Hü munkások tanusága szerint termékeny földbe hull az elhintett mag; és egykor százszoros gyümölcsöt hoz a vetőnek, s megtérit az égben minden adományt a jótevőnek. Ha valakire tán nagyobb hatással volna azon eszme, miszerint a müveltségét Ázsiából kapta Európának már most a kölcsönt vissza kell adni, s a fensőbb pogárisodást eredeti honában helyre állitani: ezt sem bánom, csak a szegény barátok kapjanak valamit. Date et dabitur vobis. Talán csak nem illik ránk Mislin éles korholása, mellyben a zenészek-, énekesés tánczosnőkre fecsérelt gyémántok világánál fejti meg, miért nincs pénz a szent föld kiáltó szükségeire: »On ne

rougit pas de donner dans une seule soirée quatre, six et jusqu' à dix mille francs à un musicien de renom, à un chanteur, ou à une danseuse; ... leur prodiguent des diamants, la foule leur jette des couronnes, ... faut-il s' étonner alors qu' ils n' aient plus rien à donner pour le tombeau de Jésus-Christ!«

Délután a fájdalmas kereszt-utat — via dolorosa — megelőző u. n. elfogatási ut, via captivitatis, állomásait végzők: t. i. a Gethzemani kertből elindulva s Czedron patakán át kelve, Annás és Kaifás főpapok házaitól a városon keresztül Pilátus udvaráig járdalánk, mindenütt nyilván leborulva s közimával tisztelve megkötözött, kigúnyolt, testi bántalmakkal illetett Urunk Üdvözitőnk nyomdokait. De nekünk semmi részünk sem volt az annyiszor megérdemlett szégyen-, gyalázat-, sérelem- és szenvedésben; mivel a máskor piszkolódó törökök ránk sem néztek; azért hát lelki fájdalommal kelle pótolnunk a külső bántalom hiányát. Mig mi az értünk kinozott Istenfia Jézus áldott emlékének ájtatosan hódolánk, az alatt az ő kegyetlen hóhérainak utódai péntek alkonyi keserü siralmaik szokott helyére gyülekeztek. Nagyon régi dolog ez a zsidó lamentatio Jeruzsalemben. A földúlt sz. templom helyén Jupiter tiszteletére ujat épitő Hadrián császár hiába tételé a bethlehemi kapu fölibe márvány disznóját, hogy Izrael maradékit Aelia Capitolina falaitól elijeszsze; kemény rendeletei lassanként megszelidülvén, a pénzzel esdeklő zsidóknak nem csak a szomszéd hegyekről engedtetett meg sz. városuk bús szemlélete, hanem a Titus általi elpusztitás évnapján, bizonyos adó mellett, szabad volt nekik a templom közelében is jajgatni régi dicsőségük elenyésző romjai fölött. Most Omár mecset-udvarának dél-nyugoti szögleténél tisztelik a helyet: »unde Majestas divinae praesentiae nunquam recessit.« Hihetőleg Salamon vagy Heródes korából valók e 150 lábnyi hosszaságban fölhalmozott négyszögü roppant szirt darabok; de legfölebb keritési falak, s korántsem a temploméi, mellyből kő kövön nem maradt. Mégis naponkint ott kesereg egy kettő közü-

lök, miként a minap tapasztalók; ma pedig csakugyan szép számmal sereglének össze, Dávid zsoltárai-, meg Jeremiás siralmainak elnyöszörgése mellett könyes szemekkel kérdeni Jehovát: Meddig még Uram oh! meddig sanyargatsz bennünket? Ábrahám Istene már régen és sokszor megfelelt nekik; de a boldogtalanok nem akarják érteni. Milly szembeszököleg kényszerité őket p. o. a machabaeusok korában Roma karjai közt keresni menedéket! Mózes szövetsége t. i. végéhez közeledvén, a választott nép észrevétlenül oda lön utasitva a kereszténység jövendő központjához, mellynek az ó frigy pályakészitő futára, kebelfogékonyitó előkövete volt. Azért kellett a maroknyi kis nemzetnek hatalmas népek közepette, kikkel csaknem szakadatlanul folytatott harczaiban emberileg véve gyökerestül tönkre jutandott, addig fönmaradni, mig el nem jött az egész világ igért Megváltója, kinek érkezését Onkelos és Jonathan Targumim-jainak meglepő tanusága szerint is épen Krisztus urunk korában várták Izrael jámborai. De már most nincs többé mire várakozni, miután esztelenül s gonoszul elveték idei s örök boldogságuk Isten rendelte alapkövét, mellynek különös jelképe gyanánt Sándor palatinus egy általa szemlélt és Salamon templomába sehogy be nem illeszthető nagy ködarabot emlit: »Wir haben gesehen ein grossen Stein, der allwegen zu gross oder zu klein war, und wolt sich niergendt schicken zum Bauw in Salomonis Tempel.« Szent könyveik világos igéin kivül a történetek ércz betüit olvassák, XVIII. század eseményeinek kiáltó szava, Jeruzsalem gyászos alakja tanuskodik ellenük; mind hiába. E megfoghatlan vakságot teljes joggal nevezi Mislin a szent föld egyik legnagyobb csodájának: »En face de Jérusalem, en face de cette nation éteinte, de cette terre frappée de sterilité, après cette captivité de dix-huit siècles, attendre encore la venue d'un Messie . . . c'est un aveuglement si incompréhensible, que parmi tous les prodiges qu'on voit sur cette terre de miracles, c'est un des plus frappants.«

Mind ennek daczára nehezen fog megszünni a »Schmone

Esre«-ben naponkint elmondott könyörgés Dávid sarjának eljöveteleért; meg a husvéti »Hagada-«ban levő külön »Geulla« vagyis Váltság-ima. Mert az a legszebb, hogy ujabb időkben ép a keresztény Föltámadási ünnep alkalmával hiszik elérkezendőnek a Messiást, s e végre készületül használják a megelőző harmincz napot. Talán valaha épen ekkor veszi le Isten kegyelme jobbjaikról a szivüket eltakaró fátyolt. Addig azonban kénytelen a szemtanu megilletődve bámulni ama komoly hűséget, mellyel apáik hitéhez állhatatosan ragaszkodnak, főleg olly szegény izraeliták, kiknek sokszor egyetlen tőke- vagy pénzalapjuk — Fond — a remény. Nagyrészt nem is ide való születésüek, mivel itten a zsidó családok hamar el szoktak veszni; hanem az igéret földén csak hideg sírt kereső, régi honukban idegen, koldus jövevények. »Sono in tutto sporca gente e pieni de grandi fetori, a me non piace la loro conversazione:« Casolának e rövid vázlata ma is áll ugyan róluk; de mindenesetre több jellem van bennök, mint europai fölvilágosult véreikben, kik az irodalmi és tőzséri speculatiók terén világcsalva keresik a pengő messiás örömeit. Az ősi vallásához igazán hű, becsületes hébert, ki »Olénu leschabbeach« imáját naponkint kétszer elmondja s »Purim« ünnepi szertartásait pontosan végzi, habár temetésekor apró kövekkel teli két zacskót tesznek is mellé, hogy legyen mit hajigálni Jézusra, — mégis csak ezerszer többre becsülöm azoknál, kik Salamon templomául a tőzsde csarnokait tekintvén hit helyett hitellel dolgoznak, s Jehováht megvetve az arany borjut imádják, és hozzájuk méltó keresztelt hiveikkel imádtatják. A középkori zsidó vallásbölcselők, egy Saadja Fajjumi, sat. tanitványai lehetnek talán ezek; de bizonyosan nem Jákob unokái. Hova lett náluk égi jelleme Mózes sz. törvényének, melly az embert fensőbb eredete s méltósága nemes öntudatával eltöltve, folytonosan vissza voná a merő természeti vagy állati létel érzéki csábjaival ingerlő mámorától; nehogy a teremtmény eltakarja kábult szemei elől a Teremtőt, s fölingerlett vad szenvedélyei

által alacson rabszolgájává tegye? Hogy az ó szövetséget jámborul megőrző népnek a kül világ irányábani felötlő józan gondolkodása, miszerint azt, a mi előtt más nemzetek porba hullának, korántsem imádta, egyedül az isteni tanitás gyümölcse volt, legjobban bizonyitják a mai elfajult utódok, midőn hitökkel együtt szellemi erejöket vesztve rohannak az uj pogányság karjaiba, mellynek csak ugy mint a réginek főelve a földieket elébe tenni az örökké valónak, vagyis sajátlag amazokban keresni teljes boldogságát, üdvét, s az élet egyetlen föladatát. E divatszerü világnézet után lőnek ők a pénzt bálványozó jelenkor uraivá, kik a béke vagy háboru napjai fölött intézkedni, s a keresztény kormányoknak minden uj pénzügyi szükségéből ujabb nyereséget, évről évre több százalékot húzni kegyeskedvén, csillogó rendekkel ékeskednek; de azért Jeruzsalem romjain siránkozó rongyos vérrokonaik benső értéke hasonlithatlanul nagyobb. Ezeket a jámbor együgyüség Isten irgalmára még érdemesitheti; mig a szivtelen gazdagot birtok- és élvvágyát növelő kincsei ölik meg örökre.

XVII.

September 20-ikán sz. Magdolna oltáránál mondott mise után testestül lelkestül részt vevő tanui valánk a kalvária tetején végbe ment épületes papszentelésnek. — A jeruzsalemi hivatalos irmodor ösmertetése végett közlöm a meghivó levelet: »In crastinum in Ecclesia S. Sepulchri in Calvariae loco Illmus et Revmus Patriarcha Josephus Valerga faciet Ordinationem sacram. R. R. Sacerdotes invitantur pro Impositione Manuum si dignantur adesse. Peregrini laici possunt accipere ex manibus Excellmi Patriarchae Sanctam Communionem. Hora pro functione erit 6. matutina et aperietur

janua Ecclesiae Sepulchri hora 5 cum dimidio. Ex Aedibus Patriarchalibus, hac die 19. Septembris Feria VI. Quat. Temp. 1856. Eugenius Maria Philippus Tommasi, Presbyter Oratorianus, Mission. Apost. Ceremoniarius Patriarchalis. Pro Revmo Praeside Peregrinorum Nationis Gallicae. — A jeruzsalemi főpásztor két franczia növendékét avatá föl az Ur nyájának őreivé, kik ha valahol a világon, itten Golgotha csúcsán tagadhatlanul legjobban érezhették, mi vár reájok a lelki csaták mezején, s megtanulhatták a kereszten függő Jézustól, hogy az áldozár élete, ha nem folytonos önáldozat az emberiségért, akkor semmi. A romlékony test gyarlósága vetekedik az elme vaksága-s akarat makacsságával, hogy a papnak benn és künn szakadatlan küzdelemre nyujtson alkalmat. Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit. — Napjainkban a harcztér középpontját a hit általános ellenei foglalják el, kik még az elpusztult szent földnek sem hagynak békét; hanem ide is eljönnek elavult rozsdás fegyvereket keresni a vallás megtámadására. Pedig keresztény meggyőződés nélkül járni e sivány téreken, bizony hálátlan munka; nagyon untató-, sőt boszantónak kell a hitlenre nézve lenni az itt elkerülhetlenül minden lépten nyomon megujuló tettleges figyelmeztetésnek a vallás legmélyebb titkaira. Ez okulni korántsem akaró, hanem szándékosan kételgő hitlenséggel küzdve zarándoklani, velök minden kőhalomnál ujra meg ujra czivódni türhetlen kín volna; sokkal jobb a vitának egyszer mindenkorra véget vetni. Ámbár az is igaz, hogy sajátlag mindig kell valaki- vagy valamivel, igen sokszor önmagával, harczolni az embernek: »Militia est vita hominis super terram.« Tehát miután keresztes-vitéz elődink eleget vívtak a hitetlen pogányokkal, hadd vesződjünk mi legalább a mostani keresztény hitetlenekkel, kik előtt Jehovah-Elohim csak ugy találna kegyelmet, ha magát a világ dolgaiba sohasem avatta volna. Pedig ugy gondolom, az ollyan Isten, ki önállólag föllépni nem tud vagy nem mer, kinek egy pillanatra sem szabad a maga-teremtette rendszer-

hez nyulni, azon kettős veszélynek van kitéve, mikép: vagy erőszakosan és irgalom nélkül egyszerre ledobatik tulvilági magas trónjáról a durva materialismus, a faragatlan anyagászat által; vagy pedig fölösleges lomként lassan-lassan háttérbe szorittatván, idővel a hozzáférhetlen távolban homályos ködfátyolkép gyanánt elenyészik a finomabb idealismus, eszményesség utján. Régibb és ujabb bölcseleti rendszerek, Thalestól Hegelig, egyaránt tanusitják, hogy az a teremtő, ki egyáltalában meg nem másitható világtörvények szigoru korlátai mögé kénytelen vonulni, előbb utóbb az ikerfaju atheismus vagy pantheismus könnyü martaléka lesz. Nagyon félek tőle, hogy az ollyan Isten, ki csodát nem müvelhet, legtisztább fiui könyörgésemet sem hallgathatná ki; ő, ha léteznék, a természeti változhatlan fatum rabja volna: s ím ez a te müved, önalkotta bálványod, jelen divatszerü vallástalan bölcsészet!

Egyébiránt nincs könnyebb tudomány, nincs olcsóbb bölcseség a szántszándékos kételgésnél, s azért nem is érdemel komoly czáfolatot; hanem legfölebb olly könnyed élczes gúnyra méltó, minővel ügyes Mislinünk a tagadás bajnokait nehányszor pompásan kifizeti. P. o. midőn a Jordán partján fölszólitja őket, hogy ott levén még mindig a régi folyam, jöjjön rajta keresztül az eszesdi nép april havában, ugy mint Izrael seregei, valami eszes módon: »Comme le Jourdain est encore là, que le peuple des rationalistes se rende au mois d'avril au-delà du fleuve et essaie de le traverser d'une manière rationelle.« Továbbá mivel Jónás halának a torka, eszelő tudósok szerint, igen szük, mutass nekik, ugymond, elég nagy száju halat, akkor meg a gyomra lesz igen kicsiny. Jericho falainál különösen megáll az eszök ez okos uraknak; de hamar föltalálják magokat, s egy kis ártatlan földindulást rögtönöznek. Ugy de, ha nehány zsidó pap harsonája nem csak a város bástyáit, hanem még a föld alapjait is megrendité, ez még nagyobb botrány. Azért hát mások szerint alattomos

tüzaknászok, talán épen az egy pár ezer esztendővel később föltalált lőpor elő-szagával, müködtek; vagy pedig, ha ezekkel sem lehet boldogulni, a biblia költői nyelve mindent kimagyaráz. Mégis olly erősen haragszik a hitlenség szegény Jerichora, hogy legujabban kész vala kimozditani régi bizonyos helyéből s Lamartine agyában egy kis halomra fölépité. Akadt ollyan bölcs férfiu is, ki a sáskák pusztitó ezeredeit akará fölhasználni a szent irás némelly csodáinak megfejtése- s Mózes hitelének megdöntésére; de mit nyer azzal, ha megengedjük is neki, hogy az egyiptomi csapások nagyobbára természeti események voltak? Mikor egy ember akarata szerint rendelkezik a kártékony állatok-, elemek-, és járványokkal, hogy ugyanazon vidék egyik kitüzött részét dulják föl s a másikat kiméljék; ha parancsoló szavára jönnek s enyésznek e csapások: Pharaonál is keményebb szivü rationalistának kell lenni az Isten ujját ez ostorozásokban félreismerőnek. Legkülönösebb az, hogy a mindig megkivántató rendkivüli tünemények: p. o. a Moriah hegyéni gyulany durranások, a vörös tenger fölötte nagy apálya, Sodoma vulkán-kitörései, az izraelitákat vezető éjszaki fény, meg a jerichoi földingás, egerek és bogarak, sat. mind olly pontosan történnek s épen alkalmas időben, à propos, jelennek meg, mintha az egész természet összeesküdött volna a rationalismus ellen az isteni kinyilatkozás védelmére.

Egyrészről sajnálkozni kellene a szerencsétleneken, kik Trója síkján s az Eurotas partjain hagyva költői lelkesedésüket, ide száraz, hit nélküli kebellel érkeznek. »Oh! que celui qui vient ici sans convictions religieuses est malheureux!« Chateaubriand is azt állitja, hogy: »biblia- és evangeliummal kezünkben — és szivünkben — kell vándorolni a szent földön; mert ha kétely és ellenmondás szellemétől vezéreltetünk, nem érdemes e nagy utat tenni. Mit mondanánk az ollyan emberről, ki Göröghont és Olaszországot csak azért látogatná meg, hogy minduntalan Homért és Virgilt czáfolgassa?«

De hiszen a mi kéj-utasaink Roma s Hellas költeményeivel sohasem mernének ugy bánni, mint a szent irók leghitelesebb adataival. Képtelen könnyelmüséggel itélnek mindenről, hazudni, rágalmazni mindig készek; Lamartine-nal látják a mi nincs, s észre nem veszik azt, a mi napfénynél világosabb, Isten itt létének sürü nyomait; vagy ha Volney-val kénytelenek látni Judaea félelmes elpusztulását, legalább el nem ösmerik benne az Ur fenyitő kezét. Hiába mondjuk nekik az ó frigy tekintélyének biztositására, hogy Mózes nagyatyja Jákobbal beszélt; azért mégis csak megmarad fejükben a kétes homály szent hajdanunkra nézve. Azt, hogy egy indiai fügefa 2500 éves, a baobab törzsöke pedig 5000-nél is többre mutat, szivesen elhiszik; de mihelyt vallási régiségről van szó, tüstént meghökkennek. Ha merész ál tételeik valamellyike, mint p. o. Munk és Volney hatalmas lávája a holttenger mellől Schubert és Russegger legujabb tapasztalásai nyomán, elenyészett, megint más épen olly üres állitmánynyal lépnek föl, csak hogy a bibliai történetek helyébe más valamit tehessenek. Az uj szövetség fönséges tartalma természetesen annál jobban kinozza szegényeket, minél közelebb esik hozzánk időszak- s minél világosabb előadásra nézve. Igen jó észrevétel, hogy Urunk főellenei, az evangelium első korában ugy mint később mai napiglan, mindig tanult müvelt emberek »tous gens lettrés« valának. Lehetetlen nem érezniök, miszerint a keresztény hitet más vallásokkal komolyan párvonalba tenni, józan ész elleni fölségsértés. Azt is gyanitják, hogy Jézusban nagy embert keresni korántsem elég; mert ha több nem volt volna, jellemtisztasága mindenesetre csorbát szenvedne, sőt egész becsét elvesztené. Ámde mit csináljanak ők, a csoda-iszonyban sinlödő nagy tudósok, azon égbe kiáltólag természethaladó ténynyel, a megtestesüléssel, mely minden csodáknak csodája: »Un Dio farsi uomo, il Creatore di tutte le cose divenir creatura, l'autore della vita assoggettarsi alla morte!« Tanu van elég, miként a szerény tudós Márkfi szabatosan irja:

»Csak négyet ösmerünk, kik az uj világ alkotó tényeket történelmi könyvekben elbeszélték; de négy fölkészült és őszinte tanu egy történetről, ez olly hitparancsoló tekintély, mellynek fényétől a legsötétebb elme is kiderülhet.« Igenis, kétségtelenül, ha t. i. akarna. »Quae volumus et credimus libenter:« mondá Julius Caesar. Az az rendesen nem a fő hanem a szivben, vagy még alább a hit fegyelmétől rettegő érzékiségben kell keresni a hitlenség első forrását. »Quia omnis sermo Ejus carnalibus tenebrae sunt, et verbum Ejus infidelibus nox est.« S. Hilarius. Comment in Matth. Bossuet is oda vág, midőn rendkivüli tisztaságot követel vallási titkaink megértéséhez: »Chastes mystères du christianisme, qu' il faut être purs pour vous entendre!« Elévations. Möhler hagyatéka is »a pogányságról« a testiségbeni elmerülésnek tulajdonitja, hogy lelkünk halhatlanságát az ókor öntudatába föl nem birá venni: »Wer der Sinnlichkeit angehört, verliert die Kraft, sich als unsterblich im Bewusztsein aufzunehmen.« Tehát ma is csak azzal kell az Ur ösvényét egyengetni, mivel a pusztában kiáltó szónoklatát megkezdé: »Poenitentiam agite . . . facite fructum dignum poenitentiae.« Térjetek meg igazán, — és hinni fogtok.

Bajos is egészen félrevetni, kivált a vérrel irt bizonyságokat: »Des témoins qui se font massacrer auprès du dépot qui leur est confié sont dignes de foi.« Pedig Krisztus tanitása- s koporsójának XVIII században át mindig illy elszánt őrei voltak; kivéve talán azon első pogány aluszékony vitézeket, kik a rájok bizott szenttetemet, hihetőleg a náluk még jobban remegő tanitványok által, elsikkasztatni engedék. Nehéz ugyan megfogni, miért bajlódtanak szegény apostolaink annak holttestével, a ki őket e szerint élve, halva megcsalta volna. De a hitlenség ma is alvajáró katonái, kik sajátlag azt szeretnék, ha Krisztus Urunk sírja sehol sem léteznék, amaz álmos kifogással, sz. Ágoston daczára, nem hagynak egy könnyen föl; sőt efféle halvaszületett ellenvetéseikhez olly ma-

kacsul ragaszkodnak, hogy az ember csaknem hajlandó reájok a dr. Rauchwolf emlitette régi török argumentum-ot alkalmaztatni, melly szerint a Krisztust becsmérlőnek jól a talpára vertek: »Türken leiden nicht, dasz man Christum lästere ... sondern auff die Fuszsolen viel ...« Ma nagyon sok dolguk volna Mahomed hiveinek, ha Krisztus nevét a keresztény Európában olly erélyesen akarnák védeni. Mislin barátom sokkal szelidebb fegyvert használ e czélra, s remek olvasni, hogy ostorozza szóval a gonosz irástudók és farizeusok jelen képviselőit, kik ha már Üdvözitőnket személyesen nem bánthatják, legalább az általa megszentelt helyek és emlékek lerombolásán ördögi ravaszsággal müködnek. Tisztelet, becsület az ollyan derék protestansoknak, minő egy Schubert, Schultz, kik a palaestinai szentélyek hitele mellett bátran szót emelnek. Az igazság férfias szeretete látszik azokban, kik ugy mint Fléming, Maundrell s az Addisson idézte megtért naturalista Golgotha szikla-repedésétől a csalás árnyékát is eltávolitják. Velünk is lakott a casa nuova-ban olly jámbor kül-eretnek, ki egy irlandi pappal a sz. sír templomában éjjelezett. Annál fájdalmasabb, hogy más hitfeleik többnyire vallási buzgalom rontó szándékkal kóválygognak a szent földi romok közt, ott helyben, valamint haza térve hitvány irataikban is csak a lélekölő kétely magvait hintegetvén. Az illyen szellemi orgyilkosokra tekintve könnyü megérteni egy 95 éves öregnek kedves kutyáját czirógatva mondott szavait: »Ah! Monsieur, quand on a vu tant d'hommes ... on aime les chiens.« Mi soha sem szorulunk rájok vallási legdrágább emlékeink oltalmában; az általunk hódolva tisztelt szent helyek állandó hitelességét azon időtül kezdve, midőn sz. Simeon után 30 év alatt 13 jeruzsalemi püspök lőn a hit vértanujává, történeti szakadatlan bizonyitványok tömött serege védi. Milly különös Isten dolga, hogy e folytonos hit-örök sorában ott állanak a Hadrián császár emelte Jupiter és Venus szobrok; s a helyett, hogy a kereszténeket elidegenitsék az Üdvözitő sírja- és fölfeszittetése helyétől, inkább

hiven megőrzik számukra azon becses ereklyéket mindaddig, mig sz. Ilona korában borura derü keletkezett a halálra üldözött egyház vérpiros láthatárán. Ezen tul hossza vége nincs a keresztény századok folyamát elárasztó hirneves tanuk-, u. m. egyházi atyák-, irók-, fejedelmek-, bajnokok-, püspökök-, szerzetesek- és mindenféle zarándokoknak. Ezekkel szembe legfölebb kaczagni lehet azokon, kik messze földrül jönnek »Jeruzsalem lakosait arról értesiteni, hogy nincs sem kalvária sem sz. sír, az idö mindent elhordott.« Gasparin gróf-, és tudákos nejének tetszett legujabban kétségbe vonni némelly szent helyek azonosságát; de nem tudom, fog-e nekik tetszeni a csipös válasz, mellyet ügyetlen kifogásaikra Mislintöl nyertek. Ebből megtanuljuk, hogy a nyegle kétkedök áhitata egy csöppel sem nagyobb ott, a hol történeti bizonyosságot találnak. Keleten utazott emberre nézve nagy szégyen vendégfogadórul s annak istállójáról beszélni, csakhogy a kis Jézust utolsó menhelyéröl bethlehemi jászolából kiszoritsa. Még nevetségesebb, mikor a müvelt franczia gróf szegény beduinok háta mögé bujva fecseg olly botorul a Krisztus születése helyén Ibrahim pasa korában felfödözött régi sír felöl, a minek árnyéka sem igaz. Origenes pogányainak e szerint nagyobb hite volt az illyen faju kereszténynyeknél; kik egyébiránt nem csak a sötét szikla-üregekben ütköznek meg, hanem a legkiesebb tetökön sem érzik jól magokat, mihelyt valami szent emlék van csatolva hozzájok. Gasparin urnak a názarethi barlang ép olly kevéssé tetszik, mint az Olajfák vagy pedig a Thábor szép hegye, mellynek történeti multját, bajos meghatározni, mikor tudta roszabbul, mielött oda ment vagy azután-e? Szerencséjére Lamartine, ki mint tudjuk nagyon szeret a levegöben épiteni, a nélkül hogy maga fölment volna, egy igazi fellegvárat — une citadelle romaine — emelt oda, csak hogy Krisztus- és tanitványainak helyét az Urszine változásakor elfoglalja.

Mi magunk sem követeljük, hogy az egyes szentélyek

most is ugyanazon állapotban léteznek, mint valaha. Annál kevésbbé ragaszkodunk bötüszerint a velök egybefüzött emberi hagyományokhoz. Még a jámbor épületes Guida is előre szabadkozik az illyen mondákra nézve: »Se nel corso dell' operetta ti ritrovi in fatti, tradizioni, o storie, sulle quali la S. Sede non ha pronunziato alcun giudizio, io non intendo presentartele in altra guisa, che sotto l'autorità puramente umana, sulla quale si appoggiano.» A hit- és buzgalom teljes Mislin nyiltan kimondja, mikép az ember mennyországba juthat, akár hiszi akár nem, hogy a mennybe menő Krisztus lábnyoma ott maradt az Olajfák hegyén levő szikladarabon. Söt ha valóban csalódnék is, ugymond, a vándor ez vagy amaz szent hely azonosságát tekintve; mit árt az neki, miután nem hit-ágazat a miben téved; s nem is köveket jött imádni, hanem Istent, ki hódolata czélját jámbor szivében olvassa. »Son culte n'est pas un culte de pierres; ce qu' il vient chercher à travers tant de fatigues, c'est Dieu; il vient l' adorer là ou il a fait éclater plus particulièrement sa puissance et sa bonté infinies. Celui qui lit dans les coeurs sait bien à qui ces hommages s' adressent.« Mi katholikusok tehát jól tudjuk, mit keresünk XVIII században át Jeruzsalemben; de a tegnap érkezett amerikai s angol-porosz hitüek mi végre sürgölődnek a pártfeleik által tönkre jutott biblia színterén, az ujra meg ujra hitelesitleniteni szándékolt események kétes emlékei körül? Mikor Salzbacher kanonok ur itt jára, lord Joliffe, kinek a keresztény felekezetek sokfélesége nagyon tetszett, csak azon csodálkozék, hogy Krisztus sírjánál a protestantismus képviselői hiányzanak. A keleti buta nép meg azt kérdezi, három százados élet után egyszerre mikép jutott eszükbe nagy későn valakit ide küldeni? Feleletül szolgáljon föllépési modoruk és eljárásuk, p. o. az, hogy biblia- és revolver-rel — sokcsövü pisztolylyal — fegyverkezve jönnek, miből hivatásuk: »Émissaires politiques et des commis voyageurs

de l' Angleterre et des États-Unis« fönsége gyanitható. Kár, hogy nem vala szerencsénk ahhoz, a ki nekünk ez ügyben kimeritő fölvilágositást adhatott volna. Gobat porosz-angol lordpüspök ur kelet boldogitása ügyében nyugoton fáradozott; főleg Berlinben ajánlva dolgait a jó király figyelmébe. Rám nézve különösen érezhető hiány eredett e távollétből; mert tudni kell, hogy Mislin barátom remek munkájának egy egész fejezetét tölti be a nevezett érdekes férfiu, ki: »Abyssiniában sz. Mihály arkangyalnál szebbnek találtatván, amhar nyelven megmagyarázott olly titkos dolgokat, minőkrül Jézus emberileg nem tudott elég világosan szólani; evangeliumi szelidséggel harczol a Szüz Mária, szerzetes élet, böjt és nötlenség ellen; s miután hevesen megtámadva gyalázá azokat, kik Jeruzsalembe mennek az Atyát imádni, Sion hegyén protestans templomot épit.« Saját hivei nem igen levén, másokat akar jó móddal a nyitott akolba tériteni. De honnan vegyen valamire való ujonczokat? A törökhöz nyulni bajos. Kelet régi szakadár egyházai mindmegannyi élő anathemák a XVI. században keletkezett uj eretnekség ellen. Tehát legtanácsosabb Izrael szemétdombján keresgélni; annál inkább, minthogy a szemes zsidó legjobban képes megbecsülni az érdekes pengő gyámokok erejét. Valami kitünő szép sükerről hallgat ugyan az irás; de mégis akad ollykor az okosan kivetett aranyos hálóba egy pár szegény halacska, miként P. András kemény szavai bizonyitják: »So unselten hier Bekehrungsfälle vorkommen, so fremdartig schienen mir einige neulich erfolgte Uebertritte etwelcher pasz- und geldloser europäischer Durch-zügler zur anglikanischen Kirche.« Még nehezebben megy a makacs szamaritanusok fölvilágositása; pedig ezen ösrégi szakadály csiklandós rugótollaira nézve hasoneredetü az angol reformatioval. Legnehezebb végre a buta katholikusokat elvonni a pápa és Mária imádásától. Kivált a konok nyers maroniták, Libanon bérczei között, olly kedvező téren sem akarnak Gasparin tanácsára »tr gonometriát és uj hitet« tanulni Amerikából jött pus-

kás apostoloktul; kiknek Mislin azt javasolja, hogy inkább a Missouri és Ohio partjain tanyázó vad-embereket oktatnák »geometria- s evangeliumra.« Ámde hol volt akkor, ugymond, a protestantismus, midőn ama lelkes hegyi-lakosok ősi hitükért az izlam ellen századokon át férfiasan küzdvén, ezerenként elvérzettek! Addig nincs baj, mig ők épen annyi bibliát fecsérelnek el, a hány beteget irgalmas szüzeink ápolnak. Ha nemzeteket pénz- és könyvvel lehetne téríteni, az egész világ angol hitü volna. De nem csoda, hogy Albion pazarul szórt kincsén nincs áldás; mert a rajta vett bibliák angol gyárakban készült indiai bálványokkal együtt szállittatnak keletre, hogy ottan a londoni politikát testvérileg előmozditsák.

XVIII.

September 21-kén utolsó napra viradtunk Jeruzsalemben, s jókor reggel ott valánk a sz. sír templomának zárt ajtaja előtt, bucsuzni és várni a jó szerencsét t. i. azon drága perczet, midőn az érdemes török kulcsárnak tetszeni fog meleg ágyából kibontakozni. E tekintetben most is ott vagyunk, a hol 4 száz év előtt, mikor Gumpenbergéknek két óráig kelle várakozniok, mivel a kulcsos pogány ur ki ment a mezőre lovagolni. Ámbár másrészről nincs okunk panaszkodni; miután számunkra hallatlan nagylelküséggel — »plus généreusement que jamais« — szinte naponkint órákig nyitva állott a kedves szentély s mindig kényünkre misézhettünk benne, valahányszor tetszett. Sándor palatinus rendkivüli szerencse gyanánt kérkedék vele, hogy a sz. sír egyházában háromszor volt: első izben 2 napot és három éjszakát, másodszor 1 napot 1 éjet, végre 1 órát töltvén

benne; mi nehezen tudnók illy pontosan meghatározni ott létünk idejét, olly gyakran megfordulánk Urunk sírjánál. Nehogy azonban elbizzuk magunkat, utoljára jól megvárakoztatának bennünket, hihetőleg az urijog éreztetése végett — »in recognitionem juris dominalis« — a pogány santonok. Vigasztalásunkra nem egyedül szenvedénk; mert vasárnap levén igaz és nem igaz hivők, papok, szerzetesek és apáczák nagy serege foglalá el a tágas előtért, melly néha zajos vásárpiaczul is kész szolgálni. A két ajtó közötti köpadra telepedve búsan hasonlitgattuk a törpe keresztény torony siralmas rom-alakját az épenálló büszke minaretek karcsu derekaihoz. Lám ezek itt az urak, habár gunyolva mondogatják is a jeruzsalemi hivek, miszerint a két szomszéd török imatorony most is két lator gyanánt környezi Krisztus Urunkat. Az sem igen örvendetes, hogy köröskörül merő szakadár klastromok állanak, s ezekben kell keresni a középkori külső kápolnákat, u. m. sz. Mihály és minden angyalok, keresztelő sz. János és Magdolna szentélyeit. Montevilla egy indiai kápolnát is említ e helyen: »da kein Pfaff Mess inn singet, er sey denn von India.« Fabri Felix meg egy sötét folyosó végéni lépcsőn a kalvária templomon kivüli részére vezettetvén, egyik kápolnában Melchizedek, a másikban pedig Ábrahám áldozatának állitólagos színterét, s előtte a tudvalevő bokor helyén álló vén olajfát vala szerencsés láthatni. Én inkább a kereszt-ut IX. állomásának megfelelő bejárást, mellyen át hajdan a zarándokok vonulának mivel Urunkat is arra vitték, szerettem volna nyitva szemlélni; mert csakugyan meguntam már a hosszu, időrabló, szégyenitő várakozást. Csak is azon üdvös gondolat enyhité keserü fájdalmamat, miszerint igy lealázva, megtörődve illik végbucsut venni Megváltónk üres sírjától, mellybe a buzgó vándor bünös szivét rejteni s a föltámadás napjáig letenni kivánná: »Oh tomba! preziosissima tomba! in te deposito il mio cuore, nè voglio più riprenderlo fino a tanto che non risorga io col mio Signore dalla morte del peccato alla vita

della grazia.« Guida. Illy ohajtással telve, mig a tegnap fölszentelt papok zsenge-miséjöket, mi ez ennel utolsó áldozatunkat ajánlók föl Istennek szent városa- s legszentebb hajlékában; óh bár kiolthatlanul maradandó halály- s örökre boldogitó foganattal! Amen.

Látogatóba járni s bókolgatni az életben sem levén szokásom, annál rövidebben végzendem itt a papíron bucsuzó tisztelgéseinket. A nagymltgu patriarchától atyai áldást s további utunkban is tábori oltáron misézhetési engedélyt kaptunk. Pizzamano consul ur azzal vigasztalt, hogy ausztriai szállodánk esztendőre kész befogadni a birodalom jámbor hiveit. Frankhon ügyvivője Saulcy munkájának »Voyage autour de la Mer morte« csinos térképeit, s a Praesentatio szentélye alatt Salamon korából fönmaradt roppant oszlopok fejezeteinek érdekes rajzait mutogatá; kezességül, hogy a franczia részvét Palaestina iránt növekedőben van. A jelenleg 218 többnyire spanyol és olasz barátnak parancsoló helyettes Reverendissimus — ez t. i. czime a Sion hegyi guardián- és szent földi örnek — P. Bernardino jó szokása szerint édes hűs itallal kedveskedett. Szép nagy fogadó-teremének falait az europai kathol. uralkodók arczképei ékesitik, kikért a jó ferenczieknek Urunk sírjánál hetenkint sorban, p. o. Ferencz Józsefért minden csötörtökön, misét mondanak. Napoleon Lajosé még nincs itt; pedig rajta van a sor Lajos Fülöp után, kinek a sz. sír templom-karzatában fölfüggesztve volt, s a görögök által, miként Salzbacher irja, pökdösve tisztelt nagy ábrázolata is onnan háttérbe, az az egy mellékkamrába szorult. Annál fényesebb helyet érdemel a nápolyi király; minthogy a hajdan legtöbb alamizsnával szolgáló Spanyolhon adományait az ő gazdag kis országa hiven pótolja. Tőlünk is eleget, s a mint reményleni szabad, ezután még évről évre többet kap az áldott sz. sír bajnok őrserege. Hanem el is fogadnak a szerény barátok Isten nevében s a szegények számára mindent; kivéve olly misedíjt, melly egyenesen Urunk

sírjához volna kötve. A ki hasonló czimü segedelemmel akarna szolgálni, becses ajándékát a bécsi főbiztos P. Maczek utján megtudható korlátok- s föltételekhez szabni előre kész legyen; mert a lelkiösmeretes elüljáróság olly terhet semmi szín alatt el nem vállal, mellynek pontosan megfelelni képtelen.

Bucsu-ebédünk után nagy utra kelénk, Szamarián keresztül Galilaeába sietvén. Hajdan könnyebbnek tarták Egyiptomba menni a homok pusztákon át, mint éjszak felé Názarethbe vándorolni; Felix atyával legalább elhiteték a kalauzok, hogy biztosabb és kevesebb költséggel jár ama vállalat: »Weniger Kosten ghen Egypten, denn ghen Galilea.« A legujabb Guida is nagyon veszélyesnek állitja ezt az ösvényt a szamariai rablók miatt, kik sem zsidónak, sem kereszténynek, sem pogánynak nem szoktak kegyelmezni; s igen terhesnek, mivel egész uton egyetlen egy vendégfogadó zárda sincs az éjjeli szállást kereső eltikkadt zarándok számára. Mi elég tekintélyes vándorcsapatot alkotván, s uti sátrak- és egyéb szükséges tábor-szerekkel illőleg el levén látva, Istenre bizók dolgainkat, s jó reménynyel telve hagytuk el, valószinüleg örökre, Jeruzsalem falait. A patriarcha udvari papjai, két ferenczi atya: Ildefonz és Heribert, meg az ausztriai szálloda jeles épitésze: Endlicher ur alárendelt mestereivel, mind lóháton tisztelegve, kikisértek bennünket Scopus halmáig; honnan még egyszer és utoljára legelének szemeink a szent város gyász-alakján, mellytől a »Super flumina Babylonis« kezdetü zsoltár siralmas verseinek hangos eléneklése után földre borulva vevénk bucsut. Örök emlékül innen is egy esetleg talált kis koczkakövet, valamelly régi szentély parányi képviselőjét, vittem el. A sok bucsuzás közben elkésvén alkony tájban értünk El Bir, a régi Beeroth, hitvány kunyhóihoz, mellyekben, ha igaz a gonosz közvélemény, csupa merő zsiványok — Tutti ladri — tanyáznak. Mi nem akaránk velök közelebbről megösmerkedni; hanem röviden üdvözölvén a falu végén álló romjait azon templomnak, melly a Jeruzsalemben elmaradt 12 éves

Jézus miatt itten aggódni kezdő Szűzanya tiszteletére épült, odább nyargalánk, a bal felöli hegyek közt, az ó szövetségi hires Bethel irányában, keresni kitüzött első állomásunkat. Djefnehben, a régi Gophna helyén akarók t. i. hatalmas pártfogásunk ápoló melegét éreztetni a jeruzsalemi főpap ültette kis gyönge növénynyel, — »en vue de favoriser la mission que vient d'y établir Mgr. Valerga« — az az ama térítői zsenge teleppel, melly ugy mint a hitetlenek földén alapitott missiohoz illik, az éji homályon át már messziről világitott elénkbe. Dom Giovanni, a patriarcha volt titoknoka, olasz élénkséggel párosult erélyes, ki türő lelkületénél fogva született missionarius, azonnal észrevevén, mennyit használand az ő tekintélyének, hogy frank baráti s hitrokoni messze földrül eljöttek öt látogatni, nagy örömében kész vala mindenét ideadni kényelmünk gyarapitására. Ez a becses minden és bő kényelem sajátlag igen kevésből állott; mivel addig, mig a munkába vett csinos templom és paplak elkészül, inkább barlang alaku nagy üreg-, mint háznak mondható hajlék szolgál a buzgó lelkésznek kápolna-, étterem- és hálószobául. Oda telepite minket is a kirivó nyomoruság daczára jó kedvü háziur, s egyszerü kis oltára meggyujtott viaszgyertyáinak ünnepies világánál imádkoztunk és beszélgettünk a missio parányi mustármagva-, rövid csekély multja-, szép de talán vérmes reményeiről. Azalatt kinn a kaputlan udvaron lobogó konyhatüz körül, majd az egész helység összecsődülvén, szerény zaj keletkezett; mit a franczia toll rögtön jóra magyaráz: »La population nous a reçus avec une bienveillance marquée.« Többnyire arab nyelvü szakadárokbul áll az itteni lakosok apraja nagyja; de ugy látszik, könnyen megtérithetők, miután a kevés katholikusok világi feje — Capo dei Latini — a pópa testvére. A görög főpapok előbb pénzzel akarák visszatartóztatni hiveiket az elpártolástól; hanem annál nagyobb lármát, pénzvágyat és nyugtalan mozgalmat idéztek elő közöttük. Most türhető béke van, s ennek védszárnyai alatt a mi

ügyes áldozárunk első ember a faluban, ki parancsolni tud a hatalomszóra hajtó népnek, s p. o. a vasárnapi munkaszünet megszegéséért személyválogatás nélkül 5 piasterig bünteti a kihágókat.

Másnap september 22-kén, vallási kötelmeink teljesitése s aranyat érő tejes reggeli után, jó darabig elkisére bennünket a kész lovag missionarius, termékeny szőlőhalmok alján s fügedús völgyeken át vezető mellék-ösvényen kalauzolván. Ain el Haramieh — a haramia forrás — táján értünk ki a főutra, honnan jobb felől kies tetőn mutaták az Ur frigyszekrényét negyedfél századig hiven őrzötte Silo tisztes maradványit. Ain el Lebonah mellett, egy hajdani füstös bolthajtás omladozó felének szük árnyékában igazat szólva czigányosan delelénk. Mindazáltal, hideg ebéd és rosz víz daczára, nagyon jól esett a hosszu lovaglásban megroncsolt tagoknak egy kis ébren-alvás a durva pokrócz-abroszon, pedig alatta faragatlan kődarabok rejlének. Dél után, ramallahi szépreményü missio tanodánkat balra hagyva, s nagyobbára szorgalmasan mivelt völgyön végig rendkivül jó, mondhatnám mezei uton vigan haladva, csak egy pár ösmeretlen hitvány falut látánk; az egyiknél azonban megállapodván, a seregestül kitóduló nép véneitől alig iható, sáriz, szőke vizet vettünk: »Aquam nostram pecunia bibimus.« Annál forróbb vágygyal ügeténk Hebal és Garizim, e néven legalább negyedfél ezer év óta jól ösmert, távolrul kitünő hegy-ikrek lábaihoz; mivel ott terül el Józsefnek örökül nyert hires mezeje, ott van az ősatya Jákob főleg arról nevezetes kútja, hogy a mellette pihenő Jézusnak egyik legfönségesebb intelmére alkalmat adott. A megtért szamariai hölgy emlékét 100 ártatlan szüzet ápoló nagyszerü zárda, Megváltónk tiszteletét pompás egyház örökité a hiterőben gazdag középkorig; de már Suchemi Rudolf is lerontva — eingerissen — találá az itteni szentélyeket; annál kevesebbet lelénk mi, a beboltozott száraz kuton kivül, t. i. körülötte porló idomtalan kőhalmazt. József kisszerü, bizonytalan sír-mecsete a

terjedelmes rét tulsó szélén áll. A fönérintett két szép magas hegy közé simuló kedves sichemi völgybe kanyarodván, az egykori Sichar, utóbb Neapolis, most Naplus innenső végén ütött katonai táboron túl, gyönyörü kertek közt, egy tiszta jó forrás mellett, kerek dombon, szép fák alatt fehérlő sátrainkölébe röpülénk, élvezni a Palaestina kellő közepén virágzó földi paradicsom olcsó örömeit. Quaresmius t. i. illy költöi színben — »Haec civitas et ejus suburbana aquis irrigantur sicut Paradisus Dei« — látta e helyet, melly Urunkat egy pár napra szivesen fogadá. Minket csak egy éjjel kellett megtürnie falain kivül, s reggeli egy pár óráig azokon belül; mert igy határozott a most már kedvezőbb eredménynyel ujra szavazó, Libanon ormaira néző többség.

September 23-kán ösmeretes varju károgás vete véget édes álmainknak, s eddig soha sem látott aranyfarkas vagy törökróka, u. n. sakál bőrén legeltetheté, a kinek tetszett, éhes szemeit; mert ezzel kedveskedett az udvarias főkalauz Schembri fekete kávé unta vendégeinek. Nehányan közülünk fölmentek a ránk mereszkedő Garizim tetejére, az ottani természetesen szép kilátáson kivül csunya de figyelemre méltó ködüledékeket nézni; azalatt mi lenn a városban érdekes nép romok után jártunk, az egykori szamaritanusok utolsó maradékit keresvén föl. Milly nagy hálátlanság volt az, hogy a zsidó szakadárok épen ott szegék meg Jehovah törvényét, Bethel és Garizim csúcsain, hol Isten áldásaira legélénkebben kellett volna emlékezniök! A eruzsalemi szentélylyel vetekedő, nagy Sándor korábóli templom gazdagságát a hegyen néhol egy ölig emelkedő körfalai meg egy nyolczszögü oltárhely gyöngén ábrázolják; annál világosabb a mostani szamaritanus egyház-töredék szegénysége. Mert alig lehet annál pusztább hajlékot képzelni, a mellybe minket Schalmach-Ben-Tabiah, Áron végsarjadéka miként önmagát nevezi, a 150 lélekből álló nemzet tisztes szakállu főpapja, jó pénzért büszke öntudattal bevezetett. Az ősrégi Pentateuch élő hiteles tanuitól csak azt

vártuk, hogy drága közös kincsünket, Mózes öt könyvét megmutassák; s alázatos kérelmünkre meg is jelent a rongyos függöny mögől egy sajátszerü, vastag, hosszu, fölül rég aranyozott gömbökkel ékes réz henger, melly oldalvást kinyilván vörös selyem foglába takarva láttatá az össze varrott sárga hártyákból alakuló, papirosra csirizelt pergamen göngyört. — Sacy tudós értekezvénye után Abbé Bargès, Sorbonnai zsidó nyelv tanár, legujabb munkája: »Les Samaritains de Naplouse« fejtegeti legérdekesebben e ma holnap elenyésző konok kis tömeg vallási szabályait, nyelvét s ezer viszontagságait. — Egy szép mecset byzanti kis oszlopokkal szegélyzett díszkapuját szemlélve fájdalmasan érinté lelkünket a gondolat, hogy vértanu bölcs Justinunk szülőhelyén 8000 törökhitü mellett 500 görög szakadár van, s egyetlen egy katholikus sincsen; pedig a jó P. Bonaventurának azt mondá egy itteni tévnök keresztény, hogy ha ferenczi lelkészök volna, egyszerre 20 család térne be a igaz egyházba. Különben a város keleten elég szép, Jeruzsalemnél sokkal tisztább, rendesebb, gazdagabb; annyi baj, iszonyu földrengések, ostromok és örökös egyenetlenkedés daczára mindig ismét fölveszi magát. Rudolf pap csaknem lakatlan találta; később is sokat szenvedett, mivel iparos és lázas vérü lakosai fönhéjázók, engedetlenek; most is e miatt tanyáznak körüle a minapi vérengezés következtében ide rendelt csapatok. Mindamellett élénk forgalom mutatkozik népes utczáin, jelesen a téres, boltozatos, hosszu bazaron, hol az egész világ szeme láttára müködő vargák, sütők, főzők, meg a közben közben kávét s réz-bütykös narghilét osztogatók füstös boltjait csinos raktárak, szőr, selyem és efféle drága kelmék, czifra fényüzési czikkek áruhelyei váltják föl. Némelly fiatalabb zarándok társaim vásároltak is eleget, p. o. tarka beduin-fejtakarót, övet, tárczát, dohányzacskót, s több illyen apróságokat; én inkább az öreg Casola-val tartottam: »Jo attesi queste cose per poterne rasonare, non per mercandatare.« Végre meglátogattuk a szül. arab franczia consult emeletes, szellős lakában, ki szokás szerint édes

limonade- és darabos keserü kávéval szivesen szolgált; de külön járó poggyászunkhoz katonai kiséretet hamarjában nem tudott szerezni, mivel egy pár szomszéd néptörzs háboruskodván, a helyőrség nélkülözhető vitézei oda küldettek szemmel tartani a veszedelmes béka-égér harczot. Ez okbul magunkra hagyatva, de azért meg nem rettenve távozánk Sichem-Naplus fejedelmi városából, egy merészen fölkuszó vastag szőlőág leveleivel koszoruzott magas kapun ki, mellynél a tüzről pattant kovács legények sorban álló műhelyeinek fülrepesztő zenéje nekünk irgalmatlan induló gyanánt harsogott.

Szamaria hasonnevü fővárosa felé hangzott a vezéri parancsszó, s egy pár óra mulva jó magas hágókon át, honnan balra még a földközi tenger szinét is látni, följutánk a meredek tetőn nyomorgó hitvány faluba, melly Heródestől kapott Sebaste — Augusta — czimét ma már igen méltatlanul viseli. Hajdani fönségének pompás romjait Bruder Brocard, ki az elpusztult királyi lak helyén még görög barátok által őrzött templomot szemlélt, nem győzi dicsérni: »Lest sich nicht wol sagen, wie herrliche und stattliche Antiquiteten von zerfallenen Gebäuwen ich allhier gesehen;« Jeruzsalem omladékinál is többre becsülvén azokat. Hogy a nagynak gunyolt Heródes ezeroszlopos palotáit, színkörét, s piaczi csarnokait az idő vas foga megemésztette, nem igen bánnám; csak keresztelő sz. Jánosnak, vitéz lovagjai által emelt, nagyszerü egyháza volna épen, mellynek kisebb nagyobb ivei mind a vallásos középkor szilárd erejét hirdetik. E helyen nyugodtak vala Krisztus előkövetének szent tetemei, Abdiás és Elizeus látnokok sírjai közt, mig a hitszegő Julián élesztette máglyára nem kerültek. »Csak azon ujja, mellyel Jézusra mutatott, nem akart elégni, s jelenleg itt van sz. Thecla templomában;« miként dr. Montevilla beszéli, ki szamaritanusokat is látván e helyen, azt irja felőlük, hogy: »sem igaz keresztények, sem nem pogányok, s csalma gyanánt vörös kendővel kötik be fejöket, mig a keresztények kék szinüt vi-

selnek.« E tekintetben dr. Rauchwolf még részletesebb különbséget tesz, miszerint: »a kék szín az örményeké, testszín a nestorianusoké, a görögök leginkább szeretik a kékcsíkos fejéret, a zsidók meg a sárga fejtakarót, végre a zöld turbán Mahomed vérrokonát vagy papjait jelenti, kik vele szellemileg atyafiak.« A mai Sebustieh kies halmán, hol egykor Péter és János apostolok a Fülöp által Istennek szerzett lelkeket a hitben megerősiték, mi csak egy kis enyhitő italban részesülénk. Azután tovább folytatók az örökös föl- és le-mászást, miből itt a drága kedves utazás áll; ámbár Szamaria bérczei közt elég tágas és hosszu termékeny völgyek sem hiányzanak, minőkön végig, jól müvelt szántóföldek mellett vándorolni valamint tegnap ugy ma is kellemes változatul szolgált. A szemünkbe ötlő, messziről szép faluk közöl Djebba nevét csak azért jegyzem ide, mivel a brabanti herczeg lóhátra termett magyar ajku nejével taval ennek közelében tanyázott. Félelmesebb táborozás emlékét idézi föl a szép hegyláncz végén gyönyörü kerek dombon ülő, most is erőd-alaku Sanur, ha csakugyan ez, mint közönségesen hiszik, a hőslelkü Judith régi Bethuliája. Mi legalább azzal tisztelők a derék özvegy omladozó várát, hogy alatta megpihenénk, mig valami húsz ló-, szamár- és öszvérből álló, poggyász-hordta segéd- csapatunk elére bennünket, s előttünk vigan elléptetett, az esti állomás kitüzött helyére sietvén. Később mi is fölkerekedénk a naplusi consul utánunk küldte silány két fegyvernökkel, kik józanul többre becsülvén drága személyeinket a hitvány holminál mindig velünk tartottak, bölcsen gondolván, hadd vigye a patvar a málhát, csak a jól fizető urak maradjanak életben. »Superflua cautela non nocet;« sőt nem is lehet fölöslegesnek állitani okos bajnokaink jelenlétét, miután a külsőleg igen jó kinézésü Kubastiah vagy Kabatijeh lakosairól megint az mondatott, hogy igen rosz emberek: »la più cattiva gente.« Még egy pár mérsékelt lejtőn át esvén, az esdreloni rónán vagy széles völgyön tul magasló galilaeai hegyvonal tünt föl a láttéren; de minket az

alkony Szamaria tartomány éjszaki határán megállapodni, s Djenin mellett a szép síkon éjjeli tanyát ütni kényszeritett. Előseregünkkel majdnem egyszerre érkezvén meg, ez alkalommal szemtanui valánk a táborozási készületek érdekes folyamának: a kis szikrából keletkező konyhatűz világánál hemzsegő mozgalom, kirakodás, rendező lótás-futás, zaj, sátrak összeállitása, főzés sütés, asztal-teritès, ágyvetés, sat. sat. leirhatlan összegének. Fönn a tiszta ég ragyogó csillagai, köztük az irányadó éjgöncz, mosolyogni látszottak a földi láng halvány sárga szinével gyöngéden elárasztott furcsa jeleneten.

September 24-kén szántszándékkal későn akaránk fölkelni; de nem alhatván, önkénytelenül élvezők a hűs reggel örömeit. Csak most láttuk igazán, milly szép helyen telepedénk meg, a falu végén őrködő négy koszorus pálma tövében. Nehány pór-suhanez egy kedves kis eleven zergét akara nyakunkra kötni; s valóban olly gyönyörü volt az ártatlan fürge állat, hogy valami nagy ur bizvást elvihette volna magával palaestinai emlékül. De nekünk sem időnk sem kedvünk a sz. föld jeles Fauna- és Flora-jával bővebben foglalkozni. A Brocard emlitette: medvék, oroszlánok, őzek és vaddisznók hihetőleg mind kihaltak; mert mi csak a hosszu füles fekete kecskék és három embernek elég enni valót adó kövér fark viselő juhok nyájaival találkozánk minduntalan. Ollyan 36 fontos szőlőfürtöt sem láttunk, minőrül Casolának a jó barát meséle; hanem egyetlen egy tőkén 135 gerezdet Mátyás atya minapában számlált. Isten áldásával s nagyobb szorgalommal milly gazdag lehetne ma is a hontalan zsidók ez elpusztult hazája! Minket henye törökök látogatának meg Djeninből, s ebédlő sátorunk nyilásával szemközt leülvén komolyan füstölgettek, mig a köznép hátuk mögött állva vagy lekuporodva elégité ki gyermekes kandi nézvágyát. Azonban volt is min bámulniok; mert igazán fogalma sem lehet róla, ki e röp-tábor tarka barka vegyületét maga nem látta, melly-

nek kellő közepét rendesen a legszükségesebb intézet, t. i. a hosszu négyszög vas tűzhelyből álló konyha foglalja el. Mellette jár kél a nem sokat czifrázgató sőt majd mindig pipázó arab szakács, kinek egész éléskamrája egy faládába szorult; mégis azért türhető izü ételeket rak föl keskeny asztalunkra, mellyekhez parányi bádog poharakból is jól esik a ritkán iható víz, megsavanyodott édes palaestinai borral, örökké szomjas torkunknak. Kék vagy piros takarók-, megczifra de rongyos szerszámmal ékes abrakoló lovak és szamarak sürü csoportja, pányvakötélre fűzve, hatalmas védgát gyanánt övezi e tanyát; s az egy pár élhetetlen mozlim katona, fontosságának teljes érzetétől áthatva, büszkén áll meg a lármás körben, mintha tőle függne csakugyan az egész társulat biztossága. És ezen uriasabb szinü, rendezett europai karavánok mindenesetre jó hatással lesznek keleten; mert a görög és örmény vándorok ezrei nagyon szegényesen utaznak: amazok ellenben a nyugoti müveltség, kényelem és hatalom képviselőiként tünnek föl a bámészkodó tömeg előtt. Ennél fogva nem csoda, hogy jelenlétünk üdvösen megindítá a helység 150 lélekből álló szakadár egyházát, mellynek világi feje nehány társával követségileg tisztelkedve kathol. papot és templomot kért általunk a jeruzsalemi patriarchától. Lelkészi laknak megveendő házat is mutatott a jó capo, s elvezete bennünket a romba dőlt régi keresztény szentélyhez, melly az itten meggyógyitott 10 bélpoklos evangeliumi történetének emlékére épült. Mi közbenjárásunkat szivesen megigérők, s részvevő pártfogásunk kitüntetése, tettleges bebizonyitása végett egy kis mutogatással ünnepélyesen végig lovagolánk a ronda falu tekervényes utczáin.

Hanem előbb szokottnál bővebb reggelivel erősitők meg tagjainkat az előttünk levő nagy síkon várható roppant hőség s ezzel járó bajok elviselésére. Hisz az ösmeretes apró legyek, a nap fölmelegedtével, már helyben is ugy szemtelenkedtek, hogy alig lehetett uti naplónkba valamit irni. Azért is félelem-

mel vegyes öröm volt látni, hogy szedik föl lassanként a sátorfát, mikép szorul kisebb s kisebb csomagokba nagy táborunk, mig végre minden, ember és holmi, lovak és öszvérek hátára jut. Az étterem, egyszersmind köz társalgási fősátor lebontása természetesen mindig utoljára marad; mert hiába, mindenütt, még a jámbor zarándoklás közben is, igen fontos dolog az a prózai hitvány élelmezés. Tudván, hogy 4—5 óra hosszáig sem árnyékot, sem egy csöpp vizet nem találunk, a magunkkal bádog kulacsokban vitt italra hasonlókép alig számolhatván, zsebre rakott apró függével ügyekvénk előre biztositani kétes jövőnket; s Isten nevében elindulánk a szép róna szélén fekvő Djeninből, olly férfias szándokkal, hogy Názarethig meg sem állunk. Esdrelon hires, termékeny mezeje, minthogy ez évszakban apró gyapot-cserjein kivül legfölebb csupasz tarló-flödeivel ékeskedik, tért és időt enged a vándornak élénk képzelme szülötteivel tölteni be a Jordán folyam és közép tenger partjait érintő síkságot, melly nagyszerü történeti képekkel, sokszor megujuló véres küzdelmek, győzelem és veszteség, hősi nemes tettek és alacson gonoszság emlékeivel gazdag. A rajta végig vonuló, majd mindig száraz medrü Cison nem csak Debora diadalmi dalát, hanem a II. Endre királylyal zarándokló magyar keresztes vitézek szent énekeit is hallá zengeni. Délkeletről szegélyzik Gelboe hegyei, Gedeon bajnoki merényét s az elfajult Saul nyomoru halálát hirdetve a szent hajdanból; utóbb meg a Rudolf pap emlitette középkori, benedekrendü és cziszterczi nagy zárdák elpusztulásán keseregve.

Ma is átok fogta Jezraelt, a szegény Náboth szőlejét elrabló istentelen Jezabel sárkunyhós fejedelmi lakát. A szép kis Hermon tetején messze fehérlő mecset áll, az öreg Jeromos dicsérte buzgó szerzetesnők kolostora helyett; s lábainál terülnek el, nagyrészt ösmeretlen romokban, a jó sunami hölgy-, az endori csúf boszorkány- és a naimi csodálatosan megvigasztalt özvegy fiára emlékeztető helyek. Itt

van Fuleh, hol Kléber alatt 3 ezer franczia 30 ezer muzulmannal győztesen vivott. Odább a pompás Thábor emeli égnek örökké zöldellő tölgykoszoruval ékes tiszta homlokát. Nemde még kétszer ekkora hőséget is szivesen kiáll az ember, csakhogy illy szépen hangzó nevekkel büszke vidéken, habár arcza veritékében, járhasson. Mindamellett szivből örülénk, midőn hátunk mögött volt a leperzselt lapály; s azt hittük az égető szomj és tikkasztó meleg békes eltürésével is nyertünk valamit azon bucsuból, melly Naim városában és Jákob kútjánál teljes mértékben, El-Bir-, Sichem-, Sebaste- s Djeninben pedig részletesen csergedez.

XIX.

Alig értünk be a galilaeai szelid hegyek közé, tüstént egy szép márvány kútra bukkanánk, melly körül vízhordó nők és állatok nagy száma sürgött forgott, s mellette a dús növényzet kellemes zöldje kedves árnyékkal kinálkozék. De nem volt nyugtunk, miután jól tudtuk, hogy Názareth, a szűz liliomként tündöklő fejér város: Medina Abiat, a virág és gyönge sarj városa, mikép sz. Jeromos értelmezi, közel van. Még csak egy kis hágón kellett átesnünk, s azonnal föltünt a kies hegyöböl nyugoti oldalára simuló szerény helység. Itt is kényelmes uj vándor-ház, casa nuova, s a jó ferencziek régi barátsága nyujt enyhhelyet a fáradt zarándoknak, mi kivált a négy napi nélkülözések után olly jól esik, mintha saját hona- s lakába érkezett volna: »ti sembrerà di esser giunto nella tua patria, anzi nella propria casa.« S igaza van a jámbor Guidának nem csak ebben, hanem azon lélektani jóslatában is, miszerint a leggyöngédebb gerjedelmek özönlik el itten az igaz hivő keblét, ha Krisztus Urunk megtestesülésének szent helyén magába szállva

s hitünk magasztos titkainak megfontolásába merülve kész befogadni a tiszta s alázatos szivüeknek igért lelki örömek árját. Elég olvasni a nagyoltár alatt levő diszes kápolnában, nehány szüntelen égő lámpa világánál, a hófejér márványba vésett arany betüket: »Verbum Caro Hic Factum Est« hogy a keresztény vándor e szent földön keresett boldogságának ujra egy pár feledhetlen pillanatát élvezze. Lelkes és tudós egyházi atyáink milly fönséges szellemi fogamzás eszméjével deritik föl a beláthatlan szüzi fogantatás isteni rejtelmeit, ennek bizonyságaul három nagy férfiu gyönyörü szavait idézem: »Solus enim sine peccato est natus, quem sine virili complexu, non concupiscentia carnis, sed obedientia genuit mentis.« S. Augustinus. Serm. 13. de Temp. »Virgo regia Davidicae stirpis eligitur, quae sacro gravidanda foetu, divinam humanamque prolem prius conciperet mente quam corpore.« S. Leo. Serm. I. de Nativ. Dom. »Extruxit in ea sibi domum Sapientia coelestis, quae adeo mentem ejus replevit, ut de plenitudine mentis foecundaretur et caro.« Sermo S. Bernardi Abb. 52. de divers. Alázatos elméjébe, malaszttal teljes lelkébe fogadá tehát előbb az Ur engedelmes szolgálója Isten örök Bölcseségét, a mennyei Atya egyszülött Fiát, s illy szellemi termékenység utján sükerült, hogy az Ige testté lőn. Mire nézve merész buzgalommal jegyzi meg a derék Guida, hogy az ártatlan remegő Szűz »legyen« szava hatályosabb, gyümölcsözőbb volt ama teremtői első légyennél: »Qui proferì quelle mirabili parole, che furono più fruttuose di quel primo fiat pronunciato dall' Eterno; conciossiaché la vergine col suo umile consenso concepì nel suo purissimo seno l'istesso Creatore fatto uomo.« Melly isteni végetlen kegyelem hogy nekünk is személyesen üdvhozó, az örök életre gyümölcsöző legyen: »kérünk, Uram, öntsd lelkünkbe szent malasztodat, hogy a kik angyali üzenetből a te Fiad-Krisztus Jézusnak megtestesülését megösmertük, kinszenvedése és keresztje által a föltámadás dicsőségébe vitessünk. Amen.«

E könyörgés után szabad illedelmesen körülnezni a Bold. Szűz üdvözöltetése, vagyis a mint mi nevezzük Gyümölcsoltó Boldog Asszony templomában, melly Palaestina határain legszebb, s legjobb karban tartatik, talán azért is, mivel nem közös jószág. Rövid de szép magas három hajója, szintannyi nagyszerü diadalívet alkotva, könnyedén lebeg a mélyebben fekvő titkos szentély fölött, mellybe le széles kő lépcsőzet s pompás márvány díszkapu vezet. Csinos oltárok, finom dombormüvek, gyönyörü festvények ékesitik; jelesen a hátulsó kis barlangnak az Egyiptombul viszszatérő szent családot rézen ábrázoló, gazdagon aranyozott kerek rámába foglalt oltárképe — ausztriai ajándék és bécsi mű Hemerleintól — valóban remek. Két régi kő oszlop jelöli a mennyei követ és az imádságba merült jámbor szűz állását; ez utóbbit a kapzsi törökök középen széttörék, azt hivén, hogy üres belseje arany- s ezüsttel rakva; Gábor angyal oszlopán az ő képét Suchemi Rudolf olly tisztán kivette, mintha pecséttel nyomták volna rá. Egyébiránt a középkori vándorok nagyon szomoru állapotban találák e helyet; sz. Ilona császárnő régi szép nagy templomából csak a kis földalatti kápolna maradt meg, mellynek egyetlen egy pap viselé ügygyel bajjal gondját; mert a gonosz szaraczenok hitünk gyalázatára döglött barmaikat ott nyuzogaták: »Es sind aber zu Nazareth die bösesten und doch edelsten Sarracener, Dehos genannt, die nicht viel dem Soldan nachfragen; schänden auch diese Kirche wie sie können und mögen, denn darinn ziehen sie ab die todten Esel, Kamel, Ochsen und Hund.« Oka volt tehát innen eltávozni a lorettói kis háznak, hogy a Megtestesülés belső hajlékát illy becstelenségektől megóvja. Jelenleg a mit látunk, az aránylag ujabb korban keletkezett a többszöri pusztitás romjaiból kitürő barát-szorgalom, t. i. a jó ferencziek által, kik, dicséretükre legyen mondva, Isten egyházát egy egész századdal hamarább emelék föl a sülyedésből, mint saját zárdájukat.

De a hely azonságáról kezeskednek az eredeti pompás épületek föltünő maradványi, u. m. a kapunál levő óriási gránit oszlopok, befalazott márvány darabok, fejezetek, boltívek, kövezet, sat.

Ma nem is nézénk egyebet; hanem a szives, udvarias guardián tanácsához képest haza tértünk pihenni, meg a holnap teendőire készülni. Az arab fölirata szerint 1825-ben szerzett s 1845-ben megujitott, bővitett casa nuova diszteremeiben egy karmel hegyi remetét találánk, t. i. a jeruzsalemi patriarcha fivérét, kinek a djenini kérelmet szivére kötni el nem mulasztók. Érdekes jelenet volt a szép hosszu fehér szakálas kalmár Jannus Chalil is, bő török öltönyében, kivel hogy egy pár szót válthatánk tiroli Venczel atya, mint ügyes arab segédlelkész, tolmácslatának köszönjük. A mozlim ruhás öreg ur nem volt kevesebb, mint ezelőtti főnöke a helybeli katholikus közönségnek; most e világi tisztet is a gondos zárdaőr vállaira veték, hanem amannak testvére a gazdag, törvénytudó Luigi Chalil hiven gyámolitja. Mintegy három ezerre teszik a názarethi lakosság összegét, mellyből 1152 katholikus, ideértve a maronitákat és melchitákat az az egyesült görögöket is; a többi nagyrészt görög szakadár, s valami 300 török. E számviszonyok eléggé megfejtik az itteni keresztényeknek vallási szabadabb mozgalmát; hisz még két harangos kis tornya is van a latin egyháznak. Hozzá járulván a szakadároknak azon szerencsés hiedelme, miszerint a Megtestesülés igazi helyét ők birják egészen külön álló templomukban; nincs ürügy a keserü surlódásokra, s ennél fogva eléggé türhető béke uralkodik a különböző felekezetek közt. Este a szomszéd nő-klastrom — »Notre Dame du Nazareth« — buzgó franczia lelkésze jelent meg vendég-asztalunknál, s egyről másról beszélgetvén többi közt azzal jellemzé a mozlim lakosok fölvilágosodott buzgalmát, hogy szép cziprusoktul környezett minaretes mecsetükben enni sem átallanak. Inkább becsületükre válik az, mit róluk P. Maczek ir, mikép Urunk gyám-

atyját, a Bold. Szűz jegyesét, helységük szentje gyanánt égő lámpákkal szokták tisztelni u. n. műhelyében, sőt még évünnepét is megülik velünk martius 19-ikén. Vacsora után emeletes lakunk magas térlegén — Terrasse — éjszakilag friss levegőt szíva nézdelők a félkörben nyugvó kis hegyi városnak, itt ott egy egy szűk ablakon át lövellő gyertya-világnál, igen rejtélyes képét. Igy is illik a szegény helységhez, mellyben az ég és föld legnagyobb titka évtizedeken át rejlett, hol a testté lett örök Ige szülői fegyelem alatt engedelmesen élve — Hic erat subditus illis — növekedett korban s Isten és emberek előtti kedvességben. Olly szépen jegyzi meg a Guida, hogy ámbár egyrészről egész Galilaea mintegy folytonos szentély, »un santuario continuato« mivel Krisztus Urunk földi zarándok évei nagyobbára itt folyván le, minden lépten az Ő sz. nyomait tapodjuk: mégis tulajdonképkevés helyiség emléke maradt fön irás és hagyomány utján a vándor hódoló ahitatának bizonyos tárgyaul; minek oka egyenesen a szent család szerény elvonultságában keresendő. »Avuto riguardo alla lunga dimora che quivi fece la sacra Famiglia, non sono molti i luoghi speciali che si offrono alla divozione dei pellegrini. Ragione ne è la profonda umiltà della Divina Madre, che menò sempre vita nascosta.« Ha csak egy kis valódi alázatosságot hozna vissza keblében a zarándok Názarethből, elég lelki nyeremény volna ez is a szent földrül, melly bőven megfizetné az oda vándorlás fáradalmait.

September 25-kén egy fél éven átszökve, apostoli engedélylyel a martius 25-iki sz. misét mondók el az Annunciatio főoltárán: »Haec est ara, in qua primo jactum est humanae salutis fundamentum.« Igy hangzott a régi nagyszerü templom fölirata, s e szavak mély értelme viszhangzék folyvást keblünkben, melly soha sem képes illő hálát rebegni Annak: »Qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de coelis.« A lelkes Guida minden emberek nyelvét,

minden szeráfok lángszivét, annyi meg annyi zarándok buzgalmát, vagy legalább annyi bűnbánó fájdalmát ohajtaná birni, hogy méltólag ünnepelhesse Krisztus megalázódásának sz. titkát. Ez a gondolat ujul meg Názareth többi szentélyeiben is, mellyek az isteni határtalan leereszkedésnek örök emlékü tanui. Sz. József műhelye, visszaváltott török paraszt-házból 1754-ben alakult kis kápolna, eredeti szegénységet árul el; kivéve csinos oltárát, mellynek ujdonatuj pompás képe — a munkálkodó sz. család, Hemerleintól, P. Urban idei ajándéka — nekem jobban tetszenék, ha nem volna olly daczos a növendék Jézus fejtartása. Egyik oldalfalát valóban az ősrégi hajlék maradványának tartják; mig a később épült nagy templomnak alapjait is megemészté az idő vas foga. Mensa Christi czim alatt ösmeretes a másik kápolna, mellyben Urunk- és apostolainak két ölnyi átmérőjü durva kő-asztalát tisztelők. Ehhez közel van a maroniták három oltáros szerény egyháza. Nem nagyobb az egykori zsinagóga helyén levő templom, a sz. Lukács IV. fejezetében leirt magasztos jelenet tanuja, melly valami 10 éve hogy a romai propaganda rendeletéből egyesült görög hitrokonink kezére jutott. A Szűzanya kútja, mellyet hajdan a szaraczenok behánytak, a város keleti végén folydogál s igazi forrása benn van a görög szakadárok szomszéd zárdájában; Montevilla szerint épen ott, hol Gábor angyal lerombolt templomának főoltára volt.

A távolabb eső szentélyek látogatását hüvösebb délesti órákra halasztván, kedves házigazdánk tanácsára veleegyütt eléggé izzasztó sétát tevénk a város fölötti hegy oldalain s tetején, honnan festői kilátás nyilik a tengerre St. Jean d' Acreig, a néha mag nélkül is vetést adó Esdrelon csatadus sikjára, Thábor kerek ormaira, éjszakfelé az Anti-Libanon hosszu bérczeire s közelebb egy magas csúcson a középkorban erős Saphet falaira, melly 1266-ban 600 bátor kereszténynek a kegyetlen Bibars ontotta vérét halomrul le-

isető patak gyanánt látta eláradni. Hogy az illyen sajnos emlékü mult eseményeket feledjük, a jobb jövendőt igérő s jelenleg is szépen virágzó elemi tanodákra fordítók figyelmünket, mellyekben körül belül másfél százra menő csemetéje növekszik az Ur szőlejének. Különösen pedig a jó apácza nénikék, Dames du Nazareth, anyai gondjára bizott 70—80 kis leánytól várjuk azt, hogy a názarethi hölgyeknek hiresztelt, s általuk szerényen Mária-nak tulajdonitott, szépségét lelkileg is igazolni s e nemesebb éket a jövő nemzedék ártatlan szivébe önteni fogják. A tiszta erkölcs támogatta hitet azután buzgó ferenczi atyáink erősitendik jó példa-, szónoklat- és ájtatos imával, minőnek a mindennapi körmenetben itt is örömmel részt vevő tanui valánk. Olly édesen hangzott a dicső »Ave maris stella« meg a »Missus est angelus Gabriel« kezdetü párdal szerü karvers, a sz. Józsefet magasztaló »Coelitum Joseph decus«, sz. Anna tiszteletére »Fortem virili pectore«, Gábor főangyal oltáránál »Mentibus laetis jubilemus omnes« sat. De ragyogó gyöngye volt az egésznek »Tota pulchra es Maria« pompásan zengedező kar-ének a szeplőtelen fogantatásról, melly után angyali üdvözlettel végződik, itteni mulhatatlan szokás szerint, az épületes járdalat. Csakhogy természetesen mindig közbe vetik a lélekemelő: Hic-et, p. o. »Angelus Domini Hic nuntiavit Mariae, et Hic Verbum caro factum est.« Fölötte komolyan sőt leverőleg hat ellenben ez a parányi szó azon bús könyörgésben, melly a szentföld megszabadulásaért naponkint mondatik: »Deus, qui admirabili providentia tua cuncta disponis, te suppliciter exoramus: ut hanc terram, (Hic omnes deosculantur terram) quam Unigenitus tuus proprio sanguine consecravit, de manibus inimicorum cunctis eripias, et eam in christiana religione tuo Nomini servire concedas.«

Rajtunk nem mult volna e kivánatos visszafoglalás, mert mi elég fönn hordók fejünket Palaestina határain mindenhol; s itt is ma este felé két kis előfutár, meg a zárdai csillogó fegy-

veres tolmács kiséretében vitézi módon lovagolánk ki nehány szent emlék iránti hódolatunk nyilvános bebizonyitása végett. Első volt a legmesszebb eső meredekség, praecipitium, Suchemi Rudolfnál az Ur ugrása, »desz Herrn Sprung« hol akkor Megváltónk alakját a sziklába, viasz-kép gyanánt, benyomva láthatónak mondák. Ezt azonban hinni annál kevésbbé köteles valaki, mivel ez a hely épen a leggonoszabb hitlenség világos tanuja. Kedves Üdvözitőnk legközelebbi földiei t. i. miután megfoghatlan bölcseségét a fönérintett zsinagógában mindnyájan meglepetve bámulák, a haza legnagyobb fiát egyetlen egy igaz szóért ide hurczolják, a jó magas hegy kiálló csúcsáról irgalom nélkül ledobandók, ha isteni hatalmával élve ki nem szabadul istentelen kezeikből. A régi templom helyett egy kis barlangot láttunk, melly izes gyümölcsü farao-füge bokroktul levén környezve, nem rosz remete-lak volna. Szoros összeköttetésben áll ezen evangeliumi történettel »a remegő sz. Szűz« hagyományi emléke. Santa Maria del tremore czim alatt ékes templom és nőzárda emelkedett a város közelébeni dombon hova Szűzanyánk az imádott sz. Fiát fenyegető veszély hirére kifutott. Mi ez érdekes halomrul csak apró köveket hozánk vissza és azon kettős tapasztalást, melly már a XIII. században sem volt ujság, hogy Názareth fekvése s vidéke gyönyörü; de hajdani szép egyházai nagyrészt lerombolvák: »Nazareth liegt schön in einem lustigen Thal; da waren viel Kirchen, die nun alle abgebrochen.« Ugyanezt hirdeti sz. Jakab ijesztőleg üres hajléka, oltár, kép és födél nélkül, Saphа hitvány kunyhóin tul, ama kies tetőn, mellyre Zebedaeus fiainak szülőiházát a közvélemény teszi. Mindamellett üdvös és hasznos vállalat fölkeresni e szerteszét fekvő szentélyeket is, miután hozzájuk csak ugy, mint a názarethiekhez, bucsu-ajándék van csatolva. Kevesebb lelki nyereménynyel járt ugyan az esti látogatás Koubroussi görög család lakában, mellynek feje Ibrahim frankhoni al-ügyviselő »Agent consulaire«, mivel nagyapjok a franczia háboruk alatt mameluk-kapitányi minőségben

jó szolgálatokat tőn; de azért szivesen megtettük a magunkét, s egy üres szoba gyékény padlatára telepedve példás türelemmel hallgatók az ősi érdemekre kényes utódok beszédes ajkainak ártatlan ömledezéseit.

September 26-ikára viradva szomoruan tapasztalók, hogy a franczia-magyar karaván oszlani készül, soraink ritkulni kezdenek. Minap Jeruzsalemben csak ketten, az öreg Vallée és a bretagnei buzgó Alléas, itt már négyen hagyának el bennünket egyszerre, haza sietvén; ifju pénztárnokunk pedig nagyon elfáradván fekvő beteg lett. De hiába, nekünk azért lóra kellett ülni korán reggel; mert a Guida szerint: »Galilaeában levén, Tiberiásba nem menni annyit tesz, mint Egyiptomon keresztül utazni a nélkül, hogy évezredes gúláit megnéznők.« Hiszen ott állanak, Genezareth szép tava körül, a keresztény academia, stoa, lyceum szellős csarnokai; amaz égbenyuló hegyoszlopok között járkálva tanitott a mi nagy mesterünk; vagy a szabad ég alatt mosolygó halmokon ülve, néha meg a kedves tó hullámain lebegő bárkából hallatá az élet igéit. »Er hat dieses Meer zum Lehrstuhle seiner göttlichen Doctrin auserkoren.« — »Preferì di andare a piantar sua cattedra sulle rive del lago di Tiberiade.« — Hát az utunkba eső pompás Thábort ugyan hogy tudtuk volna elhagyni? Ezt az Esdrelon sík öléből magas oltárként rögtön kidomboruló hegyszigetet, melly Urunk szine változásának, a mennyei dicsőség elragadó előképének, büszke tanuja. Mióta sz. Péter olly jól érzé magát dicső tetején, a buzgó vándorok általában mind azt ismétlik szóval és tettleg: »Domine, bonum est nos hic esse.« Mislin apátur tájkép rajzokban is kitünő ecsete legékesebb szineivel festi a gyönyörü kilátást, melly az éjszaki nagy Hermon s nyugoti szép Carmel, a keleti kis zöld tenger és ezüst Jordán, a déli Gelboe meg Juda s Ephraim kékellő hegyeinek tágas határain is tul terjed. E páratlan élvezet ébresztette jó kedvében azután con amore ostorozza Lamartine

nyegleségeit, vastag tudatlanságát, s költőiségtelen renyheségét: »Comment un homme qui a le sentiment du beau a-t-il pu venir jusqu'au pied du Thabor sans se donner la peine de monter à son sommet?« A jámbor Guida leirása nem kevésbbé eleven, lelkesedése a szent hegy iránt, ha lehet, még nagyobb. »Oh il Tabor sì che è un bel monte!« igy kezdi élénk rajzolatát, mellyben nem tudja mihez, valljon mosolygó sziget-, pompás virágedény-, deli kúp-, vagy talán azok számára, kik az édest szeretik, prózai czukor-süveghez hasonlitsa-e kedvenczét? »Monte così bello, così vago, così sublime, così pittoresco, così poetico, e così divino non si trova in tutta la terra di Canaan.« De még ezerszer gyöngédebb a töredelmes vándor ajkaira tett, fönséges tartalmu remek könyörgése: »Dall' altezza del Tabor, dal profondo della mia miseria, e dall' abisso del mio nulla... ardisco di spingere il pensiero fino al cielo« mellynek folytában olly finomul érezteti a szüntelen kéjvadászó kebellel, hogy két paradicsomot birni s élvezni nem lehet; annál fogva sanyaru, keskeny ösvényen, a kereszt tövises utján zarándokolva kell keresni örök üdvünket, s az édes honából számüzöttnek nyugtalan vágyával ohajtani ama végetlen boldogság dicső napjának földerültét, mellynek egyetlen egy sugara képes volt Urunk apostolait örökre lebilincselni a föld göröngyéhez. »Come un esule lontano dalla sua patria aspetterò con una santa impazienza quel sospirato giorno!«

A mennyei örömék elnyerésének nehézségét ábrázolja talán még azon körülmény is, miszerint az 1750' magas Thábor csúcsára jutni korántsem könnyü, egészen addig föllovagolni majd lehetetlen; de ha egyszer fönn van az ember, akkor azután kényére vágtathat a kies hegyi-térségen, melly fűvel, fával, cserjével s kivált évezredes romokkal teli van. Flavius József védfalai-, sz. Ilona pompás temploma-, Mózes és Illés kolostorai-, s Melek-el-Adel erős várából összehalmozott kőrakásokon állva merenghet a vándor, s középkori keresztes harczaink emlékével, meg istenfélő szerzetesek táborával

benépesitheti a szép tető bús magányát. Ezek sorából kiemelendőnek tartom a hős Tancred alapitotta benedek-rendü ház tagjait, kik 1113-ban a pogányok által egytől egyig fölkonczoltattak. Rudolf pap fejedelmi klastromnak nevezi a nagy épületet, mellynek falait és ajtait még nagyrészt fönállva látta. »Az itteni apát, ugymond, ólommal szokta vala pecsételni bulláit, csak ugy mint a pápa. Sixtus napján, mikor már uj boruk volt, nagy ünnepélylyel ülék meg Urszineváltozását; egész éjjel virasztván, reggel az isteni tiszteletet e szavakkal kezdék: Dominus dixit ad me. A hegy alján pedig Blansgardt nevü tágas, erős várkastély levén, az abban tartózkodó keresztények számos gyülekezete hasonló czimmel — Blansgarden — élt.« Erről más irók nem szólanak, valamint az Isten iskolája nevü faluról sem, mellyet csak Montevilla említ, ki az utolsó itélet helyét is oda teszi. Ellenben a Thábor hegyi zarándokok, vagy Istenfiának kastélya ösmeretes és ránk nézve különösen azért érdekes, mivel jámbor őseink ennek a szaraczenok kezeiből visszavételére a patriarcha vitte kereszt-lobogó alatt, s azon evangeliumi szakasz: »Ite in castellum quod contra vos est« olvasása közben indultak. Ez volt egyike a legépületesebb s eleinte legszebb reményekkel kecsegtető hadjáratoknak, mellyben II. András királyunk, az osztrák és bajor herczegekkel testvérileg egyesülve, 10 ezer lovas és nagyszámu gyalog népével Ptolomaisnál kiszállván, a szent kereszt ereklyéjét elébe hozó patriarcha-, meg a hozzá csatlakozó jeruzsalemi és cziprusi fejedelmektől fogadtatott. Példás áhitattal, mezitláb tisztelék a dicső vezérek váltságunk szent jelét, s őszinte vallási buzgalom lelkesitette seregeik győztesen is haladtak előre a fönemlitett erődig; mellynek azonban kirohanó vad őrségét hatalmasan visszavervén, a szinte kétségtelen teljes diadal előestéjén vég eredmény nélkül hátravonultak. Irigy egyenetlenség vagy az otthoni bajok rosz hire okozta-e főleg e váratlan csapást, ki tudja? Mindenesetre sajnos

az illyen kipótolhatlan veszteség emléke; de még az sem örvendetes, hogy a Bonifácz barát »De perenni cultu Terræ Sanctæ« följegyzette magyar királyi alapitvány, t. i. sz. Pál remetéinek itteni nagy zárdája nyomtalanul elenyészett. Kedves hazánkfiai s hitrokonink helyett egy orosz papot találánk megtelepedve két diaconussal, kik apródonkint összegyüjtik a szent hegyen elszórt régi köveket, hogy mikor észre sem veszszük ujra fölépitsék, de nem nekünk, az evangeliumi három hajlékot. Már is, ugy látszik, tulajdoni jogot tartanak azon három hajóra mutató érdekes templom-maradványra, mellyhez kapcsolt egyszerü teremekben tanyájukat fölüték. Mi ellenben egy barlang szerü oltár-helyes kőbolt alatt ajtatoskodánk, élve a romai szabadsággal melly e szent földön mindenütt az illető esemény ünnepi miséjét engedélyezi. Valljon az 1687-ben még fönálló kápolna helyén valánk-e, nem tudom; annyi bizonyos, hogy a názarethi ferencziek is ide szoktak jönni évenkint augustus 6-ikán. Lelki dolgainkat elvégezvén, egy szép terebélyes, de rendkivül apró levelü, fejedelmi tölgy alá teritett pokrócz asztalunkon ettünk, ittunk s aludtunk, mig a déli nap ostora fejünkről el nem vonult. Azután egy pár fölötte hosszu vékony makkot, egy kis mozaik-koczkát, meg az élő sziklából kivágott darabkát emlékül zsebre rakván, a lefelé még nehezebb járattal ijesztgető drága hegytől érzékeny bucsut vevénk.

XX.

Délután is jó nyári meleg kisére bennünket a Thábor alatti növénydus szép völgyekben, meg a galilaeai magas rónán »Ard-el-Hamma« végig, a hittini szomoru emlékü csatatéren át, melly 1187-ben a győztes Szaladin kezébe látta esni Jeruzsalem királyával együtt a szent

kereszt nagy ereklyéjét, s nyugot hős bajnokainak virágával a keresztények utolsó reményét is eltemeté. Nem sokára elveszett a szent város, vele Palaestina legnagyobb része, s a következő században minden. Szerencse, hogy az előttünk emelkedő szép két szarvu magányos halom »Kerun-el-Hittin« nem csak azon iszonyu vérfördő gyász képét, hanem sokkal nyájasabb jelenetek emlékét is idézi föl; miután hagyományos neve »Mons beatitudinum« a Megváltó hirdette nyolcz boldogság-ra utal, s annál fogva Krisztus és apostolai hegyének is mondatik, melly az evangeliumban egynehányszor igen érdekes történetek és gyönyörü tanitások színhelye gyanánt szerepel. Ezekre gondolva még a szent földet bitorló elleneinket sem szabad gyülölni; sőt alázatosan meg kell vallani, hogy a mi vétkeinkért vettek erőt rajtunk. Most ugyan testvérileg egyesülve könnyen visszanyerhetnők apáink örökségét; de hisz épen a keresztények közti egyenetlenség és vallástalanság szolgál ma is, valamint hajdan, legyőzhetlen akadályul. Más irányu, hit- és szeretetteljes időnek kell jönni; s talán majd akkor az egyházi szakadály és eretnekségek megszüntének jutalmául visszaadandja Isten megjavult népének az igéret földét. Addig azonban kénytelenek vagyunk tűrni, hogy e szent téreken kóbor beduinok, minőkkel épen a »boldogság hegyének« alján találkozánk, utonálló minőségben uralkodjanak. Palaestina határain mindenütt kedvező menhelye van e hosszu fegyveres és kopjás barna legényeknek; p. o. az utunkban esett »Wummel-Tuggar« nevü puszta khan, igazán véve jó nagy keleti csárda, mellyben hetenkint egyszer hires vásár tartatik, ezen kivül igen kényelmes rablóvárul is használható. De mi sem ollyan Mislin látta fekete zsiványt, sem ott tanyázó vadállatokat, mellyekről P. Maczek szól, nem találtunk benne; hanem émelyitő rosz vizét megizlelvén, odább vágtatánk a mindig közel vélt, s annál tovább huzódó Tiberias felé. Végre meg pillantók az ohajtva keresett kedves kis tenger sima kék tükrét, s ezzel feledve lőn minden baj, veszély és

fáradalom. A csöndes tó partján fejérlő Tabarieh láttára még görhes paripáink is fölelevenedtek, annál inkább, minthogy a földközi tengernél 625 lábbal mélyebben fekvő hegykatlanba mindig lefelé vitt a meredek ösvény; mignem a hanyatló nap sugaraival versenyt futva diadalmasan benyargalánk Tancred romdus várlakának üres udvarába, hol korább érkezett lobogós sátraink már készen vártak.

Ennél pompásabb táborozást gondolni sem lehet, habár nem is Tiberius császár épitette kastélyban tanyáztunk, miként dr. Montevilla képzelé. Az egy pár száz görög és török mellett egy pár ezer zsidó lakossal biró, háboru- s földrengéstől sokszor zaklatott árva város kinézése ugyan, a mi kis zárda-templomunkon s egy pálmafák alá vonuló mecseten kivül, elég szegény. Most is ráillik, elhagyott vidékével együtt, a suchemi pap gyönge vázlata: »Die Statt Cynaroth, jetzt Tyberia, nichts sonderlichs, und sihet man, dasz noch mehr Oerter am Galil. Meer gestanden; aber schlecht Werk, darinn Fischer und arme Gesellen gewohnet, und noch also dergleichen wohnen.« Mindazáltal nekünk a hajdan köröskörül virágzó 1 város helyébe lépett falusi nyomor daczára is fölötte jól esék magasan álló sátrainkból kinézve legeltetni szemeinket az evangelium szabad ég alatti pompás színkörén: »Questo lago e queste rive furono prescelte dall' incarnata divina Sapienza a teatro della sua celeste missione.« Nem is nyughatánk addig, mig a lemenő nappal be nem meritők ellankadt tagjainkat a kecsegtető hullám ágyba, hogy ekként minél előbb s minél közelebb érintkezzünk az Üdvözitő szentelte vidám habokkal. Nehány percz alatt ott valánk a tóba nyuló középkori torony melletti biztos fördőhelyen, s a tiszta viz medrében jól kivehető vastag oszlopdarabok, szép nagy kerek talapzatok és más efféle romok között s fölött uszkálva ártatlan kis enyhülést keresénk ottan, a hol isteni Mesterünk annyi meg annyi testi és lelki betegségben sinlődő embertársunkon segitett: »qui venerant, ut

audirent eum et sanarentur a languoribus suis.« Mert e gyönyörü tó közelében, a fönemlitett boldog hegy alján eső jelenetről szól sz. Lukács VI. fejezetének sz. Kozma és Dömjén ünnepére kiszabott evangeliumi szakasza: »In illo tempore, descendens Jesus de monte, stetit in loco campestri, et turba discipulorum ejus et multitudo copiosa plebis, etc.« melly épen mai zsolosmánkban fordulván elő, képzelhetni, milly érdekes világot áraszta lelkünkre a bibliai hely szinének látása. Hát még a segédül hivó u. n. suffragiumi könyörgések egyike: »Deus, cujus dextera beatum Petrum ambulantem in fluctibus, ne mergeretur, erexit« hogy ne hatotta volna meg ugyanazon hullámok közt ingadozó keblünket, s hogy ne gerjesztette volna buzgó imára, az élet viharos tengeréni boldog átkelésért: »O mio amabilissimo Redentore, che tante volte solcaste le onde di questo mare, concedetemi la grazia di poter solcare a salvamento il procelloso mare di questa vita!«

Valamint tegnap ékesen lenyugvó, ugy ma, september 27-ikén, a tulsó parti hegyek mögől tisztán fölkelő napunk ismét a víz ölében találá bennünket; s az egész kis tengeren át épen a város kapujáig érő nagy arany hidat vetvén, irányadólag fölhiva mindnyájunkat a Genezareth taváni kirándulásra, mit a jó Guida is, szellemi mulatság czime alatt, sürgetőleg ajánl: »Non mancare, o pellegrino, di fare una ricreazione su queste acque; ma una ricreazione tale che sia piuttosto spirituale che di semplice divertimento.« Életre való zarándokoknak illyesmit kétszer mondani nem kell; ámbár egy kicsit veszélyesnek álliták a capharnaumi látogatást, hova minap egynehány jó lélek reggeli 6 órakor indulván, éjfél utáni 1 órára csak nagy nehezen került vissza. Illy merész vállalat állván előttünk, hamar elhagyók a hajnali hűs fördőt, mellyben soklábu vizi szörnyek, szép violaszinü paizsos habarczok futkosának láb alatt; a parányi kis csigák- s kagylóknak pedig száma nem volt. Emezekből szedegeténk a víz

fenekéről egy rakást, töredékeny örök emlékül Tiberiás áldott tavára, mivel ez itt közönséges vándor-szokás; mi több haladó ajándékul is illyen apróságot küldének innen a jó ferenczieknek báró Thysabaert, olmüczi helyettes és tiberiási fölszentelt püspök urnak, ki czímegyháza számára sz. Liberatus ereklyéjén kivül diszes mise-ruhákkal is nagylelküleg kedveskedett. Nekünk is volt szerencsénk ez utóbbi jeles adomány hasznát venni; midőn sz. Péter régi, de csinosan megujitott templomában reggeli áldozatunkat bemutatók. Itt, hol a názarethi barátok az apostoli főnök emlékét évenkint ünnepélyesen megülik, mi legalább azon örvendetes juniusi nap sz. miséjét mondók el; áldván s dicsőitvén a pásztorok Pásztorát, ki szívvérével megváltott nyájának legeltetését föltámadása után, állandó hagyomány szerint, e helyen bizta kedves egyházának látható fejére: »Pasce oves meas.« Az élénk képzelmü Guida olly hajó alakját szemléli e szentélyben, melly épen kész a sik tengerre szállani; az alapul szolgáló kemény szikla falakban pedig sz. Péter csolnakának szilárd erejét látja jelképezve: »I flutti del lago di Tiberiade bagnano la sua prora di pietre durissime, che ti rammentano la stabilità della navicella di Pietro al cozzo delle più furenti tempeste.« Áldozat után a csak két hajlékból álló csinos kis szálloda egyetlen szerzetes őrét megtisztelvén, mig elkerülhetlen fekete kávéját izlelők, ráadásul irtóztató haramia hirekkel fűszereztetett a nélkül is elég keserü reggelink. Nem csak azt kelle hallanunk, hogy tegnapelőtt a szomszéd malom lakosaitól lisztet és pénzt csikarának ki a hivatlan vendégek; hanem egy alexandriai kézmüves, szegedi fiu Képes, kivel e vidéken többször is találkozánk, saját tapasztalásából beszélé, hogy minap két német zarándok társával a Tháborrul lejövet nagyon jobbra tartván eltévedtek s a félelmes vándor beduinok tanyái közé jutottak. De szerencséjükre a magyar ember jól beszélvén arabul, s az e napokban érkezendő gazdag franczia karavánra fordítván a

rablók figyelmét, ők könnyen megszabadulának; csak is a tarisznyáikban talált száraz sajtot izlelék meg Izmael fiai, a mi nekik nem tetszett. Ekkép tehát megszorult földink egyenesen árva fejünkre zuditá a puszták viharát, s minden perczben várhatók annak véletlen kitörését; ez ugyan szép kilátás!

Azonban nekünk félni sem levén időnk, meg a zöld koszoruval övezett és aranyszinü hegyláncz-keretbe foglalt kedves tó sima kéj e is csalogatván, visszasieténk Tancred vagy tripolisi Rajmond gróf teve-ólnak is jó kastélyába, hogy az elhatározott hajókázás terheire bővebb eledellel erősitsük magunkat. És ez sükerült is; mert, ámbár tegnap számunkra halászván semmit sem fogtak az arab legények, ma reggel nagy örömünkre sz. Péter halainak egy szép eleven példánya hozatott kis táborunkba. Ehhez járult a tiberiási páratlan jóságu, hófehér lágy kenyér, mellyre méltán alkalmazhatom Bruder Brocard szavait: »Ich hab nie mehr besser Brot gessen, denn zu Hierusalem.« Ugy látszik a Mischna és Masora fejtörő nehéz tudománya helyett kézzel lábbal pékmüvészetre adák magokat e hires zsidó város buzgó lakosai, minthogy ebben csakugyan övék egész szent földön a legviritóbb babér. De mi azért is örülénk Isten kettős ajándékának, mivel a Krisztus Urunk áldotta kenyér és hal csodálatos megszaporitása helyéhez közel levén, ugyanazon isteni adományokkal enyhitők délelőtti éhségünket. Igy fölkészülve rendkivüli jó kedvvel szállánk a galilaeai kis tenger partján lézengő, nagyon könnyen megszámitható vitorlás bárkák egyikébe, mellynek szakasztott képmását olvasóim a derék »Kathol. Néplap« homlokán találják. Csak hogy reánk ez uttal nem illett a szemrehányó: »Mit féltek, kicsiny hitüek?« Mert minekünk bizony a lehető veszély eszünk ágában sem volt; s ártatlan örömünkben azt hivők, látatlanul ébren van velünk az isteni Kormányos, ki biztosan járni tudott e hullám-szőnyegen s parancsolni a fölzudult habok- és szeleknek. Társaim egy ujabb franczia zarándok épületes munkájából: »Lettres sur

la Terre-Sainte, par M. l' abbé Henri de Vaulchier« fönszóval olvasák az itten végbement evangeliumi történetek élénk rajzát; mi pedig, jámbor hallgatók, szemeinkkel kereshettük vagy oda képzelhettük sorban Magdala, Genezareth, Bethsaida, Capharnaum, Corozaim romjait, a sertés-kedvelő gerazenusok tartományát, sat. sat. Különben elmélkedésre késztő mély csönd és pusztai magány környeze bennünket; legfölebb a restül evező czigány arabok szomoru nyávogásától félbeszakasztva, kik egymást időmérték-szerinti egyhangu nógatással serkenték a verejtékes munkára. Szép tiszta egünk roppant hőségét vastag napernyőmön kivül a víz szinén többször megujuló nyugoti szellő is mérséklé ugyan némileg; hanem azért elég kinosan érezők a tiberiási hires meleg forróövszerü borzasztó hatalmát. Annál jobban szerettünk volna hamar tulesni a három mérföldnyi hosszaságu $1^1/_4$ m. f. szél. tengeren; hajtottunk is a hogy lehetett az előttünk magasló kékes Anti-Libanon felé; mégis csak délután szállhatánk ki a Jordán torkolatához közel fekvő capharnaumi romoknál, hogy lássuk az Ur kedvelt városának annyi fény között megfoghatlan vaksága- s hitetlenségéhez mért szörnyü bukását. Brocard a XIII. század végén legalább hét halászlakot, de mi egyetlen egy kunyhót sem találánk a fövényhalmokon; s hiába keresők a földön heverő márvány darabok, szivalaku oszlop talpak, párkányzatok és düledékek közt ama kis fejedelem palotáját, kiről épen a holnapi — Dom. XX. post Pent. — evangelium szól: »Erat quidam regulus, cujus filius infirmabatur Capharnaum, etc.«

Ez a megérdemlett s megjövendölt pusztaság lelkünk szomját nem birván kielégiteni, odább vágyódánk azon »élő forráshoz, mellyet Brocard a boldog hegy alján közel a tengerhez látott, husz lépésnyire onnan, hol Krisztus Urunk föltámadása után a parton állva mondá: Fiuk, nincs valami ennivalótok?« E végre megint a bárkába kelle másznunk, hova derék arab legényeink, a vízben gázolva, hátukon egyenkint

szállitának bennünket. Azután neki eredénk a nyugoti dombok hosszában verdeső hullámoknak, a Péter, András és Fülöp apostolokat szülő Bethsaida helyébe lépett szegény »Mulino« felé, mellynek ügyes gazdája talán hallott valamit a kocsi kerekeit kiszedő magyar vendégszeretetről; mert előbb ugyan torok-szakasztó kiabálással, azután szitkozódó fenyegetéssel, végre nekünk irányzott puskacsővel édesgetve kért, kényszeritett bennünket a kiszállásra. Nagy kérdés, valljon a pengő baksis reménye, vagy arab hajóczaink iránti barátság, vagy pedig csupa becsületérzés inditá-e föl ennyire a lisztes molnárt; hanem ez mindenesetre példás eredeti módja az unszoló meghivásnak. De mi hajthatlanok maradván, a forgó malom szép fehéren csillogó széles zuhatagjai mellett elsietve, elégnek találók a tó fenekén látszó tömérdek kődarabokban szemlélni a nevezett büszke város ellen kimondott isteni büntetés kézzel fogható nyomait: »Si trova in Betsaida distrutta ciò che si cercherebbe invano in Betsaida festante, cioè l' avveramento totale delle divine minacce.« Guida. Odább azonban, a bőforrásu »Ain Ejub« kis patakjánál, mégis kikötöttünk az epedve keresett fris víz kedveért, s megpihenénk a nagy, éretlen gyümölcsü szeder-bokrok árnyékában, mig a kinek tetszett kényelmesen megmosakodhatott a finom homokos medrü tó habjaiban. Talán épen itt foltozgaták egykor Zebedaeus fiai szakadozott hálóikat. Fördés után, alkony felé még kellemesebb hajózás esett Galilaea játszani kezdő kis tengerén. Majd a kifeszitett rongyos vitorla, majd izmos emberi karok segélyével gyorsan haladánk egy pár hitvány falu mellett el, s a dagályosan emelkedő nedves halmokon keresztül, mellyeknek erős hintázása legaláb egy kis evangeliumi vihar képét tünteté elénkbe. Jól besötétedett, mire haza érkezénk gyöngéd fuvola szóval s keményen viszhangzó pisztoly-durrantással fogadó henye társainkhoz, kik a sátor-tanyán maradván, azalatt helyettünk is megtekinték a szegény város szennyes utczáit, cserépszáru pipa- s jó dohány-

nyal kedveskedő bazarját, nagy üres zsinagógájával együtt, meg Emmaus közel eső, rendkivül forró, Plinius is ösmerte gyógyvizeit, a hol teve-háton utazó egyiptomi katonákkal vala szerencséjök találkozni. Mondák, hogy iszonyu hőséget kelle nehány óráig kiállaniok Tiberiás melegház hirü öblében. Annál vigabban élvezők mindnyájan a szép hüvös éj örömeit, sátrainkból nézegetve a tó körül világító helységek és halászbárkák ritka soraira. Estebédül megint puha kenyeret és sült halat tőn asztalunkra gondos szakácsunk, ez által is igazolván a közel történt csoda helyének itteni szokásos »Pane-pesce« nevét. Az is nagy Isten áldása Genezareth taván, hogy kevés szúnyog van mellette; vagy talán a rendkivüli fáradtság okozá, hogy a vérszomjas bogarak daczára fölötte jól aludtunk. De mielőtt behunynám álmos szemeimet, el nem mulaszthatom azon üdvös tanácsot följegyezni, miszerint keleten kiki óvatosan bánjék a hideg vízbeni fördéssel, mert a mai vigyázatlan uszkálás valakinek megártott.

September 28-ikán tábori kis misével bucsuzánk a felejthetlen emlékü szent tó partjaitól. Mivel a föntisztelt rabló beduin-csoportok nagyon kérdezősködének rólunk a kis zárdában, s igen szerették volna megtudni, milly uton térünk vissza Názarethbe: tanácsosnak véltük elhagyni a közönséges zarándok-ösvényt, s a jobb felőli Hittin vagy Hattin helyett inkább a balra eső Lubia-nak tartani, azért is, mivel ott küzdött a vitéz Junot tábornok 1799-ben sokkal számosabb mameluk elleneivel. Minket ellenben egy békeszerető pogány vezetett erre; Farads, az eredeti alaku vaskos néger, ment elől, mindig komoly hivatalos képpel s lecsüngő lábakkal a jól megterhelt öszvéren ülve, melly rendesen tábori-oltárunkat is vinni szokta. Hinni akará szegény, hogy nélküle szükségkép tévedni kell; s azért igen neheztelt, ha valaki az ő utmutatása nélkül előre nyargalván, ez által őt mintegy tettleg fölöslegesnek bizonyitá. De hiába mégis csak előtte vágtatánk föl a »Pane-pesce« vagy »Multiplicatio« panum« vagy »Mensa Christi«

kies halmára, legalább egy barna kövecskét ohajtván haza vinni onnan, hol a Megváltó öt ezer embert olly csodálatosan kielégitett, minek emlékeül a vándorok e helyen magokkal vitt kenyeret és halat szoktak enni. Magasabban esik a szép kilátással is kecsegtető »Mons Christi« a sz. Máté V. fejezetében közlött nyolcz boldogsággal kezdődő hires »hegyi beszédnek« s az apostolok választásának tanuja. Különös örömeket igére itt az isteni Tanár követőinek, mikben a megromlott emberi természet a jó Guida szerint nem igen nagy kedvét találja: »Le beatitudini predicate dal Signore sono in perfetta opposizione con quelle che promette il mondo ai suoi seguaci, e che desidera la nostra corrotta natura.« Sajátszerü, szép de nehéz kötelmeket hirdete a szerénység-, szelidség- és ellenségeink iránti szeretetről. Hasztalan dicsérik papíron a világ fiai ezen evangeliumi morál fönségét; nekik tettleg mindenkor jobban fog tetszeni a homlok-egyenest ellenkező pogány erkölcstan: »Ne cui quis noceat, nisi lacessitus injuria«. Cicero de Offic. l. 1. c. 6. Hisz egész valójuk s életmódjuk azon ókorbul való, melly az alázatosság mint erénynek még csak nevével sem birt; s egyedüli bálványaik a dicsőség, kincs és élvözön. Már pedig ez a kényelmes pálya végtelenül különbözik attól, melly Krisztus szerint az égbe vezet. Tudván tehát, hogy két urnak szolgálni lehetetlen, a keresztény bölcseség azt javasolja, ne keressük itt a földön mennyei boldogságunkat, nehogy e telhetlen kéjvadászatban elveszitsük Isten valódi országának örökre üdvözitő birtokát.

Az Ur tanitványainak evangeliumi szegénységét juttatja eszünkbe azon másképp igen gazdag, termékeny, hosszu völgy is, melly Zabulon mezejének czime alatt e tartomány egyik büszkesége, miként Rudolf pap érinté: »Galilea hat fürtreffentlich gute und herrlich lustige Thäler«. Itt van az apostolokat tápláló kalászok földje »Campo delle spighe«, mellyről mi a csupasz tarló közől szedegetett apró sárgás köveket vivénk el emlékül. P. Urbannak igen jó

kedve lehetett, midőn a következő Kefr-Kanát csinos kagylóbul kifejlő drága gyöngyhöz hasonlitá; mert nekünk biz elég hitványnak tetszett a nevezetes helység, mellyben édes Megváltónk egy jámbor család menyegzői ártatlan örömeit jelenléte- s legelső csodájával — initium signorum — növelé. Minket a falu végéni kertekben egy pár lombos fügefa kegyeskedett befogadni jótékony árnyékába; mert a középkori architriclinium czimü zárdának ma nyoma sincs. Furcsa, hogy épen ekkor vonula végig nagy lármával az utczákon egy lobogós, piperés lakodalmi csapat; nem tudom, milly bort kaphattak ingyen gondos násznagyuktól, de a számunkra pénzen vett kánai szőlő mondhatom igen fanyarizü vala. Kellemesebb emlékü a közel eső kút-forrás jó vize, mellyből egykor a tudvalévő hat kőveder megtöltetett. Azt azonban igen bajos elhinni, hogy a kis görög templomban mutatott tölcsér alaku, roppant nagy s csaknem elmozdithatlan kődarabokban amazoknak hasonmását tisztelők. Ezeknek megfizetett látása ép olly kevéssé épületes, mint a sötét hajlék falát undokitó csúf mázolat; de még ennél is botrányosabb volt az oltár mögötti szentélyben egy papi és egy nő-ruhát szárító kötelen függve szemlélni. Jónás próféta szülőhelyét s török mecsetben képzelt sírját egy kies tetőn El-Mesched nevü faluban elhagyván, Arena majoron tul jókor elértük a kedves Názareth városát; szerencsésen befejezvén ezt az utat is, melly Urunk és az övéi által annyiszor ismételtetett: »Questa medesima strada fu le cento volte battuta dal Divino Maestro, dalla sua cara Madre, dai suoi eletti discepoli, e dalle turbe che lo seguivano in gran folla ogni qual volta andava in giro per la Galilea.« Guida. A vendégszerető casa nuova-ban kinyugodva megfontolhattuk, mennyi kegyelemben részesülénk ujra ez utolsó napokban; miután az Annunciatio, meg a büszke Thábor és szerény Kána teljes bucsuján kivül, a többi leirt vagy emlitett nevezetes helyek mind részletes engedélylyel vannak össze-

kötve. Betegen itt maradó társunk is fölüdült hála Istennek! kitöltvén helyetünk teljesen a három napi szokásos időközt, melly alatti ellátásra jogosan számolhat a zarándok. Derék orvosa ellenben, a ferenczi barát Joachim, ki az egész vidéken vallás különbség nélkül gyógyászkodik, az oltárnál találta skorpió-szurás következtében nyavalygott. Efféle véletlen esetek hallása érezteti velünk, mennyi baj érhetne keleten bennünket, s mennyi hálával tartozunk a minket érdemetlenül kegyelő isteni Gondviselésnek.

XXI.

September 29-ikén napfölkelte előtt érzékeny bucsut vevénk a megtestesülés drága szentélyétől; s rendkivül fényes kisérettel, u. m. a franczia ügyviselő félhivatalosan kiküldött fia-, meg a ferenczek fegyverhordozó tolmácsával, ügeténk a messzire kitünő sephorisi kastély felé, hogy ott a Szűz Mária szülőinek házhelyén sz. Anna tiszteetére épült templom fönálló romjai közt mintegy hivatalosan misét mondjunk. A názarethi guardián dicsérte arab főnök, ki a szerzeteseknek jó barátja levén pénz és szép szóért mindent megtesz, előre értesittetett jövetelünkről, nehogy a taval sült ürü és főtt rizs megemésztésével pecsételt béke pontjai ellenére valami bajunk legyen. Igy van ez t. i. festőileg leirva egy franczia Bulletinben, melly a pajkos török fattyuk hajigálásaért Lesseps főconsul által személyesen kieszközlött elégtétel érdekes rajzát adja Vaulchiertől: »Le bienheureux mouton, comme étant le héros de la fête, arrivait le dernier. Quatre hommes le portaient dans un immense plat. Ses membres tremblotants reposaient au sommet d' une

montagne de riz«. Nekünk vala meghagyva Párizsból, hogy a dicsőségesen kivivott jog föntartásának érdekében egy kis zajjal lépjünk föl; a mi nem nagy mesterség, annyi ember és ló mellett. De mégsem tapasztalánk valami különös készületet a Heródes emelte pompás Autocratorida- vagy Diocaesarea-ból szegény faluvá törpült Safuriahban. Szorosan véve, a fönérintett békekötés czikkei közől egyetlen egy sincs foganatositva. Most is csak olly nehezen jutni, mint azelőtt, a régente három hajós nagyszerü templom tisztes maradványihoz; szalma kunyhók, boglya-kemenczék s nyilt tűzhelyek zárván el a bejárást. Méltán guggolt e szerint a magas boltozat tetején három piszkos legény az arab uraság jeléül, s ugyanezt jelenték, a szentély közép fő-karában nyujtózó négylábuak. Szóval megint undok istállóba szorult édes Üdvözitőnk; noha elég hamar kitisztiták azt a scheik fia parancsára seprüt ragadó cselédek, sőt még egy pár gyékényt is adtak tábori oltárunk elé. Mindamellett bötüszerint füst és por lepte hajlékban áldozánk; az igaz türhető csöndben, s a jól megrepedt bolthajtáson beható napfény talán jobb jövendő remény-sugáraként világita fölöttünk. Az elég szépen végbement ajtatosság után a helyben uralkodó scheik látogatására sieténk. Előbb csak potrohos fivére jelent meg, önmaga uri személyében hányva le széles ágyhelyéről a kopott szőnyegeket lábaink alá; az első emeletbeli háremből meg hosszu vánkosokat dobtak le, de nem fejünkre: s igy rövid idő alatt kész lőn rögtönözött udvari divánunk a rongyos palota nyilt előterén. Ekkor szemünk láttára szedegeté ki zsebéből al-házigazdánk a kávé szemeket, s megszámlálva, 10-et egy személyre, nyujtá oda szolgájának, ki fél óra mulva visszajött a kész fekete nectárral és az öreg szakálas főscheik urral. Egy füstös réz-kannából töltögeté aztán ő magassága 4 parányi findzsa szűk ölébe az általa, hihetőleg biztositásunk végett, elő re megizlelt keserü zagyvalékot, mellynek egy egy szemecske szegfűbors kölcsönözé finom illatát. Szép

sorban egymás után kiüritvén a ránk mért üröm-poharat, szivesen távozánk; de az elmenetelünk alkalmával ajtón álló gazda sem bánta, hadd menjünk. Láthatólag örült neki, hogy azon üres igérettel szerencsésen megszabadult, miként a templom-piszkoló füstös kemenczét még ma — ? — széthányatja.

Galilaea termékeny szép völgyeiben folytatva utunkat a dicső Carmel felé, dél tájban elértük a vendég fogadó két nagy tölgyet, s egyiknek árnyékát magunk a másikét lovaink számára lefoglalván, megtartók a szokott hideg villás reggelit: colazione. Fökalauzunk azt mondá, hogy legfölebb egy órányira vagyunk a Tasso »Gerusalemme Liberata«-jában megbüvölt liget helyétől; talán ezért is vala olly jó kedve Don Giorgio-nak, az egész karaván egyetlen komornokának, ki szorgalmasan üritgetett pálinkás üvegét valóban költői hévvel szereté. Ez a boldogtalan görög ficzkó hihetőleg holmi »no popery« szellemü angol kéjutasok ajkairól merité nagy bölcseségét s ama hallatlan tudósitásait a romai pápáról, miszerint nem tudom én mit csinált azzal, ki az uj világot felfödözte, s ki tudja hány embernek véteté fejét egyetlen egy ártatlan szóért? Lám minő szép müveltséget terjesztenek Albion fiai keleten, melly valószinüleg tovább is buján fog tenyészni, éles megrovásunk daczára, kivált olly gonosz kereszténynek agyában, ki egyszer a megunt várakozás fölötti boszuságában »questa messa maledetta« mormogással kiséré tábori misénket. Efféle gyökerestül megromlott europai egyéneknél csakugyan többet ér az ázsiai szegény török, ki szokott imáját, akár hol éri a kitüzött óra, házfödelen, a mezőn vagy az utczán, tartózkodás nélkül elvégzi. Mire nézve dr. Rauchwolf követendő példányul állitja elő a pogányok buzgalmát: »Wenn wir den grossen Eyfer der Heyden zu jhrem Gebet recht ansehen, hette ein jeder Ursach sich von seiner Faul und Trägheit zu ermuntern«. Hanem illyen becsületes mozlimeket sem kell rendesen az országutakon ke-

resni, hol a nyugoti gazdag vándorokkali érintkezés közben hamar elfajulnak; jelesen az arab vezetők és kisérők majd mindnyájan olly rosz muzulmanok szoktak lenni, mint a beduinok, t. i. pap, ima, templom, böjt és mekkai zarándoklás nélküli hivek. Ezek természetesen soha sem imádkoznak, a bort is megiszszák, s a pénzt is szeretik, csakugy mint az europai bérszolgák és hordárok.

Délután megint növénydus szép dombok alján, egy kis csevegő patak mentében elhagyott régi vízfogó s a carmelitáknak hasznot hajtó malom »mulino del prete« mellett elhaladva jókor kiértünk a St. Jean d' Acre-ről nevezett síkság első falujához, hol Melek vagy Mudjdel naplopó férfiai a beboltozott kút tetején pipázva, heverve unatkoztak. Messziről érett gabonaföldek szakadatlan sorának tetszett a szép sárga homokpuszta, mellynek apró terpentin-bokrokkal szegélyzett halmain átkelve, finom tengeri fövény lepte nedves partokra jutottunk; s itt a szeliden enyelgő hullám csapkodta kemény uton vigan nyargalánk előre, mig a szám nélküli kerek ollótlan rákok, vagy szapora-lábu tengeri pókok, gyermek ostorozta kis facsigaként szemfényvesztő sebességgel peregtek be lovaink lábai alatt a kiözönlő habok közé. Szegény Salzbacherék illyeneket fogdosva s tűznél piritva csillapiták éhségüket, midőn husz év előtt, könnyü vitorlás bárkában elindulván, ezer bajjal küszködve, többször a vizben gázolva, 19 nap alatt értek Jaffából Alexandriába, mi gőzösön 33 órai távolság. Nekünk, szerencsésebb utódoknak, csupán pillanatnyi mulatságul szolgáltak a picziny állatok; mert a gyomor fensőbb szükségeit ozsonnára Caiphas ritka pálma-liget környezte városának görög kávéházában elégitők ki. Ama zsidó főpap neve t. i. tulélte Porphyrion vagy Sycaminon czimeit e romdus helységnek, melly virágzó korában a templom-vitézek birtoka levén velök együtt sokat szenvedett s a XIII. században földig lerontatott: »gantz zerschleifft«. De Sáron és Esdrelon terményeit áruló kikötője mindig ujra kiemeli sülyedéséből,

s kivált életre való hellen lakosainak ipara mellett jelenleg is fejlődő állapotnak örvend. Mig mi a tengerparti vendéglő földszinti hüvös csarnokában égető szomjunkat enyhitők, azalatt a szemközt álló vékony minaret szellős karzatán egy török kántor sima torkával élesen rivalgott; a napnak nem tudom hányadik óráját hirdetvén, s hitfeleit a kiszabott imára siralmas hangon nógatván. Ötször napjában köteles ezt tenni a muezzin vagy mecset-szolga, mindig az igaz Istent és nagy látnokát dicsőitve. Dr. Rauchwolfnak olly jó szeme s füle volt, hogy a pogány könyörgés igéit és módját is pontosan följegyzé. Szerinte: »Alla haickbar, Leila hillala Mahammet rasur Alla« szavak ismétléséből áll az egész; csakhogy a testgyakorlati nehéz mozgalmaknak sem szabad hiányzani, tehát: egy darabig nyugton kell állani, aztán kezeit fölemelni, arczán végig vonni, egész testével meghajlani, letérdelni, földet csókolni s végre, mikor a »Leila hillala« kezdődik, fejét csóválni.

Megtörtént-e mindez szabatosan, arra mi nem sokat ügyelénk; mert rövid pihenés után letarolt mezőkön s vén olajfák árnyékában siettünk a már eddig is ritka szemgyönyörül szolgáló sötétzöld Carmelra, mellyben a bécsi német kedves Lipóthegyét, a budai magyar inkább az öreg sz. Gellért alakját szemléli; csakhogy szőke Dunánk csöndes vize helyett a földközi vagy syriai tenger szilajul verdeső kék hullámait kell odagondolni sziklatalpához. Nekünk ugyan könnyü, kényelmes, hanem szegény lovainknak annál terhesebb föladat vala, ámbár a gondos zárda készitette széles biztos, de hiába mégis csak szörnyü meredek ösvényen fölmászni a kies tetőre, mellynek Europa fillérein épült pompás két emeletes kolostora, különösen pedig a gyönyörü Madonna templom magas kúpján ragyogó szent kereszt olly édes örömmel s egészen otthonos érzelemmel tölti el a vándor szivét. Hiszen itt még az AveMariát zengő harang is bátran és derülten kong, nem olly félénken, mint máshol a lenyügözött sz. földön. A maltai

szül. elnök, meg a nyugoti zarándokok általános barátjaként ösmeretes Károly fráter meghálálhatlan szivességgel fogadák s táplálák várt vendégeiket. Názarethben elszakadt társainkról azon rosz hirrel szolgáltak, hogy ide jövén egyikök megbetegedett, s ennek kedveért a más kettő is vizen utazott Jaffába; csak a negyediknek tetszék inkább lóháton kinlódni, mintsem a veszedelmes bárkába üljön. Vacsora után jól aluvánk, egész éjjel a tenger tompa zajlása, meg a nyugot felől zúgó szél süvöltése levén altató dalunk.

September utolsó napjának hajnala édes Szűzanyánk kedvelt oltárának — Madonna del Carmine — zsámolyánál találá bennünket, a legelső tisztelői által emelt kápolna helyén, ott hol Illés próféta a Bold. Szüzet jelképező felhőcskét megpillantá. A szent látnok csodatettei- s lakásáról hires Carmelnak fődicsősége t. i. abban áll, hogy Mária tiszta kellemeinek egyik fönséges tükre- s élő hasonlatául szolgálhat: »Gloria Libani data est ei, decor Carmeli et Saron. Caput tuum, ut Carmelus, et comae capitis tui, sicut purpura regis, vincta canalibus.« Mindig is együtt keresék s bámulák itten buzgó zarándokaink Illés barlangját s eleven kutforrását, meg az Isten Anyjának vállanyos kegy-szobrával ékes szentélyét, melly Abdallah pasa vak dühének 1821-ben áldozatul esvén, egy pár szegény barát, az Istenben boldogult Fra Giovanni és a föntisztelt Frère Charles, összekoldulta nyugoti alamizsnából kelet legdrágább gyöngyeül szebb alakban, mint valaha, fölépült; a közel Caesarea gránit oszlopai s Göröghon tiszta fehér márványa testvérileg egyesülvén Carmel jeles mészkövével, hogy áldott Nagyasszonyunk dicséretét a jelen és jövő nemzedéknek, ha Isten akarja, megint századokra hirdessék. Diszes előcsarnokában a régi templom romjaiból kiszedett dombormüvek ábrázolják a Baal gonosz papjait megszégyenitő áldozatot s ugyanazoknak Cison pataknáli megérdemlett büntetését. A nagyszerü köregyház magas kúpja s arany csillagos azur boltozata pompásan

emelkedik a czifra kövezet és egyszerü mellék oltárok fölött; csak az oldal-falak igen is eleven tarka szinezete bántja némileg a szemet. Fönebb esik a zománczos cserép padlatu áldozári kar csinos főoltára- s csodálatos szobrával, hova kettős lépcsőzet visz föl; alatta pedig sz. Illés üregének diadalív alaku bejárása nyilik.

Ajtatoskodás után mértékletes reggelihez ültünk, mellynél a Caiphából feljött franczia consul baráti látogatását fogadók. Erre következett a merész vállalat, lesietni az alattunk torzsalkodó tenger kagylódus partjára, s ha kinek tetszik megküzdeni a pajkosan játszó hullámokkal. Ez is szerencsésen sükerülvén, megint fölmászánk gyalog, sok apró szines csigahéjjal terhelve, ha nem is épen ott, hol a Guida szerint vadkecske sem járhatna, de azért eléggé meredek oldalon Illés hegyére — »Djebel Mar Elias« — imádkozni, pihenni, s az ut folytatására szükséges erőt gyüjteni. Nincs is e czélra egy egy alkalmasabb hely Carmel fokánál, hol a rendkivül tiszta, finom egészséges levegő, csöndes magány, tengeren és szárazon uralkodó s St. Jean d' Acren tul egész a »Capo bianco«-ig terjedő kilátás, sötét cziprusokkal ékes zöldkert, drága orvosi növények fűszer-illata, vallási szent emlékek, baráti vendégszeretet s egy világhirü gazdag gyógyszertár szövetkeznek a hosszas zarándoklatban hanyatlani kezdő lelki testi erély fölélesztésére. Mindazáltal itt is csak van egy kis baj, miként a palotaszerü zárda nyilt tetejéni séta közben jó házigazdánk bizodalmasan panaszlá: drága szélmalmukkal, épen a nagy szél miatt, nem boldogulnak, artézi kút is kellene, a klastrom földjeit müvelő gyarmatosok sokat követelnek, az uri épület föntartása tetemes költségbe kerül, sat. Ennyi szükség daczára szivesen láttak, s mindenféle becses ajándékokkal, u. m. a Carmel hegyi Szűz Mária képe-, társulati vállany az az scapulare-, bucsu-szabályok-, Illés barlangjából szirtereklye- s az általa büntetett gazdag kertjéből kő-gyümölcscsel, sat. kedveskedtek a nyájas szerzetesek. Frater Károly viszont

évről évre gyarapodó képes emlékkönyvébe, hol a magyaróvári buzgó lelkész nevét s rajzát nagy örömmel láttam, kért valamit s nyert egy műbarát utitársunktól, ki saját albumát is mindenütt lehetőleg gazdagitá. Délután elég idő volt megtekinteni a többi nevezetességeket: Elizeus barlangját, a látnokok iskolájának czimzett üreget, Illés forrását; de az emlitett áldozat helye messzebb esik. Késő este számolánk eddigi pénztárnokunkkal, ki nagyon elfáradván, a karavántól lassabb s kényelmesebb utazás kedveért elvált.

October első napján a nagy oltár alatti barlangban, Illés szobra előtt ajtatoskodván, azt tapasztalók, hogy a karmeliták utolsó evangelium előtt mindig Salve Regina-val üdvözlik az angyalok királynéját. Mi ajó példán fölindulva közösen elmondott lorétomi litaniával vevénk bucsut a drága szentélytől; mintegy háladólag befejezvén itten palaestinai zarándoklatunkat, melly tágasabb értelemben még tovább tart; ennél fogva egyszersmind áldást kértünk a közel és messze jövőre. Frankhon érdemes ügynöke megint fölfáradott érettünk, s a zárda nagy teremében várt reánk, hol ő, ámbár a Carmel hegyéről Franczia ország királyának évenkint küldeni szokott zsák ürröm és zsálya 1799 óta kimaradt, egészen otthonos. Vele szállánk le, természetesen lóháton, a kies tetőrül; s caiphai szép lakásán a St. Jean d' Acre-ból elénk jött ügyviselővel találkozván, már most két franczia consul és két török janicsár vagy kavasz kiséretében folytatók utunkat éjszak felé. Ismét közvetlenül a víz szélén lovagolván, mint tegnap előtt, gyönyörködve szemlélők a duzzogó tenger hadi-gyakorlatait: miként ütődnek föl itt ott a kis fejér habtorlatok, aztán szétterjedve s egyesülve hosszu, tömött, szép katonai vonal képében egyszerre neki rohannak a szárazföldnek, hol a millió vízcsöpp millio porondszem erején megtörve hirtelen visszafut, s ujra kezdi hasztalan ostromlását. Hogy ez ártatlan játék néha néha veszedelmes kicsapongássá tud fajulni, a Caiphán tul e télen zátonyra jutott árva hajók kiálló mez-

telen bordái fenyegetve tanusiták. Illy esetben, hiteles adatok szerint, az is megtörtént már, hogy a partra menekvő szerencsétleneket a közel eső két falu gonosz lakosai kirabolván meggyilkolák. Tehát nem igen jó helyen járánk mi ezen az acrei síkon, mellyet Europa nagy temetőjének méltán nevezhetni, ha visszagondolunk a középkori Ptolomais három évig tartó dühös ostromára, mellynek folytában annyi ezer meg ezer keresztes bajnok vére áztatá e puszta homokát: »La tua immaginazione troverà in quella pianura il teatro della sanguinosissima guerra fra i Crociati e i Saraceni . . . che rimase tutto inzuppato di sangue umano.« Guida. A suchemi lelkész, nehány évtizeddel később erre járván, sírni szeretett volna inkább mint a jeles »fürtrefflich« Acon szomoru sorsára gondolni, mellyben azelőtt pompás királyi paloták, pizai, genuai és lombardiai dusgazdag kereskedők házai tündöklöttek; s épen ezeknek átkozott egyenetlensége dönté meg a szép erős várost, miután Genua ravasz fiai hitrokonaik ellen a szaracenokkal szövetkezni készek voltak. Azóta, ugymond, a keresztény hölgyek, nemes vagy nemtelen egyaránt, keleten mindenütt fekete gyászruhát »schwartze Klagkleider« viselnek egész a mai napig. Volt is min kese egni; mert 1291-ben Ptolomais elfoglalásakor egyszerre 106 ezer ember veszté el életét vagy szabadságát, s a jeruzsalemi király utolsó székhelyének elestével, a többi három tengerparti város: Tyrus, Sidon, Beiruth is pogány kézve jutván, a kereszt uralma Palestinában talán örökre megszűnt. Legalább egy muzulman évkönyviró azzal fejezi be munkáját: »A dolgok, ha Isten akarja, ez állapotban maradnak a végnap elérkezteig.« S igaza leend kétségkivül, ha meg nem javul a keresztény világ, melly iszonyu gonoszsága miatt vesztette el akkor, s ez okbul nem tudá visszanyerni mindeddig a szent föld birtokát. A fönemlitett borzasztó veszteség előtt nyolcz évvel oda vándorló Brocard feleinek életmódját rettenetes szinekkel festi: »Man findet keine ärgere und verruchtere Leute jres Le-

bens halb darin, als eben die Christen.« Hogy a büntetést elkerüljék, ugymond, ide költöznek nyugotrul, de korántsem szivöket, hanem csak a helyet változtatják meg. Készek a szegény zarándokot, sőt még saját földieiket is gyalázatosan kirabolni. Más kortársak fájdalom! nem kevésbbé sajnosan nyilatkozván, illyen elfajult néppel okvetlenül bukni kellett a legszentebb ügynek, kivált a hol 19 egymástól független, sőt folytonos viszályban élő vezér parancsolt egy táborban.

De jobb lesz, nem keseriteni tovább efféle gyász hirekkel rövid óráinkat. Menjünk hamar át a véres rónán, melly két nevezetes folyamka vizét iszsza: Mukuttanak híják jelenleg a Caipha mellett áradozó bibliai Cisont; a másik Naman, Plinius üveges homokot hordó Belusa, melly Genua s Velencze gyárainak is szolgált anyaggal, miután a phoeniciaiak fövénydus partjain föltalálák az üveg-készités annyira fontos mesterségét, Mennon vagy Mnemon hires síremlékét hiába keresnők mellette; valamint Rudolf pap azon folyóját sem ösmerjük, mellyben kigyó nem élhetett. Jobban érdekle bennünket a harczias Jean d' Acre »Tolemaide la bellicosa« most Acri, melly előbb messziről nagy erődnek, közelebb érve romnak tetszett; benn pedig, az 1837-iki földrengés meg az 1840-iki bombáztatás után, elég szépnek találtatott. A kapunáli jó forráshoz közel két török ágyu háta mögött kényelmes ágyakat látván, tüstént gondolók, hogy józan életü, békeszerető vitézekkel lesz dolgunk. S csakugyan szerencsénk vala Fachredin khanszerü kaszárnyájában a legszivélyesebb barátságot élvezni; mivel t. i. épen e roppant nagy üres épületnek hátterében van a jó ferenczek elrejtett kis zárdája, mellynek viszontagság-teli multjából két eseményt lehetetlen elhallgatnom. Egyik az, hogy 1291-ben egyszerre 54 szerzetes tőn vértanuságot hitéről; miért is jelenleg háladásul akkori gyilkosaik unokáit, a kis török fattyukat, iskolájokban olasz nyelv- s egyéb hasznos ösmeretekre tanitják. A másik eset 1832-ből talán még szivrehatóbb: az t. i. hogy a klastromban

lakó 7 barát, egy dögkóros vándort befogadván, 24 óra alatt nemes áldozata lőn a keresztény vendégszeretetnek. Illyen irgalmas házigazdáknál erőltetés nélkül is örömest maradtunk volna tovább; de nem lehetett. Azonban épen 12 órakor érkezvén, midőn a számos uj török imatornyokban délre könyörögtek, szivesen részt vevénk a jó ebédben; mig egy pár ellankadt uti társunk az ágyban nyöszörgött. Hanem utóbb ezek is fölvánszorogván, megint csak odább állottunk; mivel e nagy részt pogány város fődísze, Djezzár pasa romladozó nagy mecsete 1850-ben villám sujtotta minaretével, nem igen vonzá magához kebleinket.

St. Jean d' Acren tul igazán szép, narancs, czitrom s gránátalma termő kertek közt gyönyörüen sötétlő cziprus fasorokat találtunk. Jobbra meg egy igen hosszu, repkény koszoruzta vízvezető, Roma vagy a most emlitett basa müve, vonult a rónán végig, mellynek sürü boltivein keresztül a háttérben kékellő hegyek minduntalan uj meg uj, ócska rámába foglalt, csinos tájképeket alkottak. A föld népe, mondják, nagyon kiméletlenül bánik e sokat érő csatornával; a hol t. i. legközelebb éri, veteményeinek öntözése végett kilyukasztja, s pillanatnyi használat után marhaganéjjal betömi. A posványság közepén talált régi kövezet és több híd, a mi keleten ritkaság, arra mutat, hogy valamint hajdan ugy ma is országos közlekedési vonalul szolgáló járt uton haladánk. Sötét este lőn, mire éjjeli tanyánkat Zabulon bérczein tul, Saron hegy alján, egy kis folyó melletti kellemes helyen, El-Bassa közelében elértük. A fáradhatlan zarándok Mislin, egy leirhatlan fönségü, borzasztó szép zivatar élvezete után, eme török falu egyetlen kathol. családjánál meghálván, ezer apró féreg daczára jól aludt. Mi csaknem szabad ég alatt maradánk, mert a tenger felől süvöltő nagy szélben sátrainkat igen bajos vala fölütni. De a végre sükerült nehéz munkában sem telt nagy örömünk, mivel az étterem vászon boltozatán sétáló bököl vagy skorpió szemlélete kedvetlenül hatott ránk. Gyönge vigasztalásul az mondatott, hogy e ritka példány a fejér, aránylag ár-

tatlanabb faj képviselője; a feketék sokkal mérgesebbek levén. Szerencsénkre sem barnát sem szőkét nem láttunk többé; talán a táborozási nagy zaj riasztá el őket körünkből. Jobb is csak messziről tenni az efféle csipős tapasztalatokat.

October 2-ikán azon utat folytatók Tyrus felé, mellyről a Guida helyesen irá: »La strada per una metà è buonissima, e per l' altra metà è pessima.« A jobbik felét tegnap elvégezvén, gondolhatni mi várt reánk e szép nap folytában. »Interim audaces fortuna juvat.« A szokottnál hosszabb éji nyugalom is gyarapitván erőnket, bátran neki mentünk az utunkat álló hatalmas hires két hegyfoknak: Ras-el-Nakhora vagy tyrusi hágcsó az egyiknek, Ras-el-Abiad vagy Capo bianco a másiknak becsületes neve. Tudatlan utazók rendesen összezavarják e szép czimeket; de különben is bizvást fölcserélhetnők azokat, mert az egyik épen olly tündöklő fejér sziklába vágott létra-fog szerü gonosz átjárás, mint a másik. Hanem bezzeg azután szemigéző pompás terjedelmes kilátás dolgában is vetekednek. A közben eső, néha veszedelmes, most egészen száraz hegyi patakok medrébeni lovaglás sem kellemes séta. Ámde »sic itur ad astra.« Oda fönn, a 12 óra tájbani reggelizés helyén mutatkozó nagyszerü táj- és táv-rajz bőven jutalmazá fáradalmainkat. Az óriási léptekkel közelgő Libanon és Antilibanon hosszu sárga bérezvonalaival, a szinte határtalan sima tenger deli képe, Phoenicia keskeny parti rónáin gyéren virágzó gyümölcskertek egy pár eltévedett pálmafával, nagy Sándor puszta vára Scandalion, meg a történeti emlékekkel gazdag Tyrus árnyéka, mind egyszerre láthatók. Szép dolog az igaz, illy magasból lenézni a világot, de korántsem étteremnek való hely biz ez; mert az egy kevessé szabadabban csapongó garázda szél ételünk- s italunkat nem tudom hol vette finom por- és polyvával undoritólag behintette. Azért hát szálljunk le a szegény emberrel csak paczkázó büszke tetőkrül az előttünk félkörben elterülő tyrusi síkra, hol a tenger mellékén futó szinhomok,

fölebb kövecses szántóföldek és egy pár savanyu forrás sófőző katlanokkal eleinte száraz éleményt nyujtanak; de a háttérből integető gyönyörü völgy-nyilások, meg a Salamon kútjait már messziről hirdető szép zöld szín látása önkénytelenül megelégedő mosolyra késztet. Ras-el-Ain, bötüszerint is kút fő, a neve ama rendkivül jó vizzel kedveskedő, fölötte gazdag forrásnak, mellyet a keleti hagyomány nem csak az énekek énekében dicsért élő vizek kútjával »puteus aquarum viventium« szeret azonitani, hanem Krisztus urunk egykori pihenő helye gyanánt is tisztel. Hogy ne vágtattunk volna tehát megeresztett kantárral, szép kúszó növény lepte vízvezető diadalivein keresztül, a bekeritő szilárd falak karvastagságu nyilásaiból kristály tisztán kiözönlő patakhoz, melly néhány percz alatt több malmot hajtó folyammá növekszik. Háladó szivvel s égő ajakkal élvezők Isten megbecsülhetlen adományát, mellytől megválni a keleten mindig szomjas kebelnek olly nehéz volt. Csak is a világhirü Tyrus közel eső, hamvas szürke szikla vagy romhalmaz gyanánt mutatkozó bedőlt falai képesek elvonni az elmult századok emlékét tisztelő vándort. A tenger partjáni kemény mivel nedves fövényuton nyargalva hamar elértük az inkább temető- mint városhoz hasonló szegény mai Sur-t, s egyetlen, tárva nyitva álló kapuján, forgó szél hajtotta homok-viharon áttörve, bevonulánk nyugtalan hullámok közé szorult keskeny utczáiba.

A tengerek árva királynéjának félszigeti fekvésénél fogva ma is két kikötője van ugyan; de az egyik pusztább a másiknál: a délnek eső régiben egy vitorlás bárka reved; az ujabb éjszakiban 8—10 kisebb nagyobb hajó, s közel hozzá egy böcsületes nászád is horgonyozott kivül, hihetőleg a zátonyos rév iránti köteles tiszteletből maradván illő távolságban. Ez utolsó, valamivel élénkebb kikötőt, mellynek a habok közől kitolakodó két jó nagy darab kerités-fali vagy kőgáti maradvány tisztes ó szint ád, kényünk-kedvünkre bámulhatók; minthogy ideiglenes szállásunk a tenger parti egyet-

len fogadó vagy kávéház előtere volt, mig t. i. a szomszéd nagy piaczon, tehát a város kellő közepén kényelmes sátrainkat fölálliták. Máshol a rendőrség nehezen engedné meg illy közhelyen magunkféle jött ment embereknek az éjjeli tanyázást; igen de itt sem rend sem őrök nem levén, kiki azt teszi, a mi tetszik. Annál inkább, mert a szemétdombos üres téren senkinek sem valánk útjában; legkevésbbé gátlók pedig a kocsik járását kelését, mellyeknek Alexandriát elhagyván egész Palaestinában igazán bötüszerint még nyomát sem látni. A nekünk jó czitromlével szolgáló fogadós nyilt csarnoka előtt apró szalmaszékeken kuporodva ülő naplopókat találánk, kik unalom-üző koczka- vagy domino-játékkal ütötték agyon a drága időt. Mi pedig a Salmanassar és Nabuchodonozor ostromait éveken át nevető, nagy Sándornak ellenben 7-ik hónapra meghódoló, de később is gazdag, erős sziget-vár ritka nevezetességeit akarók fölkeresni; tevénk is egy rövid körsétát e végre, s a víz alatt rejlő szép oszlopokkal ékes tenger szélén, meg a város képzelhető egykori bástyáin — semmit sem láttunk. Nincs is itt egyéb érdekes tárgy, mint a tudós főpap tyrusi Vilmos székesegyházának, Phoenicia legpompásabb keresztény templomának hátsó karáboli roppant falak s a földön heverő tömérdek, érseki szentélyhez illő nagyságu, néha kettős, piros gránit oszlopok. Egy töredezett szűk csigalépcsőn, melly valaha tán kis oldalimolába vezetett, ügygyel bajjal följutánk a roskadozó falakra, hogy még jobban kivehessük az óriási romok összegét és fekvését. Egy mai napig talpon álló kisebb oszlop a régi keresztelő-csarnokbul valónak tartatik. Odább meg egy tágas kertben uralgó erőd-alaku épület valljon a hires drúz emir Fachredin háza-e, nem bizonyos. Hanem, ugy látszik, ez a kevés fönmaradt omladék is nagyon sok, és terhére van a durva töröknek; mert a mit el lehet emelni szép köveiből, jelenleg Beiruthba vitetik nagyúri kaszárnyának anyagul. Legalább ezt mondá bölcs műkalauzunk, a helybeli

cicerone és tolmács egy személyben, ki társaim előtt nagyon okosan állitá, hogy egész Syria, természetesen Palaestinával együtt, franczia kézre szeretne kerülni. Lám hogy itt is vannak okos emberek. De meg is fizetteté magát a furfangos legény, vastag hizelgése fejében egy félórai körülvezetésért 10 frankot követelvén. Ha igy folytatja keresetét, sokkal többre viszi Gumpenbergék jeles »Dollmetsch-«ánál, ki négy aranyat kapott egy egész hónapra. Visszatérve ismét csak a hullámzó tenger partja vonzott bennünket magához, hol a megsemmisült erős Tyrus romjain, s a vele gazdagság- és fényüzés-, de gonoszságban is vetekedő Sidon árnyékával szembe, imádni a mindenható igaz Isten csoda-végzeteit, valóban lélekemelő foglalkozás. Ma este megint a tegnapi csunya szél alkalmatlankodék piaczi szép tanyánkon, három gyertyavilágot is egyszerre eloltván lenge sátrainkban. Kevés hija volt, hogy a távol levő görög kathol. érsek szerény palotájába nem menekülénk, hova szivélyesen hitak mindnyájunkat éjjeli szállásra. Köszönetül a melchita és maronita hivektől, kik a 3000-re menő szegény lakosság felét teszik, elég drága tengeri szivacs darabokat vásárlának a karaván pénzesebb tagjai.

October 3-kán az egyetlen török minaret karzatáról lehangzó kiabálás, meg arab szamarászainknak reggeli könyörgés helyetti lármás pörölése zavara föl bennünket. A nagy Sándor által Ó-Tyrus romjaival készitett kis földszorost ellepő mély homokon átgázolván, szerencsésen kiértünk az eleinte jó uttal kinálkozó tengerpartra, honnan visszatekintve ugy tapasztalók, hogy a vízbe kanyaruló Suréjszak felől többet igér, mint az ellenkező oldalról. Szorgalmas halászokkal is találkozánk itt ott; de csak apróságok kerültek be szegény hálóikba. Ma tulajdonkép türhető napunknak kellett volna lenni, mivel az ugy nevezett phoeniciaisikon vonulánk végig, melly a Libanon aljáni Auleh folyamtól Capo biancoig terjed. Magyar embernek természetesen más fogalma van a rónáról; de itt az elég darabos, kövecses, szikladombos, hegy és hullám közé szoruló keskeny

síksággal is meg kell elégedni, miután a jó Guida szerint: »La strada è sempre piana, e mediocramente buona.« Száraz patak és beomlott híd is van elég e kis pusztában, mellynek egyik főéke a gyönyörü babérrózsa ligeteken átsimuló Nahr-Kasmieh, a régi Leontes, a biblia Eleutherus-a, melly Jonathas hős csapatait virágzó partjain kétszer tisztelé. A szentirási szép folyó csakugyan megérdemli azon merész ivezetü magas széles kőhidat. az arab épitészet remekét, mellynek karfal nélküli sikamlós, meredek lépcsőin föl és át-lovagolni magában is bajnoki tett. Azért hát igen jól esett a déltájbani megpihenés Ain-Kantrah, szép tamarind fák alatt ömlengő, kedves forrásánál, hol a falusi nézö tömegtől környezve, leteritett puha gyékényen, édes szőlő s füge csemegével fűszerezett rövid ebédünket vigan elköltők. Ornithopolis bizonytalan romjai- s Septimius Severus romai mérföld-mutató ledőlt oszlopánál érdekesebb volt volna szemlélni Rudolf pap csinos templomát: »Zwischen der Statt Tyro und Sidon ist eine lustige Kirch gebawet, an dem Ort da das cananeisch Weiblin dem Herrn nachgeschryen hat.« Igen de ki tudja nekünk megmutatni a drága helyet, hol irgalom-dus Megváltónk az alázatos pogány — syro-phoenissa — nőnek erős hitét dicsérvén, anyai kérelmét meghallgatá? Illés látnok Sarephta-járól, mellynek Brocard 8 fönmaradt kunyhóját emliti, ma már hasonlókép csak azt mondhatjuk, itt volt valahol a mai Sarfand tájékán, valószinüleg közel az utféleni El-Khudr nevü kis mecsethez. Hanem saját tapasztalásombul állithatom, mikép a keleti vándor rendesen illy kevéssel is szivesen megelégszik, előre jól tudván, hogy Palaestinában, 50 erős városok és 985 jelesebb helység elpusztitása után, minden lépten csak rom és megint rom vár reá, mellynek üres falait s elszórt köveit vallási buzgalom élesztette szent emlékekkel szükség betölteni. »Le pèlerin chrétien qui veut lire sur la page miraculeuse qui s' étend du mont Sinaï jusqu'à Damas, et du Jourdain jusqu' au Carmel . . . doit repeupler toutes ces contrées désertes, et

rebâtir pour un instant tous ces monuments détruits.« Mislin.

Saida — Sidon — pompás banána- vagy pizangfákkal teli kertjeit délutáni 3 óra tájban elérvén, IX. Lajos régi vára mellett s a párizsi boulevard szépségével szerényen versenyező, keleti bástya helyett szolgáló, hosszu magas házsor előtt el, és az élénkebb forgalomra mutató gyümölcsdus bazaron végig ballagva nem a legrövidebb uton fölkeresők az okos Fachredin emelte nagyszerü franczia khan-t, mellyben elrejtve virágzik az áldott ferenczieк vendégszerető kis telepe. Volt ugyan egy kis vakolatpor, mészszag és rendetlenség a szük udvaru zárdában, mert épen tisztogatni bővíteni akarák, jobb időket reménylve, mint valaha, midőn az engedélyező fermán megnyerése a kijavitás költségeinél sokkal többe került; hanem azért akadt egy kis hely nekünk is a Libanon halmain termő nemes ozsonna bor megizlelésére. A szomszéd házban lakó, sz. Józsefről czimzett szüzeket is meglátogattuk, örömmel tapasztalván a 6 jámbor nénike gondja alatt növekedő 150 tanitvány közől nehánynak megkisértett ügyességét. Az egyik kitünő tanonc épen görög-szakadár család tagja; de még török leánykák is járnak a csinos kápolnával ékes keresztény növeldébe. Illyen istenes intézetnek Napoleon Lajos kormánya mégis csak elengedhetné a lakbér fizetését. A ferenczi klastrom nyilt tetejéről egyszerre belátták az egész város területét, melly nem hiába hogy eredetileg anyja volt a fiatalabb Tyrusnak; de most is valóban tisztesebb alakkal bir, s tengeri várát ölelő kikötőjébe több hajót fogad. Rudolf pap korában, az igaz, egyenlő népteleneséggel dicsekedtek mind a ketten: »Sidon, heutiges tags Sagetta genennt, ist sehr fest, wird aber gar nit bewohnt; Tyrus ist auch eine feste Statt, gleichsam wie eine Jnsel, ist aber unbewonsam.« Hanem jelenleg a zajosabb Saida, 4000 török, 2000 zsidó, másfél ezer velünk hitrokon melchita s maronita, és 127 latin szert. kathol. lakosával, nagyobb

urat játszik szegény leányánál. Az átelleni főmecset kettős karzatu minaretén pénteki — »dsuma« — ünnepies imáját leéneklő muezzin igen bölcsen tőn, lementével dicsérvén a napot; mondják, hogy nem is kiabál ingyen ő kegyelme, kit biztos lakásán kivül a mecset körüli földek jövedelmével szokás megtisztelni. A tenger partján ugyan ekkor viszhangzó ágyulövés váratlanul kettészakitá az ugy is elég kicsinynyé törpülő karaván̈t. Paripa-unt zarándokaink egy része t. i. lórul nem szamárra, hanem még alább, egy ingújas arab hajókapitány törékeny bárkájába kivánkozék, a közel eső Beiruthig sem akarván többé maga lábán járni, vagy csont- és velő-rázó kinos nyeregben ülni. E tetőtül talpig megviselt urakat ama siralmas ágyuszó a tengerre parancsolá, minket pedig az itteni temetőbe hivott. Nehogy valaki ok nélkül megijedjen, tüstént megmagyarázom e baljóslatu ige valódi értelmét. Saida — Sidone la grande? — keleti kulcsos város levén, szilárd kapui estétől reggelig zárva szoktak maradni; nekünk tehát, a lóra termett picziny seregnek, ha jó hajnalban odább akaránk állani, a városon kivüli tanyahelyről kelle gondoskodnunk. Illy szándékkal lévén, drága lovainkat a kapu előtt hagyók s a további teendőket utóbb megérkező szamarászainkra biztuk, kik hihetőleg épületes czélból, egy szép zöld kertben ugyan, de a pogány sírhantok mögött üték föl sátrainkat, meglehet azon merész angol utasok példájára, kik épen mellettünk bent a temetőben telepedtek le. Hogyha kellőleg ösmerjük e nevezetes török sírkert fekvését, bizvást ott mulathatánk hajnalig a zárdában; mert halljuk csak, mi történt e helyen nehány éve ft. P. Maczekkal. Kapuzárás után érkezvén ide ő atyasága, sokáig hasztalan kopogtatott; mig végre a kötelméhez szigoruan hű de jámbor őrtül azon vigasztaló, sükeres magán utasitást kapta: »menjen a szomszéd temetőn végig oda föl, hol a város bedőlt falain keresztül könnyen bejuthat.« Mi ellenben Sidon jeles erősségének e gyönge oldaláról akkoron még semmit sem tudván, künn háltunk, közel a jótékony bás-

tyaréshez, virágzó pompás oleanderek és illatozó jázminlugosok árnyékában, a nyugoti végetlen láthatár esthajnali képén tündöklő ujhold ezüst szarvai alatt, az alkony kétes világánál csöndesen apadva hullámzó habágy szélén, ott hol a nagyszerü tenger közelebbről élvezve undoritó halbűzt terjeszt s hol a muzulman sírhantok felől avas halotti szaggal terhelt zephyr leng. A büszke Sidon ezeréves hamvait fedő gyönyörü kertekbeni séta, kivált éjjel, nem rosz alkalom annak megfontolására, hogy ez árnyék világon mindenek elmulnak, por s hamuvá válnak; mig az élő igaz Isten igéje örökre megmarad. A régi dicsőség eltünt fényének érdekes maradványi lélekemelőleg s lesujtólag hatnak egyszersmind; a mult századok nagyszerü emlékei képesek a gyarló embert fölmagasztalni, mert nagyok, s ugyanakkor leázni, mert romba dőltek. Itt azonban még valamire való érdekes omladék sincs Phoenicia fénykorából; mert az emlitett két vár vagy kastély is keresztes hőseink müve. Azért elégedjünk meg azon becsesebb vallási emlékkel, miként édes Üdvözitőnk erre járt, s a nemzetek apostola sz. Pál olasz utjában itt mulatott. Közönségesen e várost tartják a régi Kánaán, tehát az üdvtermő szent-föld éjszaki határának; s e szerint istenes zarándoklatunk e helyen szerencsés végét érte volna. De mivel Beiruthban, s a Libanon ormain, sőt még Cairoban is csak ugy, mint Carmel hegyétől eddig a bibliai emlékü pontokon lelki kegyelmek várnak reánk, mi is bátorkodunk a bucsujárdalat szép czimét további vándorlásunkra kiterjeszteni.

October 4-ikén a kakas szóra fölkelt buzgó gallusok neki rohantak a frankhoni sz. király fellegvárának, hogy belőle tört egy pár darab kővel gazdagitsák ereklyetárukat. Sebesen járván az ügyes francziák napfölkelte előtt már a nyeregben ülénk, onnan szemlélvén a szokás szerint egy egész évig kesergő, lamentáló török hölgyekkel ékes temetőt. Ezek a hófejér lepelbe burkolt s kedveseik sírhantjaira boruló gyászalakok, ugy gondolom, elkéstek a köteles siralommal, ha egy

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

régi vándor-, lipcsei polgár Helffrich-nek igaza van, mikép sajátlag péntek az e czélra kitüzött nap: »Die Weiber reiten alle Freytag hinausz auff jren Eseln, und setzt sich eine jede auff jhres Mannes Grab, raufen, weynen, rufen bisz das Jar herumb ist.« Odább a külvárosi mulató-kertek előtt, sanyaruan élt mozlim santonok dicső sírjai figyelmeztetik Mahomed hiveit a paradicsom örömeire. Nekünk meg az előttünk álló gonosz út ösmeretes kínjaira kelle gondolnunk: »Nove ore di penoso cammino, parte sulla sabbia, e parte sulle scogliere che segnano i confini del mare.« Csak három szikladus, nyakszegő hegyfok: Ras-el-Djedda, Ras-Nebbi-Jones s Ras-el-Damur nyult be különben is nehéz ösvényünkön a hullám közé; mire aztán enyhitő változatul a világ legförtelmesebb, iszonyu mély homok-tengere következett. Illy bajos körülményekben még Jónás kis mecsete sem igen képes vigasztalni a vándort, noha dicsérnie kell a buzgó muzulmanokat, kik ide zarándokolva tisztelik a hal gyomrából e helyre szabadult látnokot. Dél felé azonban nagy örömünkre kipihenénk a szép Damur, hajdani Tamyras, növénydus partjain; a szegénységet hőn szerető sz. Ferencz napját ázsiai egyszerü levélszín alatt ünnepelvén, mig az általunk különösen tisztelt europai Ferenczek kényelmes palotái hódoló vendégkoszoruval teltek meg, s ferenczi rendü jó barátink legalább hüvös zárdákban örvendezének. A mi szellős haraszt sátrunk ritka lombjain keresztül pedig syriai nap égeté árva fejünket, s pokrócz asztalunkon tengeri sült hal és sidoni hires banána pompázott. Zezam maggal behintett lapos kenyerünk eleinte nagyon jónak tetszék; de kövér olajos ize hamar meguntatá, valamint ama vajas gyümölcsöt is tulságos éde rontja meg. Nemesebb élvet nyujtának a Libanon előhegyein magasló faluk és szép fejér zárdák: Marhanna, Moallakah, egy másik sz. György tiszteletére, s alant a hosszu, gazdag völgyben kitünő ipar örvendetes jelei. Az eperfa ültetvények számtalan sorai, meg a nagy gőz-kéményes selyem-fonó

gyárak messziről jelenték a népgazdászati foglalkozás főágát. Fűzfa szinü olajerdők, veteményes és fügefás kertek vonulának el jobbra balra, mindenütt a lélek- és szemderitő zöld növény-világ uralmát hirdetvén; s végre a Fachredin emir fövenygátló gondosságának — ? — tulajdonitott gyönyörü szálas fenyő-ligetnél mai vándorlásunk czéljához közeledénk. Hanem előbb szoros mély-utakon végig roppant homokban gázolva, s még Pestnek is becsületére válandott gyilkos porfellegen keresztül törve kelle megérdemlenünk a beiruthi magas Bellevue tiszta gyönyöreit, mellynek ügyes gazdája nemes arab paripáján elénkbe sietvén diadalmi zajjal vezete bennünket a nagyúri szép uj laktanya előtt el, a pompás fekvésü város felső részén uralgó csöndes fogadójába, hol a viszonlátás örömeit ágyban talált alelnökünk sulyos betegsége zavará meg. Hajón járó társaink t. i. egy rövid éjen át szerencsésen evezve jókor megérkeztek ide; nem ugy mint egy pár szegény ferenczi atya, kiket nehány éve épen ez öbölben keletkező szélvész 17 óráig üzött a tengeren, s Saidánál partra vetett. A mi franczia barátink tehát különben jól árjtak volna; csak az ártatlan, szelid Lefichantnak kellett annyi hamis zarándok közt áldozatul ésni!

XXII.

October 5-ike szép ünnep — Solemnitas SS. Rosarii B. M. V. — és ohajtott nyugalom napja volt. A ferenczieknek csinos templomában, mellynek főoltár-képe az Egyiptomba menekvő sz. Családot ábrázolja, nagy mise után elmondott litániával üdvözlé a jámbor nép boldog Nagyaszonyunkat, kinek hathatós segedelmét a félhold ellen küzdő keresztény csapatok tengeren és szárazon — édes hazánkban 1716-ik év folytán — többször tapasztalák. Az okos véletlen ugy hozta

magával, hogy korán reggel viszhangzó török ágyudörgés, utóbb egész nap dünnyögő pogány zene is növelé a szent nap ünnepiességét; mivel az uj katonai parancsnok Syriában, Kerim pasa épen ma érkezett ide. Nekem nincs szemem olyan apróságokra; de franczia társaim az elfogadásra kiálló vitéz sereget vizsgálván észrevették, hogy a török katonaság »en grande tenue« is rongyos. Én bizony nem bánnám, ha egész birodalmuk minél előbb szépen elmállanék, s jelesen a szentföldön Krisztus keresztje tisztelőinek önzetlen egyesülése által ismét kelet népének is üdvös uralomra jutna. Mi könnyen sükerülhet, mihelyt Europa keresztény fejedelmei meggondolják, hogy minden valódi tekintélyek e világon természetes szövetségesek az Isten dicsőségének előmozditására. De fájdalom e helyett ármányos fondorlatok utján törekszenek egymást kijátszani, elveket és hivatást fitogtatnak, s népeikben vallási szenvedélyeket keltenek föl; pedig a csinált buzgalom háta mögött alacson, durva önzés lappang. Névszerint a hatalmas czár, ki választott kedvenczének őseit is meg tudja nemesiteni, saját utódainak javát keleten már megint szemügyre vette. Ugy látszik, egy csöppet sem fél azon veszélytől, mellyet politikai túl-hizása következtében neki egy országlár megjósolt: »Il courra les périls de toutes les obésités politiques.« Consalvi. Legalább az itteni orosz consulatus előre bocsátott korlátnoka, egy fiatal, halvány, de ügyes ember, ki az Hôtel de Bellevue-ben velünk szállásol, ujra tért keres a csökkent befolyás szilárdabb megalapitására. Igen természetes, hogy a kövér görög consul már is pajtáskodik vele, s a közasztalnál szemünk láttára ugyancsak emberül csapta neki a levet. Talán épen franczia társaimra lőn kiszámitva e meghitt barátság, valamint azon üres bók is, miszerint a szakadár korlátnok hangosan kérkedve mondá, hogy kathol. misére szokott járni, mivel a keleti pópák nagyon korán végzik a magokét. A görög ügyvivő hitvány élcze szerint e sietés azért történik, mert kalugyereik igen éhesek. Más valaki meg

ugy magyarázgatá a muszka tisztviselő vallási türelmét, hogy a romai szertartásu isteni szolgálat hihetőleg csak rövidebb volta miatt olly kedves a buzgó kancellár urnak. Lám minő derék, hitközönyös férfiak képviselik itt is az u. n. fensőbb müveltség érdekeit! »C'est tout comme chez nous.«

Hagyjuk el a szellemi elaljasodás e szomoru vázait, s menjünk inkább a márvány talajos vendéglő dísznövényekkel megrakott felső udvarából, melly napellenző függönyökkel egészen bevonható, a magas nyilt tetőre, honnan korlátlan gyönyörü pillantás esik a földgömb egyik legszebb pontjára. Chatam jó észrevétele szerint légjavitó parkok levén a város tüdői, Beiruthnak ugy látszik igen jó melle van; mert csaknem egészen virágzó kertek ölében, a tenger partjáról szeliden fölemelkedő kies halmokon fekszik. Kivált a délnyugotnak eső »Ras-el-Beiruth« hegyfokrul lemosolygó csinos, europai modoru nyaralók, közben közben elszórt fejedelmi pálmáik- s gondosan ápolt cactus-sövényeikkel sajátszerü nemes, úri jellemet nyomnak e vidékre. Fogadónk előtt is két magas, öreg cziprusfa meg egy sudar, koszorus pálma tisztelgett, s köröskörül a vasárnapi öröm jeléül kitüzött consulatusi zászlók, Ausztriáé legközelebb, lobogtak. A szomszéd házfödeleken fölütött sátrak nyilvános társalgási teremül látszának szolgálni; de különben is könnyü e lapos tetőkrül egymás lakába s ugy szólván házi rejtelmeibe kölcsönösen betekinteni. A kis tengeri erőd meg egy régi torony védte sekély kikötőben, vagyis inkább a nyilt tengeren sok tekintélyes hajó, Lloyd, angol, franczia gőzösök mellett számos kereskedő nászád horgonyozott, s ezeket szemlélve a testestül lelkestül kifáradt vándornak igazán kedve lett volna még ma haza indulni; hanem egy kis pihenés, europailag készült élelem, különösen pedig az éjjeli háboritatlan nyugalom fris erőt öntvén tagjaiba, kész volt a franczia-magyar karaván töredékeiből alakuló uj társulathoz szegődni, melly Baalbeck romjai s az ős Libanon czedrusai nélkül Ázsiától megválni sehogy sem akart.

Nem is olly könnyü, mint a távolban gondolnók, hidegen odább menni, ha egyszer az ember közelebbről megpillantá Syria büszkeségét, a 10 ezer lábnyi magasságu kis óriást, melly arab költők szerint: »fején a telet, vállain a tavaszt, ölében az őszt hordja, mig lábainál a földközi tenger partjain örök nyár szendereg.« Ez az éjszak felé nyájas félkörben elvonuló hegykoszoru teszi Beiruthnak is fődiszét, melly tiszta fönségében méltó lőn Isten Anyját is kiválólag dicsőiteni: »Gloria Libani data est Ei.« — Quam apte Maria Virgo Deipara Libano comparatur ob virtutum sublimitatem, ob maternitatis foecunditatem, et ob virginitatis illibatae candorem! — Azért hát, beteg alelnökünket az irgalmas szüzek gondjára bizván, Isten nevében örömmel rászánók magunkat a fáradalom- s nélkülözéssel teljes hét napi kirándulásra, mellyről Gumpenberg röviden megjegyzé: »Dasz ich höhern Berg und feindtlichern Weg nie gesehen; der Berg war so felsig und bösz, dasz wir musźten zu Fusz gehen.« Az idő is kedvezni látszék nehéz föladatunknak; mert folyó évi április óta ma esett először a városban, hol miként egész keleten a várva várt hüvös eső kedves évszaka mindig nagy örömet szül. Különben a szép Libanon magasabb csúcsai nagyon szeretik a felhőt; este felé sötét kékes árnyéklatu borus szürke lepel födé bérczeit, honnan a fölöttünk derengő tiszta ég daczára magasztos égiháboru moraja zúgott, mellyel vetekedve hivatalos ágyudörgés tisztelé a Ras-el-Beiruth halmai mögött ragyogva leáldozó napot.

October 6-ikától 12-ikéig tartott az utó-vándorlat, mellynek folytában borromei Károly mondatát a jó lelkészről, hogy t. i. háromszori hideglelést kell előbb kiállania, mielőtt ágyba esnék, a jó zarándokra is alkalmazandónak találók. Mátyás atya röviden kifejezte általános bajai a keleti utazásnak itten sokszorozva érezhetők: »die abgemagerten Miethiere, die harten und breiten arabischen Sattel, die Steigbügel von Flachsstricken, die ermüdenden Reitpfade, die glühende Sonnen-

hitze, der Mangel an labendem Trinkwasser, etc.« Epesztő hőség és fogcsikorgató hideg fölváltva üzé velünk játékat, s 10—12 órai lovaglás után kimerülten ledőlve mindig azt hivé az ember, lehetetlen tovább mennie. Többször kénytelenek valánk a mindennapi zsolosmát érdeklő szabály: »Ante horam orare est praevidentiae, post horam negligentiae, in hora obedientiae »kevésbbé ajánlatos részeit foganatba venni. De azért mégsem vala teher az ima ránk nézve; vagy pedig sz. Alfonzzal szólván, olly teher, minők a madarat égbe röpitő szárnyak. Hiszen ha valaha s valahol, épen e szédítő, meredek ösvényeken volt legnagyobb szükségünk a folytonos könyörgésre, hol a merész vándor, ha egyszernél többször lehetne, valóban ezerszer nyakát szeghetné. Mi hogy velünk nem történt, Isten kegyelme után, egyedül a becsmérlett sovány gebék nagy érdeme. Nem csoda, hogy az arab lovag ugy becsüli sokszor életmentő paripáját; de mi is hamar megszerettük a mieinket s egy pár nap múlva hizelgő uj neveket adánk nekik. Meg is érdemlék igazán ez olcsó kitüntetést, mert ügyesebb, biztosabb állatot a syriai kis paraszt-lónál képzelni sem lehet; csak az ember ne akarjon okosabb lenni, hanem teljesen hagyja rá magát; a hol egy vadkecske átmegy, amaz sem akad fön. Pedig egy kis szecska- s még kevesebb árpánál egyebet nem kap szegény egész napi huzavona jutalmául; sőt irgalmatlan kinzói ráfogják, hogy többet jobbat p. o. egy kis szénát nem is kiván; P. Maczeknak legalább ezt felelék: »Non lo domandono.«

Első nap a damascusi gyalog, vagy legalább szekeret soha sem látó, nagy országuton járva nem igen messze meheténk; mert a szamarászokkali pör patvar, uj alku s más efféle készületek délutáni egy óráig tartván, későn indulánk. Ekkor azonban kétszeres erővel neki az egeket verdeső szirtfalaknak. A Beiruthot övező délkeleti kies dombon meglepő nagyszerü kilátás a Libanon pompás előbástyáira uj lelkesedést öntvén sziveinkbe, ifju hévvel röpülénk a közben eső gaz-

dag völgyön keresztül s aztán mindig fölebb és fölebb, egyik hegyláncot a másik után hátra hagyva, szebbnél szebb termékeny völgyeken át, jobbra balra tátongó iszonyu mély sziklaörvények szélein, feszült iparra mutató számtalan faültetvények, szőlő- s gyümölcskertek közt, igen szép fekvésü nyájas kis falvak mellett el, egész a legfelsőbb tetők egyikén pusztai magányban ülő Hamannah khan-ig. Alább is akadtunk többször illyen, csárda szerü tisztes épületekre, kivált a dúsan csörgedező források közelében; de minket az ernyedetlen hő vágy minduntalan továb és tovább üzött a meztelen bérczekre leszálló esti homályban. Szüntelen előre törekvő fáradhatlanságunk jutalmául csak egy pár óráig kellett dideregve várni a nyomainkat lassan követő málhás utó-csapatra. Szellős vendégházunk füstös csarnokaiban helyünket nem találván, kénytelenül is élvezők a Libanon csúcsai körül tekeregve czikázó villám-özön szakadatlan játékát. E gyakran tapasztalt föltünő sajátságot arab legényeink a hegy ölében rejlő tömérdek vasérez erejének tulajdoniták. Meglehet ez melegite föl minket is annyira, hogy léghuzammal teljes egyetlen sátrunk kavicsos padlatán, a künn csepergő hideg eső daczára, nagyon jól aluvánk.

Másnap reggel láttuk igazán, milly dicső magaslaton töltők a hüvös éjszakát; mert innen folyvást le felé szállott az emlitett damascusi utvonal, mellynek sürü kanyarulatain alig tudánk kibontakozni a roppant hosszu, teher vivő szamár-, és teve-karaván végtelen tömegéből. Egyébiránt öröm nézni, milly csöndesen, biztosan lépdelnek ez ügyesen megrakott oktalan hordárok; csak arra vigyázzon az ember, hogy valamellyiknek hatalmasan ingó sulyos terhével érintkezésbe ne jöjjön, mert egyszerre lovával együtt elrepitő iszonyu döfést kaphat. Az okosabb lénynek tehát engedni s óvatosan kitérni tanácsos. Közönségesen azt mondják, a szamár három, a teve hat napig bírja kiállani a szomjuságot; ez utóbbi még azt is pontosan tudja, hol végződik az egy napi ut, s odább nem akar

menni. Mi nem sokára végkép elvesztők szemeink elől e türelmes hasznos állatokat, Syria élő mozdonyait; mert elhagyva Damascus délkeleti irányát, éjszakkeletre vonuló mellék-ösvényen, a magas Djebel Sannin meredek oldalain sieténk le Bkaa vagy Belad-Baalbek téres völgyébe, melly hajdan az Orontes mentében nagy kereskedelmi vonalul szolgálván, most is az igaz 100-nál több, de szegénynél szegényebb helységet számlál. Zahleh, a görög-katholikusok főhelye, jobbra maradt, általunk elhanyagolva; pedig Noe ősapánk 100 lábnyi hosszaságu sírjával dicsekszik. Hasonló nevezetességekben gazdag e vidéken mutatják a Barrada forrásához közel Szethnek egy hajszállal sem rövidebb sírját, odább egy meredeken Ábelét, Damascus mellett meg a béketürő Jób ravatalát. Mindezt elveszitők akkor, midőn az utóbbi jeles város látásától elesénk. A föntisztelt Zahleh felől később rosz hireket kaptunk, hogy t. i. 100—150 főbül álló két család egy hónapnál tovább tartó kis háborut folytata benne, s az utolsó ütközetben valami nyolcz ember maradt a csatatéren halva. Nekünk csöndesebb déli tanyánk volt az Illés látnok sz. nevét viselő zárda- vagy erőde-rom alatti szennyes khan hüvös pitvarában. Roppant nagy cserép edényekbe szorult izetlen bor, olaj s más efféle drága nedvek és száraz eleség raktára levén e hely, természetesen irigylendő jó dolgunk vala itt is, hol az Antilibanon kevésbbé szép s alacsonabb kopár gerinczei vonulának végig álmos szemeink előtt. De nem sokáig tartott a dicső nyugalom; mert az egész keleti zarándoklat legborzasztóbb délutánjának előérzete fölvert bennünket. Pompás, termékeny magas róna s elég szorgalmasan müvelt térség ugyan ez a régi Coelesyria; hanem egy kissé nagyon is hosszan nyulik el az óriási Libanon és Ellen-libanon párvonalos bérczei közt. Szép folyam ez a Baalbek közelében eredő s Tyrus-on fölül Kasmieh név alatt tengerbe ömlő Litani, melly a szomszéd hegylánczok letajtékzó sebes patakjait anyailag ölébe fogadja; szépek a virágzó partjain ezüst leveleiket

napsugárban forrósztő fejér nyárfák is, e táj uralkodó növényei; de mikor a hitvány faluk és csárdák: Mallaka, Mederes, Mesech, Thalabaja, Temnin-Tahta, Tallin, sat. egymás után tünedeznek, s a gonosz Nap-Város »Baal-bek« még sem közeledik, a legszelidebb vándor is elveszti drága türelmét. Mintha tegnapi sietésünkért a kölcsönt vissza akarták volna fizetni pajkos szamarászaink, a tábor-szerekkel utólérhetlenül nyargaltak a tarlós síkon előre; hiába reménylők sátrunkat valamelyik rosz falu végén föltalálhatni. Egészen beesteledvén, egy kis világ a távolban aranyos reménysugár gyanánt ragyogott előttünk s a messziről hallott eb-ugatás édes zene-ként hangzék füleinkben; mert az érdekes mű-régiségek iránti szenvedélyes tiszteletünk daczára, teljesen kifáradván, szivesen megháltunk volna bármelyik hitvány helységben; pedig ezek is ép olly füstös szaguak, talán hasonló tüzelési anyaggal élvén, mint a magyar alföldiek. Ime illy drágán kelle megfizetnünk a pogány templomok után epedő hiu vágyat! Végre éjfél tájban remegő fátyolos holdvilágon elénkbe fejérlének a kisérteties óriási maradványok, s egy magános kapun vagy diadalíven keresztül, patakban gázolva, nagy nehezen elértük a pompás romok alján készitett éjjeli szálást, melly állitólag az iható víz hiánya miatt röpült illy messzire.

Következő nap senkinem sem jutott eszébe arról panaszkodni, hogy helyben valánk. A hevesebb műkedvelők még az éjjel fölkutaták Baal szétszórt dicsőségeit; s ma természetesen ujra meg ujra fölmászkálánk a capitolium szerü, 1000 lábnyi hosszaságu s 300′ széles magaslatra, hol az ázsiai Heliopolis világhirü fönséges romjai porlanak. Józsue »Baal-Gad«-jával, meg a Salamon épitette vagy szépitette Baalaththal azonosnak tartott Baalbek városa egyik főhelye levén az egyiptomi eredetü nap-imádásnak, főtemploma természetesen ama tündöklő égi fény tiszteletére készült; de azért nem hiányzottak falai közt az emberi méltóságot beszennyező bálványozás legundokabb nemeinek gyakorlatára szánt hajlékok sem. Ez

iszonyatosságokra gondolva tűz, háboru, villám és gyakori földrengés okozta jelen siralmas állapotát a hajdani világ-csodának könyűtlen szemmel tekintjük. A föld urai keletet és nyugotot kifosztották, hogy Isten káromló büszke csarnokokat, fördőket és színházakat épitsenek; mert e buja fényüzésen alapuló hirnevök, pillanatnyi népszerüségük, sőt néha fejedelmi állásuk is. Most meg senki sem tudja, ki emelte a valaha létezett műemlékek egyik legnagyobb, legszebb példányát, melly roppant tömegeit tekintve Egyiptom óriásai- s az épitészeti tökélyre nézve Görögbon legelső remekeivel vetekedik. Antoninus Pius nevét kételegve szokás emliteni, s az utolsó templomot Septimius Severus korábólinak mondják. Ugyanazon században történt itten Gelasinus szinész gunyos kereszteltetése s vértanusággal bizonyitott igazi megtérése. Nagy Konstantin alatt keresztény egyházi méltóságra emelkedtek e pogány templomok is, és a hitszegő Julián üldözéseiben nyert sebeket Theodosius erélye hamar behegeszté; hanem a 636 óta rájok nehezedő mozlim igát ma is meggörnyedve hordják. A deli templom könnyedén lebegő párkánykoszorujára tett durva lő-réses védfalak tanusitják, mivé lőn a mongol és tatár időben e csodaszép mű. Tamerlan gazda is járt erre, de korántsem azért, hogy a gyöngéd faragványokat bámulja; hisz Apollo legjelesebb szobrát már jóval előbb megütötte a mennykő. Utóbb egy egy földingás 9—10 oszlopot halomra döntvén, csoda hogy annyi is fönmaradt, a mennyi jelenleg áll, t. i. a nagy-templombul hat nagyszerü, pompás korinthi rendü, egy ölnél vastagabb átmérőjü, 72 lábnyi magasságu oszlop; a kisebbikből pedig négy oldalát szakadozva környező 18 darab. Ezenkivül a földön heverő tömérdek oszlop- s párkány-töredékek, roppant csonka fejezetek, a tornácz mennyezeténi finom vésemények, mythologiai képek és hálózatok, a gyönyörü díszkapu röpülő sasfi-, és nemtőjével, benn és künn mindenféle gazdag ékitmények, sat. sat. müvészi tekintetben csakugyan a legmélyebb hódolatra

méltók. A hosszu tágas udvar hátterében levő, hasonló szépségü, félkör-épületi nagy terjedelmü romok, talán a köztért övező pompás oszlop-csarnokok benső falai, s odább megint más templom- vagy palota-maradványok nem kisebb figyelmet érdemlenek. Alapját az egésznek sokkal régibb eredetü, szabályos kőhalom teszi, mellynek bástya szerü oldalait 10 ölnyi hosszaságu 2—3 ölnyi vastagságu faragott szikla-darabok alkotják; meglehet phoeniciai régiségek, vagy Salamon itt létének nyomai, vagy Manethon heliopolisi főpap oltárának talpkövei? A hires obeliszkok fölállitása gyermekjáték e szirtóriásoknak ide hurczolásához képest, mi az őskor átszállitási eszközeinek becsületére válik. Egy büszke angol ugyan kiszámitá, hogy mig a baalbeki naptemplom legnagyobb szögletkövének súlya 1100—1200 tonnányi, a Britannia függő-híd egyetlen egy csöve 1800 tonnát nyom; de géptani jelen ösmereteink hiányában amazoknak fölemelése, csak ugy mint a pyramisok épitése, bámulatra hiv föl okosabb embert is mint egy tatár kán, ki e roppant tömegeken fölötte csodálkozék. A templomok alsó kamarái, meg az egész udvar alatt elterjedő hosszu, széles boltozatos folyosók, pogány istennők mellképeivel ékesitve, kellő arány- s öszhangzatban állanak a többi omladékokkal; hanem annál felötlőbb a közbe vegyitett mór ivezetek s arab föliratok szemlélete. De még jobban szemet szúr az a förtelmes zagyvalék, melly Abdel-Melek szultán tarka barka minaretes sir-mecsetében uralkodik, hol mindenünnen összehordott gyönyörü régi márvány, rózsa-gránit és legszebb porfir oszlopokra tett aránytalan fejezetek — Mislin szerint gyerekfőre rakott granátos süvegek — s idegen arab ivek illetlen vegyületéből valami csunya kontármü alakult. Jó, hogy ez az idomtalan üres hajlék távolabb esik a föndicsért remek épületektől, Vesta diszitményekkel tulterhelt, sajátszerü hornyos körön djének szomszédságában, melly utóbbi kivált a keresztény egyházi használatra mutató falfestvények miatt érdekes. Mosolyogva viritó zöldség környe-

zi mind e romokat; kúsz-növények alatt tanyázó hüllők mászkálnak az emberi nagyság düledékein; czigány képü rongyos muzulman guggol a görög vagy romai csarnok roskadozó diadalíve fölött: nemde megint alázatos keresztény imára különösen alkalmas egy hely ez, mellynek porba sujtó komoly emlékekkel teljes pusztai magános csöndét egyedül a szomszéd malom egyhangon kerepelő zúgása szakitja meg. Innen sem ártott egy pár szép piros és fehér márvány darabkát elvinni tanulságos pogány ereklye gyanánt.

Délután éjszak-nyugoti irányban vágtuk keresztül a baalbeki termékeny rónat, Djebel Makmel kopasz fejét vevén czélul, mellynek azonban csak széles vállára jutánk. Deir el Achmar falván tul kezdenek emelkedni a szép zöld, apró levelü tölgyekkel bevont hegyek, szaporán növekedve egymás után, mintha meredek lépcső fokaiként vezetnének föl a drága őshit egyik sziklavárába, hol egy pár százezer becsületes, egyszerü maronita századokon át sokszor megujuló vérözön árjai közt, hiven meg tudá őrizni apáinak boldogitó vallását. Nem csak a tisztes vén czedrusokért sajnáltam volna elmaradni a Libanonrul, hanem főleg a derék, hőslelkü, tiszta életü érdekes népfaj miatt, mellyre nézve méltán dicsőithetjük a katholicismus keleti szép Tirol-jául ama nevezetes hegyláncot, egyházunknak a Syriába betörő izlam elleni küzdelmekben áthághatlan védfalát, s ma is szinte nélkülözhetlen támaszát. Miként Tacitus elfajult polgártársainak a romlatlan germánok ép erkölcseit s egy jobb idő nemes férfiainak kitünő jellemét állitja szemökbe, ugy rajzolja Mislin is hitlen korunk vásott fiainak tükörül az értelmes, jámbor maroniták családi erényeit. Egy egész hónapot töltvén nyájas körükben, mellyet élte legboldogabb napjai közé számit, hitelesebben szólhat felőlük, mint más egy pár nap alatt keresztül röpülő s' együgyüségüket rágalmazva hirdető kéjutasok. De ha bátor nyilt vallomása gyanusnak tetszenék valakinek, mivel talán megvesztegeték s elkábiták őt az őszintén el-

beszélt tisztelgő füstölések és illatos vízzeli meghintések, vagy a keshajai bűnbánó barlangban élvezett pompás reggeli, vagy a sebheli fölséges ital, mellyről egy török pap állitá, hogy azt ösmerve Mahomed sem tiltotta volna meg a bor-ivást, sőt annak kedveért inkább paradicsomáról is lemond: én egy száraz keblü doctor Rauchwolf rövid, orvosi rendelet szerü biztos tanuságára hivatkozom: »Maroniten sind tapffere Leut, so gutwillig und freundtlich, dasz einer solt wöllen, dasz er möchte eine Zeitlang bey ihnen verharren.« Mehetünk hát bizvást a közelebbről igen szép sárga, piros, zöldes szineket játszó meredek szirtfalaknak; a komoran ránk mereszkedő szikla-bástyán belül vendégszerető jó szivek dobognak, minőket hamar találánk például a jó magasan fekvő Ainette lakosaiban, kik e falu határán választott esteli szállásunkat barátságosan körülvevék. Épen egy tiszta, bő, de jéghideg forrás mellé telepedvén nem csoda, hogy a fris hegyi lég mérséklete amazéval teljesen megegyezett. Ennél fogva magunk is leereszkedőleg körülállók a kényelmesen narghilézva főző szakácsot vagyis inkább melengető tábori konyháját, azután megtisztelők a másik tanya-tüzet, mellynek vidoran lobogó világánál az arab módra, kés, kanál és villa nélkül csupa lucskos kézzel vacsoráló szamarászok élénk arczvonalait s taglejtéseit vizsgálók. Különös egy nép ez a keleti, melly a jövést vagy maradást épen ugy jelöli, mint nyugoton a távozást. Egyebet is tanulánk tőle, p. o. hogy az úr náluk chavadsa, víz moja, jó tajeb, ha Isten akarja is-Allah, Isten neki i-Allah, épen nem mafis sat. Annyira haladtunk a népszerü nyelvtanban, hogy a karaván nal bolygó szegény négernek, egy kis mimészet segedelmével, meg tudtuk magyarázni, ha eljönne velünk nyugotra, ott ő is chavadsa lenne; mire a jámbor nagy örömmel mutatá: rajta hát, menjünk, i-Allah. Közönséges panasz a keleti köznép ellen, hogy minden lépten nyomon baksist kér; magam is tapasztalám Jeruzsalemben, milly veszedelmes dolog valakinek az ut-

czán alamizsnát adni, mert azonnal körülvesz a naplopó török fattyuk serege s lakásodig űz. Egy tapasztalt férfiu P. András nyilatkozata szerint: a piasterek utáni forró vágy az arabnak vérében van, s ezért a jutalom reménye mellett bármilly nehéz munkára kész; de ingyen bíz ő semmitsem tesz. Azonban ugy hiszem, nálunk sem fáradnak az emberek hiába; pénz-imádás, haszonlesés, borravaló Európában sem hallatlan dolog; s a mi kisérőink legalább valami szemtelen követelésnek árnyékát sem láttatták. Mi folyvást békében élénk s utazánk velök, ugy is váltunk meg egymástól. — A cselédek vacsorájára az urak estebédje következett, melly után, mivel a vászon kunyhóban egy kicsit hüvös fekvés esett, igen jól és sokáig aludtunk, senkinek sem levén kedve fölkelni, mint egykor Pázmán intézete fűtetlen hálóteremeiben.

October 9-ikén színről színre tisztelhetők a Bold. Szűz fönségének évezredes jelképeit: »Sicut cedrus exaltata sum in Libano, et sicut cypressus in monte Sion!« Makmel púpos háta gerinczén, hol igazán hideg szél fúj éjszak felől, óvatosan lebocsátkozva, tüstént megláttuk az erdőnek nem nevezhető mert kicsiny, bereknek meg nagyon is vén u. n. szent ligetet, mellyben egy kis igénytelen kápolna körül sötéten zöldellenek Hiram és Salamon eleven kortársai. A keleti népmonda világ teremtésekor Isten saját kezével ültette — cedri Libani, quas plantavit. Psalm. 103, 16. — legelső növénykirályoknak tartja ez óriási fenyőket; de nagyon lassu növésök daczára két ölet haladó vastagságukat tekintve, három ezer esztendőt a gyérhitü természetbuvárok is megadnak nekik. És ez elég arra, hogy a biblia-tisztelő zarándok megbecsülje őket: ugy is mint az Ur hajléka gyám- és mestergerendáinak élő testvéreit; ugy is mint az Isten kegyelmével gyarapodó igaz ember szilárd boldogságának képviselőit: »Justus ut palma florebit, sicut cedrus Libani multiplicabitur.« Igen de most már összesen csak válami 400, köztük egyedül 12 ősrégi példány létezvén, ebből valaki még talán

azt is következtethetné, hogy az istenfélő jámborok száma e világon erősen megfogyatkozott. Minthogy azoban a nagy fűvész és orvos tudor Rauchwolf, a maroniták ősérsekét Tripolisban meggyógyitván, s vele együtt ide feljövén, csak 24 czedrust talált, ugy látszik azóta növekedő félben van az igazság, legalább a szép fehér Libanon — quia Libanus candidatio interpretatur. Hieron. — ormain. Montevilla doctor ur egy kicsit elveté a sulykot, midőn e hatalmas fák ágain akkora tobozokat látott, mint egy ember feje. Köztünk legyen mondva különben is szokása hébekorba jókat fillenteni ez albani lovag urnak, ki János pap országát Indiában végig járva komolyan beszéli, hogy: »Priester Johann« 12 érsek és 20 püspök segedelmével 72 tartományon uralkodik, Susa-ban lakván s feleségül a Can leányát birván; mindig egy fakeresztet és földdel teli arany tálat visznek előtte. A nagy úr — »den man nennet: Magnus Canis, das ist der grosse Hund« — birodalmát is részletesen leírja; aztán egy csoda-szigetről mesél, hol a nők éles szemeikkel szúrják agyon a férfiakat, a mi néha Europában is megtörténik; végre parányi emberkékről, kik étel és ital nélkül csupa gyümölcs-szaggal élnek: »die weder essen noch trinken, sondern leben allein desz Geschmacks von den Oepffeln.« Ez utóbbi hasznos tulajdonságra nekünk semmi szükségünk sem volt; mert a terebélyes czedrusok árnyékában igen jó tanyát, s kielégitő élelmet kaptunk. Azonkivül a szomszéd zárda tisztes szakállu papjai drága mézzel is kedveskedtek, a diszeseb alakban fölépitendő ligeti szentély-re kért alamizsna megédesitése végett. Mi jó kedvünkben szivesen fogadók a mézes madzagot, s az Isten dicsőitésének öntudatán kivül, jó darab száraz czedrus ágakkal is megfizettetők csekély adományunkat.

A fáradt vándor örömest mulatna tovább is ez érdekes, szép remetei magányban; de a kóbor utasnak sehol sincs maradandó helye, pillanatnyi élv után megint tovább üzi nyugtalan vágya, meg az utazási szigoru terv. Bischere paradicsomi

völgyén keresztül menve Kafránál sz. Elizeus klastromát, Hasroun zuhogó kis csermelyét, Diman-ban a patriarcha nyári lakát, kinek temploma s palotája ősi egyszerüségre mutat, egymás után hátra hagyván, Ain Toury-n tul, a pompás Édennel szemközti Haded fejér templomáig meg sem állottunk. Az itteni regényes utakat Mislin apát iszonyu tisztelettel emlegeti: »Les chemins romantiques au plus haut degré, mais détestables.« Mi nem kisebb borzadalommal fogunk örökké megemlékezni róluk. Olly rémitő meredek bércz oldalain, lefolyó kavicsba nyesett keskeny ösvényeken, hol gyalog ember is alig mer végig menni vagy pedig négykézláb jár, büszkén remegve lovagolni korántsem tréfa dolog. Eleinte megszeppenvén a nyugoti hősök szépen leszállottak, s egészen maguk szárnyára ereszték a tüzes pegazusokat; utóbb neki bátorodván vagyis inkább a kénytelen gyalogolást megunván, ép olly veszedelmes nyaktörő helyeken könnyelmüen fönmaradt a nyereghez tapadó bajnok-sereg. Volt is elég jóakaró bámulója kis csapatunknak; az utba eső falvak kicsödült lakosain kivül, még a tisztes áldozárok is, egyházaik lapos födeléről lenézve, hosszu figyelemre méltaták a rövid menetet, mellynek szives utmutatója is egy szolgálatra kész maronita pap volt. Olly szépen, bizalmasan köszöntének bennünket a komoly erős férfiak s a kék szint föltünőleg szerető jámbor hölgyek, kik eléggé meztelen kisdedeikkel a Bold. Szűz ösmeretes képeihez meglepőleg hasonlitának. Nem csoda, hogy mi viszont egészen otthon érezők magunkat a szelid jó kathol. nép körében, mellynek égbe nyuló szellős honában még a levegő is tisztább, enyhesebb, mint máshol. A Libanon fönséges bérczvonalát, mindenféle torz-alaku és szinezetü roppant szikla-falaival, sajátszerü keleti világitása- s déli gazdag növényzetével nem kell, nem lehet összehasonlitani p. o. a schweiczi vagy tiroli havasokkal. Egészen eredeti jellemü, szebbnél szebb tájképei nyugot első müvészeinek ecsetére méltók. A magas-hegység óriási nagyszerüsége, fönn tiszta felhőtlen ég, alább itt ott rétegesen

nyugvó fellegek, oldalvást iszonyu mélységek telve zuhanyok- és számtalan barlang-nyilásokkal, mellyekben az ősi hit- és szabadságért küzdve elhulló vértanuk csontjai nyugszanak, meredek szirtek végszélein lebegő csinos faluk, a félkörded hegy öböl védte kis völgyekben viritó szorgalom, terebélyes diófák, eper-, füge-, szőlő-kertek, s az egésznek úri szint adó jegenye fasorok, mindez összevéve különszerü, páratlan vidékeket alkot, miknek elbájoló kellemeit csak az életre való, serény lakosság ritka böcsületessége mulja fölül. Ha valahová megérkezénk, nyomban talpon állott az egész helység órákig csoportosan környezvén telepünket, mellyből rendesen a nép-gazdászat érdekében rögtönözött kis vásártér alakult, hol csirke, burgonya, tojás, de még néha elég vén eladó kecskegödölye is találtatott. Az eddig mondottakból világos, milly hü és szabatos egy régi vándor következő rajza: »Der Berg Libanus ist von Kräutern, Bäumen und andern Früchten gar lustig. Da liegen unzalbar viele Dörffer und Höf, darinnen Christen wohnen, und den Bilgern viel guts thun, und sich in jren Kirchen wie die Latini halten.«

Ez utolsó sajátságát a Libanon derék fiainak october 10-kén reggel tapasztalók a hadedi piperétlen külsejü, hosszas négyszögöt alkotó s picziny toronykával ellátott, belül meg hat erős támoszlopon nyugvó boltozatos templomban. Igen egyszerü, szegényes fölszerelése daczára is jól esett benne misézni a hitegység testvéri szövetségének kitüntetése végett; annál inkább, minthogy ők is, ámbár syriai nyelven, de másként a romai szertartás-, öltözet- és canon-nal igen megegyezőleg, s kovásztalan kenyérrel végzik áldozatukat. A jó maroniták kedves oltárától megint csak, ugy mint máskor, görhes lovaink kemény hátára kerültünk, honnan a púpos nyeregből jobbra balra mosolygó völgyeken tul egész a tengerig terjedő kilátásnak örvendheténk. Felhőben utazni és hálni a magasban tekergőnek szokott dolog; de mégis szebb látni, midőn a fölkelő nap hitvány ellenét, az unalmas ködöt, játszva

leűzi a hegyek aljára. Illyenkor arany- és biborfényben uszik a kéjelgő szem előtt minden, kivált olly édeni környéken minő a selyem-gyárairól hires syriai Tripolisé, mellyről a suchemi lelkész irja: »Gantz lustig und fruchtbar, das Paradysz genennt; durch dieses Land fleusst der Fons hortorum, der von dem Spitz desz Libani entspringt.« Van is itt elég zuhatag és mindenfelől kitörő szép forrás, melly sebesen özönlő vizeit rohanva küldi a közel tátongó mélységbe. A földisme barátja száz meg száz ölekre terjedő, függirányos átmetszetek- és csodálatosan kigyódzó rétegekben gyönyörködhetik. De másnak is öröm lepillantani a pompás sziklaörvénybe, mellynek roskadozó párkányán szédelegve jár, mig alant a dühösen tajtékzó patak félelmesen zúg. Még csak akkor borzad az ember igazán, ha visszatekintve látja, milly hajmeresztő veszélyes gyalog-ösvényen jött le szerencsésen árva lovával. Ezek a szegény párák vizen és egy kis szalmán kivül egész nap semmit sem kapván, én nem tudom, hol veszik az erőt alá s föl annyit mászkálni; mi több kőszáli zerge gyanánt ugrani készek, mint ma egyik társunk magára hagyott paripája, egy csunya meredek lejtőn a legrövidebb utat választván, utoljára két ölnyi salto mortale-val, és pedig éles kövecsre bukva fejezé be ránk nézve kinos mutatványát, a nélkül hogy legkisebb baja lett volna. Mindnyájan örültünk neki, hogy Ain Akrid forrásánál, egy tisztes öreg maronita gyümölcsösében, ebéd-reggelizve megpihenheténk; est-ebédünket már a tenger partján izlelhetni reménylvén. »Klare Luft gibt klares Gesicht, Gott segne die Mahlzeit;« a goromba Vosz-nak e felejthetlen darabos verse jut eszembe, valahányszor szabad ég alatt, tiszta frîs légtől környezve jó étvágygyal falatozom. Illy kedvező hatással volt rám mai szép fekvésü déli tanyánk is, tulajdonkép egy lejtfokosan emelkedő, szorgalmasan müvelt, gazdag tenyészetü hegyi-kert, mellynek legfelsőbb térlegén — Terrasse — uralkodva költők el sovány étkeinket.

Ebéd után mindig lefelé rohanva s a sok, bérczen ülő

falu közt Deir-Bestar körül utat tévesztve, jobb sorsra méltó fáradhatlansággal ügyekvénk előre; minden hegyvonalon túl a sima tengert hivők lappangani; de biz ahhoz csak késő este holdvilágon s nagy nehezen értünk el. Pedig sebesen vágtatánk; mert utánunk a Libanon legmagasabb lánczai komor felhőbe borultak, pompás vihar- és mennydörgéssel bucsuzván el tőlünk örökre. A fejedelmi hegytömeg utolsó szűk völgye leirhatlanul szép volt. Egy részről a tengeri lég beható nedvétől eredő finom zöld bársony szőnyeg; másfelől a tiszta fehér márvány félkört alkotó meszes kősziklák mindig összébb húzódva; hátul meg a vad nyilást elfedő, zivatar alkotta sötét-kék függöny; s végre a szoros völgy-torok közepén emelkedő magánoz kőszálon épült arab vár, Kalaat Meszabeha, előtte velenczei Rialto szerü híddal, komoly kapu-őr gyanánt zárva be a Libanon paradicsomát. De korántsem a Brocard dicsérte Neufrus erősség ez, mellynek az ő számitása szerint tovább kellett esni Botrus vagyis a régi Bostrys, most Batrun városától. E hajdan fölötte gazdag s különösen jó borral kedveskedő helység mai hálótanyául választatván, igen roszul felelt meg előbbi szép hirének. Talán törődött testünk okozta kedvetlenség is járult a tagadhatlan hiányokhoz; annyi bizonyos, hogy itt semmi sem levén szánk ínyére, véletlenül kitört az általános panasz haragos moraja. Most vettük észre, hogy a bádog kulacsokban velünk hordott víz éleny és savany nélküli silány ital; pedig csak jobb volt, mint ha kecskebőr tömlőben állott volna, miként a német zarándokoké. Finnyás torkunk a Libanon hegyaljai nektárt is izetlennek találta; holott legfölebb eczetesnek mondhatók, s azt is meggondolhattuk volna, mennyivel boldogabbak vagyunk középkori elődinknél, kiknek a Mahomed tiltotta nedvet magokkal nyilván vinni sem volt szabad. Boszankodott is eleget a jó Bruder Felix, s Ebron völgyének elhanyagolt szőlőhalmait látván, megátkozá a szaraczenokat: »Das verfluchte Volck der Sarracenen, die nicht wirdig sind, dasz sie den guten Wein

trincken, der da wuchsz.« Igaz ugyan, hogy mindig nagy szerepet játszott a szív-erősitő bor egykori buzgó vándoraink táborában, p. o. Gumpenbergék 8 hét alatt 60 arany forintot — 6 Rodel für 1 Gülden — adtak ki e czélra; hanem egy kis nélkülözés a jó zarándoknak soha sem ártott. Inkább szólhatnánk valamit a mindennapi kenyér dolgában, melly fölötte szükséges élelmi czikk egy darab idő óta sajátszerü változatos alakban jelent meg asztalunkon. Sidon táska-féle kettős lepényét, a Libanon bérczein valóságos finom asztalkendők válták föl tésztából; a hadedi vékony, kerek begöngyölhető nagy ostyák helyett, máshol ismét négyszögü négyrétü lapos süteményt kaptunk. Csak azon egy tulajdonság maradt meg állandóan, miszerint zsidó húsvéti sovány kenyerünket gondosan össze kelle hajtogatni, hogy belőle harapásra méltó falatot csináljunk. Többi bajainkat, teszem azt Casola kanonok ur nagy szükségét: »No hanno loco necessario per purgare li corpi humani« elég érinteni.

Mindamellett másnap vigan folytatók utunkat a classicus tengerpartokon: »una costa così classica per ogni ragione, qual' è quella della Siro-Fenicia,« hol Beiruthon innen és túl van elég füstös csárda, mellyben a hőségtől epedő vándor nehány percz alatt igen jó, forró, keserü, fekete kávét kap. Áldott napernyőm is orvosolhatlan csont-törést szenvedvén még az acrei szellős pusztában, olly irigylendő kéjelemmel utazánk, minőrül az olasz krónika szól: »quasi morti de caldo e di sete.« Annál nagyobb örömmel tisztelők dél tájban Djaebbehl, a régi Byblus, kulcsos városát, hol egy magánház gyékény-dus csarnokában leheveredve fogadók a helybeli kormányzó és egy maronita lelkész udvarlását. Középkori utasok Biblus, Biblium és Giblet név alatt dicsérik e hajdan erős várost, melly a királyok könyvében s Ezechiel jóslataiban is szerepelvén, az antiochiai patriarcha tulajdona lőn. De senkisem tudja bizonyosan romai, vagy még régibb korbul való-e a vár, mellynek besza-

kadt nagy boltozatos teremeiből, pálma s füge sarjak közől, igen szép kilátás nyilik a drága romokkal telt üres kikötő- és növénydús szomszéd hegyekre. A szárazon is itt ott hevernek az elmult dicsőség csonka darabjai, s egy minap épült khan pitvarát egész hosszában érdekes régi oszlopok ékesitik. A hüvös bazart is meglátogatván, a fönemlitett gouverneur urat ottan kalmári minőségben szemlélők. Nagy örömemre szolgált ez ázsiai kis piaczon Pollák bécsi gyufáit színről színre láthatni, annak bizonyságaul, milly óriási léptekkel halad a nyugoti világitás keleten. Viszonti hálából kőrétegekre nyomott halvázakat, meg penészes görög és romai pénzeket árulnak — s gyártanak — itten, szám nélkül, igen olcsón Europa számára; de vigyázni kell a vásárlónak, mert ugy látszik Byblosban a rég-érmészet különös keresetnem. Hihetőleg nem terjed idáig az antiochiai mutsellim hatalma, ki 100 ütleget igér a régi pénzt találónak talpára, ha lelt kincsét neki nem kézbesiti. A mi nagy óbuvár főkalauzunk egy »Judaea Capta« réz érem megszerzésének majdnem ugy örült, mint a brabanti herczeggel folytatott utazásnak, mellyről igen sokat beszélvén kitünteté, mennyire büszke rá, hogy olly nagy ur vezére lehetett keleten. Egyébiránt Schembri gazda korántsem olly gonosz utmutató volt, minőrül Fabri panaszkodék: »der Tamgwardin, Trutzelmann ist ein untreuwer Mensch, Jüde, Christ, Renegat.« Arab szakácsa is elég becsületes ügyes embernek látszott; ámbár nem volt egyszermind borbély és lantverő, mint a Felixéké: »Conrad der Koch, Schärer und Lautenschläger.« Nekünk magunknak kellett vala czimbalmozni, ha tudtunk volna hozzá, midőn alkony felé Adonis, most Ibrahim, szép szőke folyamán, az az sajátlag István főherczeg Innsbruck melletti pompás boltívéhez hasonló merész hidján átkelénk. Ez után következék Djunieh rendkivül szép öble, mellynek éjszaki szélét régi vártorony őrzi, körüskörül meg a növény- s ipar-dús halmokon és hegyeken csinos falvak, nyári lakok, zárdák és templomok,

fejérlenek, kedves zöld koszorutól övezve. A bátor lazaristák Antura-ja, meg az egyszerü ferenczieknek Harissa-ja fölöttünk ragyogtak; különösen pedig a derék jezuiták Ghazirja fent egy kiálló csúcson olly szeliden mosolyogva néze le a loyolai tanitványoktul remegő világ fiaira, mintha egy csöppet sem félne dühös agyarkodásaiktól. Igen jól választák ki a tudós férfiak e gyönyörü helyet jelenleg 40 tagot számitó egyetemes növeldének, mellyben annyira szükséges benszülött papság készül a különböző nyelvü és szertartásu keleti hivek számára. Ezért is méltán világit szép kolostoruk a Libanon egyik előhalmán, miként a jeles rend érdemei az egyházi évkönyvek hü lapjain. Öröm volt e nagyreményü intézet közelében éjjelezni.

Egy a tengerparton álló magánlak üres belsejével összekötött sátrunk october 12-iki hajnalban diszes tábori kápolnául szolgált, mellyben vasárnapi teendőinket végzők. Azután Djunieh meredek utczáin végig szép csöndesen föllovagolánk a klastrom-dus közel tetőre, egy syriai görög templomot és sz. Mihály kedves nőzárdáját »Zuk Mikayl« meglátogatni. Élénk szinezetü pompás arany- és selyem-szövetek készitéséből élnek a serény maronita szüzek, legdrágább kelméiket csinos kis házi-szentélyük ékesitésére forditván. A szellemi gondjukat viselő három lelkész szives kiséretében megnéztük az igen egyszerü czellákat és egy hajdani ősérsek arczképével diszelgő étteremüket. A szivből megunt keserü kávét megköszönvén rendkivül jó fris vizzel vendégelteténk meg. Utóbb a görög farkas-ból arab kutyává lett Lycus, most Nahr-el-Kelb, torkolatánál egy malmos-csárda hüvös árnyékában megpihenve, az eb-folyam habjaiból szemünk láttára készült limonade itallal enyhitők a kiállhatlan kutya-napi hőséget. Különben igen szép és nevezetes helyen valánk, a Libanon alján gazdagon tenyésző czukor, olaj, narancs, eper sat. ültetvények közepette. Bámul a gyökeresen fölvilágosodott kéjutas, hogy talán 100-ra menő zárda s egy pár ezer

maronita barát és pap tudvalevő rút henyesége ama szorgalmas nép ernyedetlen iparát nem képes elölni. Másrészről meg a palaestinai pusztaság ellenében föltünő gazdászati müveltség- és virágzáson csodálkoznék az ember, ha nem tudná, hogy itt a jámbor katholikusok megbecsülik egymás jószágát; mig Judaea szerencsétlen térein a sáskánál is gonoszabb beduin ipar-lovagok uralkodnak: »dont la rapine est la seule industrie.« P. Eduard különös mükedvelésnek czimezi az ottani szokásos kártételeket: »Es soll hier eine eigene Liebhaberei sein, in Saaten und Pflanzungen Schaden anzurichten.« Mirenézve a sz. földön kiki csak annyit termeszt, a mennyit meg tud őrizni; ez utolsó föladat sokkal nehezebb levén az előbbeni munkánál. Gabona- vagy gyümölcs-éréskor egész családjával együtt kénytelen a gazda künn terebélyes fák vagy sátrak alatt tanyázni, hogy veritékes keresményét a végső perczekben el ne veszitse. Kivált a keresztény birtok állapota szerfölött kétes, mert ez irányában a török morál: csalni, nyúzni, fosztani szavakban központosul. »La morale des musulmans dans leurs relations avec les chrétiens est, comme il résulte de leurs propres aveux, d'une improbité révoltante. Ils prennent le fruit sur l'arbre et le blé sur pied.« Dunoyer, jeruzsalemi volt franczia consulnak e kemény nyilatkozatát tartozom közleni; bárha tudjuk, hogy a párizsi assises előtt is megfordulnak ollykor illyen gyakorlati communismust valló tolvajbandák. Pedig a mi nyugoti jeles állam-tanáraink büszkén hirdetik: »Der Staat ist die äuszere Rechtsordnung, der organisirte Friede.« Igen de a gyakorlati politika, ugy mondják, kivételekből él; csak a szegény együgyü maroniták tartják meg a szabályt, mivel Isten VII. parancsolatában áll. Veszik is hasznát, mert alpesi hazájuk köveiből téjjel mézzel folyó Kánaánt varázsoltak elő. Másként elég sovány, terméketlen ország volna ez is, minek tanujául utunkban állott a Nahr-el-Kelb nevét viselő roppant hegyfok, Capo grande, mellynek a

szédítő magas hidon tuli zordon sziklába vágott félelmes ösvénye Tyrus ösmeretes hágcsójával vetekedik. Antoninus Pius út-jának jelöli ezt az olvasható latin fölirat; mig a többi durva, jórészt elmállott féldombor alakok s jelképes faragványok, ha igaz, Sesostris- és Nabuchodonozor elődeinek itt jártáról tanuskodnak. Berythusi szoros nevét is viselé hajdan e bajos átmenet, mellyen túl ismét az arany idő daczára ma rendkivül nyugtalan tenger partján, két folyam és több hegyzuham medrében, vízvezetőkön végig s nehányszor a kiözönlő hullámtorlatokon át gázolva sieténk haza felé. Végre dél tájban Beiruth paradicsomi kertjeinek bokros sövényei közől kibontakozván s a halál itt folydogáló patakát is szerencsésen kikerülvén, egy régi romai híd ivei alól hamar fölértünk a kies halomra, honnan letekintve megint kitetszett, milly nagy különbség az, ha komor, rideg, holt kőhalmaz helyett a bájos zöld növényzet olly kedves eleven színt ad a városnak. Julia Felix, a gazdag kereskedő gyarmat, vagyis a jogászi főtanodájáról hires Berythus állott ujra szemeink előtt. A »Pilgerbuch« Regia in Cappadocia-nak nevezi, hol sz. György vitéz egy gonosz sárkányt megölvén a király leányát kiszabaditá fogságából: Mislin szerint Alexandra császárnőt menté meg a bálványozás szörnyétől. Rudolf ur még a tavat is látta, mellyben a rút állat tartózkodék. Most egy török mecset foglalja el a sz. vértanu kápolnájának helyét. Alig hagytuk el jobbra ez épületet, balfelől egy ujonnan kiásott régi koporsót, Európába viendő hosszu kőládát türhető vésmüvekkel, mutatának; s ekkép szerencsénk volt esetleg valami ritka óságot is szemlélhetni Sanchoniaton üres szikla-sírok- és phoeniciai vagy romai fördőkkel dicsekvő honában. Igy végzők be, Isten segitségével baj nélkül, hét napi kirándulásunkat; s nagy örömünkre teljesen helyreállitva találók kedves Lefichantunk egészségét. Már csak ezért is megérdemlik az irgalmas apáczák oszlop-tornáczos szép palotájokat, mellyben a betegek

ápolásán s gyermekek nevelésén kivül benszülött tanitónőket is képeznek a szomszéd hegyek közti lányiskolák számára.

XXIII.

October 13-ikán esteli nyolcz órakor indulni kellett a »Messagerie impériale« hajóján Alexandriába. Menet-jegy, utlevél, harminczad, pakolás, sat. efféle apró gondok ölik el közönségesen az utolsó napot. Jeruzsalemből Jaffába s onnan a tengeren ide küldött nagyobb málháink szerencsésen megérkezvén, a török vám hivatal kutatásain is könnyen átestünk Lesseps főconsul ur kavaszának tekintélyével. A derék franczia ügyviselő igazán nagy figyelemmel viselteték buzgó zarándok honfiai iránt. Mindenfelé irogatott a kis karaván érdekében, s annak jöveteléről Saida-ból külön futár által tudósittatá magát. Itt meg azon örvendetes hírrel lepett meg bennünket, hogy sz. Anna jeruzsalemi szentélye a kathol. egyháznak visszaadatott; melly ajándékról szóló nagyúri fermán hozója, egy Konstantinápolybul jött ifju abbé velünk utazott Caipháig. Sürgetősebb dolgainkat elvégezvén körsétát tevénk a lármas kikötő partjain, hol a tegnap éjjeli földrengés következtében még ma is zajló tenger hullámai folyvást kicsapongának. A hires gazdag bazar sürü tömkelegén áttolongván, egy nyilt csarnoku tanoda piszkos belseje voná magára figyelmünket, hol a középen indiai bálványként mozdulatlanul térden-ülő komoly tanár körül énekelve kiabáló növendék-raj döngött. E tudós kisdedeknek itten s a vidéken nagyobb hasznát veszik, mint máshol; mert ugy tapasztaltam, hogy Byblos és Beiruth tornyaiból ártatlan gyermeki hang szólitá föl a mozlim hivőket imára: mi talán azt is jelentheti, hogy Mahomed tisztelete itt már hanyatló félben van. Kivált ha fölmegyünk a

szép Bellevue nyilt födelére, egy pár minareten s a négyszarvu régi házakon kivül nem sok nyomát látjuk a félhold uralmának. Ellenben a magas gőzkémények europai müveltebb ipar jelvényei gyanánt füstölögnek; s a 14 ezer katholikus, ugyanannyi szakadár lélek számra nézve is legyőzi a muzulman harmadot. Zsidó kevés van; hihetőleg mióta seregestül megtértek az általuk meggyalázott s keresztül szúrt feszület csoda-jelenetére; melly vérző kereszt legendáját Gumpenberg is emliti. Mivel tehát nagyobbára keresztény hivek lakják a várost, itt is olly szabadon hangzott az üdvözlő Ave Maria, mint Carmel halmain, s a tulnyomólag kathol. Libanon tisztelve hallgatá Szűzanyánk dicséretét. Soha sem láttam olly tiszta derült alakban e nagyszerü hegylánczot Sannin s Makmel kopasz csúcsaival, mint utóljára ma este a beiruthi halmok mögött leáldozó nap bibor sugaraiban; Djunieh szép öble s' Lycus folyama és magas hegyfoka szinte kézzel érinthetőnek tetszett. Mr. Graham, a jeruzsalemi angol missio pénzőre, kivel a sidoni temetőben, itt és Tripolis körül is találkozánk, hol szenvedélyes photographi minőségben kellő készülettel mászkálván libanoni fényrajzokat készitett, ez uton reménylem több örömet szerez a műkedvelő világnak, mint olcsó biblia fecsérlésével.

Végre ütött az elválási óra; csak három franczia pap s két világi maradt velem; a többi más irányban került hazájába. Közönségesen kábitó zaj és zavar közt megy véghez a tengeri hajóra szállás; miért is különösen illy alkalommal szemesen kell vigyázni mindenkinek saját holmijára. Borzasztó látni, milly iszonyu terhet vesz a rongyos arab hordár vállára, hátára s azonkivül fejére és kezébe; tizszeresen megérdemli szegényke azt a hitvány 4—5 piastert. Rendesen fejszéditő hintázással jut az ember távolabb horgonyozó gőzösére; hol aztán annál jobban esik a kész vacsora. Hatalmas, 300 ló erejével uszó Jourdain-ünk födözetét rakva találtuk görög és örmény és török zarándokokkal, még az első hely

nagyobb részét is azoknak kellett átengendni. Köztük az Egyiptomba sietö fiatal szakadár püspökkel igen hamar illedelmes szóvitába keveredénk az »ex Patre Filioque« fölött; igen, mert testvérileg velünk tartott egy tisztes görög kathol. érsek De Muza, ki Damascus-on tul másfél napi távolságu Yebrud és Höms vidékéről Romába megy, erőt s vigaszt meriteni a kathol. egység apadhatlan forrásából. Szép esthajnalra keletkező borus holdvilágon csaknem éjfélig vártuk a késedelmes postát, s tengeri fris levegőt szíva, búskomolyan tekintgeténk nyugot-éjszak felé; mert arra feküdt a roskadozó török birodalmon túl egy szép kis haza, mellynek lelkes fiai ezerenként vérzettek el a szent hit örökös ellenéveli százados küzdelemben. Valljon mikor fogják Europa ildomos országnokai »viribus unitis« aratni annyi ember-élet áldozatának érett gyümölcsét? Hiszem, hogy épen a magasan állók tapasztalják sokszor leginkább az emberi akarat erőtlenségét s a tények és körülmények roppant hatalmát; mégis többet tehetnének egyesült erővel, ha földi eszély mellett egy kis égi bölcseség is vezérlené tanácskozásaikat; akkor bizonyosan nagyobb gondjuk volna Krisztus szent földére s a hit érdekeinek keleten előmozditására. Ott van például, e perczben csak 15 gőzös-órányira tőlem, a keresztény századok évkönyveiben tündöklő Cziprus szigete, Barnabas bölcsője és sírja, mellynek a szardiniai király fejedelmi czimét viseli; de g. Cavour, a helyett hogy valamicskét tenne az üres czim igazolására, könnyebbnek tartja otthon a szerzetes férfiakat és nőket nyaggatni. Adja Isten, hogy megtérjen annak példájára, kinek keresztjét Felix e szigeten látta: »das Kreuz des rechten Schächers.« Még jobban el van hagyatva Rhodus, sok üdeig a vallási buzgalom és bajnoki hűség sziklavára, mellyből mintha kő kövön nem akarna maradni, évről évre idomtalanabb omladék lesz; kivált miután a tegnapi zivatar villáma lőportárába ütve sz. János mecset-templomát, a hősök nagy tornyát s a nagymester palotáját egészen romba dönté; a

városnak több mint egy harmadát s legalább ezer embert eltemetvén. Igy hullanak porba egymás után vitéz lovagrendünk s keresztény őseink utolsó emlékei. Feküdjünk le.

October 14-kén sebesen röpülő hajónkon is, ugy mint minden jól rendezett falu- vagy mezővárosban, a kakas kukorikolása, meg a piros hajnal derengő világának behatása üze ki bennünket hat ágyas szűk hajlékunkból. Lesseps ur kis consularis csolnaka egész éjjel velünk uszott, egy pár ügyes janicsárt hordván lélekvesztő ölében, A föndicsért fermános papi követet kisérő szives főügynök eleinte kedvetlen vala, mivel a franczia pártfogást jelelő tricolor Carmel csúcsán tüstént nem lobogott; utóbb egyszerre fölvillanván a tüzes három-szín, örömhírt vivő társával, megelégedve szállott ki a sz. hegy alatt Palaestina partjaira. Caipha gőzöst ritkán fogadó révének fődisze ama nevezetes hegyfok, mellynek fejedelmi koronája ösmeretes vendégszerető kathol. zárdánk a szent föld ragyogó fénytornyaként sokáig kisére bennünket: »le mont Carmel, ce phare de la Terre promise, si cher au pélerin, auquel il annonce le voisinage de Nazareth, de Bethléem, de Jérusalem.« Mislin. Reá következik Athlit vagy Castel Pellegrino, Brocard »Bilgerburg«-ja, melly akkor a vörösbarátok kezében fölötte szilárd, bevehetlennek tartott erőde volt; Tanturah, hajdan Dor királyi városa; a krokodil folyam Zerka; Cornelius százados Caesarea-ja, de Strato tornya, Heródes palotája s Augustus temploma nélkül; Ali-Ebn-Harami, az az a haramia-fiu Alinak sírmecsete; sat. A figyelmes néző t. i. sorban oda helyezé e jó hangzatu neveket a tenger partjára s hozzá képzelvén a többit, kész volt az érdekes történeti és földirati szemle. Lám ott van valami fejér, az Kisarieh; ott látszik valami barna folt az Apollonia; s igy tovább eszményileg utazva unatkozik a vándor, miután elfáradt, megfásult, tespedő keblében utoljára sem a régi sem az uj romok közelléte nem képes viszhangot költeni. Mulatságosabb látványul szolgált a hajó födözetén hemzsegő tarka barka sereg.

Minduntalan rezgő csavaros derék Jordánunk fölszinén a szegény zarándok-nép számára készült hosszu sátrak alatt élénk mozgalom uralkodék. Egy fiatal arab rögtönész bús énekét őszerü lantjával kisérve, rekedt torokkal, iszonyuan kiabált; pedig különben nem roszul pengette volna gyönge hangszerét, ha esetleg a szomszéd tanyáról közbe sivitó gyermekrivás nem keseriti meg édes zenéjét. Festőibb csoportulatot alkota egy a podgyászhalmon ülő bugyogós csalmás gazdag úr, két kis fiuval ölében s alázatosan fülelő szolgáitól körülvéve. Odább meg egy pénzes angol, tábori székével kezében hiába keresé a kényelmes árnyékot, mivel az el vala foglalva papucsos, leples csoszogó török hölgyek és síró kisdedek által. Hátrább egy sovány carmelita Indiából, meg egy búzavirágszinü kámzsás, testes ferenczi Mexicobul szépen egészité ki a czifra néprajzot. Ime igy szállonganak e jó madarak mindenfelé korom sötétséget terjesztvén denevér szárnyaikkal. A Jeruzsalembe vándorló amerikai barát előttünk ösmeretlen kiáltó szinét azzal derité föl, hogy náluk a többféle szerzet-tartományok illy módon különböztetnek meg. Érdekesebb ujság vala ránk nézve, mikép szerencsétlen, földúlt hazájában is százezeret haladó tallér-adomány gyűlt Sion hegyének megváltására.

Igen szép, arany idő mellett, elég csöndes hullám-uton, sebesen járó gőzhajónk hamar eléré Jaffát, s először is az egészségre vigyázó tisztek látogatását fogadá, kiknek lobogós kis ladikja csaknem elenyészett a pajkos habok közt; csak ezután férhetvén hozzánk a vendég-kereső bárkák sürü tömege. Föntisztelt családos törökünk legelébb is drága háremját akarván biztositani, nagy gonddal ürgött forgott, dörmögött a kényére hintázó gőzösön, mellyhez jutni s a mellynél megmaradni bajos föladat volt a fürge sajkásokra nézve is, kiknek egyébiránt eszélyes titka abban állott, engedni a torzsalkodó hullámnak s ha lecsillapult ujra visszatérni. E tenyeres talpas arab ficzkók iszonyu lármával szokván mindent tenni, s egymást a

legélénkebb jelbeszéddel capacitálva, hadarászva okoskodni: természetesen borzasztó zűrzavar, tolongás, zaj és pörpatvar közben megy véghez a ki- és beszállitás. Csak az emberi gonosz kárörömre nézve lehetne mulattató látni a faragatlan legények által eb-kölykök gyanánt fölkapott s ledobott mozlim gyerekek röpülését, hallani a sírva ríva, mindenbe kapaszkodva lecsúszó félénk asszonyok jajgatását. Azt is megtanulja egy úttal az ember, hogy valami finom bőröndöt magával keletre ne vigyen; mert durvább kezekbe holmija sehol sem kerül e világon. A seregestül távozók helyett kevesebb s kedvesebb vendégeket kapván, hajónk mintegy némikép megtisztult. Ezek közt egy az Ararát hegyéről érkező angol őrnagy tűnt föl pipacs-vörös nadrágával; és a mi szegény franczia társunk beesett, halvány sárga képével. Názarethben tőlünk elválván s az uton megbetegedvén idáig vánszorgott, s itten sz. József szüzeinél egy kicsit fölüdűlvén, alig hallá meg, hogy franczia hajó van a révben, sulyos elgyöngülése daczára kész volt azonnal a tengerre szállani. Lám illyen az ember, ha talán halni távozott is onnan hazúl, rövid idő mulva megint csak haza kivánkozik. Meggondolván, hogy minket is érhetett volna illyen balsors, néma hálával ösmertük el az isteni gondviselés érdemetlenül tapasztalt különös kegyeit. Később nagy örömmel értesültem róla, hogy nyavalygó paptársunk szerencsésen eljutott édes honába; példát adván rá, mikép néha beteg test- s még betegebb lélekkel is sükerülhet a zarándoklat. Este lőn, mig a ki- és berakodás apró bajain átesénk. Volt bezzeg idő jól megnézni utoljára Jaffát, s higgadt kebellel bucsút venni Palaestina kedvelt partjaitól. A nyugoti magas háztetők hiánya, közelebbről tekintve, olly rombolt arczulatot nyom e födeletlen keleti városokra, mintha mind leégett volna. Hasonló pusztulás szine bélyegzi a szent föld legnagyobb részét is; de a végbenyomás, minden elhagyatottság daczára, mégis lélekemelő, mondhatom örvendetes: mert az isteni szent ige s igéret

csalhatlan igazságát ebben is kézzel foghatólag tapasztalván, ugyanazon isteni tekintélyen alapuló hitünkre biztosan épitünk; egyedül állandó vigaszt, sőt zavarhatlan lelki nyugalmat meritvén a golgothai sz. sír éjjeléből, mellyet a föltámadás ragyogó fénye olly dicsően megvilágit. Azért hagyá ott szivét jámbor olasz Guidánk azon üres sir ölében, s fönnen hirdeti, mikép Roma nagyszerü fénye sem vete nála fátyolt Sion dísztelen árva leányára: »le magnificenze romane non avevano steso un drappo mortuario sullo squallore della figliuola di Sion.« Azért nevezi Mislin Judaeát: »une terre où l'on ne saurait faire un pas sans rencontrer une preuve de la foi;« mert a hely szinének föltünő megegyezése az evangelium részletes adatai- s a régi biblia körülményes rajzaival, minden lépten nyomon uj bizonyságot nyujt az üdvözitő hit érdekében.

October 15-ikén sz. Therezia napját kényes bőrünkre érzékenyen ható fris szél s permetező felhők ékesiték, ima- és társalgásra való időt szerezvén a sík tengeren dermegő közönségnek. Tanult, müvelt ifju tiszttársaim között egy pár u. n. »missionnaire diocésain« levén, örömmel értesültem általuk azon üdvös franczia intézményről, miszerint a megye középpontján szabályos közéletet folytató nehány áldozár minden perczben kész a lelkipásztorok kérelmére népmissiót tartani. A hajó derék kapitánya, M. Aubry de la Noë, finom, beszédes, tapasztalt férfiu, kinek szerencséje volt Abdelkader ő magasságát Algirból Brussába kisérhetni, e küldetés részleteivel mulattata bennünket. Zömök barna hadnagyunk meg africai veréb vadászatot rendezett a födözeten; előbb kétcsövü pisztolylyal üldözvén a közel partokrul látogatóba jött ártatlan vendégeket, utóbb meg szennyes apródait uszitván rájok, hogy kézzel fogjanak neki sovány pecsenyét estebédjére. Csak a velünk maradt nehány muzulman tekinte hidegen részvétlenül ez élénk hajhászatra, semmikép sem engedvén magát megazvartatni feszes ülésében, vagy feszengő imája- s mindig egy-

hangu dünnyögésében. Tagadhatlanul dicséretes dolog ez a bátor nyilvános áhitata Mahomed hiveinek, kik még szokásos vallási mosdalmaikat is készek legalább részleg elvégezni a hajó valamellyik szögletében. Dr. Rauchwolf-nak volt legtöbb gondja e pogány szertartásokra s hitelesen irja, miszerint háromféle vezeklő mosakodás divatozik náluk: az első a nemi tisztaság elleni vétség orvoslásaul az egész testre kiterjedvén; a másik gondolat-, szó- vagy tettel elkövetett egyéb vétkek esetében a bünös fejét és öt érzékeit illetvén; a harmadikra pedig az köteleztetvén, a ki természeti szükségét végezte. Az illyen pontos emberek megérdemlik azt a szép szabadságot, hogy Courban-Bairam ünnepük alkalmával élő áldozatul kakast, juhot vagy tevét nyujthassanak be, mellyet az Iman leölvén, családjával megemészteni kegyeskedik. Nem kevésbbé hasznos buzgalommal szokott járni a mekkai zarándoklat, mellynek vallási czélja elválaszthatlan a kereskedelmitől: »Ces 30—40 mille pélerins trafiquent tout le long de la route.« Legszebb az, hogy a visszatérő vándorok Jeruzsalembe szoktak menni, mivel különben jámbor utazásuk Isten előtt nem volna kellemes; sőt, Rauchwolf szerint, azt hiszik, mikép egy e szent városban töltött éjszaka bizonyosan üdvözit. Azonban ujabb tudósitások a korán tisztelőit is elárasztó közönyösségről panaszkodnak; hajdan 20 ezer teve kellett a mekkai nagy karaván nak, most pedig ennek felénél is kevesebb elegendő. Egyrészt dicsérik a mozlimeket, hogy vasárnapunkat is megülik, valószinüleg a henyélés kedveért; de másrészről a tiltott borivás is megjárja illy keresztény ünnep, vagy a szomjas gége tiszteletére. Mióta Ibrahim a kerengő derwisek forgalmának gátot vetett, a csöndes török-barátok száma is csökken. Minden oda mutat, hogy Allah nagy látnoka magát a kor szellemèhez alkalmazandja, körülbelül olly módon, mint az egykori franczia szinészek, kik Talma előtt Mahomedet is frakk-ban és kurta gyiklesővel adták. Nekem ugyan nincs kifogásom az illyen

divatszerü fecske-farkas vagy rövid szük kabátos muzulman ellen; de a félhold uralmát e fél- és álmüveltség ép olly kevéssé fogja biztositani, mint a szemtelenül üzött megvesztegetési rendszer, mellynek általános elterjedését keleten e közbeszéddel jelölik: »Chez nous tout le monde mange.« Egy előkelő hivatalnok a minap nehány millio elsikkasztásáról vádoltatván, jóakaró főnöke bizodalmasan azzal ijesztgeté: »Jaj neked, ha nem igaz;« t. i. véged van, ha nem loptál annyit, hogy szigoru biráid szivét is meglágyithasd, s tulajdon zsebedben is maradjon valami. Ezek is azt tartják, hogy az állam embereit a föld javaiban köteles részesiteni; nem pedig az ég örömeire képesiteni: »Der Staat habe nicht den Himmel, sondern die Erde zu vertheilen.« Szerencse, hogy általánosan még be nem vétetett a calcuttai hinduk azon szbálya, mikép a beteg embert, ha orvosának nincs többé reménye életéhez, tüstént elviszik a sírkertbe; mert különben az érintett kórjelek mellett a szultán birodalma, mint súlyosan beteg egy koronás gyógytudor véleménye szerint, már el volna temetve. Ámbár egy keleti bölcs a nyugoti müveltséggel kérkedőnek könnyen megmondhatná, miben áll az a kétes érdemü fensőbbség: »a kabinetekben ármánykodni, a ministeriumokban egymást megbuktatni, a kamarákban lekiabálni, a bureaukban egymás elől a hivatalokat elkaparitni, a börsén csalni, a salonokban nyeglélkedni, sat.«

October 16-ika szép reggelén magas fénytorony és ösmeretes láthatár villana föl szemeink előtt: »un horizon tout hérissé de coupoles, de pointes aiguës, de maisons blanches et d' une quantité innombrable de moulins à vent.« Ez bizonyosan Alexandria lesz, melly szélmalom dolgában épen olly gazdag, mint a homoktenger szélén fekvő Czegléd-ünk szárazmalmaira nézve. Másfél hónapja szerzett régi barátinkat jó egészségben találók; de nem akarván alkalmatlankodni, az Hôtel d' Orient-ba szállottunk, hol azon elv daczára: »les piétons sont mal reçus dans les auberges« szivesen fogadá-

nak bennünket. Europai kényelem, izlés, szolgálat, élelem, sat. nem hiányzottak, a közasztalnál nagy meglepetésemre német nyelv uralkodott; hanem egy kóborló würtembergi pofók ur azonnal szőnyegre hozá durva rágalmait is. A rég elhúnyt egyházi választó-fejedelmek gyalázása után, Ximenes bibornok Spanyolhonban látta fényes miseruháját kezdé ránczigálni, meg egy drága kis földgömb tündöklése az oltáron még mindig sérté álnok szemeit: »Istennek, ugymond nagy bölcsen, korántsem telik kedve az arany- és ezüstben;« hanem valószinüleg Mendizabal és Espartero rablásaiban? Ezek az egyház-gyülölő mai gonosz inquisitorok, addig is mig a fölvilágosodott máglyát meggyujthatnák, tüzes mérges nyelvükkel marczongolják össze mindennapi áldozatukat. A jeruzsalemi sz. sir is undoritólag — ekelhaft — czifrának tetszett ama szájhősnek; s a régi cultus piperétlenségét csömörlésig hánytorgatá: valljon az ő lakása-, öltönye- s egész életmódjában ősi egyszerüség uralkodik-e, az más kérdés? Végre hozzáfogott a nagyszombati görög tűz-botrány elbeszéléséhez, s jó nagyot füllentve merészen állitá, hogy az idén megint verekedtek a romai papok az óhitüekkel. Egy pár hazugsággal több vagy kevesebb, az nem árt, csak a katholicismus ellen használjon. Hisz akármellyik olcsó naptárból kivehette volna, hogy ez évbeni húsvétunk külön esvén, buzgó szerzeteseinknek alkalma sem lehetett a szakadári túlkapások ellen jogaik tényleges védelmére; de különben is tudvalevő dolog, hogy az utolsó nagyszombati csatában kizárólag örmény és görög bajnokok vére folyt. Azoknak legalább nincs joguk illy felekezeti villongásokrul panaszkodni, kik magok is jót szakitának az egyházon, s annyiszor véres harczra kelének állitólag a »sola fides« érdekében. Vagy talán az a baj, hogy a würtembergi jámborok is szeretnének jogosan részt vehetni a jeruzsalemi keresztények öklözködéseiben? Csak türelem; a hatalmas angol-porosz védnökség alatt, még ezt is elérhetik. Szép dolog az ész és elmésség; de csunya, mikor

némelly fensőbb értelmiséget követelő vándor madarak még Egyiptomban is szajkó módra fütyölgetik otthon betanult gunydalaikat. Szerencsére itten régi tapasztalásból jobban ösmerik és becsülik a kathol. áldozárokat, mintsem ollyan alávaló ráfogásoknak hitelt adnának. Kivált a kötél-öves papok, miként Nazer Mohamed a ferenczieket elnevezé, mindig jó hirben állottak; mert valamint egykor, ha kelle, vértanusággal bizonyiták a vallás iránti hűséget számosan, ugy legujabb időkben az öldöklő epemirigy áldozatai- s a lelkipásztori buzgalom példányaiként hullának el többen a Nilus mocsáros partjain. Sőt a szent-földi őrség elnöke maga is épen e halálos járvány idejét választá igazán apostoli látogatására; férfias elszántságával lelkesitvén a hiveket és pásztorokat, kiknek illyenkor az egyesült keletiek gondja is vállaikra szokott háromlani. Szegény apáczáink a jó barátokkal vetekedve osztoznak a munkában és veszélyben, meghálálhatlan szolgálataikkal igazolván azon üdvlövéseket, mikkel Ibrahim pasa őket első megérkezésük alkalmával az alexandriai kikötőben fogadá. Reménylem, hasonló méltányos türelem érzete fog ezután is uralkodni az alkirályi családban; s anyjáról itélve bizonyosan illy szellemben neveltetik Said pasának fia, kit ma este fényes udvari hintóban, hat janicsárral, sétára kimenni láttunk. Igen okos szabály, hogy minden kocsi előtt rendesen fekete futár szalad az uton; mivel annak zörgését az itteni mély homokban nem igen hallani. Tehát az elgázolási veszély elháritásáról igen emberségesen gondoskodik a rendőrség; csakhogy másrészről kérdés, valljon az illető futnokok ember-szerető s kimélő dolognak tartják-e az arab lovakkali köteles gyalog-versenyt?

October 17-ikén pénteken a sz. kereszt alexandriai oltárától indulánk Egyiptom fővárosába. Frankhoni szives barátim fiakeri méltóságu szamárháton kisértek el a vaspálya udvaráig, hol à revoir reményében valószinüleg örökre megváltunk egymástól; csupáncsak abbé Steiner, a mainzi ere-

detü lelkes franczia, maradván állandó bajtársam a nagy gúlák csúcsáig. Vasút Egyiptomban, és pedig a magas pyramisok felé, az elaszott holtak városához repitő mozdony! Valljon nem riasztja-e föl évezredes álmaiból ez idegen zörej a Pharaók ősi nemzedékét? Albion vállalkozó fiainak minden sükerül. Hiába panaszolják a németek, hogy gőzöseik a szép Rajnát és Schweizot londoni fogadóvá teszik; a fejér Libanon ormain is csak ugy otthon van a pénzes angol és lehetőleg comfortable utazik, mint az iszapos Níl mentében. Abritt consul Baalbek omladékai körül összeveszi az üres telkeket, hogy idővel rátehesse kezeit a hires romokra; máshol meg keleti vaspályákat épitenek a londoni bankárok, kényelmes utvonalul s ürügyül az egykori elfoglalásra. Mi köszönettel tartozunk annyiban, hogy jó pénzért elég sebesen 6—7 óra alatt fölfuthatánk Cairoba, mit egyébként alig láttunk volna ez életben. Velünk ment a jeles épitész Fra Seraphino, megnézni a legujabb földrengés okozta repedéseket az általa épitett csinos templomban, hol a nagy feszület és réz gyertyatartók pehelyként hullának le az oltárokrul. Szép szerencse idegen földön ösmeretes emberrel járni, ki minden apróságról fölvilágositást adni képes. Illyen ügyes tolmács volt a mi jó ferenczi barátunk, megmutatván s magyarázván nekünk a Gabarri-ba nyuló vizvezetőt, Mareotis tavát, a Mahmudieh csatorna hosszában épült nyaralókat, az alexandriai nagy uraknak falusi lakul szolgáló Ramle-t sz. Victor kápolnájával, Napoleon egyik csatatérét, a honnan 12 ezer muzulmant üzött a turbánnal megtelő tengerbe, sat. Tőle tudjuk a vasuti állomások: »Kafr Dauer, Villa Damanour, Kafr-el-Ais, Kafr-el-Zajad, Tantah, Ain-es-Sam, Berket-el-Seba, Bennah, Haliub« neveit. Mellettünk igen mezei kinézésü országut vonult el szép törökbúza, s gazdag rizs-vetemények és virágzó gyapot-földek közt. Jobbra balra rendkivül erős vízáradás jelei mutatkoztak; magyaralföldi emberre nézve nem nagy ujság, csak a lassu Tisza végetlen kiöntéseit képzelé

magának Füredtől Poroszlóig. Mondják, hogy a jótékony Nilus illyenkor egész faluk'at elvisz magával; a mi sajátlag nem nehéz mesterség, miután az itten divatos tapaszfal-épületeket egy pár napi áldott eső is tönkre tenné. Hanem ép olly hamar fölkelnek ez elpusztult helységek újra sáros hamvaikból, hogy a mi czigány-városainkkal vetekedő agyag-várakat képezzenek. Ezekért ugyan nem igen volna érdemes ide fáradni, sem pedig a pocsolya-szerető egészen itthonos bivalyok kopasz bőreért. Érdekesebb a sok pálma-liget, és a tömérdek ibis vagy fehér kis gém csoport szemlélete. Odább meg a szép zöld növény-füzér övezte hires folyam, szerteszét ágazó nagy és kis csatornáival s napfényben uszó megszámlálhatlan vitorlás bárkáival pompás látványul szolgál. Dél.e Kafr-el-Zajadhoz érvén a Nilus egyik nagy ágán keresztül egy kis gőzös szállita bennünket a tulsó parton megujuló vasuthoz; a terhes szekerek s lovakkal és utazó katonákkal teli kocsik ellenben egy arra való magas, széles kompon usztak át. Az egyiptomi tiszta öltönyü vitézek jobban néznek ki, mint a nagyúr emberei; s érdemes tisztjeiket azért is dicsérnem kell, mert különös figyelemmel viseltettek a szegény frater Seraphino iránt, kinek azonban Michel-Angelo fejére emlékeztető, szilárd jellemü, márványra méltó azczulata önkénytelenül is tiszteletre hivott föl. Az erélyes víg barát társaságában pénteki sajt, kenyér s gránátalma csemegével üztük el az éhséget és unalmat; mivel szinte két óráig kelle várnunk, mig az igen hosszu vonat ismét rendbe jött. Majd akkor könnyebb lesz itt mulatni, ha elkészül a tervezett ferenczi lak, mellyhez az elhalt Abbas pasa telket nagylelküleg ingyen ajándékozott. Annál nagyobb sajnálattal hallók azon balesetét, miszerint e derék urat gonosz testőrei épen ma látott bennahi szép palotájában zsinegelék meg. A tantahi állomás, nem hiába hogy igen hires vásárhely; de talán soha sem láttam életemben annyi gabonával telt zsákot egy rakáson; mintha csakugyan ma is Egyiptom volna a félvilág mag-

tára. Egy beduin santon — nagy ritkaság — kúpos sírjában őrzi e búzatömeget a tolvajok ellen. Csak az a baj, hogy e nagy vásártéren néha tiltott áruk is jönnek forgalomba, p. o. az utolsó vészes epekór is itt ütött ki. Hanem legaláb a helyben álló távirda sodronyain a közelgő veszély hire hamar elterjedvén az okos emberek szépen — elkészülhetnek a halálra. Még egy széles folyóvizen, t. i. a samanoni csatorna derék hídján robogott át elég lassan, óvakodva haladó vonatunk, s azonnal szemünkbe ötlött jobb felől a távolban kéklő szép két nagy pyramis, odább meg a Suez-ig vonuló kis homok halom-láncz innenső végén Uj-Babylonia!

Egész nap kellemes hűs léghuzam szellőzvén téres kocsinkat, ugy hogy még a posztó köpeny is fölfért Egyiptomban a magyar ember hátára, kényelmesen összehasonlithatók mostani könnyü utazásunkat egykori zarándok-elődink számtalan nyomoraival. Akkor még Sinai hegyére is el szoktak volt menni a jámbor keresztények, s a nagy pusztán keresztül ezer bajjal küzdve jöttek át Egyiptomba. Igen érdekes az időből olvasni a többi közt Fabri Felix kedélyes rajzait e terhes vándorlásról, s egy esetleges körülmény különösen ránk magyarokra nézve nagyon becsessé teszi az ő közleményeit. Mikor a derék ulmi domonkos-barát német lovaguraival 1483-ban Jeruzsalemből megindult, társaságukba fogadák a böcsületes Lazinus — talán Laczi — János erdélyi főespéres és magyar királyi káplán urat: »den ehrsamen Herrn Johansen Lazinus, Priester und Ertzeuangelier zu den Siebenbürgen in Ungerlandt, und desz Königs von Ungern Capellan.« A jó szerzetes dicsekedve irja, hogy drága földink egyenesen ő általa jutott a zarándok-seregbe, mert, ugymond, németül egy szót sem tudott: »wenn er nit ein Wort Teutsch kondt reden.« Ezért szerettem én meg annyira Felix atyát; mivel idegen földön testvérileg pártját fogta jeles paptársam- és hazámfiának. Igen de böcsületet is vallott ám a tudós magyarral, ki Sinai hegyén sz. Katalin templomában, akkori

szokás szerint örök emlékül remek versekbe foglalt imát szerkezett a társulat dicsőségére: »Herr Johann, desz Königs von Hungern Capellan, mein Gesell, macht uns ein schön Gebet, mit meisterlichen Versen, denn er ein grosser Poet und Orator ist.« Kevésbbé költőileg hangzik Bruder Felix keserü panasza az ottani görög barátok szeretetlensége: »Sie hetten uns nicht eine Thür umbsonst aufgethan« meg a kis névtelen férgek elszaporodása ellen: »Pilger bekommen viel Unziffer in Kleydern.« Hanem a keleti bucsujárás, akkor legalább, illyen apró csipkedések és alkalmatlanságok nélkül ritkán sükerült. Végre nagy nehezen elértek Egyiptom fővárosába: »Memphis, Babylonia, Chayr« a mi szerinte gonoszságot jelent. Itt a kétszer hitehagyott álnok Tamgwardin udvarában, csaknem foglyokként letartóztatva, tevepárduczok »Serapffthier = Giraffe« s fölingerlett oroszlánok játékával tölték az időt, mig véletlenül hatalmas magyar pártfogókra nem találtak. Felix a dolgot körülményesen s egyszerü szivélyes modorában igy irja le: »October 11-ikén igen sok mameluk, az az hitehagyott keresztény jöve hozzánk; mivel ők is magyarok levén János urat, az én társamat, akarák meglátogatni, kivel aztán naponkint beszélgettek, jól ösmervén az ő családját s gazdagon megajándékozván őtet a pogányok szokása szerint. Nagyon sok jót eszközlött a jámbor, szelid, tudós férfiu, e szép tulajdonaival földieit magához vonzván s oda hajlitván, a hova tetszett. Sokan megesküdtek neki »von denen er Treuwe nam« hogy mihelyt lehet, visszatérvén a keresztény világba, nyilvános bűntörést teendenek. Továbbá keresztény házasságot szerze közöttük, igazán összeadván őket; s ha valamellyiknek két vagy három neje volt, csak egy feleséget hagyott neki, a többivel egyességre lépvén: »machte thäyding mit den andern.« Végre kereszteletlen gyermekeiket is megkeresztelé; szóval igen sok dolga volt velük titkon egy kereszténynek házában, ki maga is magyar ember vala, és pedig előkelő bölcs

férfiu: »gar ein fürnehmer, vernünfftiger Mann« s ekként jutott Chayr-ba. Mikor a magyar király a törökökkel hadakozott, egy szerencsétlen ütközetben elfogták őt; hanem előbb olly férfiasan és lovagilag védelmezé magát, hogy ellenei mind fölötte csodálkozának rajta, s e miatt, különösen erős ember gyanánt, a nagyúrnak »dem grossen Türken« ajándékozák. Annak nehány évig szolgálván, tőle Chayr-ba küldetett nagy adományul a »Soldan« számára, kinek jelenleg szolgál, ámbár nincs még körülmetélve, nem is tagadta meg soha, nem is akarja megtagadni hitét. A szultán is tudja, hogy keresztény; mindazáltal hatalmas mameluk gyanánt jár kél mindenütt. Valami 30 ezer illyen mameluk van Egyiptomban, s általuk kormányoztatik az egész ország, a szaraczenoknak semmi hatalma sem levén. Egyébiránt amazok rosz, t. i. nem igazi pogányok, és általában mind szeretnének visszatérni hazájukba.« Ezekkel megösmerkedvén Felixék teljes biztosságban lovagolának végig a város utczáin: »wir ritten mit den Ungerischen Mamelucken und besahen die Statt.« Igy jutalmazá meg Isten szivességüket, hogy a németül egy szót sem tudó idegent barátságosan körükbe fogadák.

Ez ugyan érdekes találkozás volt a XV. század végén s Hunyady Mátyás király buzgó káplánja nagyon jól viselé magát szerencsétlen tévelygő vérei közt. Hanem mégis örvendetesebb az, hogy ma már nem vitézkednek olly szép számmal édes hazánkfiai Said pasa magas személye körül; legfölebb kézmüvesi minőségben, mint p. o. egy szegedi s egy bajai asztalos meg egy váradi nyerges, ajánlván föl kész szolgálatukat igen jól, t. i. 3 pengő forintot egy napra, fizető kormányának. Megtériteni vagy épen keresztelni való földink sincs annyi Cairoban; csak némellykor adván elő magát illy ritka eset, mint például aszalói Pap Zsuzsannával történt, a zsidó család itt hagyta szegény árva leánynyal, kit szives házigazdánk az érdemes zárdaőr P. Venczel alapos oktatás után nem rég visszafogadott az ős egyház ölébe.

Tudtam én azt előre, hogy az egyiptomi gúlák tövében is magyar ajku ferenczi baráttal lesz szerencsém találkozni; azért is öt óra tájban megérkezvén s a pályaház előterét megrohanó csacsi-fiakerek szemtelen tömegén keresztül, hős elszántsággal, csaknem verekedve, utat nyitván, nagy örömmel szamaroltunk a nagy városi zaj- s keleti czifra néppel tölt utczákon végig ohajtott nyugalmas klastromunkba. Esbekieh növénydús sétányán cseh zenészek Strausz és Lanner keringőivel mulattaták a gyógyulást kereső europai nyavalygók- és beteges szinü törökökbül álló vegyes közönséget. De miránk a nyugoti müveltséget lehelő hangszerek bájos dallamainál is kedvesebb meglepetés várt, Perpetuo Guasco kedves főpapunk személyében, ki u. n. téli szállását a cairoi zárdában már elfoglalá. Mióta e jámbor szerzetes- és szentföldi őr-bül lett püspök vezeti az egyház kormányát, szemlátomást kedvezőbb a kereszténység állapota. Lyonbul kapott évenkinti 20 ezer frankját a keleti szertartásu papsággal atyailag megosztván, az alatta levő két osztályu »reformati et observantes« ferenczieik segedelmével, alsó, közép és felső Egyiptomban, különösen a Nilus kikötő-helyein: Tahta, Ekhmin, Girgeh, Farschud, Siut, Fajum, Rosette, Mansura, Damiatte, sat. régen fölálló vagy megujitott állomásokon nagy figyelmet fordit az egyesült koptusok lelki javára is, kiknek saját szert. papjaik a mieinkkel együtt viselik gondját. Milly üdvös tekintélylyel bir az egyházon kivül is, egy érdekes ujabb eset tanusitja, melly az u. n. eutychianusok ősérseki hivatalát illeti. Két millio mahomedán mellett 250 ezer illyen régi eretnek lakja Egyiptomot, amazoktul csak annyiban különbözvén, hogy péntek helyett vasárnap henyélnek. Nyomorult templomaiknál még szomorubb a köztük uralkodó vastag tudatlanság s lelki elhagyatottságuk szemlélete. Pedig a gazdag patriarcha, Dioscurus utóda, 12 alatta álló s a thebaisi zárdákból válogatott püspök, u. n. »apostoli sz. collegium« közremunkálásával csak tehetne valamit a nyáj üdvére azon kivül, hogy édes

juhait rendszeresen nyírja. Még is sok, ha igaz, miszerint halál esetében minden családdal osztozik, egy negyedét vagy felét is követelvén a hátramaradt vagyonnak; s nem csoda, hogy illy uton 2000 ház birtokosa lőn. E jövedelmes egyházi tisztség nehány éve megürülvén, nagy zavar támadt a tévelygő atyafiak táborában; mivel sz. Antal zárdájának főnökét, kinél az ősérseki díszjelek letéve valának, sem a papság sem a nép nem akará fejének; ez pedig a drága kincset kezéből ki nem adá. Az Abbas pasa által e viszály kiegyenlitésével megbizott örmény jacobita főpap sem boldogulhatván, az eutychianus püspökök a nép véneivel abban egyeztek meg, hogy a kathol. apostoli helynök elintézésére bizzák ügyüket. Ekkor megijedvén a gonosz angol methodisták, nehogy ez alkalommal a koptusok talán még Romával is egyesüljenek, alattomban a britt consul utján oda vitték a dolgot, hogy az alkirály ama nyakas zárdafőnököt »administratori« czimmel a koptus eretnekek tettleges fejévé rendelé, méltó büntetéseül az anyaegyháztóli elszakadásuknak.

October 18-kán szép magas teremekkel díszes zárdánk ékes templomában áldozva dicsőitők az Urat, ki meghálálhatlan kegyelmében mindenüvé elárasztja üdvözitő hitünk világát. E pompás uj egyház épitéséhez Abbas pasa 1 millio téglával járult. Becsület a derék franczia ezeredes Bonforte urnak is, ki a főoltár Nagyboldogasszonyunkat ábrázoló csinos képére 2500 frankot áldozott. A tőszomszéd klastromban reformált ferenczieik laknak egyesült koptus papokkal, kiknek a szép kúpos szentély egyszersmind székes egyházuk, melly az Egyiptomba menekvő sz. Család tiszteletére minap épült s Ausztria védnöksége alatt áll. A keresztény régiségeket máshol kell keresni, t. i. Ó-Cairóban, melly hajdan Uj-Babylonia név alatt 40 templomot és sok zárdát számlált. Az öreg »Pilgerbuch« különösen Szűz Mária oszlopos egyházát emliti, mellyben sz. Borbála temetve volt, s Antal, Pál, Macarius sat. sz. remeték kolostorait. Felixék pompás, szi-

lárd, finom márványnyal bélelt ősrégi kapun keresztül lovagolva jutottak a kereszténység városába, hol nubianusok, georgiták, örmények, görögök, abyssiniaiak mind saját templomokkal birtak; mig az egyetlen egy latin szert. egyház a vízvezetőn túli rét közepén pusztuló félben állott. Minket is kivittek a jó fülesek Cairo vecchio-ba, megnézni a Szűz Mária barlangját, melly jelenleg a szakadár koptusok birtokában van, sz. Sergius czifra kereszt- és képdus templomkarának földalatti szentélyét képezvén. E sudar oszlopokon nyugvó boltos üreget fájdalom vízzel telve találók, mellyben egy török nő arczát vagy öltönyét mosogatá. Még egy más régi jacobita egyházba is bepillantánk, basilica szerü födele- s türhető csont-müvek- és favésvényekkel rakott belsejének csodálása végett. Baksis nélkül természetesen illyesmit senkinek sem mutatnak. A »Sepulchrum Latinorum« fölirattal jelölt temető ellenben kis kápolnájával együtt ingyen látható. Innen fölkerülénk az erős fellegvárba; de korántsem a katonák, hanem Mehemed-Ali hires uj mecsetének kedveért. A téres, oszloptornáczos előudvar közepét az elkerülhetlenül szükséges kútforrás köröndje, szembe meg egy csillogó rézzománczos torony ékesiti. Két igen nyurga hegyes minarete sehogy sem illik a nagyszerü főhajlékhoz, melly szép sárgás alabastrom falain az arany és zöld szinü boritékkal pazarul bevont magas kúptetőt büszkén emeli, némelyek szerint a stambuli gyönyörü Sophiával is sükeresen vetekedvén. Csinos imaszékén s az alapitó pasa carrarai márványból készülő sirján kivül egészen üres levén, bár csak ma holnap az igaz Isten igéjét hallgató s követő hivekkel telnék meg. Nem messze van tőle sz. József fölötte mély régi kútja; meg az a bástya-fok, honnan a janicsár modoru kiirtás napján az utolsó mameluk kétségbeesve lovával együtt lerohant, mire nézve mameluk-ugrásnak neveztetik. — A konstantinápolyi bazar után első keleti vásár tömkelegének ritka fényét, gazdagságát, terjedelmét leirni képtelen vagyok; ellen-

állhatlan csáb-erejének bebizonyitására elég tudni, hogy rendkivül olcsó s finom chinai zsebkendőivel még az én szigoruan csukva tartott erszényemet is megejtette. Nem hiába czimezék egykor e várost Babyloniának; de valóban bábeli zavar, zaj és hihetlen tarkaság uralkodik árnyékos sikátoraiban, honnan az eget csak ugy, mint valamelly börtön keskeny hasadékán keresztül egy egy pillanatra láthatni. A mindenféle rangu, rendü, sorsu, török, arab, néger, abyssiniai, koptus, zsidó, félmeztelen beduin, fekete arszlánok és eleven múmiák az az tetőtül talpig beburkolt szerecsen hölgyek s europai fehér elemekből alakult nép- és szinvegyület benne még sokkal nagyobb, mint Alexandriában; a kábitó lárma, tolongás iszonyuabb, minthogy a különben itt ott festőileg szép utczák lehető legszükebbek. A müvészet-ápoló mórelődök, ezen vad barbárok, kik Jules Janin szerint mindent kicsinositának, nemesebb izlésük nyomait pompás mecsetekben, minő például Mahomed kedves leánya Zeneb-é, számtalan ékes imatornyok- és nyilvános kutakban hagyák hátra. Ezer meg ezer kisebbnél kisebb fa-rácsos ablak, s gyékény- és rongygyal takart, por-lepte faragványos erkélyek és páholyok végetlen sora födi el az emeletes házak felső részét: »des milliers de petites loges ciselées, des balcons en bois qui avancent et reculent dans tous les coins, surchargés d' arabesques, couverts de poussière, ombragés par des nattes et des guenilles.« Mislin. A kapuk fölött lebegő kitömött krokodilok sajátságos diszitményül szolgálnak; talán a vadászhősök diadalmi jelei, miként nálunk a medve-bőr vagy szarvas-czimer. Ha szemsértőleg czifrán kimázolt falakat lát az ember, bizonyos lehet róla, hogy Mahomed sirját meglátogatta zarándok-, u. n. Hadsinak becses laka előtt áll. Annyira ment a köztisztelet ama jámbor vándorlatok iránt, hogy Rauchwolf szerint a mekkai karaván nal járó tevék első lábaira is épen annyi kis lánczot akasztának, a hányszor azon utat megtették. Nem tudom, megköszönék-e a szegény türel-

mes állatok az egy kissé alkalmatlan kitüntetést. Hát azt a 8 ezer tevét valljon hogy tisztelék meg, a mellyek Felix idejében naponkint vizet hordtak az utczák megöntözésére?

Miután hivatalosan megkeresők a ügyes ausztriai consul és szenvedélyes ó-buvár Champion urat, Fra Bernardo kedves társaságában délutáni kirándulást tevénk a Szűz Mária fájához. Fölfogadott szamarászunk — a régi német vándorok ugy nevezék: »unser Eselmann« — csak a város kapujáig kisért; azután nagy csacsijainak és egy pár kis ostoros szamár-fiunak tetszésére bizván bennünket. Az előbbeni pasa halála után elhagyatott Abbasia külvároson vagy falun keresztül menve, láttuk az uralkodó parancsára kénytelenül elült üres magán-palotákat, hátramaradt számos övegyeinek pompás zöld háremját, a sok-emeletes, izléstelen dísztornyokat; jobb felől meg a suezi vaspályát, mellynek fele mindeddig lovas szekérut. Ugyanazon irányban vonul el a jeruzsalemi zarándokoknak csak 10 napig tartó pusztai ösvénye. Ibrahim pasa szerény nyaralója gyümölcsös kertek, illatos olaj-erdők s nyakig vízben uszó faluk közt fekszik. Ollyan szép helyekre jutánk, a hol jobbra posvány, balra mocsár s középen gyöngéd sár-szalag mutatkozott. A magyar ember ugyan illyesmitől sem ijed meg, jól ösmervén a hazai világhirü gátakat: »ponunt lutum supra lutum et vocant gát;« hanem itt a hosszu-fülesek iránti határtalan bizalom daczára is le kelle szállani, nagyot kerülni s jókat ugrani, mig ohajtott sz. czélunkat nagy nehezen elértük. Gyönyörü piros rózsák s halvány jazminok körében áll az elaggott drága növény, mellynek töpörödött törzsöke, ha nem is olly vastag mint a 100 lábnyi körületü afrikai baobabé, elég tisztes átmérőjü s olly sajátszerüleg megszakadozott, mintha csupa gyökerekből állana; közel van hozzá a Bold. Szűz forrása, most egy pár ökör hajtotta merő-kerekes mezei kút. A föntisztelt barlang és e vén sycomorus, tán füge-szederfa, hagyományos menhelyei a legszentebb Családnak, mellynek fu-

tását Mislin olly szépen indokolja: »Pour nous apprendre que le juste doit être persécuté, et que ni la simplicité d' un artisan, ni la douceur d' une mère, ni l' innocence d' un enfant, ne sauraient trouver grâce devant la méchanceté des hommes!« Mondják, hogy e nevezetes kert jelen türhető állapotát Joinville herczeg hathatós közbenjárásának köszöni, mivel azelőtt egészen el volt hanyagolva.

Ámde hajdan a mostaninál még sokkal szebb alakban találák azt középkori vándoraink. Rendes neve »Balsam-Garten« vala, melly Heliopolis és Babylonia közt Matharea falunál feküdt. Itt termett az aranynál becsesebb drágalátos balzsam, mellynek mindenik csemetéje mellett külön őr vigyázott, s az ünnepélyes kifolyatás idején a szomszéd nagy kéjlakban tanyázo szultán »der König Soldan und seine Amptleute« maga is fölügyelt hivatalnokaival, nehogy valaki egyetlen egy csöppet ellopjon a drága nedvből. Ez a fejedelmi szüret pedig évenkint egyszer történt december havában, midőn a megérett finom növény letört leveleit a nap sugarai felé fordulva kelle szétszakitani s lassan kicsöpögtetni. Suchemi Rudolf szerint egyedül keresztények tudták tenyészteni a jeles csemetét, s közőlük egy Erfford mellőli Schwartzenburg nevü ösmerősét emliti. Egyébiránt akkor 4000 illyen fogoly hitrokonunk nyomorgott Egyiptomban, kik sz. Borbála napját különösen megülék. Felix atya olly szerencsés volt, hogy a gondviselő ur egy drága balzsamcsöppet hullata kezére, melly, ugymond, egész tenyerén keresztül hatott. Talán e miatt is dicséri annyira e földi paradicsom szépségét, hol sinlődő társai mind fölüdülének: »Es ist ein rechtes jrrdisches Paradysz; alle unsere Siechen kamen da zu jren Kräfften.« Hanem sok aranyat fizettek ám a bemehetésért azon mulatókertbe, hol a fölötte vastag, vén, odvas fa, nem közönséges, hanem Pharao fügéje áll, mellyben két lámpa függ a Bold. Szűz tiszteletére. Jó barátunk még egy más u. n. Mária-fáról is tesz említést, melly Ó-Cairo felé

egy szép kertet ékesite; hanem mivel nehány éve kiütött zendülés alkalmával öt lázadót reá találtak akasztani, elszáradott, s helyét ez esetre vonatkozó föliratos oszlop foglalá el. Ádám ősapánk fáját is látá itt helyben a boldog Felix; de részletes szabatos leirásából kitetszik, hogy az sajátlag a mai pizang, paradicsom füge vagy banána volt, mellynek undoritólag édes gyümölcsét már régen — l. Alexandriában az 58. lapon — érdemleg földicsértem. »Adams Baum war grosz und dick, doch hatte er nicht Holtz und Aeste, aber der Stammen war als ein Köhlstock, an dem grosse breyte Blätter und oben grosse Büscheln waren mit Oepffeln, bei zwantzig, gelb als Wachsz, süsz als Honig, weych als Schmaltz und heissen Musi. Man zerschneidet sie eben als Rettich und so viel man Schnitlin macht, so hat doch ein jegliches ein eigentliches Creutz.« Ez mind igaz; magam is igy találtam, s Bécsig elvivén nehányat, igen nagy uraknak nagy örömet csináltam vele; de nekem bizony sohasem kellett, s ezerszer inkább szerettem az octoberben fris, zamatos pálmaszilvát, meg a Bruder Brocard »Paradeiszöpffel«-nek nevezte szép, nagy, vérpiros nedves maggal tölt gránátalmát. Lám minő prózai gondolatok támadnak ebben a gyönyörü balzsamkertben, melly csak azért is igen illett a Bold. Szűz nemes fájához, mivel irva van: »Sicut cinnamomum et balsamum aromatizans dedi suavitatem odoris.« A szerfölött édes vizü Mária forrás is kimondhatlanul tetszett régi zarándokainknak: »in welchem die heylige Jungfrauw das Kind Jhesum sol gebadet haben.« Mellette kis kápolna-szerü hajlékot találtak a Szűzanyát nagyon tisztelő pogányok által meggyujtani szokott égő lámpákkal: »die Sarracener halten sie in grosser Ehr und zünden da Liechter an, weil darinn sich die h. J. Maria verhalten.« A jeles kút meritőgépe körül az időben négy ökör forgolódott. Lám milly paránykodó szorgalommal jegyzék föl jámbor elődeink a drága bucsuhelyek minden apró körülményeit, azért is, hogy az utókor hitelesen meg tudja határozni azoknak fekvését.

Minket egy világi érdekü régiség még odább vonzott a nagy Heliopolis üres helyén egyedül álló toronyoszlop- vagy obeliskhoz. Hasztalan ijesztének bennünket arab pór-férfiak és nők az utunkban eső nagy áradással; mi bátran előre vágtatánk s egy folyó vízzel tölt széles árkon vagy csatornán is elég vakmerően átszökvén, ott találók az igen ritka, mivel eredeti helyén álló, szomorfüz- és cziprus-ligeti csöndes magányban tünődő, képjeliratos, piros gránit díszlobort, mellyről a tüzes franczia csaknem azt hiszi, hogy kizárólag Napoleon és Kléber mameluk-pusztító csatáinak örök emlékeül maradt fön. Hazamenet ismét végig kelle mennünk Cairo végetlen hosszu, népes utczáin és pedig az esti szürkület kétes világánál; de azért ámbár hazafi mameluk őrök helyett csak egy szegény kámzsás barát ügetett velünk, valami baj-, gúny- vagy épen szitoknak árnyéka sem volt. Nem ugy, mint hajdan midőn kisebb nagyobb bántalom nélkül az illyen séta ritkán sükerült: »In den Gassen hatten wir viel Gespottes und Anschreyens, Zuckens und Rupffens von den Heyden.« Ha véletlenül valamelly pogány urral találkoztak a keresztények, tiszteletből azonnal le kellett szállani lovaikról, épen ugy mint a mozlim sírkertek előtt; most még a marabut az az papot sem veszik föl. Különösen pénteknap okvetlenül otthon tartoztak maradni szállásaikon; hasonlókép az izlam más ünnepein, miként Félix a Mahomed adta törvény augustus 7-iki emléknapjáról boszusan irja; »und den vermaledeyten Tag musten wir auch feyern.« Jelesen a frankhoni vándoroknak igen rosz dolguk volt akkoriban; mert egy hatalmas mameluk Cairobul azon kiküldetéssel indult meg, hogy a hány franczíát talál, mind fogja el s vigye be rabszolgának. Még Salzbacher szerint is török ruházatra vala szüksége a cairoi ferenczinek; most pedig nem csak a barát-csuklya, hanem általában az europai öltöny köz-tiszteletben áll keleten. A muzulmanoknak kemény büntetés alatt tilos a keresztényeket hitetleneknek csufolni. Ollyan apró faggatások

ugyan történnek, hogy alsóbb rendü vakbuzgó vagy pénzleső hivatalnokok elfogják a köz-csatornákból nyert vizet egyik vagy másik kathol. zárdától; hanem egy panaszszó a fölebbvalóknál tüstént kinyitja a kegyelem forrását. Hogy is ne; midőn a pasák magok ajándékoznak telket, például a jó pásztor szüzeinek klastromára, meg árvaházunk nagyobbitására. Tudjuk, hogy Stambul felől is kedvező szél fúj, mióta Abdul-Medsid keresztény patriarcháknak török rendeket osztogat, s kathol. szerzeteseknek saját arczképével kedveskedik. Ámde közönségesen elvan ösmerve, hogy Mehemed-Ali családja korábban elkezdvén személyes jóakarattal viseltetni a barátok iránt, az időtül fogva Egyiptomban sokkal szabadabb mozgalomnak örvend az igaz hivők serege, s még urnapi körmenetüket is nyilván tarthatják; holott p. o. Cairoban a 400 ezerre menő lakosságnak század részét alig teszik.

October 19-ike ránk nézve szerfölött nagy nap, az egyiptomi tömérdek gúlák napja volt. Az osztrák nemzeti kápolnában levő sz. Ferencz oltáránál leljesitvén vasárnapi kötelmünket, jó lélekkel neki fogtunk a terhes utnak. Legelőbb is az igazán Nagy-Cairo korán reggel halottilag üres középpontjáról megindulva jó sokáig baktatánk, mig az élénkebb forgalmu szélső utczákat elértük. A város terjedelmét hajdan 4 órányi keresztül lovaglással mérték, s Párizsnál 7-szer nagyobbnak álliták. A mecsetek számát ezerekre tevék mondván, hogy Mahomednek itt több hajléka van, mint Roma minden bálványainak, még a keresztény templomokat is hozzáadva. Az látszik, ha Athén 12 egyesült attikai faluból keletkezett, Cairo alkotására legalább 24 arab helység kivántatott. Mi nem számolgattunk, sem nem méregettünk; hanem annyi bizonyos, hogy a poroszkáló szamár hátát még a rendkivül távol eső déli kapun belül meguntuk. Annál kevésbbé vala kedvünk Ibrahim basa palotáját, meg a milliókba kerülő Helmiah nevü kéjlakot bámulni. A hit-

szegő vén franczia Soliman pasa europai modoru épitvényében sem telt nagy örömünk, vagy Abbas pasa édes anyjának az ó-cairói csatorna melletti nagyszerü házában. Csak a szép nyaralóktul övezett széles, sárga Nilus, a bibliai nevezetes folyó, melly egykor Mózes lenge bölcsőjét szeliden ringatá, csak ez érdekle bennünket csordultig teli pompás medrével. Felix Gyon-nak is nevezi, s kimondhatlanul édes jó vizét magasztalja: »Nylus ist süsser denn kein Wasser dieser Welt.« A német Rudolf pap kölni Rajnájával párvonalozván, annál erősebbnek, s igen zavaros tükre mellett is nagyon egészséges italt nyujtó folyamnak állitja, mellynek vize arravaló edényben a napfényre kitétetvén meghidegszik. — Ezek a természetesen hűtő cserép korsók ma is divatosak. — Nekem a pesti szőke Duna kedves képét tünteté föl, s undoritólag sárosnak tetsző agyag-szine daczára jóizüen ittam belőle. Rongyos vitorláju tágas bárkáiba, ügyes szamarainkkal együtt, beugrálván, hamar tul esénk rajta; de megint a félelmes beduinok pusztai birodalmába jutánk. Olasz Guidánk azt mondja róluk, hogy jó kedvükben testvérileg osztozkodnak a vándor élelmi tarisznyájával: »Quando sono umani si contentano di dividere col pellegrino la sua provisione.« Kalauzunk meg azt beszélé, hogy rendesen egy kevés baksissal, p. o. egy egy személyért 15 piasterrel is ki lehet őket elégiteni. Tehát korántsem olly veszedelmesek, mint a rosz világ gondolja. Mi rendkivül jó, müvelt példányokra találtunk; az egyik legalább is philologiae doctor, africai nyelv-tudor vala, ki egy pár tallérért a pyramisokig szolgáló vezérül föltolakodván, olaszul, francziául, angolul összevissza fecsegett, sőt még a németet is törte. Egyiptom évezredes diadal-oszlopai Ghizeh falvához nagyon közel látszának; de a fejedelmi Nílus kicsapongó szeszélye miatt jó messze kellett kerülnünk, vásárra sietö falusi néppel és marhával tölt hosszu gátakon, néha gyönyörü tengeri földek közt, s ha egy kissé megszakadt a töltés, könnyü hidason átkelve. Végre ugy megromlott a

mi országutunk, hogy drága szamarainkat elhagyva ismét vitorlás bárkára szorulánk, mellyben két lengyel urral, meg az illető kalauzok-, révészek- és tolmácsokkal eléggé kényelmetlen helyet foglalva, romba dőlt kőhidakra mosolygó vízözönben addig addig evezgeténk, mig a homok-buczkás partokhoz annyira közeledtünk, hogy izmos arab legényeink összefont kezeiken vagy hátukon mindnyájunkat kiszállithattak.

A mindig elégedetlen ember ritkán talál annyit, a mennyit előre magának képzel; mindazáltal e szabályos roppant kőhalmazok egyszerü fönsége mégis meglepi. Cairotul Fayumig a Nilus balpartján öt csoportban állanak e szirt-óriások; de az előttünk emelkedők, ezek az u. n. Ghizeh mellettiek elösmerten legnagyobbak. Magasságukat Thales árnyékaikból számitgatá; mi csak a könyvbül tudjuk, hogy a legelső, Cheops vagy Chufu-é, 480 lábnyira nőtt vala, s jelenleg a fövény-tenger szine fölött 450′ uralkodik. Tisztes szomszédja valamivel kisebb; a többi pirinyókat számba sem veszszük. Felix barátunk is szemökbe nézett a nagy kamaszoknak, s ugy találta, hogy alul szélesek fölül meg hegyesek: »viel auffgemauwerter Stöcke, unden breit und in die Höhe gespitzt.« Bruder Brocard csak annyit mond, hogy Babyloniához két mérföldnyire nehány tömérdek három-szögü pyramis áll. Legjobban megnézte őket a suchemi lelkész s az egyiknek négy oldalán zsidó, görög, latin és nem tudta még miféle fölirást látott; azonkivül e rettentő szép búdalt is olvasván: »Vidi Pyramides sine te dulcissime frater, Et tibi quod potui lacrymans haec moesta profudi, Et nostri memorem luctus hanc sculpo querelam.« Minthogy azonban e remek alagya nem tartozott a szomoru kősír lényegéhez, az idő kérlelhetlen vas foga megemésztè azt; mivel az arab költő szerint: »csak a pyramisoktul fél az idő, mig tőle mindenki fél.« Régi zarándokaink azt is följegyzék, hogy a tudatlan köznép Pharao csűrjei-, vagy József magtárainak hita e pompás sirhelyeket: »diese herrliche und gewaltige Grabstätt.« Tehát már akkor

okosabban ítéltek felőlük, mint az utóbbi új-vélemény-dühben szenvedő tudósok, kik a lybiai futó-homok ellen emelt véd-falak-, vagy pedig öblös víztartóknak keresztelék azokat. Legujabb tudományos buvárlatok szerint a fejedelmi sír-lobo-roknak először mintegy kis magva készült el s a köré halmozák föl évről évre a roppant kődarabokat; tehát minél tovább élt valaki, síremléke is annál nagyobb lőn, évenkint bővebb szilárd köpönyeget az az uj szikla-réteget kapván. Ekként egyrészről a hiu büszkeség megkövesült tanui volnának; de más tekintetben meg vallásos tisztelet jelei a nagy halottak iránt, kiknek tetemeit örökre bántatlanul biztositani akarák. Mindenesetre pompás nekropolis-nak kellett e helyen állani, mert a szebbnél szebb márvány s porfir töredékekkel teli föveny szétomlott nagyszerü épületek apró maradványaira mutat. A lengyel kéjutasoknak, ámbár egyik ezeredesi czimmel kérkedék, sehogysem tetszett az africai barna suhanczok által váltig ajánlott séta Cheops ravatalának szellős csúcsára, meg irtóztató sötét ölébe. Mig ők türelmesen várakoztak a szép hegyes gúlák alján, mi részint Europa becsületének érdekében, részint a hír- és kilátás kedveért rászántuk magunkat az elég terhes de korántsem veszélyes fölmászásra.

Minden hódolata mellett is jó mélyen bevágta éles fogait az idő e hajdan tükör-sima szirthegyekbe, s a félöles kocz-kakövek elmállott szélei csaknem kényelmes lépcső-fokokat alkotnak egész a kies tetőig, honnan nyugot felé a végtelen sivár pusztaság, keletnek az életadó, termékenyitő vízáradás, délre a dasuri két és sakharai hat nagy pyramis szemlélete, éjszakra meg a földközi tenger láthatára nyujt felejthetlen élvezetet. Igazán szép dolog volt onnan fölülről büszkén lenézni a kis világot; noha e perczben korántsem a Napoleon idézte négy évezred tekinte le, hanem csak négy szegény emberke, u. m. két rongyos beduin, s egy német-franczia meg egy magyar pap jártatá körül szemeit Bonaparte nedves harczmezején. A telivér arab suhanczok azon nyak-

szegő merényre is ajánlkozának, hogy jó pénzért húsz percz alatt megjárják le és föl kúszva mind a két nagy pyramist; de mi csak arra kértük a fürge legényeket, hogy kisérjenek be a nagyobbiknak titkos méhébe, hova még nehezebb s izzasztóbb föladat alá s föl tekergő sikamlós, szűk, alacson, megszakadozott folyosókon végig görbedezve bejutni. A kinosan megérdemlett végjutalom azonban elég silány: t. i. egy csúcsives, üres hajlékban látott még üresebb láda- vagy kád-szerü koporsó piros gránitból; a többi halottkamrák és sírládák kisebbek levén, hihetőleg az uralkodó család- apróbb tagjainak számára készültek. Eddig hát szépen sükerült a fárasztó vállalat; de ki menve vagyis inkább csúszkálva, épen a legveszedelmesebb, beomlott folyosó közepén, egyszerre véletlenül vagy szándékosan elalszik a gyertya, s mi ketten, europai szegény zarándokok, egy pár africai vad pogánynyal ott ülénk a pokolbeli sötétségben. Egy tapasztalt ur véleménye szerint a keleti közembert egyedül pillanatnyi érdeke vezérli: »Auf die Türken und Araber kann man sich selten verlassen, sehr oft aber auf ihr Interesse.« Tehát csak az volt a kérdés, mit véltek önmagukra nézve hasznosabbnak a ravasz beduinok, élve vagy halva fosztani meg bennünket? Az a jó tanács sem igen volt e furcsa helyzetben alkalmazható, miszerint imponálni, parancsolni kell az arabnak; hisz ők szép csöndesen is ott hagyhattak bennünket Chufu sírüregében az éhség áldozatául. Szerencsénkre az egész baleset ártatlan tréfa, vagy pedig szokott fortély, kalauz manoeuvre volt a reménylett baksis növelésére. A pyramisok gyomrában otthonos vezetőink karjain lebegve teljes biztossággal kibontakozánk a sötét tömkeleg félelmes éjjeléből; s az ohajtott fényes napvilágon megtekintők a mély homokba rejtezett óriási sphinxet, mellynek orra már régen elporlott, kemény oldalbordáit pedig épen most szedik ki épületkőnek!

A csupa szellemi élpezettel meg nem elégedvén, eme költői fönségü bús emlékek tövében prózai étvágygyal s jó

kedvvel falatozánk is; mivel pedig nagyon elfáradtunk, ez erősitő mulatságot hiven folytatók a kis bárkában, melly örökre elszakitott bennünket a drága síroktul. Haza felé kipihent szamaraink még sebesebben nyargalának; csak az a csoda, hogy tudott a csacsi-hajtó birtokos »unser Eselmann« gyalog járva versent futni füles alattvalóival. A Nilus patjáni Ghizeh ritka pálmaligetén keresztül látszó kékes sírloborok szép alakjait nehány perczig csodálván, az áldott szellő dagasztotta vitorlával hamar átröpülénk a széles folyón. Tovább tartott a két iker város, Ó és Uj-Cairo számtalan utczáin végig szamarolás; mi közben szomjenyhitő görög dinnye hegyeket láttunk, s a mi még nagyobb jótétemény ollyan nyilvános, csapra járó kutakat, mellyek végrendeleti alapitványok következtében gazdag emberek sírjait ékesitvén, becses nevüket örökitik. Este, a ferenczi templom kies tetejéről bátran széthangzó Ave Maria után, ugyanonnan kényelmesen bámulók a minaretek városának roppant nagyságát s megszámlálhatlan ékes imatornyait; de az emberi ész és kéz legügyesebb müveinél is hasonlithatlanul szebb volt a cairoi hires szelid ég tekintete. Soha életemben nem láttam, de képzelni sem tudtam volna olly gyöngéd árnyazatu finom vegyületét s összeolvadását a legelevenebb viola, rózsa, bibor és azurkék szineknek, minő az alkony ölébe szálló africai nap derült nyomán keletkezett. Annál iszonyubb volt bezzeg a rákövetkező, harsány kiabálással fűszerezett éjjeli zene, melly kötéljáró vagy majomtánczoltató müvészekhez is illetlen levén, bizonyosan afféle török lakodalmi vonat lehetett, minőrül P. Matzek boldog szemtanuként irja, hogy a két-karos réz gyertyatartóval ballagó vőlegényt százakra menő páros vendégei kezükben hordott papir- vagy üveg-lámpások világánál ugrálva, dobbal, sippal, furulyával és borzasztó kurjongatással eget földet eltöltve haza kisérik, hol a drága pilav, rizskásás ürühus, füstölgő illata vára reájok. Vagy talán a P. Felix rajzolta böjtös ünnepnap ohajtott vége volt ez, midőn a legelső csillag

toronyban lesett megjelenésére, a minareteikben alapitott lámpák fényénél iszonyu tobzódást visznek véghez a buzgó muzulmanok: »Auff allen Thürmen wartet man abendt auff die Sterne, da fangen sie mördtlich an zu ruffen und zünden die gestiffteten Ampeln an. Dann wüten sie die gantze Nacht mit Seytenspiel, mit Fressen, mit Unlauterkeit, Lauffen und Klopffen, etc.«

October 20-kán, Kenty sz. János ünnepén, ki a bölcselmi és hittani tudorságot apostoli buzgalom- és vértanusági vágygyal egyesitvén Jeruzsalembe ment az izlam hiveit megtériteni, végkép megváltunk Egyiptom fővárosától. Érdekesebb volt volna gőzhajón térni Alexandriába vissza; de a roppant nagy vízben nem tetszett a gőzösnek uszkálni. Tehát ismét egyiptomi angol vasutra szorulánk, hol »Fertig« vagy »All right« és trombita szó nélkül egy kis csöngetyü hangjára megindul a hosszu vonat. Tarkább, vegyesebb közönséget gondolni sem lehet; arról fogalmuk sincs, hogy »prior tempore potior jure« mert egyik a másiknak habár megjelölt helyét némán elfoglalja s hideg vérrel ott marad, minden figyelmeztetés daczára. A rendkivül sok szembeteg nem igen kellemes látvány, valamint az sem, hogy a most is köz eledelül szolgáló nyers ugorkát, dinnyét, hagymát a kocsiban fesztelenül megemésztik. Nehány kemény tojás meg egy kis túró még a birtokos török urnak is megjárja déli csemegéül, mellynek élvezése után ügyesen fölkuporodik a puha ülésre, s mindig magánál őrzött dohányzacskóját lomhán oda nyujtja fekete inasának, ki nem csak pontosan elkésziteni tartozik a kis öblös pipát, hanem az elkezdett füstölést, valahányszor gazdája megunja, folytatni s a csibukot egy idő mulva megint kézbesitni köteles, melly hű szolgálatát az europai pipás urak szépen megköszönnék. A gazdag alföldi álmos vidéket, meg a Nilus mellett jobbra balra guggoló boglyakemencze féle házakat egyszer látni elég volt; talán ezekben költik ki ezerenkint az aprómarha tojásokat, utóbb, a mint Ru-

dolf állitja, vén banyákra bizván a tömérdek baromfi növelését; ugyanő jelenti, hogy a galambokat itt nem szabad megfogni, mivel hirnökök gyanánt szolgálnak. Amaz érintett czigány épitészet e barna faj egyiptomi eredetére mutat. Egyébiránt a nagy Delta-ban sok népes falu fejérlik, és szép müvelt földek zöldellenek; mintha második tavasz volna most virágoznak a fák, a zsenge kukoricza élingerlőleg dagad, s a szegény parasztok sárba, vízbe vetnek. Nem olly boldog nép ez, mellynek a henyélésre joga volna, miként Roma s Göröghon köztársaságairól Moreau Kristóf irja: »Du droit à l' oisiveté et de l' organisation du travail.« A nyomorult fellah arcza veritékében keresi másnak kenyerét, s arra is kell vigyáznia, hogy pórtársának legyen valamije; mert, ugy mondják, itten ha valaki nem tud fizetni, azt a mi hiányzik szomszédjától veszik el. Ez gyakorlatibb szabály az angol törvénynél, melly szerint az adóst bezárják csak azért, mivel nem engedelmeskedik a birónak, ki megparancsolá, hogy fizessen. Ha valahol a föld kerekségén, Egyiptomban áll az: »Plurimi justos dominos, pauci libertatem volunt.« Itt még ollyan világ van, mint burgundi Fülöp országában, hol a fejedelem haja betegsége következtében kihullván hű udvaronczai mind kopaszra nyireték fejöket; vagy pedig Frankhonban, midőn még a jólelkü franczia Párizsba őszintén azt irá: »mi itt a vidéken, nem is gondolkodunk.« Said pasa, ha nem kószálna mindig, egy kis igazságszeretettel könnyebben boldogithatná alattvalóit, mint elődei azon elhagyott, omladozó gyárépületekkel, mellyeknek itt ott fölmereszkedő kéményei a gőz erőltetett éretlen uralmát hirdetik. Örvendetesebb tünemény Egyiptomban ollyan szivattyu-tornyokat szemlélni, mellyek az öntözés érdekében emelvék. A szivesen látott francziák legjobban megmondhatnák az alkirálynak, menynyire satnyul a nemzedék ott, hol a műipar tulfeszül; illyen megyékben félannyi katonának való legény sem találtatik, mint épen akkora földmüvelő kerületekben. A jámbor lel-

készek átoknak tekintik az egész környékre nézve, ha valahol uj gyár emelkedik; mert a gőzgép urának rendesen önhasznán kivül nincs más Istene. Frankhonnak a forradalom gyülölte nemességet eltörleni egy időre sükerült; de azt a hitetlen gyáva pénzgőgöt megszüntetni sohasem. Csak a keresztény hit föláldozó szelleme képes enyhiteni a gyár-élet elkerülhetlen bajait; mi lesz a pogányokbul, ha e métely ellenszer nélkül terjed el közöttük? Gőzmüvek helyett tehát előbb apostolokat kellene küldeni a Nilus mellékére. — Dél után angol urak- és roppant sok holmival utazó hölgyekkel találkozánk a vaspályán, kik tegnapelőtt éjfélben érkeztek meg Indiából a suezi kikötőbe, s onnan 16 óra alatt jöttek Cairoba. A világhirü csatorna, habár nem tetszik is Albion fiainak, reménylem létre jön; ámbár némelly elfogulatlan emberek is, p. o. a mi ferenczi Vitruviusunk Fra Seraphino, kétkednek állandóságán, kivált a tengeri fövény és pusztai siványhomok kettős rohamai miatt. Hogy a gonosz Africában nem minden merész vállalat sükerül, tanuja egy a Niluson átvezető nagyszerü zsilipes híd, melly 20 millio frankot s 60 ezer arab munkás életét fölemésztvén, jelenleg kapu nélkül búsong az emberi müvek gyöngesége fölött.

XXIV.

Szent földi zarándoklatom, a türelmes olvasó által is ugy hiszem forrón ohajtott, végéhez óriási vagy gőzösi léptekkel közeledik. Az indiai postát vivő hatalmas Bombay 20—30 aranyért még ma este, october 21-kén, elröpit bennünket Alexandriából, s »tempo permettendo« öt nap alatt haza szállitand. Azért is örültem a hajóra menetelnek, mivel a rám nézve majd mindig unalmas tiszti látogatások ezennel megszüntek. Palaestinai vándor-szakállomat is ott hagyám Egyiptomban, meg az africai csunya port egy europai kényelmü fördő-

helyen; nem pedig olly ember-kinzó török intézetben, minőrül Gumpenberg panaszt tesz: »Sie knüttelten und würgeten uns; sie legen einen auff den Bauch und springen jm auff den Rücken; es ist fast Mordio.« Ugy is volt fájdalom! elég részem a kénytelen fekvésben; mert alig értünk ki Alexandria zátonyos révéből a sík tengerre, azonnal megkezdődött a keserü tánczvigalom s 48 óráig el sem állott. E két szomoru napot, october 22-ikét és 23-ikát, legjobb volna egyszerüen kihagyni az uti jegyzetekből; miután csaknem kirabolvák a zarándok életéből. Mikor az előrelátó kapitány kiindulásunk perczében a födözetről minden gyönge lábon álló butorokat leparancsolt, s az elkerülhetlenül szükséges tárgyakat erősen lekötözteté: rögtön sejditők, hogy baj lesz. Egykori vakmerő kivánatom beteljesedett; de bezzeg nem volt örőm benne. Az elbizakodó ember azt hivé, hogy a pompás viharnak bátran szemébe fog nézhetni; azonban az első zuhany-csapás irgalmatlanul leűzte tudva levő sötét koporsójába, hol két nap- és két éjen át étlen itlan nyomorogva eleget elmélkedhetett volna; de az egészen levert léleknek még gondolkodni sincs kedve s ereje. Korántsem az önkénytes, olasz »dolce far niente« hanem a teljes tehetetlenség, a fél-megsemmisülés tompa érzete fogja el az életuntságig lehangolt üres kedélyt. Pedig a gonosz tengerészek azt álliták, hogy nem is valódi zivatarral van dolgunk, csak egy kis ellenkező fölszél kötekedik velünk. Nekik természetesen kedvök lehet illyenkor tréfálni, mivel az ágyban kesergő utasok drága élelmét is ők kapják meg. Könnyű volt t. i. egy német vándornak azt mondani, hogy inkább fekete kenyeret és burgonyát eszik a szárazföldön, mint az ingadozó gőzös asztali nyalánkságait; hisz ugy sem nyulhat itten a bár legfinomabb eledelekhez. Nagyobb mulatság kedvéért a kiaszott vén Bombay födözetéről leszivárgó, s ablakon ajtón keresztül, alul fölül beföccsenő, árva fejünkre csepegő sós víz is melegité üres gyomrunkat; s a nedves hideg rég nélkülözött élvezetül szolgála Palaestinában elkényez-

tetett bőrünknek. Hozzájárult a haza érkezés óráját is kiszámitóra nézve kétszeresen lesujtó gondolat, hogy elkésünk. Az indiai fontos hirekkel sietö gőzös megy ugyan szélvész közepette is, de csak félerővel; mert a fölkorbácsolt hatalmas elem kényére játszik, szemtelenül ingerkedik vele. Recseg, ropog, nyöszörög, küzd, kinlódik a zaklatott jármü; csakhögy mi érezzük, a hajón élő lények, éhen szomjan nyavalygó emberek s egy pár szegény africai csinos majom velünk. És ím ez a közös szenvedés nyujt egyedüli förtelmes vigasztalást: »Solatium est miseris etc.« A többi közt egy hős angol katonatiszt, ki miután Indiában két év alatt kilencz bajtársát elveszté haza térve 25 napot töltött legkisebb viszály nélkül a nagy tengeren, itt nyomorog más gyarló halandókkal együtt, örömtelenül fetrengvén az ágy és asztal között. A wakefieldi vicar-nek, ki ugy szerette a vidor arczokat, mint más a szép virágokat, nem sok öröme volt volna kedves honfiában; mert a tengeri betegségben sinlődő ember önkénytelenül savanyu képet csinál.

October 24-iki pénteken délután sükerült az első fölvánszorgás szelidebben lejtő nagy hajónk kies födelére, s édes mosolylyal szemlélők, hogy a kerek Ida-jára büszke szép Candia uj hó fedte hosszu hegylánczának védszárnyai alatt türhetőleg haladunk. A kis séta, meg a tiszta fris lég tespedő ereinkbe uj életet öntvén, most vettük észre, mennyire illendő volt a szentföldi bucsujárást, az áldott türelem iskoláját, illyen kis csetepatéval koronázni: »Finis coronat opus.« Minél több a szenvedés, annál nagyobb a végöröm. Hisz a fölzúdult tenger szava is dicséri az Urat: »Mirabiles elationes maris, mirabilis in altis Dominus!« Annál inkább, minthogy a minket Alexandriától Cretaig üzött hüvös eső épen a Palaestinára nézve annyira jótékony pluvia matutina volt, melly néha 10 hónapig tartó szárazság után october vége felé arany csöppekben hullani kezd. Mennyivel roszabbul járhattuk volna, ha nehány nappal előbb kerülünk ide, midőn

az october 12-iki borzasztó földrengés, háromszor megujulva, e sziget valamenyi helységét tönkre tette, ugy hogy a majd egészen romba dőlt Heraclion városának omladékai közől 570 keresztény s 1400 török halottat ástak ki; akkor valószinüleg a szomszéd tengernek is rosz kedve lehetett, nem csak a 250 millio piaster-nyi kárt szenvedő lakosoknak. Egyébiránt ez nem ujság Centinopel határain, mikép Candia, Felix szerint, régente 100 nagy városáról neveztetett; a hatalmas Saturnus és erős Jupiter hős tetteinek is szintere s istenitésüknek első tanuja levén: »Der edelstarcke Jupiter und der mächtige gewaltige Saturnus sind da nach ihrem Tode von den alten Heyden als Götter auffgeworfen.« Az akkori köz vélemény, miként e szigeten mérges állat meg nem maradhat, ellenképe Brocard azon közleményének, miszerint a Nilus torkolatánál épült pompás erős város Pharman lakosai a tömérdek kigyók miatt mindnyájan kénytelenek voltak onnan kiköltözni. Hanem az illyen pogány hirek mellett nem feledi el jó barátunk följegyezni, hogy sz. Pál kedves Titusának, az apostoli püspöknek feje Creta birtokában van. És mégis, illy szent vidéken, buzgó káplánjuk intelmeinek daczára tiltott játékot üztek a hajón utazók: »Es geschahen leyder grosse Spiel auff dem Schiff, dawider ich viel sprach und prediget.« Illyenkor az elkeseredett jámbor ulmi dominicanus drága kedves magyar utitársával: »Herr Hans Unger, mein Bruder, denn er mir ein auszerwöhlter Gesell war, und ich Felix« a velenczei Patron Conterin Sebestyén hajója fenekén levő fűszeres, borsos zsákokon: »mussten auff den Pfeffersäcken liegen« együtt imádkozott, s Karácson éjszakáján legalább a könyvből három száraz misét olvastak. Az öreg majlandi kanonok Casola is eleget panaszkodott a nagy tengeri veszély daczára meg nem szünő gonoszságról: »Dovevamo stare in continue bone operationi e laude di Dio; ma tutto lo contrario era . . . così che da molto me ne maravigliava, siando stati in tanti discrimini in mare, e

non esser diventati megliori e non recognoscere altrimenti la potentia divina.« Tehát csakugyan: »coelum non animum mutant, qui trans mare currunt!« És valóban igaz volna: »Qui multum peregrinatur, raro sanctificatur?« Attól függ, minő szándékkal indul, s hogy és mint végzi a zarándok bucsujárását. Hogy Judaea kopár szikláit csodálatosan meg nem téritik a gonosz akaratot, ezt a hitetlen kéjutasok és vándor irók eléggé tanusitják; de a jólelkü keresztény, ha talán többet nem is hozna vallás meg erény dolgában haza, legalább azt, a mit magával vitt, bizonyosan megszilárditva, hitét, egyházát még jobban tisztelve tér honába vissza: »Man musz nur religiőses Gefühl besitzen und im Türkenland weilen, um den Werth, die Erhabenheit und die Tröstungen würdigen zu lernen, welche die gottesdienstlichen Handlungen unserer heil. Kirche enthalten und spenden.« Ezt irja P. Laasner keletről.

October 25-ikén a nyugodt éjjelre gyönyörü hajnal, pompás reggel következék: Ave Maria! Ave maris Stella! A Capo St. Angelo-tuli félelem elenyészett. »Tutto va bene:« kivéve, hogy a 400 ló erejü Bombay magas két kéménye daczára egy pár nappal elkéstünk. De hiszen ez nem nagy baj; legalább ujra megtanultuk: Homo proponit, Deus disponit. Ez a néma béketürés, vagyis inkább gyermeki megnyugvás a dolgok Isten vezérlette folyamán, nem utolsó nyeremény az elég nélkülözéssel járó palaestinai sétából. Idegen éghajlat alól, mellynek viszontagságait a vékony pénzü legény ugy látszik könnyebben állja ki, rendesen örömmel menekszik az ember, és olly szépen megbecsüli aztán kedves hazája mérsékelt égövét, s házi kis kényelmeit. Egyébiránt a társaságban utazó mindig aránylag kevesebbet szenved; a távolbani elhagyatottság érzete, az epesztő honvágy őt sohasem fogja el annyira; mi p. o. a franczia-magyar karaván ban Európát mindenüvé magunkkal vittük. Hát ha még eszünkbe jut, hogy Salzbacher kanonok ur összesen 76 napig nyomorgott a

keleti veszteglő intézetekben; mi pedig egész utunkat épen ennyi idő alatt végzők, a nélkül hogy egyetlenegy vesztegháznak belsejét láttuk volna: kimondhatlan hálával tartozunk az isteni Gondviselésnek. Egy kis »Fortune auff dem Meere« miként Rauchwolf és mások a vihart nevezék, igazán szerencse, kivált annak, a ki már tul van rajta, mint mi. Románák külön istene volt e czim alatt: Fortuna hujus diei; ha gazdag pogány volnék, uj bálványt kellene alkotnom e néven: »Fortuna hujus peregrinationis« s külön hajlékot emelni neki, minő a baalbeki Orontes völgyében állott: Bonae Fortuae dicatum. Keresztény pap létemre jobb lesz majd Maria Czell- vagy Maria Hietzingbe menni, a mi valódi Bona Fortunánk szentélyéhez s ott a kedves Szűzanya által Istennek megköszönni, hogy zarándoklatom s annak jó szándéku vázlata reményem fölött sükerült. Addig is, azután is kérjük az Irgalom szent Anyját: »Dei Parens piissima, Hevae nepotes flebiles De mille vitae fluctibus Salutis in portum vehas!« Hymnus ad Laudes M. Magd.

Miután a szélvész szerencsésen elmult, egy kis szép idő mindent elfeledtete; az étvágy is azonnal megjött, s vele a jó kedv és teljes megelégedés: ime illyen állatias az ember. Asztal fölött a hajó fiatalabbik kapitánya krimiai szép dolgokat beszélt saját tapasztalásából, t. i. mennyi csalás történt a hadseregek számára tett kiadásokban, mennyi sikkasztás; hányan gazdagodtak föl nehány hónap alatt ez igen sokba került háboruban. Azon görög nagy kereskedő, kinél ő akkor szolgált, eleinte vonakodott az ó-hitü oroszok ellen valamikép segédkezet nyujtani; de a dús nyeremény jó szaga, hamar elaltatá vallási kételyeit. A födözet padlatán ebédelő tengerészek pedig, történet- és földleirással keveset gondolván, elbeszélék, milly hősileg tudta Radeczky Komárom várát 12 emberrel egész Piemont ellen megvédeni. Ha meguntuk a hadi regélyeket, a jótékony árnyékból nézegetők, mikép verődik föl ezer meg ezer kis csillám, szintannyi ezüst csilla-

gocska gyanánt, a gőzös szabdalta hullám-tükör szinén. Ámde még inkább tetszett, ha tiszta láthatárunkon valami fejér vagy barna pont mutatkozott; mert végtére csak jobban esik, ha biztos szárazföldet lát a keleti vándor, vagy legalább más hajót, bárha messziről is, mint folytonosan az igen pompás, nagy-, hanem egyszersmind magány-szerü végetlen tengert. Sapienza-t s a rokon apróságokat, nyugot felé jó nagyot kanyarodva, hamar elhagytuk. A navarini hires öböl oldalvásti jó világitás mellett ékesen kitünt. Morea kopasz hegyeit, s a joniai szép szigeteket még egyszer szemle alá vettük. A dús Zante körül fenyegető zápor félre maradt; talán a sebes hajót kerülgető vízforgatag vitte el magával; elég neki, hogy unalmas eső helyett este gyönyörüen czikázó villámfénynél utazánk.

October 26-ikán a daczos Corfu természet és ipar csinositotta nemes alakját csunya permeteg undokitá. Igazán csak kőszén-behordásra, meg a rajzónnal firkált uti jegyzetek kiténtázására való idő volt. Köztünk legyen mondva, nem csak az utazást, hanem utoljára még ezt a szorgalmas irogatást is megunta valaki. Esős burokban a szép zöld halom sereg környezte fanói csatorna sem ér sokat. Ugyan hamar hozzá kelle szokni a Palaestinából jövő magyar ember borsódzó hátán akaz europai kellemetlen hideghez. — Másnap a keleti fris szél tisztára derité látkörünket; de a mult éjfél óta boszus Adria minduntalan figyelmeztete, hogy utolsó perczig Annak kezében vagyunk: qui ventis imperat, et mari. »Isola Grossa« jeles fénytornyával, meg a hires »Bocche di Cattaro« s hátul az öreg Cernagora egymás után eltünedeztek. — Harmadnap »Simonis et Judae vae tibi nude!« itt is, nem csak éjszakon, érezhető közmondattal üdvözlők a »Monte Maggiore« mögől egyszerre fölvillanó hűs napot. Istria ösmeretes partjai mellett föl sietve mindig közelebb jutánk az ohajtott triesti kikötőhöz, mellyben esti 8 órakor teljes szív rebegte »Téged Isten dicsérünkkel« maradandó horgonyt

vetettünk. — October 29-ikén a ma holnap ide érkező császári pár tiszteletére szánt kivilágitási készületekkel foglalkozó városbul sebes éjjeli postával röpülénk ki; de a laibachi sürü ködbül győztesen kibontakozó nap kedvesen ragyogva világitá meg előttünk a természet pompás őszi öltönyét, mellynek tisztes redőiben a mező fris eleven zöldje az erdők halaványans sárguló, s egyenkint lehulló agg lombozatával tanulságos ellentétet alkota. Végre a szemmeringi bérczek alagutaiban képzelt diadalíveken keresztül ezer baj fölötti győzelem édes öntudatával berobogánk Ausztria fővárosába.

»Ma il termine del mio pellegrinaggio in Terra Santa non segna ancora il fine del mio pellegrinaggio su questa terra!« Annyiszor dicsért jámbor Guidánk böles észrevétele szerint teh't csak a kisebb zarándoklatnak van ezennel vége; a nagyobbikat folytatni kell még, s az élet igáját, ha terhes is, mind végig férfiasan hordani. E czélra mit tanult a vándor? ha kérdik, kész a felelet: szivesen tűrni; s ez azt hiszem bőven elég tudomány. De nem csak a szegény barátoktul tanulá ezt, kiknek szenvedéseit még részletesebben le tudná rajzolni; ámbár valószinüleg el multak az idők, mikor még a jeruzsalemi kis zárdájuk fölött garázdálkodó töröknek lakását is ők tartoztak kijavitani, mivel az ő telkükön épült. A keresztény türelem üdvös tanszéke fölebb esik a kalvária csúcsán, s mélyebben rejlik a szent sír alkonyában. A ki egyszer ez örökké csörgedező forrásból meritett, maga sem epedez többé s másokat is tartósan enyhiteni képes. Tanu a fongravei lelkész Laffargue, ki a szent földrül haza térvén hiveinek buzgalmát csodálatosan növekedni tapasztalá, s ez okbul ama zarándoklást Frankhonra háromló apostoli műnek czimezi: »C' est un apostolat non seulement pour les Saints-Lieux, mais encore pour la France;« tanu a mi társunk Alléas, ki bretagnei jámbor népének Judaea csodáiról nem győz eleget beszélni. Igaz

ugyan, hogy a mit ott nyerünk, a mit onnan hozhatunk, az mind csupa szellemi értékü, merő idealis érdekü dolog; de nekünk az eszmény korántsem ábrándos agyrém, hanem a legdicsőbb valóság: »Das Ideal ist keine abstracte Chimäre, es ist die mit den Augen des Geistes geschaute Wirklichkeit.« Az emberiség nagy folyamának első forrásánál ülni, miként Poujoulat szépen mondja s ama kies tetőkön mulatni, hol Mislin szerint Krisztus életének legmagasztosabb jelenetei történtek, megbecsülhetlen, páratlan élvezet. Boldog a vándor, ki élte fogytáig hiven megőrzi keblében azon isteni kenetet és illatot, mellyet egykor Palaestina szent halmain magába szivhatni szerencsés volt. Messze terjedő, gyönyörü kilátások sem hiányzanak ottan, p. o. Carmel, az Olajfák és Thábor szép hegyein; különösen pedig fölülmulhatlan fönségü, igazán nagyszerü kilátás az örökkévalóságba. Mert hiába, miként a magyar dalnok komolyan énekli:

El vesz minden, magunk is elveszünk,
Ha ennél jobb hazát nem keresünk!

Segédforrásaim Jegyzéke.

Reyszbuch desz heyligen Lands, das ist ein grundtliche Beschreibung aller und jeder Meer und Bilgerfahrten zum heyligen Lande. Zu Franckfort am Mayn, im Jar M. D. LXXXIIII. Dem Ehrwirdigen, Edlen und Gestrengen Herrn Philips Rydeseln zu Cambergk, desz Ritterlichen Johanniter Ordens Priorn in Ungern, etc. Underdienstwilliger Sigmund Feyrabend. — E nagy gyüjteményben, mellynek jelszava: »Pervigiles habeas oculos animumque sagacem Si cupis ut celebri stet tua fama loco« czélja pedig az, hogy Némethon fiait a szentföld visszafoglalására buzditsa, tizennyolcz utazás van leirva 1095-től 1573-ik évig.

Érdekesebbek: a legelső, bergeni apát Ruperttól; — azután: Bruder Brocards eigentliche und warhaffte Beschreibung desz Heiligen und anderer anliegenden Ländern, wie die im 1283. Jar beschaffen; — továbbá: Herrn Johannis de Monte Villa, Doctors in der Artzney und Ritters von der Stadt Alban ausz Engellandt, Reysen ins gelobte Land und andere Morgenländer, Persien, Indien, Tartary, etc. Anno 1322. — Fleissige Aufzeichnung aller Gelegenheit, Reysen, Gebräuchen, Wunder und anderer Werck, Gebäuwen, Stätten, Wassern, Erdfrüchten, Thieren und sonst allerhand Sachen, so in den heyligen und daran angrentzenden Oertern vom 1336 bis auff das 1350 Jar vermeldt worden. Geschehen durch den Herrn Rudolphen Kirchherrn zu Suchem in Westphalen. Az eredeti latin kézirat is kiadatott e czim alatt: Rudolphi Rectoris Ecclesiae Parochialis in Suchem de Itinere Terrae Sanctae liber. Stuttgart 1851. — Rövidebb utrajzok: Gumpemberg István lovagé 1449-ből; Solms grófé 1483-ból; Rajnai Palatinus Sándoré 1495-ből; Pommerni herczeg X. Bugislausé 1496-ból; Löwenstein grófé 1561-ből; Pilgerbuch 1562-ből; és Rauchwolff Leonhardté »der Artzney Doctor und bestellter Medicus zu Augsburg« 1573—1575-ből. — Nekem azonban legkedvesebb volt a kedélyes ulmi dominicanus Bruder Felix leirása 1484-ből:

»durch den wirdigen, andächtigen Herrn Felix Fabri, Lesemeister und Prediger im Predigerkloster.« Az Evagatorium jeles szerzője drága Palaestinaját másodszor is meglátogatván, s ez alkalommal Mátyás királyunk káplánját Jeruzsalemben találván, vele utazott Egyiptomba, honnan mameluk honfiainkról igen érdekes hireket közöl.

Erinnerungen aus meiner Pilgerreise nach Rom und Jerusalem, im Jahre 1837; von Dr. Joseph Salzbacher, Domkapitular zu St. Stephan in Wien.

Missions-Notizen aus dem heiligen Lande. I—VII. Heft. Herausgegeben vom Wiener General-Commissariate d. h. Länder. — A szent sír őreinek jelentéseiből alakult füzetek 1846-tól fogva sok figyelemre méltó adattal kedveskednek. Nehányat ezekből kiszemelve fölhasználni annál kevésbbé fölösleges munka, minthogy a terjedelmes leveleket még a jótevők sem igen olvassák. Pénzünket valamelly szent czélra sokkal könnyebben oda dobjuk, mint időnket, vagy épen személyes szolgálatunkat.

Quotidiana Processio, quae finito Completorio a Fratribus Minoribus S. P. N. Francisci celebratur in Ecclesia Praecursoris Domini Joannis Baptistae in Montanis Judaeae; in Sanctuario Nazareth, ubi Verbum Caro Factum Est; ad Sanctissimum Nascentis Christi Praesepe in Bethleem Judae Civitate David; in Ecclesia Gloriosissimi D. N. Jesu Christi Sepulcri Hierosolymis.

Die erste Deutsche Pilgerfahrt nach Jerusalem und Palästina. Original-Mittheilungen von Johann Alois Kaltner, Pfarrkurat des St. Johanns-Spitales zu Salzburg, 1855.

Blätter aus dem Tagebuche meiner Pilgerreise; von P. Urban Loritz, Pfarrer am Schottenfelde. Wien, 1856.

Les Saints Lieux. Pèlerinage à Jérusalem, par Mgr. Mislin. Paris, 1851. Jó, hogy a buzgó zarándok apát és kanonok ur összefoglalá velejét ahiresebb franczia vándorok közleményeinek; legalább föl vagyunk mentve a tehertől, p. o. Lamartine költészi fölületességeit s kirivó ellenmondásait olvasni. A nyomtatás alatti ujabb kiadás egyes iveit Omár mecsetének s Baalbek romjainak leirásában köszönettel használtam. Tulajdonkép legjobb volt volna a remek könyvet egészen leforditani; de hiába, tudjuk, hogy a szerény irók az eredetiségnek legalább szinét vadászszák.

De Quelques Sanctuaires de la Palestine, à propos de l' ouvrage de M. le comte de Gasparin intitulé: Des Tables Tournantes et des Esprits, etc. par Mgr Mislin. Paris, 1855. Lesujtó élczczel s okadattal teljes röpirat a nyegle gróf üres állitmányai ellen.

Bulletin de l' Oeuvre des Pélerinages. Paris, 1856—1857. Mult évi julius óta 4 szám jelent meg, a' franczia karaván tudósitásait s

más idevágó értesitéseket nyujtván. Andriveau térképét: »Carte de la Palestine encienne et moderne« nagyon dicséri.

Guida del Pellegrino Divoto in Terra Santa. Roma, 1856. P. Francesco da Perinaldo la Terra Santa descritta-jából készült s kimondhatlanul szép könyörgéseket tartalmazó zarándok-kalauz.

Prospetto Generale dello Stato Attuale della Custodia di Terra Santa, formato dal Reverendissimo P. Bernardino da Montefranco, Custode di Terra Santa. Napoli, 1856. Jeruzsalemben nyert ajándék.

Végre: »Viaggio di Pietro Casola a Gerusalemme« és »La Terre Sainte, par Louis Enault« czimü kis munkák irodalmi ösmertetéséből is tanultam valamit.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
20469-1957 napiszám

A SZENT SÍR TEMPLOMÁNAK ALAPRAJZA.

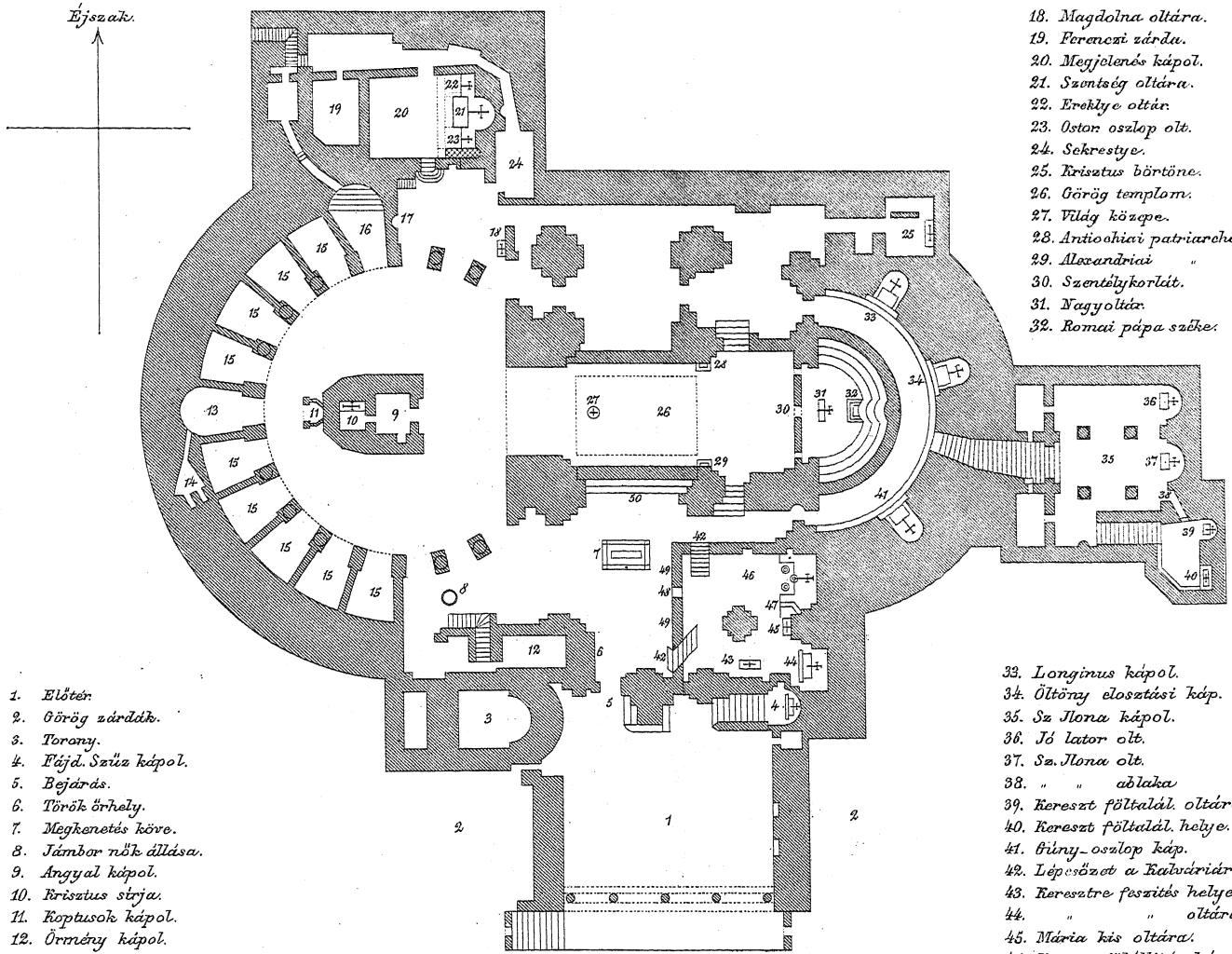

1. Előtér.
2. Görög zárdák.
3. Torony.
4. Fájd. Szűz kápol.
5. Bejárás.
6. Török őrhely.
7. Megkenetés köve.
8. Jámbor nők állása.
9. Angyal kápol.
10. Krisztus strja.
11. Koptusok kápol.
12. Örmény kápol.
13. Szirianusok kápol.
14. József és Nicodemus sírboltja.
15. Szakadár felek hajlékai.
16. Bejárás a víztartóhoz.
17. Orgona karzata.
18. Magdolna oltára.
19. Ferenczi zárda.
20. Megjelenés kápol.
21. Szentség oltára.
22. Ereklye oltár.
23. Oszlop oszlop olt.
24. Sekrestye.
25. Krisztus börtöne.
26. Görög templom.
27. Világ közepe.
28. Antiochiai patriarcha széke.
29. Alexandriai " "
30. Szentélykorlát.
31. Nagyoltár.
32. Romai pápa széke.
33. Longinus kápol.
34. Öltöny elosztási káp.
35. Sz Ilona kápol.
36. Jó lator olt.
37. Sz. Ilona olt.
38. " " ablaka
39. Keresztfeltalál. oltára.
40. Keresztfeltaláll. helye.
41. Bilny-oszlop káp.
42. Lépcsőzet a Kalváriára.
43. Keresztre feszítés helye.
44. " " oltára.
45. Mária kis oltára.
46. Kereszt földállítás káp.
47. Sziklarepedék.
48. Ádám káp. ajtaja.
49. Gottfried és I. Balduin sírhelye.
50. A többi királyoké.

Nyom. Reiffenstein es Rösch Bé